

82-
Д 4

Ч А Р Л Ъ З   Д Ы К Е Н С

В Я Л І К І Я

Ч А К А Н Н І

82-3

2-е книгоиздательство

Д45

Д348

ЧАРЛЬЗ ДЫКЕНС

В ЯЛІКІЯ
ЧАКАННІ

88956

Літэрацыйна-Мэдуцы
Дэпарт. Кітабхана
5805

ДЗЯРЖАўНАЕ ВЫДАВЕЦТВА пры СНК БССР

МІНСК — 1940

Літ. нумары 1940 г.

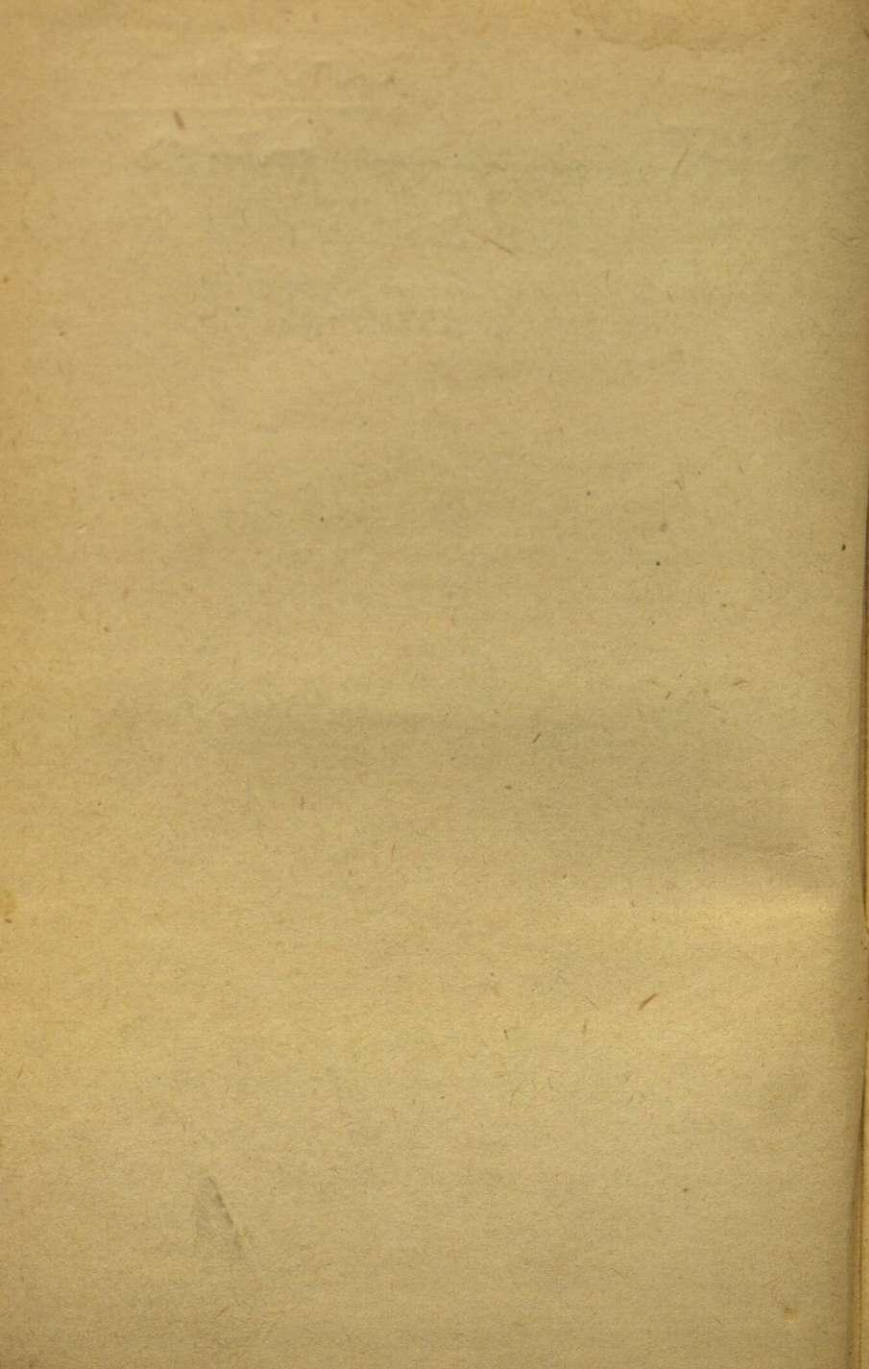

Инд.
1954 г.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

РАЗДЗЕЛ I

Бацькі майго прозвішча было Пірып, а мяне звалі Філіп, і са спалучэння гэтых двух назваў мая дзіцячая мова не магла скласці нічога выразней, як Піп. Дык вось, я празваў сябе Піпам, і з маёй лёгкай рукі ўсе пачалі зваць мяне «Піп». Я ніколі не бачыў сваіх бацькоў, не бачыў і іх партрэтаў (у тыя часы фатаграфій яшчэ не было і ў паміне), і маё дзіцячае ўяўленне аб іх абодвух было без асаблівых падстаў узята з выгляду каменных пліт над іх магіламі. Размяшчэнне надпісу на бацькавым помніку надало мне нечаканую думку, што ён быў шырокаплечы, плотны брунет з чорнымі кучаравымі валасамі, а з агульнага выгляду і фігуры надпісу, які гаварыў: «А таксама Джарджыана, жонка вышэйпамянёнага», я па-дзіцячаму зрабіў вывад, што мая маці была жанчына хваравітая, з жоўтым, пакрытым вяснушкамі тварам. Што-ж датычыць пяці маленькіх, футы па паўтара даўжынёю, каменных плітак, якія былі выцягнуты ў адну правільную лінію побач з магіламі бацькоў і прысвечаны памяці маіх пяці братоў, то гэтыя мініятурныя помнікі назаўсёды пакінулі ва мне цвёрдае перакананне, што мае браты нарадзіліся, ляжачы на спіне і засунуўшы рукі ў кішэні штаноў, адкуль так і не вымалі іх за ўвесь час свайго кароткага жыцця на гэтым свеце.

Наша мясцовасць балоцістая і знаходзіцца каля ракі, міляў за дваццаць ад мора. Мне здаецца, што першае яркае і пэўнае ўяўленне аб свеце, што акружаў

РАЗДЗЕЛ I

Бацькі майго прозвішча было Пірып, а мяне звалі Філіп, і са спалучэння гэтых двух назваў мая дзіцячая мова не магла скласці нічога выразней, як Піп. Дык вось, я празваў сябе Піпам, і з маёй лёгкай рукі ўсе пачалі зваць мяне «Піп». Я ніколі не бачыў сваіх бацькоў, не бачыў і іх партрэтаў (у тых часы фатаграфій яшчэ не было і ў паміне), і маё дзіцячае ўяўленне аб іх абодвух было без асаблівых падстаў узята з выгляду каменных пліт над іх магіламі. Размяшчэнне надпісу на бацькавым помніку надало мне нечаканую думку, што ён быў шырокаплечы, плотны брунет з чорнымі кучаравымі валасамі, а з агульнага выгляду і фігуры надпісу, які гаварыў: «А таксама Джарджыяна, жонка вышэйпамянёнага», я па-дзіцячаму зрабіў вывад, што мая маці была жанчына хваравітая, з жоўтым, пакрытым вяснушкамі тварам. Што-ж датычыць пяці маленькіх, футы па паўтара даўжынёю, каменных плітак, якія былі выцягнуты ў адну правільную лінію побач з магіламі бацькоў і прысвечаны памяці маіх пяці братоў, то гэтыя мініятурныя помнікі назаўсёды пакінулі ва мне цвёрдае перакананне, што мае браты нарадзіліся, лежачы на спіне і засунуўшы рукі ў кішэні штаноў, адкуль так і не вымалі іх за ўвесь час свайго кароткага жыцця на гэтым свеце.

Наша мясцовасць балоцістая і знаходзіцца каля ракі, міляў за дваццаць ад мора. Мне здаецца, што першае яркае і пэўнае ўяўленне аб свеце, што акружаў

мяне, склалася ў мяне ў адзін памятны непагодлівы паслябедзены час, калі дзень падыходзіў ужо да вечара. У гэты дзень я канчаткова пераканаўся, што паросшае крапівой месца, дзе я стаяў, былі могілкі, што Філіп Пірып, мясцовы прыхажанін, «а таксама Джарджыана, жонка вышэйпамянёнага», памерлі і пахаваны, што маладзены Александр, Варфаламей, Аўраам, Товій і Роджэр, «дзеці вышэйназваных», таксама памерлі і пахаваны, што нудная плоская пустка за могілкамі, зрэзаная канавамі, плацінамі і агарожамі, дзе пасвілася жывёла, было балота, што далёкая свінцовая палоска была рака, што шырокая пахмурая далеч, адкуль дуў вецер, было мора, што маленькая, дрыготкая фігурка, якая баялася ўсяго гэтага і нарэшце заплакала са страху, быў Піп.

— Замаўчы!—пачуўся люты голас, і з-за магіл ля царкоўнай паперці вырасла чалавечая постаць.—Замаўчы, чарцянё, а не дык я перарэжу табе горла!

Гэта быў страшны чалавек у грубай шэрай вопратцы, з калодкаю на назе, у парваных чаравіках, без шапкі; галава ў яго была абвязана нейкімі анучамі. Ён быў увесь мокры, у гразі і ў сіняках, кульгаў, дрыжаў і страшэнна лаяўся. Зубы ў яго ляскалі, калі ён сханіў мяне за падбародак.

— Не рэжце мяне, сэр!—пачаў прасіцца я, ахоплены жахам.—Калі ласка, не рэжце!

— Як цябе завуць? Гавары!—сказаў незнаёмы.

— Піп, сэр.

— Паўтары яшчэ,—загадаў ён, не зводзячы з мяне вачэй.—Ды гавары выразней!

— Піп, Піп, сэр.

— Пакажы, дзе ты жывеш,—гаварыў чалавек.— Пакажы пальцам!

Я паказаў рукою на плоскі бераг ракі, дзе сярод алешніку і тапалёў, за паўтары мілі ад царквы, раскінулася наша вёска.

З хвіліну незнаёмец глядзеў на мяне моўчкі, потым схапіў мяне за плечы, перавярнуў дагары нагамі і ачысціў мае кішэні. У іх нічога не аказалася, апрача лусты хлеба. Калі царква стала зноў на месца,—незнаёмец быў настолькі імклівы ў сваіх рухах, што яна закруцілася перада мною колам, і шпіц званіцы апынуўся ў мяне пад нагамі,—калі царква, кажу я, стала зноў на сваё месца, я сядзеў на высокім надмагільным камені і дрыжаў, а ён з прагнасцю аплятаў мой хлеб.

— Цяпер слухай уважліва і адказвай толкам,—сказаў незнаёмец.—Дзе твая маці?

— Тут, сэр.

Ён здрыгануўся і кінуўся бегчы, але хутка спыніўся і зірнуў на мяне цераз плячо.

— Вось там, сэр,—растлумачыў я баязліва.—«А таксама Джарджыана». Гэта і ёсць мая маці.

— А, вось яно што!—усклікнуў ён, ідучы назад.—А побач хто? Твой бацька?

— Так, сэр.

— З кім-жа ты жывеш?

— З маёй сястрою—місіс Джо Гарджэры, сэр. Яна замужам за Джо Гарджэры, а ён каваль.

— Каваль?—перапытаў незнаёмец і паглядзеў на сваю нагу.

Потым ён падышоў да мяне зусім блізка, схапіў мяне за плечы і, адставіўшы на даўжыню рукі, упіўся ў мой твар пільным уладным позіркам. Я дрыжаў і бездапаможна глядзеў проста яму ў вочы.

— Цяпер слухай,—сказаў ён.—Ведаеш ты, што такое падпілак?

— Так, сэр.

— А што такое яда?

— Так, сэр.

Пасля кожнага пытання ён устрасаў мяне, нібы для таго, каб я лепш усвядоміў сваю бездапаможнасць і пагражаючую мне небяспеку.

— Ты дастанеш мне падпілак.— Ён зноў страсануў мяне.— Ты дастанеш мне паесці.— Новая ўстраска.— Ты прынясеш мне адно і другое, а не дык я вырву з цябе сэрца з пачонкай.— Устраска паўтарылася.

Я страшэнна перапалохаўся, і ў мяне так закружылася галава ад гэтых устрасак, што я ўчапіўся за яго абодвума рукамі і сказаў:

— Калі-б вы былі так ласкавы, пакінулі-б трэсці мяне, дык мне, можа, не было-б так моташна, і я лепш зразумеў-бы вас.

Тут ён задаў мне самую вялікую ўстраску, затым узяў мяне за рукі і, паставіўшы на камень, сказаў наступную страшную прамову:

— Заўтра раніцою, надосвітку, ты прынясеш мне падпілак і чаго-небудзь паесці. Усё гэта ты прынясеш вунь на тую старую батарэю. Ты выканаеш мой загад, і ніколі ні словам, ні знакам не пасмееш намякнуць ні адной жывой душы, што бачыў мяне. Зрабі ўсё як я казаў, і астанешся жывым. А папрабуеш ашукаць мяне, тады бывай тваё сэрца і печань! Так і знай: я іх вырву, спяку і з'ем. Прытым трэба табе сказаць, я не адзін, як ты, мабыць, думаеш. У мяне тут прыхован адзін малойчык,—дык у параўнанні з ім я проста авечка.

Я сказаў, што прынясу падпілак і ўсё, што ўдасца сабраць з ежы, і абяцаў прысці на батарэю досвіткам.

— Клянися! Гавары: «Няхай заб'е мяне пярун, калі гэтага не зраблю».

Я паўтарыў клятву; ён зняў мяне з каменя і сказаў:

— Памятай-жа сваё абяцанне, памятай майго малойчыка. Цяпер можаш ісці дадому.

— Спакойнай ночы, сэр,—прашаптаў я.

— Які ўжо тут спакой!—буркнуў ён, акідаючы позіркам халодную, мокрую раўніну.— Дорага-б я даў, каб быць лягушкай або вугром.

Ён моцна абхапіў рукамі сваё дрыжачае цела, нібы баяўся, што яно рассынецца, і зачыкіляў, прыкульгваючы, да царкоўнай агарожы, а я павярнуў к дому і кінуўся бегчы з усёй сілы. Але раз я не ўцярпеў—азірнуўся назад і ўбачыў, як ён ішоў да ракі, усё яшчэ моцна сціскаючы сябе абодвума рукамі і асцярожна ступаючы хворымі нагамі з каменя на камень.

Тут мяне апанаваў жах, і я пабег дадому, ужо не спыняючыся.

РАЗДЗЕЛ II

Сястра мая, місіс Джо Гарджэры, была на дваццаць з лішкам год старэйшая за мяне і славілася галоўным чынам тым, што выгадала мяне, як яна сама казалася, «уласнаручна». Стараючыся зразумець сэнс гэтага выразу і ведаючы, што ў сястры цяжкая рука, з якою і мне і мужу яе досыць часта прыходзілася мець справу, я прышоў да вываду, што абодва мы—і я і Джо—выхаваны ёю «ўласнаручна».

Джо быў прыгожы мужчына. Густыя светлыя валасы, твар добры, а вочы такога невыразна-блакітнага колеру, што зрэнкі іх амаль зліваліся з бялкамі.

У сястры маёй, місіс Джо, вочы і валасы былі чорныя, а скура такая чырвоная, што я часта задаваў сабе пытанне, ці не ўжывае яна замест мыла цёрку. Яна была высокая, кастлявая жанчына і хадзіла ў грубым рабочым фартуху з тасёмкамі ззаду і з квадратным нагруднікам, утыканым скрозь іголкамі і шпількамі. Гэтым фартухом яна заўсёды ганарылася і вечна папракала ім Джо. Я, праўда, ніколі не мог зразумець, на што яна яго носіць, а калі ўжо носіць, дык чаму ніколі не здымае.

Кузня Джо прылягала да нашага дома, драўлянага, як і большасць дамоў нашай мясцовасці ў тыя часы.

Калі я прыбег дадому, кузня была ўжо зачыненая, і Джо сядзеў у кухні адзін. Мы з Джо былі таварышамі

па няшчасцю і нічога не таілі адзін ад аднаго. Таму як толькі я адчыніў дзверы і ўбачыў яго ў процілеглым кутку ля каміна, ён зараз-жа абвясціў:

— Місіс Джо ўжо дванаццаць разоў выходзіла шукаць цябе, Піп, і цяпер зноў вышла: гэта ўжо будзе чортава дзюжына.

— Праўда, Джо?

— Запэўняю цябе,—сказаў Джо,—і, што горш за ўсё, яна захапіла з сабою шчакаталку.

Пры гэтым жаклівым паведамленні я пачаў круціць адзіны гузік на маёй камізэльцы і з распаччу глядзеў на агонь. «Шчакаталка» была гнуткая трасцінка з тонкім канцом, прыгожа адпаліраваным ад частага датыкання да майго няшчаснага цела.

— А даўно яна вышла, Джо?

— Як табе сказаць?—адказаў Джо, паглядзеўшы на насценны гадзіннік.—У апошні раз яна выскачыла мінут пяць таму назад. Вось яна ідзе. Схавайся за дзверы, дружа, ды накруці на сябе ручнік.

Я паслухаўся яго. Місіс Джо расчыніла дзверы і, заўважыўшы пры гэтым нейкую перашкоду, у момант здагадалася аб прычыне і зараз-жа пусціла ў ход шчакаталку. Яна скончыла тым, што моцна штурнула мяне проста ў абдымкі Джо, і апошні, узрадаваўшыся, што мог хоць чым-небудзь дапамагчы мне, схаваў мяне за камін і спакойна загарадзіў сваёю доўгай нагою.

— Дзе ты прападаў, малпа ты гэтакая?—закрычала місіс Джо, тупнуўшы нагою.—Адказвай зараз-жа, што ты рабіў? Я тут ледзь не звар'яцела ад страху. Гавары-ж, а не дык я цябе выцягну з кутка, няхай вас будзе тут хоць пяцьдзсят Піпаў і пяцьсот Гарджэры!

— Я быў на могілках,—адказаў я са свайго прытулку, плачучы і пачухваючыся.

— На могілках?—паўтарыла яна.—Калі-б не я, ты-б даўно там ляжаў. Хто выхаваў цябе ўласнаручна?

— Вы,—адказаў я.

— А нашто я гэта зрабіла, хацелася-б мне ведаць?

— Не ведаю,—прахныкаў я.

— І я не ведаю!—падхапіла яна,—але затое ведаю, што ў другі раз я гэтага не зраблю. Магу шчыра сказаць, што я не скідала з плячэй гэтага фартуха з таго часу, як ты нарадзіўся. Даволі з мяне і таго, што я жонка каваля ды яшчэ Гарджэры, а тут яшчэ валаводзься з табою, будзь табе маткаю,—не, шчыра дзякую!

Нельга сказаць, каб я асабліва ўважліва сачыў за яе гаворкаю. Думкі мае былі далёка.

Пакуль яна гатавала чай, Джо вельмі ўважліва глядзеў на мяне. Потым ён пачаў ціхенька пагладжваць валасы і правую бакенбарду, назіраючы сваімі блакітнымі вачыма за рухамі місіс Джо, як ён заўсёды рабіў, калі яна бывала ў бурным настроі.

У сястры быў своеасаблівы спосаб намазваць для нас масла на хлеб, спосаб, якога яна ніколі не змяняла. Яна пачынала з таго, што брала хлеб у левую руку і з усяе сілы прыціскала яго да свайго нагрудніка; ад гэтага ў хлеб часта ўтыкаліся то шпілька, то іголка, якія потым і аказваліся ў каго-небудзь з нас у роце. Потым яна брала на нож масла (не надта шчодро) і намазвала яго на хлеб па-аптэкарску, нібы рыхтавала пластыр, пускаючы ў ход абодва бакі нажа з надзвычайнай спрытнасцю, старанна збіраючы і саскрабаючы масла з краёў. Правёўшы нарэшце нажом па ўсяму слою масла, яна адразала тоўстую лусту, якую дзяліла на дзве палавіны: адну для Джо, другую для мяне.

На гэты раз, аднак, хоць і быў я вельмі галодны, але есці не смеў. Я адчуваў, што павінен зберагчы што-небудзь для майго страшнага незнаёмца і для яго яшчэ больш страшнага саюзніка—малойчыка-невідзімкі, і я надумаўся схаваць сваю лусту ў штаніну.

Але выканаць гэтае рашэнне было для мяне вельмі цяжка, і больш за ўсё, сам таго не ведаючы, перашкаджаў мне Джо. Я ўжо казаў, што, дзякуючы нашаму агульнаму няшчасцю, адносіны ў нас былі зусім таварыскія. Між іншым, у нас увайшло ў звычай кожны вечар есці навывперадкі: адкусіўшы па кавалку, мы моўчкі паказвалі свае лусты адзін аднаму, стараючыся выклікаць адзін аднаго на спаборніцтва. У гэты вечар Джо не раз запрашаў мяне да такой гульні, паказваючы мне сваю лусту, якая хутка змяншалася, але з майго боку не сустракаў спачування; я нерухома сядзеў, трымаючы кубак з жоўта-бурай вадкасцю на адным калене і некранутую лусту на другім. Нарэшце, скарыстаўшы мінуту, калі Джо не глядзеў на мяне, я спрытна сунуў сваю лусту ў штаніну.

Джо, відаць, непакоіўся, думаючы, што ў мяне прапаў апетыт, і задуменна, без усякага задавальнення адкусваў маленькія кавалачкі ад сваёй лусты. Ён толькі што збіраўся адкусіць новы кавалак і ўжо нахіліў галаву набок для большай зручнасці, як раптам зірнуў на мяне і ўбачыў, што ў мяне луста знікла.

Не паспеўшы адкусіць, ён спыніўся на поўдарозе і замёр у нямым аслупяненні з лустаю хлеба ў роце. Яго здзіўленне і жах выяўляліся так відавочна, што не маглі не звярнуць на сябе ўвагі маёй сястры.

— Што там у вас зноў?—кплівым тонам запыталася яна і паставіла свой кубак на стол.

— Аднак!—прамармытаў Джо, дакорліва ківаючы галавою.—Паслухай, Піп, дружа мой! Ты сабе бяду нажывеш. Ён дзе-небудзь захрасне. Ты не мог пражавць яго, Піп.

— Ну, што яшчэ там?—паўтарыла сястра яшчэ больш рэзка.

— Выплюнь хоць кавалачак, Піп. Папрабуй, раю табе,—казаў Джо ў страшэнным спалоху.—Тут ужо не да прыстойнасці, калі справа ідзе аб здароўі.

Тут сястра канчаткова страціла цярпенне, накінула на Джо і, схапіўшы яго за абедзве бакенбарды, прыціснула яго галаву да сцяны. Я моўчкі сядзеў у сваім кутку і вінаватымі вачыма глядзеў на гэтую сцэну.

— Ну, сыты, лупаты вяпрук, ці скажаш ты мне, нарэшце, у чым справа?—праказала сястра, задыхаючыся ад злосці.

Джо бездапаможна зірнуў на яе, з распаччу адкусіў кавалак хлеба і зноў утаропіўся на мяне.

— Ведаеш, Піп,—прамовіў ён урачыста, з непражваным кавалкам за шчакою і такім прыяцельскім тонам, нібы мы былі з ім толькі ўдвух,—мы з табою заўсёды былі сябрамі, і ўжо, вядома, не мне на цябе скардзіцца. Але гэта такі,—ён адсунуў сваё крэсла, паглядзеў на падлогу паміж ім і мною і зноў узняў вочы на мяне,—такі незвычайны глыток.

— Ды што, ён увесь свой хлеб праглынуў, ці што?—закрычала сястра.

— Ведаеш, галубочак,—гаварыў Джо, гледзячы паранейшаму на мяне, а не на місіс Джо, і паранейшаму з кавалкам за шчакою,—я бачыў такі едакоў на сваім вяку, але, прызнаюся, такога глытка не бачыў. Шчасце тваё, што ты не памёр, Піп.

Сястра кінулася да мяне, злавіла мяне за валасы і пацягнула за сабою, паўтараючы страшныя словы: «Пойдзем, я дам табе лякарства».

Нейкі шэльма-доктар увёў у тых часы ў моду дзягцярную ваду, як рашучы сродак супроць усіх хвароб, і місіс Джо заўсёды мела запас гэтага зеля ў сваім камодзе, бо была ўпэўнена, што калі лякарства такое агіднае на смак, значыць яно добра памагае. Нават калі я адчуваў сябе зусім добра, у мяне ўлівалі такую страшэнную колькасць гэтай вадкасці, у якасці ўмацавальнага сродку, што ад мяне тхнула—я сам гэта адчу-

ваў—як ад толькі што асмоленага плота. На гэты раз асабліва сур'ёзны характар маёй хваробы запатрабаваў цэлага кубка гэтага лякарства, які і ўлілі мне ў глотку для майго выратавання, прычым місіс Джо схапіла і вельмі моцна заціснула маю галаву ў сябе пад пахамі. Джо аддзелаўся поўкубкам, але поўкубка яго ўсё-ж прымусілі праглынуць, на вялікае яго здзіўленне. Місіс Джо абвясціла, што яго «нудзіць», і, мяркуючы па сабе, я смела магу сцвярджаць: калі дагэтуль яго не nudзіла, дык пасля лякарства і сапраўды занудзіла.

Сумленне—жахлівая рэч, аднолькава жажлівая і для дарослага, і для дзіцяці; але калі ў апошняга цяжар на сумленні злучаецца з цяжарам у штаніне, дык я, з уласнага вопыту, магу сказаць, што становішча яго робіцца невыносным. Думка, што мне прыдзецца зрабіць пакражу ў місіс Джо, і неабходнасць заўсёды прытрымліваць рукою мой хлеб з маслам, ці хадзіў я, ці сядзеў, ці ішоў на кухню па якому-небудзь даручэнню, усё гэта амаль даводзіла мяне да вар'яцтва.

У гэты дзень, аб якім ідзе гутарка, была калядная куця, і мне трэба было ўзброіцца меднай лапатачкай і з сямі да васьмі па насценнаму галандскаму гадзінніку мяшаць пудынг на заўтрашні дзень. Я папрабаваў было рабіць гэта з грузам у штаніне, як раптам адчуў, што мой хлеб з маслам спаўзае ўсё ніжэй і ніжэй і зараз выскачыць наверх, калі я не прыму рашучых мер. На шчасце, мне неяк удалося выслізнуць з пакоя і выгрузіць гэты рэчыўны цяжар майго сумлення на гары, дзе я спаў.

— Чуеш, Джо?—сказаў я, калі скончыў, нарэшце, з пудынгам і грэўся каля каміна, чакаючы, пакуль мяне пашлюць спаць.—Здаецца, з гармат страляюць. Што гэта значыць?

— Мусіць, яшчэ катаржнік даў драла,—адказаў Джо.

— Як гэта—даў драла, Джо?—запытаўся я.

Місіс Джо, якая лічыла, што ўсякія тлумачэнні павінна даваць яна, прабурчэла незадоволена: «Уцёк, уцёк», падносячы мне сваё тлумачэнне з такім-жа рашучым выглядам, як дзягцярную ваду.

Пакуль місіс Джо сядзела, нахіліўшыся над работаю, я прабаваў запытацца ў Джо рухам губ, што значыць катаржнік. Джо, у сваю чаргу, заварушыў губамі, відавочна, стараючыся даць мне падрабязнае тлумачэнне, з якога я зразумеў толькі адно слова: «Піп».

— Мінулай ноччу ўцёк катаржнік,—сказаў Джо ўголас.—І ўчора таксама стралялі, каб папярэдзіць. А цяпер зноў страляюць: мусіць, другі даў драла.

— Хто страляе?—запытаўся я.

— Які нязносны хлапчук,—умяшалася сястра, хмурачыся на мяне з-за работы.—Дапытчык які знайшоўся—бач ты яго!

Тым часам Джо канчаткова раздражніў маю ціканасць: стараючыся разявіць рот як мага шырэй, ён тужыўся надаць сваім губам форму нейкага слова, якое я палічыў за «халеру». Натуральна пагэтаму, што я кінуў на місіс Джо і запытаўся аднымі губамі: «яна?» Але гэта было не тое: Джо з самым рашучым выглядам закачаў галавою і, разявіўшы рот на ўсю шырыню, выпусціў нейкае вельмі энергічнае слова. Я зноў нічога не зразумеў.

— Місіс Джо,—пачаў я, ужываючы апошні сродак,—мне хацелася-б ведаць, з вашага дазволу, адкуль страляюць?

— Што гэта за дзіця! Крыў яго божа!—усклікнула сястра такім тонам, нібы хацела сказаць: «Чорт-бы яго ўзяў!»—Адкуль страляюць? Вядома, з галер.

— А-а, з галер!—праказаў я і зірнуў на Джо.

Джо дакорліва кашлянуў, што павінна было азначаць: «Ды я-ж табе казаў».

— А што такое галеры?—запытаўся я зноў.

— Ну вось і гаварыце з такім хлапчуком!—і сястра з абурэннем ткнула ў мой бок сваёю іголкаю і пакачала галавою.—Адкажы яму на адно пытанне, дык ён засыпле вас цэлай дзюжынай. Галеры—гэта баржы, дзе змяшчаюцца турмы. Яны там за балотамі.

— Мне-б хацелася ведаць, каго садзяць у гэтыя турмы і за што?—заўважыў я са спакоем распачы, не звяртаючыся, аднак, ні да каго ў асаблівасці.

Гэтага місіс Джо не вытрымала. Яна ўскочыла, як ужаленая.

— Паслухай, галубочак, што я табе скажу. Не для таго я выгадала цябе ўласнаручна, каб ты цягнуў жылы з добрых людзей. Але калі ўжо табе не цярпіцца, дык ведай: людзей садзяць у галеры за тое, што яны забіваюць, грабяць, машэннічаюць і робяць розныя пакасці. І пачынаюць яны заўсёды з таго, што прыстаюць з пытаннямі. А цяпер, калі ласка, адпраўляйся спаць!

Мне ніколі не давалі свечк., калі я ішоў спаць, і цяпер, падымаючыся ўпоцемку па лесніцы са страшэнным звонам у галаве,—таму што апошнюю сваю правову місіс Джо вельмі спрытна ўбівала ўдарамі напёрстка па маёй галаве,—я са страхам усведамляў, як зручна, што галеры знаходзяцца з намі ў такім бліжнім суседстве. Было зусім відавочна, што яны створаны для мяне. Я таксама пачаў з пытанняў, а цяпер збіраюся абкрасці місіс Джо. Кожны раз, як я засынаў у гэтую ноч,—калі толькі я спаў,—я бачыў у сне, што бурны вясенні паток імчыць мяне да галер. Як толькі чорны полаг ночы за маім акном пачаў святлець, я ўскочыў з пасцелі і адправіўся ўніз. У каморы, напоўненай рознымі стравамі, я сцягнуў кавалак хлеба, скарынку сыру, з поўталеркі рубленага мяса, звязаў усё гэта разам з учарашняю лустаю ў сваю наравую хустачку, потым адліў у прынесеную знарок для гэтай мэты бутэлечку трохі гарэлкі з каменнай бутэлькі,

якую зараз-жа даліў вадою, і далучыу да ўсяго гэтага косьць, на якой было трохі мяса, і цудоўны круглы пірог са свінінай. Я ледзь было не пайшоў без пірага, але захацелася зірнуць, што было так старанна прыкрыта на гліняным блюдзе ў куце^а каморкі, знайшоў пірог і захапіў яго, думаючы, што ён прызначаецца не на сёнешні дзень, і таму яго не скоро хопяцца.

Адны дзверы з кухні вялі проста ў кузню. Я адсуноў засаўку, адчыніў дзверы і адшукаў падпілак паміж інструментамі Джо. Потым замкнуў дзверы на засаўку, як і было, вышаў у выхадныя дзверы і кінуўся бегчы да пакрытага туманам балота.

РАЗДЗЕЛ III

Я добра ведаў дарогу на батарэю. Неяк у нядзелю я хадзіў туды разам з Джо, і ён, сеўшы на старую гармату, сказаў мне, што, калі я паступлю да яго падручным, мы будзем часта «закачвацца» сюды. Але цяпер, з-за туману, я ўзяў занадта ўправа і мне прыйшлося прабірацца назад удоўж ракі па градзе каменя, навале-нага поверх твані і колля, абараняўшага бераг ад прыліву. Стараючыся навярстаць страчаны час, я спяшліва пералез цераз канаву, якая, я ведаў, была недалёка ад батарэі, і толькі што ўскарабкаўся на насып па той бок канавы, як убачыў перад сабою майго незнаёмца. Ён сядзеў спіною да мяне, склаўшы накрыв на грудзях рукі, і ківаўся сюды-туды, ахоплены дрымотай.

Я думаў, што ён больш узрадуецца, калі я з'яўлюся перад ім са сьнеданнем зусім нечакана, і таму падкраўшыся, крануў яго за плячо. Ён зараз-жа ўскочыў, павярнуўся да мяне і... і аказаўся зусім не тым, а другім.

Аднак і на гэтым чалавеку была такая-ж грубая, шэрая вопратка і калодка на назе, і гэтага ж, як і той, ён кульгаў, хрыпеў і дрыжэў,—адным словам, зусім

быў падобен на ўчарашняга незнаёмца, толькі твар у яго быў другі ды замест анучы на галаве тырчэў нізкі, шырокаполы капялюш. Усё гэта я разглядзеў у адну секунду; ды ён і аставаўся перада мною не больш як секунду, вылаяў мяне, няёмка замахнуўся на мяне кулаком, ад чаго сам ледзь не ўпаў, і знік у тумане, спатыкнуўшыся разы два на бягу.

«Малойчык!» падумаў я. Сэрца ў мяне так і замерла,—напэўна, забалела-б і пячонка, каб ведаў я ў той час, дзе яна змяшчаецца.

Неўзабаве я дабраўся да батарэі. Там мяне чакаў мой учарашні незнаёмец. Ён па-ранейшаму чыкіляў узад і ўперад, моцна ахапіўшы сябе абодвума рукамі,—здавалася, ён прахадзіў так усю ноч. Было відаць, што ён страшэнна змёрз. Я так і чакаў, што ён упадзе і тут-жа на месцы памрэ ад холаду. Ён глядзеў такімі галоднымі вачыма, што, калі я падаў яму падпілак, мне здалося, што ён абавязкова папрабаваў-бы яго з'есці, калі-б не бачыў майго клуначка. На гэты раз ён не пераварочваў мяне дагары нагамі, каб заўладаць маімі запасамі, а пакінуў мяне спакойна стаяць на нагах, развязаць клуначак і апаражняць кішэні.

— У бутэлечцы-то што ў цябе, хлапчук?—запытаўся ён.

— Гарэлка,—адказаў я.

Ён ужо набіваў сабе рот рубленым мясам, але, пачуўшы пра гарэлку, кінуў есці і пачаў піць. Увесь час ён так страшна дрыжэў, што яму каштавала незвычайных намаганняў трымаць бутэлечку між зубоў і не разгрызці яе папалам.

— Мусіць, у вас ліхарадка,—сказаў я.

— Я і сам гэта думаю, хлопча,—адказаў ён.

— Тут месца вельмі дрэннае,—казаў далей я.—Вы спалі на зямлі, а гэта вельмі шкодна: таго і глядзі, схопіш ліхарадку або рэўматызм.

— Я ўсё-ж такі з'ем маё снеданне раней, чым яны прыкончаць мяне,—сказаў ён.—З'ем усё да апошняй крошкі, хоць-бы зараз-жа пасля гэтага мяне ўсцягнулі на шыбеніцу. Спраўлюся са снеданнем—спраўлюся і з азнабам,—хоць на заклад.

Ён еў усё адразу: і рубленае мяса, і хлеб, і сыр, і пірог, прычым увесь час падазрона ўгладаўся ў вакольны туман і часта прыслухоўваўся, пакідаючы нават есці.

Раптам нейкі гук, ці яму так здалося, прымусіў яго ўздрыгануцца, і ён рэзка запытаўся:

— Ды ці не ашукваеш ты мяне, чарцяні? Ты нікога не прывёў з сабою?

— О, не, сэр. Не!

— І нікому не даручыў ісці за табою следам?

— Не.

— Добра, я табе веру. Ды і злы-ж быў-бы ты шчанюк, калі-б у твае гады мог дапамагаць цкаваць няшчаснага бегляца, які і так хутка акалее ад голаду і холаду, як які-небудзь чорны жук.

У горле ў яго нешта захрыпела, нібы ў старым гадзінніку, калі ён збіраецца біць, і ён правёў па вачах сваіх брудным, жорсткім рукавом. Шкадуючы яго ад шчырага сэрца і бачачы, як ён патроху зноў узяўся за пірог, я набраўся смеласці і сказаў:

— Вельмі рад, што ён вам спадабаўся.

— Ты, здаецца, нешта сказаў?

— Я сказаў: вельмі рад, што ён вам спадабаўся.

— Дзякую, хлопчык. Гэта праўда.

Мне часта прыходзілася назіраць, як есць наш вялікі дваровы сабака, і цяпер я бачыў здзіўляючае падабенства паміж сабакам і гэтым чалавекам. Ён хапаў і рваў ежу з ненасытнай прагнасцю, якраз як сабака, глытаў кавалкі, амаль не жуючы, і ўвесь час азіраўся па баках, нібы баяўся, што хто-небудзь прыдзе і адбярэ ў яго пірог.

— Баюся, што вы нічога яму не пакінеце,—заўважыў я боязка пасля даволі доўгага маўчання, у часе якога абмяркоўваў, ці прыстойна будзе такая заўвага.—Больш мне няма адкуль узяць.

— Не пакіну? Каму?—запытаўся ён, перастаючы есці.

— А таму малойчыку, які ў вас схаваны.

— Ах, таму!—адазваўся ён з кароткім смехам.— Так, так. Яму не трэба есці.

— А мне здалося па яго твару, што нават вельмі трэба.

Незнаёмец перастаў есці і зірнуў на мяне з найвялікшым здзіўленнем.

— Хіба ты яго бачыў?

— Бачыў.

— Калі?

— А вось зараз.

— Дзе?

— Вунь там,—і я паказаў пальцам.—Ён сядзеў і драмаў, калі я падышоў. Спачатку я падумаў, што гэта вы.

Ён схапіў мяне за шыварат і так страшна вылупіў на мяне вочы, што я падумаў, ці не збіраецца ён, як спачатку хацеў, перарэзаць мне глотку.

— Адзеты гэтак-жа, як і вы, толькі ў капялюшы,—тлумачыў я, увесь дрыжучы,—і... і...—мне хацелася сказаць больш далікатна,—і гэтак-жа, як і вы, мае патрэбу ў падпілку. Хіба вы не чулі гармату сёння ўночы?

— Значыць, гэта і сапраўды была гармата,—прагаварыў ён нібы сам сабе.

— Дзіўна, як вы маглі ў гэтым сумнявацца! Мы ў сябе дома чулі стрэл, а гэта-ж куды далей, і потым мы сядзелі запёршыся.

— Бачыш,—загаварыў ён,—калі чалавек адзін у гэтых балотах, ды ў дадатак яшчэ з цяжкаю галавою

і пустым страўнікам, калее ад голаду і холаду, тады яму ўсю ноч толькі і чуецца, што пальба ды галасы. Што я кажу—«чуецца!» Ён бачыць салдат у чырвоных мундзірах, з факеламі; яны падыходзяць, акружаюць яго, выклікаюць нумар, бразгаюць стрэльбамі. Ён чуе каманду: «Стройся! Вось ён! Бяры яго!» Яго хапаюць—і усяму канец... Ды не далей як у мінулую ноч мне мярэшчыліся салдаты—цэлы ўзвод. Маршыруюць у ногу, бразгаюць стрэльбамі, каб іх чорт узяў!.. А што да пальбы! Ды мне здавалася, што туман дрыжэў ад стрэлаў, калі ўжо быў белы дзень. Але гэты чалавек... заўважыў ты, як ён выглядае?

Апошнія пытанне было звернута да мяне, усё-ж папярэдняе ён казаў нібы сам сабе.

— У яго твар моцна разбіты,—сказаў я, стараючыся прыпомніць усё, што мог заўважыць, хоць далёка не быў упэўнены, ці праўду я кажу.

— Ці не ў гэтым месцы?—падхапіў незнаёмец, лопнуўшы сябе даволі бесцырамонна далонню па левай шчацэ.

— Так, тут!

— Дзе-ж ён?—Пры гэтым мой незнаёмец пхнуў за пазуху мізэрныя рэшткі свайго снадання.—Пакажы, куды ён пайшоў? Я прыб'ю яго як сабаку. Прападзі ты гэтая калодка! Давай сюды падпілак, хлапчына.

Я паказаў у той бок, дзе знік у тумане другі бялец, і незнаёмец з хвіліну глядзеў туды. Затым ён кінуўся на мокрую траву і ўзяўся, як вар'ят, пілаваць сваю калодку, не звяртаючы ўвагі ні на мяне, ні на сваю параненую і скрываўленую нагу, з якой ён абыходзіўся так бязлітасна, нібы гэта была такая самая неадушаўлёная рэч, як і падпілак. Мяне зноў агарнуў страх перад гэтым чалавекам; баяўся я і таго, што мяне могуць хапіцца дома. Я сказаў яму, што мне трэба ісці, але ён не звярнуў увагі на мае словы, і я палічыў за лепшае ўцячы цішком. Калі я зірнуў на яго

Ў апошні раз, ён сядзеў, прыгнуўшыся галавою да самага калена, і з усіх сіл працаваў над сваёю калодкаю, праклінаючы і калодку, і сваю нагу. І апошнім гукам, што даляцеў да мяне, калі я спыніўся ў тумане, прыслухоўваючыся, быў віск усё яшчэ працаваўшага падпілка.

РАЗДЗЕЛ IV

Я быў зусім упэўнены, што застану ў кухні паліцэйскага і што мяне зараз-жа арыштуюць. Але ва ўсім доме не толькі не было ніякага паліцэйскага, але нават і крадзежу ніхто не заўважыў. Місіс Джо была цалкам занята чысткаю дома для надыходзячага свята. Джо быў высланы на ганак, каб ён не наткнуўся на скрынку з-пад смецця, на якую ён рана ці позна заўсёды натыкаўся, калі сястра распачынала генеральную чыстку.

— Дзе ты быў, жэўжык?—так дзеля свята прывітала мяне місіс Джо, калі я з нячыстым сумленнем з'явіўся перад ёю.

Я адказаў, што бегаў паслухаць, як Хрыста славяць.

— Ну, ну,—заўважыла місіс Джо.—Магло быць і горш.

«Вядома», падумаў я.

— Каб не была я жонкаю каваля, не працавала, як катаржная, не здымаючы фартуха, можа, і я паслухала-б, як славяць. Я-ж і сама люблю славіць, таму, напэўна, ніколі мне і не ўдаецца хоць іншых паслухаць.

Джо, які рыскнуў увайсці ўслед за мною ў кухню, пасля таго як скрынка з-пад смецця знікла, пацёр рукою пераносіцу з лагодным выглядам, сустрэўшы сярдзіты погляд місіс Джо, але не паспела яна адварнуцца, як ён склаў указальныя пальцы крыж-накрыж і паказаў мне спадцішка гэты сімвалічны знак, які азначаў на нашай мове, што місіс Джо ў дрэнным настроі.

Місіс Джо была вельмі ахайная гаспадыня, але мела незвычайную здольнасць рабіць так, што чыстата яе была больш нязручнай і неахайнай, чым сам бруд. Яе ахайнасць нагадвала набожнасць некаторых людзей, якія ўмеюць стаць усім упоперак горла сваёю святасцю.

У гэты дзень у нас абедалі: містэр Вопсль, дзяк нашай царквы, містэр Гебль, калёснік, з місіс Гебль і дзядзя Пембльчук (ён быў дзядзя Джо, але місіс Джо прысвоіла яго сабе), заможны гандляр хлебам з бліжэйшага горада, які ездзіў ва ўласным вазку. Абед меўся быць а палове другой. Калі мы з Джо вярнуліся дадому, стол быў ужо накрыты, місіс Джо была ў поўным парадзе, і парадныя дзверы адчынены для прыёму гасцей (чаго ніколі не здаралася ў іншыя дні). Адным словам, усё было ў поўным блеску. Аб папражэнні ніхто яшчэ і не падазраваў.

Час абеду набліжаўся, ~~не~~ прыносячы ніякай палёгкай майму сумленню; нарэшце, з'явіліся і госці. Я адчыніў гасцям дзверы з такім сур'ёзным выглядам, нібы ў нас было зазвычай заўсёды адчыненыя гэтыя дзверы. Раней за ўсіх з'явіўся дзяк нашай царквы, доўганосы містэр Вопсль, за ім містэр і місіс Гебль і нарэшце дзядзя Пембльчук.

— Місіс Джо,— сказаў дзядзя Пембльчук, высокі, непаваротлівы, задыхлівы таўстун сярэдніх год, з шырокім і плоскім, як у рыбы, ротам, бязглуздымі, вылупленымі вачыма і белабрысымі валасамі, якія стаялі старчма, нібы ён заўсёды быў чымсьці спалоханы.— Місіс Джо, я прынёс вам, у выглядзе маленькага каляднага падарунка, бутэльку херэсу і я прынёс вам, мэм, бутэльку партвейну.

Кожныя Каляды ён з'яўляўся з гэтымі-ж самымі словамі, якія вымаўляў як нешта надзвычай новае, і з двума бутэлькамі, якія трымаў на манер гімнастычных

ў апошні раз, ён сядзеў, прыгнуўшыся галавою да самага калена, і з усіх сіл працаваў над сваёю калодкаю, праклінаючы і калодку, і сваю нагу. І апошнім гукам, што даляцеў да мяне, калі я спыніўся ў тумане, прыслухоўваючыся, быў віск усё яшчэ працаваўшага падпілка.

РАЗДЗЕЛ IV

Я быў зусім упэўнены, што застану ў кухні паліцэйскага і што мяне зараз-жа арыштуюць. Але ва ўсім доме не толькі не было ніякага паліцэйскага, але нават і крадзежу ніхто не заўважыў. Місіс Джо была цалкам занята чысткаю дома для надыходзячага свята. Джо быў высланы на ганак, каб ён не наткнуўся на скрынку з-пад смецця, на якую ён рана ці позна заўсёды натыкаўся, калі сястра распачынала генеральную чыстку.

— Дзе ты быў, жэўжык?—так дзеля свята прывітала мяне місіс Джо, калі я з нячыстым сумленнем з'явіўся перад ёю.

Я адказаў, што бегаў паслухаць, як Хрыста славяць.

— Ну, ну,—заўважыла місіс Джо.—Магло быць і горш.

«Вядома», падумаў я.

— Каб не была я жонкаю каваля, не працавала, як катаржная, не здымаючы фартуха, можа, і я паслухала-б, як славяць. Я-ж і сама люблю славіць, таму, напэўна, ніколі мне і не ўдаецца хоць іншых паслухаць.

Джо, які рыскнуў увайсці ўслед за мною ў кухню, пасля таго як скрынка з-пад смецця знікла, пацёр рукою пераносіцу з лагодным выглядам, сустрэўшы сярдзіты погляд місіс Джо, але не паспела яна адварнуцца, як ён склаў указальныя пальцы крыж-накрыж і паказаў мне спадцішка гэты сімвалічны знак, які азначаў на нашай мове, што місіс Джо ў дрэнным настроі.

Місіс Джо была вельмі ахайная гаспадыня, але мела незвычайную здольнасць рабіць так, што чыстата яе была больш нязручнай і неахайнай, чым сам бруд. Яе ахайнасць нагадвала набожнасць некаторых людзей, якія ўмеюць стаць усім упоперак горла сваёю святасцю.

У гэты дзень у нас абедалі: містэр Вопсль, дзяк нашай царквы, містэр Гебль, калёснік, з місіс Гебль і дзядзя Пембльчук (ён быў дзядзя Джо, але місіс Джо прысвоіла яго сабе), заможны гандляр хлебам з бліжэйшага горада, які ездзіў ва ўласным вазку. Абед меўся быць а палове другой. Калі мы з Джо вярнуліся дадому, стол быў ужо накрыты, місіс Джо была ў поўным парадзе, і парадныя дзверы адчынены для прыёму гасцей (чаго ніколі не здаралася ў іншыя дні). Адным словам, усё было ў поўным блеску. Аб папражэнні ніхто яшчэ і не падазраваў.

Час абеду набліжаўся, і прыносячы ніякай палёгкай майму сумленню; нарэшце, з'явіліся і госці. Я адчыніў дзверы з такім сур'ёзным выглядам, нібы ў нас было зазвычай заўсёды адчыненыя гэтыя дзверы. Раней за ўсіх з'явіўся дзяк нашай царквы, доўганосы містэр Вопсль, за ім містэр і місіс Гебль і нарэшце дзядзя Пембльчук.

— Місіс Джо,— сказаў дзядзя Пембльчук, высокі, непаваротлівы, задыхлівы таўстун сярэдніх год, з шырокім і плоскім, як у рыбы, ротам, бязгрудымі, вылупленымі вачыма і белабрысымі валасамі, якія стаялі старчма, нібы ён заўсёды быў чымсьці спалоханы.— Місіс Джо, я прынёс вам, у выглядзе маленькага каляднага падарунка, бутэльку херэсу і я прынёс вам, мэм, бутэльку партвейну.

Кожныя Каляды ён з'яўляўся з гэтымі-ж самымі словамі, якія вымаўляў як нешта надзвычай новае, і з двума бутэлькамі, якія трымаў на манер гімнастычных

— Так, але я разумеў чацвераногога піскуна,—сказаў містэр Пембльчук.—Дык вось, каб нарадзіўся ты чацвераногім піскуном, ці быў-бы ты тут у гэтую мінуту? Наўрад.

— Хіба вось у такім выглядзе,—заўважыў містэр Вопсль, ківаючы на страву.

— Але я разумею не ў гэтым выглядзе, сэр,—запярэчыў містэр Пембльчук, які не любіў, каб яго перапынялі.—Я кажу: ці сядзеў-бы ён тут, сярод такой прыемнай яму кампаніі дарослых і паважаных людзей, карыстаючыся іх мудраю гутаркаю і акружаны ўсімі дабротамі раскошы? Не, вядома. А якім быў-бы твой лёс?—казаў далей ён, зноў звяртаючыся да мяне.—Цябе-б прадалі за столькі вось шылінгаў, у залежнасці ад таго, якая цана была-б на рынку. Потым Дунстабль, мяснік, прышоў-бы да цябе ў хлеў, дзе ты валяўся-б на саломе, заціснуў-бы цябе пад левую паху, прыпадняў-бы правай рукою фалду свайго балахона, дастаў-бы з кішэні нож, выпусціў-бы з цябе кроў, і вось табе і канец. Нябось, ён не стаў-бы гадаваць цябе ўласнаручна. І не спадзявайся!

Джо прапанаваў мне яшчэ падліўкі, але я пабаяўся ўзяць.

— Я думаю, ён даставіў вам бездань клопату, мэм,—сказала місіс Гебль, спачуваючы сястры.

— Клопату?—падхапіла сястра.—А як-жа!

І яна распачала жахлівы пералік усіх хвароб, у якіх я правініўся, усіх бяссонных начэй, прычынаю якіх быў я, усіх высокіх рэчаў, з якіх я падаў, усіх ям, у якія пападаў, усіх ушыбаў, якія я калі-небудзь атрымліваў, усіх выпадкаў, калі яна жадала бачыць мяне ў труне, ад чаго я ўпарта адмаўляўся.

— Але ведаеце, панове,—сказаў містэр Пембльчук, стараючыся неўзаметку вярнуць кампанію да той тэмы, ад якой яна была ўхілілася.—Я лічу, што вараная свініна—найбагацейшая страву. А, як вы думаеце?

— Ці не жадаеце, дзядзя, гарэлачкі?—запыталася сястра.

Скончана! Ён заўважыць, што гарэлка разбаўлена вадою, ён скажа гэта ўсім, і я прапаў! Я моцна ўчапіўся абодвума рукамі за ножку стала і пачаў чакаць свайго лёсу.

Сястра пайшла па каменную бутлю, прынесла яе і наліла з яе дзядзю; астатнія адмовіліся.

Я не мог адвесці вачэй ад дзядзі Пембльчука. Я бачыў, як гэты няшчасны гарэзліва паказаў пальцам на чарку, падняў яе, усміхнуўся, закінуў назад галаву і выпіў усё залпам. І ў тую-ж секунду на ўсіх прысутных напаў нечаканы жах, і не дзіва: дзядзя Пембльчук ускочыў на ногі, закруціўся ў прыпадку сударажнага кашлю і выскачыў з пакоя, пасля чаго можна было бачыць праз акно, як яго страшэнна ванітавала; пры гэтым ён рабіў самыя жахлівыя гримасы і наогул веў сябе, як вар'ят. Сястра і Джо выбеглі да яго. Калі яго прывялі назад, ён акінуў усю кампанію такім позіркам, як быццам яна была прычынаю яго моташнасці, грузна бухнуўся ў сваё крэсла і прастагнаў: —Дзёгаць!

Які жах! Я даліў гарэлку дзягцяйнай вадою. Я ведаў, што скоро яму будзе яшчэ горш.

— Дзёгаць!—здзівілася сястра.—Як мог папасці туды дзёгаць?

Але дзядзя Пембльчук і слухаць нічога не хацеў, а настойліва махаў рукою і патрабаваў гарачага джыну. Сястра, ахопленая нейкімі меркаваннямі небяспечнага для мяне характару, павінна была цяпер бегчы па джын. Часова пагібель мая адтэрмінавалася.

Гарачы джын зрабіў добры ўплыў. Пад канец абеду містэр Пембльчук зусім прасвятлеў. Я пачынаў ужо спадзявацца, што гэты дзень пройдзе шчасліва, як раптам сястра сказала Джо: «Чыстыя талеркі!»

Я здагадаўся, што будзе далей, і адчуваў, што ня гэты раз я ўжо канчаткова загінуў.

— Цяпер вы павінны пакаштаваць,—сказала сястра, звяртаючыся да гасцей з самай прыемнай са сваіх усмешак,—вы павінны пакаштаваць на закуску надзвычайную страву—падарунак дзядзі Пембльчука.

А як-жа! Няхай лепш і не спадзяюцца!

— Я вам скажу, што гэта,—гаварыла далей сястра, устаючы,—гэта пірог, надзвычай добры пірог са свінай.

Госці выказалі поўнае задавальненне. Дзядзя Пембльчук, усведамляючы, якую паслугу ён аказаў кампаніі, сказаў з незвычайнай жывасцю:

— Давайце сюды пірог, місіс Джо, мы яго ўшануем як след.

Сястра пайшла за пірагом. Я чуў, як яна прайшла ў кладоўку. Я чуў, як Джо шапнуў мне: «І табе дадуць, Піп». Я і цяпер не ведаю напэўна, ці сапраўды я закрычаў ад жаху ці мне толькі здалося, але я адчуваў, што далей не вытрымаю і павінен уцякаць. Я выпусціў ножку стала і пабег так, быццам за мною гналася смерць.

Але я прабег толькі да выхадных дзвярэй. Тут я наткнуўся на атрад узброеных салдат, і адзін з іх сказаў, працягваючы мне кайданы:

— А, вось ты дзе! Папаўся. Хадзем-жа са мною!

РАЗДЗЕЛ V

Стук ружэйных прыкладаў аб наш ганак і паяўленне атрада салдат выклікалі агульны перапалох. Госці выскачылі з-за стала, а місіс Джо, якая варочалася ў кухню з пустымі рукамі, спынілася, як укопаная, і жаласлівы ўсклік: «Божа ты мой міласцівы! куды-ж дзеўся мой пірог?»—замёр на яе губах.

— Выбачайце мяне, лэдзі і джэнтльмены,—казаў сержант,—але, як я ўжо сказаў у дзвярах гэтаму шуст-

раму хлапчуку, я пасланы злавіць злачынца, і мне патрэбен каваль.

— А дазвольце даведацца, навошта ён вам патрэбен?—запыталася сястра з відавочнаю злосцю.

— Сударыня,—адказаў ветлівы сержант,—гаворачы за сябе, я сказаў-бы: каб мець чэсць і прыемнасць пазнаёміцца з яго чароўнай жонкай, але, гаворачы ад імя караля, я павінен сказаць: у мяне да яго маленькая справа.

Ветлівасць сержанта ўсім спадабалася, а містэр Пембльчук нават пракрычаў: «Удала сказана!»

— Бачыце, шаноўны,—гаварыў між тым сержант, звяртаючыся проста да Джо, здагадаўшыся, што каваль—гэта ён,—у нас здарылася маленькае няшчасце: у адной калодкі замычкі не зусім у парадку, а нам яна патрэбна зараз-жа, дык ці не глянеце вы на яе?

Джо глянуў на яе і абвясціў, што для папраўкі прыдзецца развесці агонь у кузні і што яна возьме гадзіны дзве часу.

— Вось як? У такім выпадку бярыцеся за справу, шаноўны,—сказаў развязны сержант.—Кароль не любіць чакаць. І калі мае людзі могуць вам чым-небудзь дапамагчы, яны ў вашым распараджэнні.

Ён гукнуў сваіх людзей, якія ўваліліся ў кухню адзін за адным. Саставіўшы ў куток свае стрэльбы, яны размясціліся як на бівуаку.

— Колькі лічыце вы адсюль да балот? Не больш мілі, я мяркую?—запытаўся сержант.

— Якраз міля,—сказала місіс Джо.

— Тады паспеем: як пачне змяркацца, мы і пачнем аблаву. «Незадоўга да прыцемку»—значыцца ў маім загадзе. Паспеем.

— Катаржнікі, сержант?—запытаўся містэр Вопель сцвярджальным тонам.

— Так, двое!—адказаў сержант.—Нам вядома, што яны знаходзяцца яшчэ ў балотах, і наўрад ці рыскнуць

яны выбрацца адтуль да цемнаты. Ну, шаноўны, кароль гатоў прыняць вашу паслугу.

Джо зняў сурдут, камізэльку, гальштук і, падперазаўшы скураны фартух, прайшоў у кузню. Адзін з салдат адчыніў драўляныя акяніцы, другі расклаў агонь, трэці стаў каля меха, астатнія размясціліся вакол горна, які неўзабаве запалаў. Джо ўзяўся стукаць сваім малатком, а мы ўсё стаялі і глядзелі на яго.

Нарэшце ляск жалеза і шум меха заціхлі. Джо скончыў работу, апрануў сурдут і, набраўшыся храбрасці, прапанаваў каму-небудзь з нас пайсці разам з салдатамі, каб даведацца, чым скончыцца пагоня. Містэр Вопсль заявіў, што ён гатоў пайсці, калі пойдзе Джо. Джо сказаў, што пойдзе з прыемнасцю і возьме мяне з сабою, калі місіс Джо дазволіць. Я ўпэўнен, што нас-бы ні за што не пусцілі, калі-б цікаўнасць місіс Джо не была так моцна ўзбуджана. Але на гэты раз яна абмежавалася толькі заўвагаю:

— Май на ўвазе, што калі ты прывядзеш назад хлапчука з прастрэленай галавою, дык я папраўляць яе не бяруся.

Калі мы вышлі на свежае паветра і накіраваліся да месца прызначэння, я шапнуў Джо: «Спадзяюся, Джо, што мы іх не знойдем». І Джо шапнуў мне ў адказ: «Я ахвотна заплаціў-бы шылінг, Піп, каб толькі яны ўцяклі ад нас».

Калі мы вышлі на нудную пустку, дзе я быў гадзін восем ці дзевяць таму назад і бачыў абодвух бегляцоў, мне ў першы раз прышла ў галаву жахлівая думка: што калі мой незнаёмец западозрыць, што гэта я выдаў яго салдатам? Ён пытаўся тады, ці не ашукваю я яго, і сказаў, што я быў-бы надта злым шчанюком, калі-б далучыўся да агульнага цкавання супроць яго. Няўжо ён падумае, што я сапраўды выдаў яго?

Салдаты ішлі наперадзе, расцягнуўшыся ў даволі доўгую лінію з вялікімі прамежкамі паміж людзьмі,

а мы за імі ўслед, як раптам нам прышлося спыніцца. Па ветру да нас даляцеў працяглы крык. Ён чуўся ўправа ад нас, з усходняга боку, і неўзабаве паўтарыўся, гучна і выразна. Але цяпер здавалася, што крычаў не адзін голас, а два ці больш, хоць яны амаль зліваліся ў адзін.

Сержант аддаў загад не адказваць, а ісці на голас «фарсіраваным маршам». Такім чынам мы звярнулі ўправа, г. зн. на ўсход, і Джо закрочыў так шпарка, што я павінен быў з усёй сілы ўчапіцца за яго, каб не ўпасці.

Па меры таго як мы набліжаліся да мэты, нам усё больш выразна чулася, што крычаў не адзін чалавек. Праз некалькі хвілін мы былі так блізка, што маглі пачуць, як адзін голас крычаў: «Рэжуць!» а другі: «Катаржнікі! Беглыя! Стража! Сюды! Лавіце беглых катаржнікаў!» То абодва галасы нібы прападалі з-за барацьбы, то зноў рабіліся выразнымі.

Калі галасы прагучэлі ўжо зусім блізка, сержант кінуўся наперад, а ўслед за ім двое салдат.

— Вось яны абодва!— пыхцеў сержант, барахтаючыся на дне канавы.— Здавайцеся, чорт вас вазьмі! Што вы шчапіліся, як дзікія зьяры. Здавайцеся!

Пырскі вады і камякі гразі ляцелі ва ўсе бакі, і паветра дрыжэла ад праклёнаў і ўдараў, калі яшчэ некалькі чалавек спусціліся ў канаву на дапамогу сержанту і выцягнулі кожнага асобна, майго катаржніка і другога.

— Заўважце,— прагаварыў мой катаржнік,— я яго злавіў! Я выдаю яго вам. Не забудзьце гэтага!

— Гэта не асабліва важна і мала табе дапаможа, дружа мой,— сказаў сержант.— Вам з ім адну кашу расхлёбваць. Эй, падай кайданы!

— Я і не разлічваю на ўзнагароду. Я ўжо яе атрымаў,— запярэчыў мой катаржнік са зларадным смехам.— Я яго злавіў. Ён гэта ведае, і з мяне даволі.

Другі катаржнік зусім пасінеў і быў увесь пабіты і паранены. Ён не ў сілах быў нават гаварыць і, пакуль яго закоўвалі, абапіраўся на салдат, каб не ўпасці.

— Заўважце, сержант, ён хацеў забіць мяне,—былі яго першыя словы.

— Хацеў забіць яго?—паўтарыў з пагардаю мой знаёмы.—Хацеў і не забіў! Я злавіў і выдаў яго; вось што я зрабіў. Я не толькі перашкодзіў яму ўцячы з балот, я прыцягнуў яго сюды. Гэты агіднік—джэнтльмен з вашага дазволу. І галеры зноў атрымаюць свайго джэнтльмена дзякуючы мне. Я здолеў уцячы з галер адзін, без усякай дапамогі. Я ўцёк-бы і з гэтых праклятых балот, калі-б не даведаўся, што ён тут. Але пакінуць яго на волі? Дазволіць яму зноў абдурваць мяне, іграць мною, рабіць з мяне пешку? Не, не, не. Калі-б мне прышлося акалець у гэтай канаве,—і ён выразна ўзмахнуў у той бок сваімі скутымі рукамі,—я і тады-б не выпусціў яго, пакуль вы не схапілі-б нас абодвух.

Другі бяглец, які, відавочна, страшэнна баяўся свайго таварыша, сцвярджаў далей:

— Ён хацеў забіць мяне, і без вас я загінуў-бы.

— Ён хлусіць,—гнеўна запярэчыў мой катаржнік.

— Бачыце вы яго? Бачыце, як бегаюць у яго вочы? Вось таксама ён глядзеў, калі нас разам судзілі. Ён ні разу не зірнуў на мяне.

— Годзе балбатаць!—сказаў сержант.—Запальвай факелы!

Пакуль адзін з салдат, што нёс кошык замест стрэльбы, пачаў адчыняць яго, стоячы на каленях, мой катаржнік у першы раз азірнуўся і ўбачыў мяне. Сустрэўшыся з ім позіркам, я зрабіў лёгкі рух рукамі і адмоўна пакруціў галавою. Я чакаў гэтага позірку, каб пастарацца пераканаць яго ў сваёй нявіннасці. Не ведаю, ці зразумеў ён мяне, бо я і сам не мог зразумець, што значыць яго позірк, ды і цягнулася гэта

адзін момант. Але калі-б ён глядзеў на мяне цэлую гадзіну або нават цэлы дзень, то і тады выраз незвычайнай увагі, якая свяцілася ў яго вачах, не запомніўся-б мне з большаю сілаю. Салдат з кошыкам хутка раздабыў агню, запаліў тры ці чатыры факелы, адзін узяў сабе, а астатнія раздаў таварышам.

— Усё ў парадку,—сказаў сержант.—Марш!

Прайшоўшы з гадзіну, мы дабраліся да прыстані, дзе стаяла драўляная вартоўня. Мы ўвайшлі туды. Там пахла табаком і вапнаю, быў раскладзены агонь, стаялі: лямпа, стойка са стрэльбамі, барабан і нізкія драўляныя нары, на якіх магло змясціцца да дзюжыны салдат. Тры ці чатыры салдаты, якія ляжалі на іх у шынях, не асабліва зацікавіліся намі; прыўзняўшы на хвіліну галовы, яны паглядзелі на нас соннымі вачыма і зараз-жа зноў захрапілі. Сержант прадставіў рапарт, запісаў нешта ў кнігу, салдаты абкружылі таго арыштанта, якога я называў «другім катаржнікам», і адправіліся з ім на судно.

Мой катаржнік з таго часу ні разу не зірнуў на мяне. Раптам ён павярнуўся да сержанта і сказаў:

— Я хочу даць некаторыя тлумачэнні наконт маіх уцёкаў, каб адхіліць падазрэнне ў дапамозе мне ў гэтым з боку каго-небудзь іншага.

— Ты можаш гаварыць, што хочаш,—адказаў сержант, які стаяў, склаўшы накрыв рукі на грудзях і халодна глядзеў на яго,—але ад цябе не патрабуецца, каб ты гаварыў гэта тут. У цябе будзе яшчэ шмат выпадкаў пагаварыць, перш чым з табой распраўяцца.

— Я ведаю, але там іншая справа, а гэта асобая рэч. Чалавек не можа жыць не еўшы, прынамсі, я не магу. І я ўзяў сабе пад'есці вунь у той вёсцы, дзе царква стаіць амаль на самым балоце.

— Значыцца ўкраў, хочаш ты сказаць,—уставіў сержант.

— І нават скажу вам у каго. У каваля.

— Вось як!—усклікнуў сержант, утаропіўшыся на Джо.

— Вось як, Піп!—сказаў Джо, утаропіўшыся на мяне.

— Гэта былі розныя рэшткі, крыху гарэлкі і пірог.

— Ці не заўважылі вы, шаноўны, прапажы ў вас чаго-небудзь з ежы, напрыклад, пірага?—запытаўся сержант, звяртаючыся да Джо.

— Мая жонка заўважыла якраз у тую хвіліну, калі вы ўвайшлі. Памятаеш, Піп?

— Дык гэта вы каваль?—сказаў мой катаржнік, панура паглядзеўшы на Джо і нават не зірнуўшы на мяне.—У такім выпадку мне вельмі шкада, але я павінен вам сказаць, што я з'еў ваш пірог.

— На здароўе. Мне пірага не шкода. Мы не ведаем, што вы там зрабілі, але, вядома, мы не хацелі-б, каб вы памерлі за гэта з голаду. Хіба не так, Піп?

У горле арыштанта зноў штосьці захрыпела, як у той раз на балоце, і ён павярнуўся да нас спіною. Лодка вярнулася, канвой быў нападзатове. Мы праводзілі яго да прыстані і бачылі, як ён сеў у лодку, на якой грэблі такія самыя катаржнікі, як і ён сам. Ніхто, убачыўшы яго, не выявіў ні здзіўлення, ні радасці, ні смутку, ніхто не загаварыў з ім, толькі рулявы скамандаваў, як сабакам: «На ваду!»—і вёслы апусціліся. Пры святле факелаў мы маглі разгледзець чорнае судно, якое стаяла за некалькі сажняў ад багністага берагу. Абабітая жалезам, прымацаваная да якараў масіўнымі іржавымі ланцугамі, гэтая пльвучая турма здавалася майму дзіцячаму ўяўленню гэтакай-жа закутай, жалкай і няшчаснай, як і самі арыштанта. Мы бачылі, як лодка прычаліла: арыштанта прынялі на судно, і ён знік. Потым абгарэлыя канцы факелаў былі кінуты ў ваду, зашыпелі і згаслі, як быццам усё было скончана і з імі.

Бабуня містэра Вопсля трымала вячэрнюю школу ў нашай вёсцы. Гэта была вельмі арыгінальная старая, меўшая звычай спаць кожны вечар у прысутнасці дзяцей, якія плацілі ёй па два пенсы ў тыдзень за права цешыцца гэтым навучальным відовішчам. Яна наймала невялікі домік, у якім містэр Вопсль займаў вышку, і мы, вучні, чулі звычайна, як ён дэкламаваў у сябе грозным і ўрачыстым голасам і час ад часу стукаў к нам у столь.

Апрача вышэйпамянёнай навучальнай установы, бабуня містэра Вопсля трымала ў тым-жа пакоі невялікую крамку з усялякімі таварамі. Яна не мела ніякага паняцця ні аб сваім тавары, ні аб яго цане; але ў крамцы, — у адной са скрынак, ляжала маленькая зашмальцаваная запісная кніжка, якая служыла прэйскурантам, і з дапамогаю гэтага аракула Бідзі вяла ўсе гандлёвыя аперацыі. Бідзі была ўнучка бабуні містэра Вопсля. Прызнаюся, я ніколі не мог вырашыць, кім яна прыходзілася містэру Вопслю. Яна была сірата, як і я, і, як і я, выгадавана ўласнаручна. Найбольшую ўвагу звярталі на сябе — так прынамсі мне тады здавалася — яе канцовасці: валасы яе заўсёды мелі патрэбу ў грэбені, рукі — у мыле, а чаравікі — у дратве. Аднак гэтае апісанне патрабуе маленькай папраўкі. Па нядзелях яна ў царкву ішла вычышчаная і прыгладжаная. Дзякуючы часткова ўласным намаганням і яшчэ больш дапамозе Бідзі, але ўжо ні ў якім разе не бабуні містэра Вопсля, я асіліў азбуку, чапляючыся на кожным кроку і спаткаючыся на кожнай літары. Затым я трапіў у перабробку да гэтых разбойнікаў, дзевяці лічбаў, якія, здавалася, усякі вечар знарок пераапрааналіся ў новыя касцюмы, каб я не мог іх пазнаць. Але нарэшце я сяк-так вобмацкам, пачаў чытаць, пісаць і крыху лічыць.

Аднойчы ўвечары я сядзеў у сваім кутку ля каміна, з грыфельнаю дошкаю на каленях і пускаў у ход усе

намаганні, каб напісаць пісьмо да Джо. Я думаю, гэта было прынамсі праз год пасля нашай аблавы на балогтах, таму што на дварэ зноў стаяла зіма, і было вельмі марозна. З дапамогаю азбукі, якая ляжала для справак на падлозе ля маіх ног, мне ўдалося гадзіны за дзве надрапаць друкаванымі літарамі наступнае пасланне:

«мІл моІ Жо СПодзяЮс ты зДароф. СподзяЮс шТо Хутк Буду ВучыЦ ціБе Жо І ТаДа Буду Твоі вучаНЬ ТОТА Будуе ВесІла Жо. ЛуБячы ціБе піп».

Мне не было ніякай асаблівай патрэбы пісаць пісьма для зносін з Джо, таму што ён сядзеў побач са мною, і мы былі адны. Тым не менш, я перадаў яму сваё пасланне, і Джо прыняў яго як верх вучонасці.

— Паслухай, Піп, дружа мой!—усклікнуў ён, шырока раскрываючы свае блакітныя вочы.—Ты-ж сапраўдны вучоны! Хіба не праўда?

— Мне-б хацелася быць вучоным,—сказаў я, пазіраючы на грыфельную дошку ў яго руках, з некаторым сумненнем, бо мне пачынала здавацца, што мая пісаніна як быццам ужо занадта падобна на рад узгоркаў.

— Чаго-ж табе яшчэ трэба? Вось яно Ж, а вось і О—лепш і жадаць нельга! Ж ды О, Піп, і выйдзе Джо.

Жадаючы выкарыстаць гэты выпадак, каб высветліць, ці прыдзецца мне пры навучанні Джо пачынаць з самага пачатку, я сказаў яму:

— А ну, Джо, прачытай астатняе.

— Астатняе, Піп?—адазваўся Джо, павольна, з неўразуменнем разглядаючы дошку.—Раз, два, тры; тут тры Ж і тры О, значыцца і тры Джо. Хіба не так, Піп?

Я нагнуўся цераз яго плячо, і, водзячы пальцам па дошцы, прачытаў яму ўсё пісьмо.

— Дзіва ды годзе!—усклікнуў Джо, калі я скончыў.—Ды ты-ж сапраўдны вучоны!

— А як ты складаеш «Гарджэры», Джо?—запытаўся я ў яго скромна-апякунскім тонам

— Ды я зусім не складаю,—адказаў Джо.

— Але дапусцім, што ты пачаў-бы складаць.

— Няма чаго і дапускаць; я ведаю, што не стаў-бы, хоць я страшэнна люблю чытаць.

— Праўда, Джо?

— Страшэнна. Дай мне добрую кнігу ці добрую газету, ды пасадзі мяне каля яркага агеньчыка,—лепшага мне і не трэба. Бог ты мой,—казаў далей ён, паціраючы калені,—як дойдзеш да Ж, а потым да О, дык і падумаеш: «А вось і Джо». Ну, хіба-ж гэта не цікава! Цяпер, Піп, калі ты возьмеш мяне ў навуку, я павінен сказаць табе наперад, што я вельмі тупы, страшэнна тупы. Толькі, Піп, памятай адно: місіс Джо не павінна аб гэтым ведаць. Мы будзем весці справу, так сказаць, цішком. А чаму цішком? Я табе зараз скажу, Піп.

Ён узяў у рукі качаргу; без яе, бадай, ці здолеў-бы ён весці далей сваё тлумачэнне.

— Твая сястра захапляецца кіраўніцтвам.

— Захапляецца кіраўніцтвам, Джо?

— Захапляецца кіраўніцтвам,—паўтарыў Джо.—

Я хочу сказаць: любіць камандаваць табою і мною

— А-а!

— Наўрад ці спадабаецца ёй, калі яе падданыя будуць вучоныя,—казаў далей Джо,—а ў асаблівасці, калі вучоны буду я; яна будзе ўвесь час баяцца, што я ўзбунтуюся. Разумееш?

Я збіраўся адказаць яму пытаннем і пачаў ужо: «А чаму...» Але Джо мяне перапыніў:

— Пачакай хвілінку! Я ведаю, Піп, што ты хочаш сказаць. Пачакай хвілінку. Я не спрачаюся: здараецца, што твая сястра налятае на нас, нібы ўраган. Не спрачаюся: часам гаркавата нам робіцца ад яе цяжкай рукі. Не спрачаюся: у тых выпадках, калі твая сястра раскіпяціцца,—тут Джо знізіў голас да шэпту і зірнуў на дзверы,—справядлівасць патрабуе сказаць, што яна бядовзя

Джо вымавіў гэтае слова з такім пачуццём, нібы пачыналася па меншай меры з дванаццаці Б.

— Чаму я не ўзбунтуюся? Гэта ты хацеў запыта калі я перапыніў цябе?

— Так, Джо.

— Бачыш,—сказаў Джо, пераклаўшы качаргу ў лую руку, каб праваю паглядзіць свае бакенбарды, бачыш, Піп, твая сястра—надзвычайны розум.

— Што гэта значыць, Джо?—запытаўся я, спадзеўся прыперці яго да сцяны, але Джо астаўся як нельга больш задаволены сваім азначэннем і канчаткова абязброіў мяне, пераставіўшы словы ў сваім сказе:

— Надзвычайны розум твая сястра,—прычыпільна зірнуў мне ў вочы.

— А ў мяне няма надзвычайнага розуму,—казаў далей ён і, вярнуўшыся да сваіх бакенбардаў, перастаў глядзець на мяне.—А галоўнае і апошняе, Піп, стары дружа мой, я столькі наглядзеўся, як мая бедная маці працавала, не разгінаючы спіны і не знала спакойнай хвіліны за ўсё сваё жыццё, што цяпер я да смерці баюся пакрыўдзіць жанчыну, і хутчэй гатоў перасаліць у другі бок. Няхай ужо лепш мяне крыўдзяць,—так я думаю, Піп. Вядома, лепш было-б цяпець мне аднаму, я хацеў-бы, каб не было «шчакаталкі» для цябе, стары дружа, але не ўсё выходзіць так, як-бы нам жадалася, і я спадзяюся, што ты не будзеш звяртаць увагі на дробныя штуршкі.

Хоць і быў я яшчэ невялкім хлопчыкам, але з гэтага вечара пачаў яшчэ больш захапляцца маім Джо. Ён абыходзіўся са мною на-ранейшаму як з раўнёю, але пасля гэтай гутаркі, калі я глядзеў на яго ў спакойныя хвіліны і думаю аб ім, у мяне з'яўлялася новае пачуццё—усведамленне, што ў глыбіні душы я лічу яго вышэй за сябе.

— Аднак,—сказаў Джо, устаючы, каб падкінуць вугалля,—гадзіннік ужо захрыпеў: зараз праб'е восем,

а яе ўсё няма! Спадзяюся, што кабыла дзядзі Пембльчука не пераламала сабе ног.

У базарныя дні місіс Джо ездзіла часам у горад з дзядзем Пембльчукам, каб дапамагчы яму ў розных гаспадарчых закупках, дзе патрабуецца жаночае вока. Дзядзя Пембльчук быў нежанаты і не давяраў сваёй служанцы. На гэты раз дзень быў базарны, і місіс Джо выправілася ў адну з такіх паездак.

Джо паправіў агонь, падмеў ачаг, і мы вышлі на ганак паслухаць, ці не едзе вазок. Ноч была сухая і халодная, дуў рэзкі вецер, і моцны мароз серабрыў зямлю.

— А вось і кабыла!—сказаў Джо.—Звініць капытамі, нібы званочак.

Яны пад'ехалі, захутанія да самых броваў. Місіс Джо вышла з вазка, містэр Пембльчук пайшоў за ёю, і мы ўсёю гурбою ўвайшлі ў кухню.

— Ну,—спяшліва распранаючыся, пачала місіс Джо,—калі цяпер гэты хлопчык не будзе ўдзячны, застаецца толькі махнуць на яго рукою. Застаецца спадзявацца, што яго не надта распесцяць. Я вельмі гэтага баюся.

— Не, яна не з такіх, мэм,—сказаў містэр Пембльчук.— Яна разумее рэчы.

Яна? Я паглядзеў на Джо, стараючыся запытацца, хто гэта «яна»? Джо паглядзеў на мяне, і яго губы і бровы таксама пыталіся «яна»? Сястра злавіла яго на гэтым занятку. Джо, як ён рабіў гэта заўсёды ў такіх выпадках, пацёр рукою пераносіцу і з самым прымірлівым выглядам паглядзеў на сястру.

— Ну, у чым справа?—агрызнулася ца свайму звычайу сястра.—Што ты на мяне вочы вылупляеш? Дом гарыць, ці што?

— Здаецца,—заўважыў далікатна Джо,—здаецца, тут нехта сказаў: «яна»?

— Ну так, яна і ёсць «яна». Ці, па-твойму, міс Геві-

шам—«ён»? Спадзяюся, што нават і ты не скажаш такога глупства.

— Міс Гевішам—тая, што ў горадзе жыве?—запытаўся Джо.

— А хіба ёсць яшчэ другая міс Гевішам за горадам?—агрызнулася сястра.—Яна хоча, каб хлопчык прыходзіў да яе гуляць. Вядома, ён пойдзе, і няхай гуляе добра, а не дык я яго так апрацую, што толькі трымайся.

Я чуў пра міс Гевішам, што яна страшэнная багачка і жанчына панурага характару. Жыла яна ў вялізным панурым доме і вяла вельмі замкнёнае жыццё.

— Усё гэта вельмі добра,—заўважыў неўразуменна Джо.—Але адкуль яна ведае Піпа?—вось што мяне едзіўляе.

— Дурань!—прыкрыкнула на яго сястра.—Ды хто-ж гэта кажа, што яна яго ведае?

— Але, здаецца,—заўважыў зноў Джо з найвялікшай далікатнасцю,—хтосьці тут спамянуў, што яна хоча, каб ён прыходзіў да яе гуляць.

— А хіба не можа дзядзя Пембльчук быць яе арандатарам і часам заходзіць да яе, каб заплаціць арэндную плату. І хіба не магла яна пры гэтым запытаць дзядзю Пембльчука, ці не ведае ён якога-небудзь хлопчыка, які мог-бы прыходзіць да яе гуляць? І хіба не мог дзядзя Пембльчук сказаць на гэтага хлапчука, які стаіць тут і фанабэрыцца і якому я ўсё жыццё была дабравольнаю рабою.

— Добра сказана!—усклікнуў дзядзя Пембльчук.—Удала! У самы раз! Цяпер, Джозеф, ты ведаеш, у чым справа?

— Не, Джозеф,—падхапіла сястра тым-жа тонам глыбокага дакору, у той час як Джо неміласэрдна цёр сабе пераносіцу,—не, ты яшчэ не ведаеш, у чым справа. Ты яшчэ не ведаеш, наколькі блізка да сэрца прымае гэтую справу дзядзя Пембльчук. Разумеючы, што,

мога, уся будучыня хлопчыка залежыць ад яго знаёмства з міс Гевішам, дзядзя хоча завезці яго сёння-ж у горад у сваім уласным экіпажы, дазволіць яму дэраначаваць у сябе і заўтра раніцою ўласнаручна прадставіць яго міс Гевішам... Але, божа мой!—закрычала раптам сястра, з распаччу кідаючы свой капялюш.— Я тут стаю і балбачу з гэтымі дурнямі, а дзядзя Пембльчук чакае, кабыла мерзне і хлапчук у гразі з галавы да ног!

З гэтымі словамі яна накінула на мяне, як каршун на ягня, у адзін момант акунула мой твар у драўляную балею і пачала паліваць маю галаву халоднаю вадою; мяне мылілі і цёрлі, драпалі, штурхалі і скрэблі, пакуль я не страціў нарэшце ўсякую чуллівасць. Потым мяне апранулі ў страшэнна вузкае плацце і ўручылі містэру Пембльчуку, які прыняў мяне надзвычай афіцыяльна, як які-небудзь гарадскі галава, і пры гэтым сказаў прамову, якая ўжо даўно прасілася ў яго на язык:

— Хлопчык, будзь удзячны прыцелям сваім, у асаблівасці-ж тым, якія вырасцілі цябе ўласнаручна.

— Бывай, Джо!

— Сцеражы цябе божа, Піп, стары дружа мой!

Я ніколі яшчэ не разлучаўся з Джо, і ўжо не ведаю, ці гэта слёзы, ці рэшткі мыльнай вады, толькі, седзячы ў каламажцы, я даволі доўга не мог разгледзець зорак, а між іншым яны мільгалі нада мною, не даючы ніякага адказу на тое, чаму я павінен хадзіць гуляць да міс Гевішам і ў што-ж, уласна, буду я там гуляць.

РАЗДЗЕЛ VII

Жыллё містэра Пембльчука знаходзілася на Вялікай вуліцы базарнага горада. Мяне прама адправілі спаць на гару пад самы дах, які ў тым месцы, дзе стаяў мой ложак, быў такі нізкі, што чарапіцы прыходзіліся не вышэй за фут над маёй галавою.

Раніцою мы з містэрам Пембльчукам паснедалі а

Нарэшце мы падышлі да нейкіх дзвярэй, і яна сказала мне:

— Уваходзь.

Я адказаў хутчэй з сарамлівасці, чым з прыстойнасці:

— Спачатку вы ўвайдзіце, міс.

— Не дурыся, хлопчык! Я туды не пайду.

Яна важна прайшла міма і—што яшчэ горш—панесла свечку з сабою.

Гэта было вельмі непрыемна. Мне стала амаль страшна. Аставалася адно: пастукаць у дзверы. У адказ на мой стук нехта загадаў мне ўвайсці. Я ўвайшоў і апынуўся ў даволі вялікім пакоі, ярка асветленым васкавымі свечкамі. Ніводнага променя дзённага святла не пранікала ў гэты пакой. Мяркуючы па мэбліроўцы, гэта быў будуар, хаця прызначэнне і форма многіх прадметаў былі мне ў той час зусім невядомы. Больш за ўсё звяртаў на сябе ўвагу задрапіраваны стол з вышалачаным люстрам, і я адразу здагадаўся, што гэта, як відаць, туалетны стол важнай пані.

У мяккім крэсле, абапёршыся адной рукою на стол і нахіліўшы галаву на гэтую руку, сядзела такая незвычайная істота, якой я ніколі не бачыў, ды наўрад ці ўбачу калі-небудзь.

Яна была адзета вельмі багата—у атлас, карункі і шоўк, усё беллага колеру. Чаравікі на ёй былі таксама белыя. З галавы яе апускалася доўгая белая фата, і ў валасах былі шлюбныя кветкі, але валасы былі зусім сівыя. Велізарныя брыльянты мігцелі ў яе на шыі і на руках і былі раскіданы на стале. Плацці, менш раскошныя, чым тое, што было на ёй, і напалову ўпакаваныя чамаданы бязладна валяліся па ўсім пакоі. Яна, відаць, не зусім яшчэ скончыла свой туалет: на ёй быў толькі адзін чаравік, другі ляжаў каля яе на стале; фата была прыколата толькі напалову, гадзіннік і ланцужок яшчэ не надзеты, карункі для ліфа разам з брыльянтамі, на-

саваю хустачкай, пальчаткамі, кветкамі і маліцвеннікам ляжалі раскіданай кучай перад люстрам.

— Хто гэта?—запыталася дама, сядзеўшая каля стала.

— Піп, мэм.

— Піп?

— Хлопчык містэра Пембльчука, мэм, прышоў сюды гуляць.

— Падыдзі бліжэй, дай мне зірнуць на цябе. Яшчэ, яшчэ бліжэй.

Цяпер я заўважыў, што яе кішэнны гадзіннік таксама, як і другі, што вісеў на сцяне, стаяў і паказваў дзевяць гадзін без дваццаці хвілін.

— Глянь на мяне,—сказала міс Гевішам.—Ты не баішся жанчыны, якая ні разу не бачыла сонца з таго часу, як ты нарадзіўся?

З жалею павінен прызнацца, што сказаў найвялікшую ману, адказаўшы: «не».

— Ці ведаеш ты, да чаго я дакранаюся?—запытала яна, паклаўшы рукі адна на адну і прыціскаючы іх да левага боку грудзей.

— Так, сударыня.

Пры гэтым я ўспомніў малойчыка.

— Што-ж гэта?

— Ваша сэрца.

— Разбітае!

Яна сказала гэтае слова з нейкім асаблівым націскам. Вочы яе блішчэлі, а на губах мільгала горкая ўсмешка, не пазбаўленая, між іншым, нейкага самаздаволення.

— Я стамілася,—сказала міс Гевішам.—Мне патрэбна забава, а з дарослымі людзьмі—мужчынамі і жанчынамі—я пакончыла. Гуляй. У мяне бываюць часам хваравітыя фантазіі,—гаварыла яна.—Цяпер у мяне з'явілася фантазія, каб хто-небудзь гуляў пры мне. Ну, ну!

і яна нецярпліва замахала правай рукою.—Гуляй! Гуляй!
Гуляй!

— Я ўсё стаяў і глядзеў на міс Гевішам. Як відаць, мае паводзіны паказаліся ёй проста ўпартасцю, таму што пасля таго, як мы з ёю абмяняліся даволі доўгімі позіракамі, яна сказала:

— Ты ўпарты дзікун.

— Не, міс, мне шкада вас і шкада, што я не магу зараз гуляць. Калі вы на мяне паскардзіцеся, сястра пакарае мяне, і таму я з ахвотаю пачаў бы гуляць, калі б мог, але ўсё тут такое новае, дзіўнае, такое прыгожае або сумнае...

Яна адвяла вочы ад майго твара, агледзела сваё плацце, туалетны столік, зірнула на сябе ў люстра і прашаптала:

— Такое новае для яго і такое старое для мяне. Так дзіўна яму, так знаёма мне і так сумна для нас абодвух! Пакліч Эстэлу.

Стаяць у цемры незнаёмага карыдора і выкрыкваць «Эстэла», звяртаючыся да ганарлівай маладзенькай лэдзі, якая не паказваецца і не думае адклікацца, і адчуваць пры гэтым усю сваю дзёрзкасць,—было для мяне амаль што не лепш, чым гуляць па заказу. Але нарэшце яна адгукнулася, і свечка яе мільгнула як зорачка ў доўгім карыдоры.

Міс Гевішам дала ёй знак падыйсці бліжэй, узяла са стала брыльянтавую брошку, прыклала яе спачатку да белаў шыйкі дзяўчынкі, а потым да яе прыгожых чорных валасоў.

— Усе гэтыя брыльянты будуць твае, мая любая, і ты здолееш іх насіць. Пагуляй цяпер у карты з гэтым хлопчыкам.

— З гэтым хлопчыкам? Ды ён-жа прасты вясковы хлапчук!

Як гэта ні дзіўна, але мне здалося, што міс Гевішам сказала:

— Але-ж ты можаш разбіць яго сэрца.

— У што ты ўмееш гуляць, хлопчык?—запытала мяне Эстэла тонам найвялікшай пагарды.

— Толькі ў дурні, міс.

— Вось і пакінь яго ў дурнях,—сказала міс Гевішам, і мы ўселіся за карты.

Тут толькі я пачаў разумець, што ў гэтым пакоі не толькі кішэнны і насценны гадзіннік, але і ўсё даўно спынілася. Я заўважыў, што міс Гевішам паклала брошку на тое самае месца, адкуль узяла яе. Пакуль Эстэла здавала карты, я паглядзеў на стол і ўбачыў, што чаравік, які ляжаў на ім, калісьці белы, а цяпер зусім жоўты, ніколі не надзяваўся. Я паглядзеў на левую нагу гаспадыні, на якой не было чаравіка, і ўбачыў, што шоўкавая, калісьці белая панчоха зусім пажоўкла і знасілася. Здавалася, што калі-б не было тут гэтага спынення ва ўсім, гэтай мёртвай нерухомасці прадметаў, якія пажоўклі ад часу і разбураюцца, тады-б і гэта пабляклае шлюбнае плацце на высахшым целе не напамінала да такой ступені савана, а фата—труннага покрыва.

— Гэты хлопчык заве валетаў хлапамі,—сказала з пагардаю Эстэла ў першую-ж гульню.—І якія ў яго грубыя рукі і тоўстыя боты!

Не памятаю, каб калі-небудзь раней я сароміўся сваіх рук, але цяпер яны здаліся мне вельмі непрыябнымі: яе пагарда да мяне была такая вялікая, што і самога мяне заразіла.

Яна выйграла, і я пачаў здаваць. Я зблытаўся, і яна назвала мяне дурным, касалапым вяскровым хлапчуком.

— Ты нічога не сказаў аб ёй,—заўважыла мне міс Гевішам, зірнуўшы на нас.—Яна гаварыла табе шмат непрыемнасцей, а ты маўчыш. Што ты думаеш аб ёй?

— Мне не хочацца гаварыць,—прамармытаў я.

— Скажы мне на вуха,—прапанавала міс Гевішам, нахіляючыся да мяне.

— Я думаю, што яна вельмі ганарлівая,—прашаптаў я.

— А яшчэ?

— Што яна вельмі прыгожая.

— А яшчэ?

— Што яна любіць крыўдзіць.

— А яшчэ?

— Мне хочацца дадому.

— Як? І ніколі не бачыць яе больш, не гледзячы на тое, што яна такая прыгожая?

— Не ручаюся, што мне ніколі больш не захочацца бачыць яе, але цяпер мне хочацца дадому.

— Зараз пойдзеш,—сказала гучна міс Гевішам.— А цяпер канчай гульню.

Мы дакончылі гульню, і я астаўся дурнем. Эстэла кінула на стол карты, нібы пагарджала імі за тое, што яны пабывалі ў мяне ў руках.

— Калі-ж назначыць табе прыйсці?—сказала міс Гевішам.—Пачакай, дай мне падумаць.

Я напамніў ёй, што ў нас сёння серада, але яна зноў спыніла мяне нецярплівым рухам правай рукі.

— Добра, добра! Мне няма справы да таго, якія там у вас дні ў тыдні і якія тыдні ў годзе. Прыходзь праз шэсць дзён. Чуеш?

— Чую, міс.

— Эстэла, адвядзі яго. Дай яму паесці, і няхай ён пакуль есць, паходзіць і агледзіцца. Ідзі, Піп.

Я сышоў уніз услед за свечкаю, як раней падняўся наверх за гэтай самай свечкаю, і Эстэла пакінула яе на ранейшым месцы. Яркі бляск дзённага святла ашаламіў мяне, і мне здалося, што я правёў некалькі гадзін у гэтым дзіўным пакоі, дзе днём гарэлі свечкі.

— Табе прыдзецца пачакаць тут, хлопчык,—сказала Эстэла і знікла, зачыніўшы за сабою дзверы.

Яна вярнулася з хлебам, ялавічынай і невялікім кубкам піва. Яна паставіла кубак на адну з каменных

пліт, якімі быў выбрукаваны двор, і сунула мне хлеб з мясам, нават не зірнуўшы на мяне, як якому-небудзь сабачку. Я быў так зняважаны, што на вачах маіх навярнуліся слёзы. У гэтую хвіліну дзяўчынка зірнула на мяне, і на яе твары выразілася радасць ад усведамлення таго, што яна была прычынаю гэтых слёз. Гэта прымусіла мяне стрымацца і паглядзець ёй проста ў вочы. Яна пагардліва ўстрасянула галавою і пайшла прэч.

Але калі яна пайшла, я пачаў шукаць месца, каб дзе схавацца, зайшоў за адны з дзвярэй піваварні, прыпёрся рукою да сцяны, паклаў на яе галаву і заплакаў. Я плакаў, біў нагамі аб сцяну, рваў сябе за валасы; крыўда мая была такая горкая, боль, які я не ўмею назваць, такі востры, што я адчуваў непераможную патрэбу ўчыніць сабе які-небудзь знадворны фізічны боль, каб заглушыць крыўду.

Даўшы выхад сваім зняважаным пачуццям у горкіх слязах і ў шалёных ударах па сцяне піваварні, я выцер твар рукамі і вышаў з-за дзвярэй!

Хлеб і ялавічына былі вельмі смачныя, піва прыемна сагравала, і неўзабаве я меў магчымасць спакойна агледзецца вакол. Так, усё тут было закінута. Не было ні галубоў у галубятні, ні коней у канюшні, ні свіней у хляве, ні солладу ў свірне, а ў катлах і чанах нават не пахла півам і зернем. На сумежным дворыку валяліся цэлаю кучай парожнія бачонкі, кіслы пах напамінаў аб мінуўшых лепшых днях.

У самым далёкім канцы двара піваварні быў густы сад, абгароджаны сцяною, настолькі нізкаю, што я мог учапіцца за яе і, прыўзняўшыся на руках, зірнуць у сад. Я ўбачыў, што сад далучаўся да дому і ўвесь зарос быльнікам. У гэтую хвіліну паказалася Эстэла з ключамі, каб выпусціць мяне.

Праходзячы міма, яна кінула на мяне зларадны позірк, нібы радавалася, што рукі ў мяне заскарузлыя, а боты грубыя, і, адчынiўшы калітку, чакала, каб я прай-

шоў. Я прайшоў, не гледзячы на яе. Раптам яна тузанула мяне за рукаў.

— Чаму-ж ты не плачаш?

— Таму, што не хочу.

— Не, хочаш. Ты плакаў так, што ледзь не аслеп, і цяпер яшчэ амаль плачаш.

Яна пагардліва засмяялася, выштурхнула мяне на вуліцу і замкнула за мною калітку. Я пайшоў проста да містэра Пембльчука і вельмі ўзрадаваўся, не застаўшы яго дома. Я сказаў прыказчыку, калі мне назначана з'явіцца да міс Гевішам, і пайшоў за чатыры мілі да нашай кузні, абмяркоўваючы па дарозе ўсё бачанае і глыбока засмучоны тым, што я прасты вясковы хлапчук, што рукі ў мяне заскарузлыя, боты грубыя, што ў мяне ганебная прывычка называць валетаў хлапамі, што я куды большы невук, чым лічыў сябе яшчэ ўчора ўвечары, і што наогул я праводжу жыццё ў такім нізкім грамадстве.

РАЗДЗЕЛ VIII

Калі я прышоў дадому, сястры было вельмі цікава даведацца пра міс Гевішам, і яна засыпала мяне пытаннямі. Скончылася тым, што я атрымаў добра ў каршэнь і ткнуўся тварам у сцяну толькі за тое, што недастаткова падрабязна адказваў на гэтыя пытанні.

Я быў упэўнены, што калі я апішу міс Гевішам такую, якою яе бачылі мае вочы, мяне не зразумеюць. Нейкае ўнутранае пачуццё гаварыла мне, што з майго боку было-б нядобра і вераломна рысаваць яе (не кажу ўжо пра Эстэлу) перад дапытлівымі вачыма місіс Джо такою, якою яна была ў сапраўднасці. У выніку гэтага я адказваў па магчымасці коратка, лічачы за лепшае атрымліваць у каршэнь і тыкацца тварам у кухонную сцяну.

Горш за ўсё было тое, што нязносны Пембльчук, апанаваны непераможнай цікаўнасцю выведаць усё,

што я бачыў і чуў, прыехаў у сваім вазку якраз к чаю, жадаючы атрымаць ад мяне падрабязную справаздачу, Адзін выгляд гэтага тырана з яго рыб'імі вачыма, раз'яўленым ротам і пытална тырчэўшымі белабрысымі валасамі прымусіў мяне быць яшчэ больш упартым у сваёй скрытнасці.

— Ну, хлапчанё,—пачаў дзядзька Пембльчук, як толькі яго пасадзілі на пачэснае крэсла каля агню,—як ты правёў час у горадзе?

— Нішто сабе, сэр,—адказаў я, прычым сястра паказала мне кулак.

— Нішто сабе?—паўтарыў містэр Пембльчук.— Нішто сабе—не адказ. Скажы нам, што ты разумеш пад тваім «нішто сабе?»

Падумаўшы з хвіліну, я адказаў, нібы выказваў незвычайную новую думку:

— Я і разумею: нішто сабе.

У сястры вырваўся нецярплівы ўсклік, і яна ўжо збіралася накінуцца на мяне, але містэр Пембльчук спыніў яе, сказаўшы:

— Не псуйце сабе настрою, мэм, і пакіньце ў маім распараджэнні хлопчыка. Пакіньце яго ў маім распараджэнні.

Затым ён павярнуў мяне да сябе, нібы збіраўся стрыгчы, і сказаў:

— Ну, хлапчанё, скажы нам, якая на выгляд міс Гевішам?

— Вельмі высокая і смуглявая,—адказаў я.

— Праўда, дзядзя?—запыталася сястра.

Містэр Пембльчук кіўнуў галавою, з чаго я зрабіў вывад, што ён ніколі не бачыў міс Гевішам, таму што яна была і не высокая, і не смуглявая.

— Добра!—праказаў з гордасцю містэр Пембльчук.—Вось як трэба брацца за справу. Цяпер ён ад нас не адаруціцца. Ці-ж не праўда, мэм?

— Я ведаю толькі адно,—адказала місіс Джо:—

я хацела-б, каб ён заўсёды быў пры вас. Вы так умеце абыходзіцца з ім.

— Ну, хлопчык, што-ж яна рабіла, калі ты прышоў?—запытаўся містэр Пембльчук.

— Сядзела ў чорнай аксамітнай карэце,—адказаў я. Містэр Пембльчук і місіс Джо здзіўлена пераглянуліся—што было зусім натуральна—і абодва паўтарылі:

— У чорнай аксамітнай карэце?

— Так,—сказаў я,—а міс Эстэла,—здаецца, яна яе пляменніца,—падавала ёй у карэту пірожнае і віно на залатым падносе. І ўсім нам далі пірожнага і віна на залатых падносах, і я пайшоў есці на запятакі,—яна так загадала.

— Ці быў там яшчэ хто?—запытаўся містэр Пембльчук.

— Толькі чатыры сабакі,—адказаў я.

— Вялікія ці маленькія?

— Вялізныя,—і яны грызліся з-за цялячых катлет, а катлеты былі ў срэбраным кошыку.

Містэр Пембльчук і місіс Джо зноў пераглянуліся ў поўным неўразуменні. На мяне напала нейкае вар'яцтва; я быў падобен на сведку ў судзе, які махнуў рукою на ўсё і гатоў хлусіць усё, што хочаш, хоць-бы нават яго катавалі.

— Божа мой, дзе-ж была карэта?—запыталася сястра.

— У пакоі міс Гевішам.

Яны зноў утаропілі на мяне вочы.

— Але без коней,—дадаў я для праўдападобнасці, хоць за хвіліну перад тым збіраўся запрэгчы ў карэту чацвёрку раскошна ўбраных коней.

— Ды хіба гэта магчыма, дзядзя?—запыталася місіс Джо.—Што хоча хлопчык гэтым сказаць?

— Я растлумачу вам, мэм,—сказаў містэр Пембльчук.—Я думаю, што гэта партшээ. Яна, бачыце, крыху не ў розуме, нават і вельмі не ў розуме, ва ўсякім вы-

падку зусім даволі для таго, каб знаходзіцца цэлыя дні ў партшэзе.

— Бачылі вы яе калі-небудзь у партшэзе, дзядзя?— запыталася місіс Джо.

— Як-жа я мог яе бачыць у партшэзе,—запырэчыў містэр Пембльчук, вымушаны нарэшце сазнацца.—Я-ж ніколі не бачыў яе, ні разу, ні адным рокам не зірнуў на яе.

— Божа літасцівы! Як-жа вы з ёю гаварылі?

— Ды так-жа і гаварыў,—адказаў з прыкрасцю містэр Пембльчук.—Калі я быў там, мяне падвялі да дзвярэй, дзверы былі прыадчынены, такім манерам мы і перагаварваліся. Але справа не ў тым: хлопчык-жа ходзіць туды гуляць. У што-ж вы гулялі, хлапчына?

— У флагі,—адказаў я.

— У флагі?—паўтарыла сястра.

— Так. Эстэла махала блакітным сцягам, я—чырвоным, а міс Гевішам махала з акна сваёй карэты срэбраным з залатымі зорачкамі. А потым мы ўсе махалі шаблямі і крычалі ура.

— Шаблямі?—нібы рэха паўтарыла сястра.—Ды адкуль-жа вы дасталі шаблі?

— З шафы,—сказаў я.—І я бачыў у ёй яшчэ пісталеты, варэнне і пілюлі. Акянцы ў пакоі былі зачынены, і гарэлі свечкі.

— Гэта праўда, мэм,—пацвердзіў містэр Пембльчук, важна кіўнуўшы галавою.—Безумоўна праўда—гэта я сам бачыў.

І абодва ўтаропілі на мяне вочы, я-ж з выглядам найшчырэйшай нявіннасці таксама пазіраў на іх, разгладжваючы рукою штаны на правым калене.

Увага іх была яшчэ цалкам паглынутая маім расказам, калі Джо, скончыўшы сваю работу, прышоў піць чай. Хутчэй для таго, каб аблягчыць сваю душу, чым для таго, каб парадаваць яго, сястра паспяшалася пераказаць яму ўсе мае выдуманья прыгоды.

Толькі цяпер, калі я ўбачыў, як Джо, шырока раскрыўшы свае блакітныя вочы, у нямым здзіўленні абводзіў імі кухню, я адчуў раскаянне. Мне стала сорамна перад ім, але толькі перад ім, а не перад астатнімі.

Калі містэр Пембльчук паехаў, сястра ўзялася за мыццё, а я прабраўся ў кузню да Джо і сядзеў там моўчкі, пакуль ён не скончыў работы.

Калі ён скончыў, я сказаў яму:

— Пакуль ты не загасіў агню, Джо, мне б хацелася сказаць табе адну рэч.

— Сапраўды?—запытаўся Джо, падсоўваючы сваю табурэтку бліжэй да гарна.—Ну, кажы. У чым справа, Піп?

— Джо, ты памятаеш усё, што я расказваў пра міс Гевішам?

— А як-жа не памятаць!—адказаў Джо.—Я веру табе. Проста цуды!

— Як ні жахліва, Джо, але гэта няпраўда.

— Што ты кажаш, Піп!—усклікнуў Джо, адхіснуўшыся ў найвялікшым здзіўленні.—Няўжо ты хочаш сказаць, што?..

— Так, Джо, усё гэта мана.

— Не можа быць, каб усё, Піп! Не будзеш-жа ты, спадзяюся, запэўняць, што там не было чорнай аксамітнай кар... (апошніяе слова ён праглынуў, таму што я адмоўна паківаў галавою). Але прынамсі сабакі там былі, Піп? Слухай, Піп,—дадаў ён пераканаўча:—ну, дапусцім, што не было цялячых катлет, але-ж сабакі ўсё-ж такі былі?

— Не, Джо.

— Ну, хоць адзін? Хоць шчаня? Успомні, Піп.

— Не, Джо, там не было нічога падобнага.

Я безнадзейна глядзеў на Джо, а Джо збянтэжана глядзеў на мяне.

— Піп, дружа мой! Гэта нядобра, галубочак! Да чаго-ж ты так дойдзеш?

— Гэта жахліва, Джо, праўда?

— Жахліва!—усклікнуў Джо.—Страшна падумаць! Што гэта на цябе найшло?

— Не ведаю, што на мяне найшло, Джо,—адказаў я, выпускаючы яго рукаў, і ўсеўся каля яго ног, апусціўшы галаву,—але мне хацелася-б, каб ты не вучыў мяне зваць валетаў хлапамі, каб боты не былі такія грубыя, а рукі такія заскарузлыя.

Потым я сказаў Джо, што адчуваю сябе вельмі няшчасным, што я не мог расказаць усяго місіс Джо і Пембльчуку, таму што яны вельмі строгія да мяне; што ў міс Гевішам была прыгожая маладая лэдзі, вельмі гордая, і што яна назвала мяне простым, звычайным хлапчуком, і што я сам гэта адчуваю і хацеў-бы не быць такім звычайным, і што адсюль і пайшла ўся гэтая хлусня, сам не ведаю як.

— Ёсць адна рэч, у якой ты можаш быць упэўнены, Піп,—сказаў Джо пасля некалькіх хвілін раздумвання,—а іменна, што хлусня ёсць хлусня. Ніколі не хлусі, Піп! Гэта дрэнны шлях стаць незвычайным, дружа мой. Ды і чаму ты такі ўжо звычайны, я, дапраўды, не разумею. У некаторых рэчах ты нават зусім незвычайны. Ты, напрыклад, незвычайна малы, потым ты незвычайна вучоны.

— Не, Джо, я невук, я ва ўсім адстаў.

— Глупства! Зірні, якое пісьмо ты ўчора накатаў, ды яшчэ па-друкаванаму. Я бачыў пісьмы на сваім вяку—джэнтльменскія!—і магу пабажыцца: далёка ім да друкаванага.

— Я амаль нічому не вучыўся, Джо. Ты надта добрай аба мне думкі, вось і ўсё.

— Ну, добра, няхай так,—сказаў Джо,—але так ці не, ва ўсякім выпадку для таго, каб стаць незвычайным, трэба перш быць звычайным, спадзяюся.

У гэтым мудрым разважанні таіўся прамень надзеі, і яна падбадзёрыла мяне.

— Ці не лепш,—казаў далей задуменна Джо,—ці не лепш для людзей звычайных па званню і па дастатку мець знаёмства з такімі-ж звычайнымі людзьмі, а не хадзіць гуляць з незвычайнымі?.. Дарэчы, спадзяюся, флагі былі там?

— Не, Джо.

— Шкада, што не было флагаў... Лепш гэта было-б ці горш, цяпер позна ўжо вырашаць,—сястра твая разваюецца, а да гэтага не трэба дапускаць, ва ўсякім выпадку не трэба выклікаць гэтага. Слухай-жа, Піп, што табе скажа твой шчыры друг. Вось што скажа табе твой шчыры друг. Калі ты не можаш стаць незвычайным прамоў дарогаю, дык не дабрацца табе да гэтага і крывым шляхам. А таму, Піп, ніколі больш не хлусі, жыві сумленна, сумленна і памрэш.

— Ты не злуеш на мяне, Джо?

— Не, дружка мой. Але, прымаючы пад увагу, які гэта быў страшэнна смелы жарт,—я кажу пра сабачую грызню і цялячыя катлеты,—я параіў-бы табе, як шчыры прыцель, калі ты ляжаш у пасцель, падумаць аб гэтым. Вось і ўсё, стары дружка, не рабі гэтага больш, і справа скончана.

Калі я прышоў у свой маленькі пакойчык, я не забыў парады Джо; але юнацкі розум быў так няўдзячна настроены, што, лежачы ў пасцелі, я доўга яшчэ думаў аб тым, якім звычайным паказаўся-б Эстэле Джо, прасты каваль, якімі заскарузлымі знайшла-б яна яго рукі і якімі грубымі яго боты. Я думаў аб тым, што Джо і мая сястра сядзяць цяпер на кухні, і аб тым, што і сам я прышоў сюды з кухні, а міс Гевішам і Эстэла ніколі не сядзяць на кухні і палічылі-б гэта за знявагу для сябе. Я заснуў, прыпамінаючы ўсё, што зрабіў у міс Гевішам, і мне здавалася, што я прабыў там цэлыя тыдні і месяцы, а не якіх-небудзь дзве-тры гадзіны,

і што гэта быў прывычны, стары ўспамін, а не здарэнне, якое толькі што адбылося.

РАЗДЗЕЛ ІХ

У адну прыгожую раніцу, праз дні два, мне прышла ў галаву шчаслівая думка: я рашыў, што найлепшы для мяне сродак стаць незвычайным—гэта пастарацца пераняць ад Бідзі ўсё, што яна ведала сама. Паследуючы гэтую бліскучую ідэю, я ў той-жа вечар, як толькі прышоў да бабуні містэра Вопсля, сказаў Бідзі, што па асаблівых прычынах я жадаю адзначыцца ў свеце і буду ёй вельмі ўдзячны, калі яна падзеліцца са мною сваімі ведамі. Бідзі, асоба надзвычай спагадлівая, зараз-жа згадзілася і, не адкладаючы ні хвіліны, прыступіла да выканання свайго абяцання.

Праграма вучэбных заняткаў у бабуні містэра Вопсля можа быць апісана ў нямногіх словах. Вучні елі яблыкі і тыкалі адзін аднаму, за шыю саломінкі, пакуль бабуня містэра Вопсля не пачынала сцябаць усіх без разбору бярозавым прутам. Атрымаўшы гэтую ўзнагароду з відавочнай насмешкай, вучні выстрайваліся ў лінію і з шумам перадавалі з рук у рукі абшарпаную кніжку. У кніжцы былі: азбука, табліца множання і склады, гэта значыць некалі былі. Як толькі кніжка пачынала хадзіць па руках, на бабуню містэра Вопсля нахадзіла аслупянненне: але ці быў гэта проста сон ці прыпадак рэўматызма, для нас аставалася загадкаю. Тады вучні пачыналі параўноўваць, чые боты маглі больш моцна адціснуць пальцы суседу. Гэта разумовае практыкаванне працягвалася да таго часу, пакуль не ўбягала Бідзі з трыма бібліямі. Бідзі называла цыфру старонкі, і мы пачыналі чытаць уголос усе разам, як умелі, або, вярней, як папала, так што выходзіў самы жахлівы гармідар. Пасля некалькіх хвілін аглушальнага гвалту бабуня містэра Вопсля прачыналася, накідвалася на першага трапіўшага пад рукі хлопчыка і круціла яму

вушы. Гэта было знакам, што вячэрнія класы скончаны, і мы вопрамеццю выляталі на вуліцу, адзначаючы ачмурэлым гамам перамогу розуму і навукі.

Я разумеў, што пры такіх акалічнасцях не скоро трапіш у незвычайныя людзі, тым не менш я адважыўся папрабаваць, і ў той-жа вечар Бідзі прыступіла да выканання нашага дагавору, паведаміўшы мне некаторыя звесткі са свайго прэйскуранта наконт цукровага пяску і ўручыўшы мне для капіравання дома старадаўнюю, фігурную літару Д, якую яна зрысавала з загалова газеты і якую я палічыў спачатку за малюнак пражкі.

Зразумела, у нашай вёсцы быў шынок і, зразумела, Джо любіў часам выкурыць там люльку. У гэты вечар я атрымаў ад сястры найстражэйшы загад: ідучы назад са школы, зайсці па Джо да «Трох Вясёлых Грабцоў» і даставіць яго дадому, што-б там ні сталася. Вось чаму я і накіраваўся да «Трох Вясёлых Грабцоў».

Я прайшоў у агульны пакой ў канцы карыдора, дзе гарэў яркі агонь і дзе Джо пакурваў сваю люльку ў кампаніі містэра Вопсля і нейкага незнаёнца. Джо, як і заўсёды, сустрэў мяне радасным: «А, Піп! стары дружа!» і ў тую-ж секунду незнаёмец павярнуўся і зірнуў на мяне.

У гэтага чалавека быў таямнічы выгляд, і я ніколі не бачыў яго раней. Галава ў яго была зусім на бок, і адно вока напалову прыплюшчана, нібы ён нацэльваўся ў нешта з нябачнай стрэльбы. Ён дастаў з рота люльку, павольна выпусціў дым і, пільна гледзячы на мяне, кінуў мне галавою. Я адказаў тым-жа і сеў на процілеглай лаўцы разам з Джо. Незнаёмец паглядзеў на Джо і, заўважыўшы, што той не звяртае на яго ўвагі, кінуў мне яшчэ раз і пацёр сваю нагу вельмі дзіўным спосабам, прынамсі так мне здалося.

— Дык вы кажаце, — сказаў незнаёмец, звяртаючыся да Джо, — што вы каваль?

— Так,—адказаў Джо.

— Ці не жадаеце чаго-небудзь выпіць, містэр Гарджэры? На мой кошт, вядома. Я хацеў-бы з вамі чокнуцца.

— Сказаць вам па праўдзе,—адказаў на гэта Джо,— у мяне звычай заўсёды піць на свой уласны кошт.

— Звычай? Кіньце,—запырачыў незнаёмец.—Скажыце лепш, што вы больш уважаеце, містэр Гарджэры?

— Хіба толькі за кампанію... Так і быць—рому.

— Я таксама за ром,—сказаў містэр Вопсль.

— Рому на траіх!—гукнуў незнаёмец гаспадару.

— Я не ведаю гэтай мясцовасці,—казаў ён далей,— але мне здаецца, што аж да самай ракі тут зусім пустынна.

— Большая частка балот сапраўды пустынная,— адказаў Джо.

— Так, так. А што, сустракаюцца там цыганы, брадзягі або якія-небудзь беглыя?

— Не, хіба калі-ні-калі зойдзе беглы катаржны. Ды і то не лёгка натрапіць на яго.

— Мусіць, вам здаралася лавіць гэтых паноў?— запытаўся незнаёмец.

— Аднаго разу была справа,—адказаў Джо. Не то, каб нам абавязкова хацелася іх злавіць, разумеете, але мы пайшлі, як гледачы: я і Піп. Памятаеш, Піп?

— Памятаю

Незнаёмец зноў зірнуў на мяне, прыжмурыўшы вока, нібы абраў мяне мішэнню для сваёй нябачнай стрэльбы, і сказаў:

— Гэты паджары хлопчык, здаецца, вельмі жвавы. Як вы яго назвалі?

— Піпам,—сказаў Джо.

— Гэта яго хроснае імя?

— Не, мянушка.

Увесь час незнаёмец пазіраў на мяне з такім выглядам, як быццам адважыўся нарэшце выстраліць і забіць

мяне напавал. Але больш ён не вымавіў ні слова да таго часу, пакуль не прынеслі кубкі з ромам і вадою; тут ён зноў зрабіў свой стрэл і прытым вельмі ўжо незвычайным чынам.

Гэта не была якая-небудзь слоўная заўвага, а нямая пантаміма, хітра звернутая выключна да мяне. Ён размешваў свой ром не лыжкаю, якую яму падалі, а падпілкам.

— Ён рабіў гэта так, што ніхто, апрача мяне, не бачыў падпілка, і, скончыўшы мяшаць, выцер яго і паклаў у бакавую кішэню. Я пазнаў падпілак Джо і зараз-жа здагадаўся, што незнаёмец ведае майго катаржніка. Я глядзеў на яго, нібы зачараваны, але цяпер ён ужо не звяртаў на мяне ўвагі і, разваліўшыся на лаўцы, самым спакойным чынам гутарыў пра раку. Нарэшце Джо ўстаў, каб ісці, і ўзяў мяне за руку.

— Пачакайце хвіліначку, містэр Гарджэры,—сказаў незнаёмец.

— У мяне тут недзе ў кішэні ёсць новенькі шылінг; я хочу падарыць яго хлопчыку.

Ён адшукаў шылінг у прыгаршчах дробнай манеты, загарнуў яго ў нейкую памятую паперку і падаў мне.

— Гэта тваё,—сказаў ён.—Памятай, тваё ўласнае.

Я падзякаваў, вылупіўшы на яго вочы, наперакор усякім правілам прыстойнасці, і моцна прыціскаючыся да Джо. Ён пажадаў добрай ночы Джо і падміргнуў мне сваім страляючым вокам, гэта значыць не падміргнуў, а моцна зажмурыўся, але якіх толькі цудаў нельга выразіць вокам, зажмурваючы яго!

Калі мы з'явіліся ў кухні, сястра была не ў асабліва дрэнным настроі, і гэтая акалічнасць надала Джо смеласці расказаць ёй зараз-жа пра атрыманы мною шылінг.

— Фальшывы, напэўна фальшывы,—заўважыла міс Джозеф самаўпэўненым тонам,—інакш ён не даў-бы яго хлопчыку. Пакажы-ка.

Я выняў шылінг з паперкі, і ён аказаўся сапраўдным.

— А гэта што?—сказала місіс Джо, кідаючы шылінг і хапаючыся за паперку.—Два фунтовых білеты!

Так, гэта былі дзве зашмальцаваныя асігнацыі, па фунту стэрлінгаў кожная. Джо схапіў свой капялюш і пабег да «Вясёлых Грабцоў», каб вярнуць грошы іх уласніку. Пакуль ён хадзіў, я сядзеў на сваім заўсёдным месцы, у кутку, і бяссэнна глядзеў на сястру, з поўнай упэўненасцю, што таго чалавека ўжо не застануць у шынку.

Сапраўды, Джо хутка вярнуўся і сказаў, што не-знаёмец пайшоў, але што ён, Джо, абвясціў аб гэтых білетах у «Трох Вясёлых Грабцах».

Тады сястра завярнула іх у паперку, запячатала і паклала пад сушанае ружовае лісце ў чайніцу, якая служыла ўпрыгожаннем каміна ў парадным гасціным пакоі. Тут яны ляжалі шмат дзён і начэй, праследуючы мяне як кашмар.

РАЗДЗЕЛ X

У назначаны дзень я накіраваўся да міс Гевішам, і на мой нясмелы званок ля каліткі з'явілася Эстэла. Упусціўшы мяне, яна замкнула калітку і, як і ў першы раз, павяла мяне ў цёмны карыдор, дзе стаяла свечка. Яна ўзяла свечку ў руку, зірнула на мяне цераз плячо, і сказала са звычайнай ганарыстасцю: «Сёння ты пойдзеш сюды» і павяла мяне ў другую частку дома.

Карыдор быў вельмі доўгі і, відаць, агібаў увесь ніжні паверх дома, але мы прайшлі ўсяго адзін бок квадрата, і тут Эстэла адчыніла нейкія дзверы. Паказалася зноў дзённае святло, і я апынуўся на маленькім выбрукаваным дворыку, які сваім процілеглым бокам прылягаў да стаяўшага асабняком жылога дома. Мы ўвайшлі ў гэты дом праз адчыненыя дзверы і апынуліся ў змрочным нізкім пакоі.

У пакоі былі тры дамы і адзін джэнтльмен.

Усе яны мелі нейкі безнадзейна сумны выгляд, нібы чакалі, каб хто-небудзь іх развесяліў, і нават самая балбатлівая з дам вымушана была гаварыць, сціскаючы губы, каб стрымаць пазяханне. Гэтая дама (яе звалі Каміла) вельмі нагадвала мне маю сястру, з той толькі розніцай, што яна была старэйшая, і рысы яе твара былі грубейшыя.

— Небарака!—сказала гэтая дама такім-жа рэзкім тонам, якім звычайна гаварыла і мая сястра.—Сам сабе вораг!

— Вядома, куды больш пахвальна быць ворагам каго-небудзь іншага,—сказаў джэнтльмен, па крайняй меры больш натуральна.

— Кузен Раймонд,—заўважыла другая дама,—мы павінны любіць бліжняга.

— Сара Покет,—запырэчыў кузен Раймонд,—хто-ж бліжэй чалавеку, як не ён сам?

Міс Покет засмяялася, і Каміла засмяялася і, стрымліваючы пазяханне, сказала: «Вось ідэя!» Але мне здалося, што гэтая «ідэя» вельмі ім спадабалася. Трэцяя дама, якая да таго часу маўчала, выразна заўважыла: «Зусім правільна».

— Небарака!—пачала зноў Каміла (я адчуваў увесь гэты час, што яны глядзелі на мяне).—Ён такі дзіўны. Ну хто паверыць, што калі памерла жонка Тома, яго нельга было пераканаць, што дзецям неабходна насіць шырокія плерэзы? «Божа мой», казаў ён, «навошта плерэзы, Каміла? Бедныя сіроткі і так у чорным!» Як гэта падобна на Мац'ю! Такая дзікая ідэя!

— У ім ёсць добрыя рысы, дапраўды ёсць,—сказаў кузен Раймонд.—Але ў яго ніколі не было і ніколі не будзе ніякага разумення аб прыстойнасці.

Гук далёкага званочка і нейчы крык ці покліч, які пранёсся рэхам па ўсяму карыдору, перапынілі гутарку, і Эстэла сказала мне: «Пойдзем, хлопчык». Калі я па-

вярнуўся, каб ісці, усе яны зірнулі на мяне з найвялікшаю пагардаю, і, адыходзячы, я чуў, як Сара Покет сказала: «Чаго-ж яшчэ чакаць пасля гэтага?», а Каміла далучыла з абурэннем: «Бачылі такую фантазію? Вось ідэя!»

Мы ішлі са свечкаю па цёмнаму карыдору. Раптам Эстэла спынілася і, рэзка павярнуўшыся, так што амаль дакранулася Да майго твара, сказала сваім кплівым тонам:

— Ну!

— У чым справа, міс?—запытаў я, ледзь стрымліваючыся, каб не ўпасці на яе.

Яна глядзела на мяне, і я, вядома, таксама глядзеў на яе.

— Прыгожая я?

— Так, мне здаецца, што вы вельмі прыгожы.

— І дзёрзкая?

— Не так, як у мінулы раз,—сказаў я.

— Не так?

— Але.

Пры апошнім пытанні яна зачырванелася і, калі я адказаў, з усёй сілы ўдарыла мяне па твару.

— Вось табе, мужык, урода! Ну, а цяпер што ты думаеш пра мяне?

— Не скажу.

— Таму, што скажаш там, намерсе?

— Не, не таму.

— Чаму ты цяпер не плачаш, агідны хлапчук?

— Таму, што я ўжо ніколі не буду больш плакаць з-за вас.

Гэтая заява была найвялікшай маною, якую я калі-небудзь гаварыў, таму што нават і тады сэрца маё аблівалася слязімі, і адзін я ведаю, колькі слёз я праліў з-за яе потым.

Пасля гэтага мы пачалі падымацца па лесніцы і тут сустрэлі пана, які сходзіў вобмацкам уніз.

— Хто гэта з вамі?—запытаўся ён, спыняючыся і ўзіраючыся ў мяне.

— Хлопчык,—адказала Эстэла.

Ён быў рослы, вельмі смуглы чалавек з незвычайна вялікай галавой і такімі-ж рукамі. Ён узяў мяне шырокаю рукою за падбародак і прыўзняў мой твар, каб лепш разгледзець яго пры святле свечкі. На цемені ў яго была вялікая лысіна, а густыя чорныя бровы тырчалі шчацінаю. Вочы сядзелі вельмі глыбока і мелі вельмі непрыемны, востры і падазроны позірк. Ён быў мне зусім чужы, і я не мог прадбачыць, што з часам ён будзе адыгрываць ролю ў маім жыцці, аднак я тады-ж добра яго разгледзеў.

Ён выпусціў мой падбародак і пайшоў уніз. Я падумаў, ці не доктар ён; але не, у дактароў больш спакойная і паважная манера. Мне не было калі разважаць над гэтым, таму што мы скоро прышлі ў пакой міс Гевішам, дзе і сама яна і ўсё астатняе было зусім у тым-жа выглядзе, у якім я іх пакінуў. Эстэла паставіла мяне каля дзвярэй, і я стаяў, пакуль міс Гевішам не падняла на мяне вачэй з-за свайго туалетнага століка.

— Так!—сказала яна без усякай адзнакі спалоху ці здзіўлення.—Дні ідуць, так?

— Так, мэм. Сёння...

— Не, не, не,—загаварыла яна шпарка і нецярпліва замахала рукою.—Я нічога не хачу ведаць. Ты маеш настрой гуляць?

Я з некаторым замяшаннем адказаў:

— Не вельмі, мэм!

— Ну, а ў карты?—запытала яна ліслівым тонам.

— Добра, мэм, у карты я магу, калі загадаеце.

— Калі гэты дом, хлопчык, робіць цябе старым і сумным,—казала далей нецярпліва міс Гевішам,—

і табе не хочацца гуляць, дык, можа, ты жадаў-бы папрацаваць?

На гэтае пытанне я мог адказаць шчыра і сказаў, што ахвотна папрацюю.

— Дык ідзі вось у той пакой,—сказала яна, паказваючы сваёю высахшаю рукою на дзверы ззаду ў мяне,—і пачакай там, пакуль я прыду.

Я перайшоў пляцоўку лесніцы і ўвайшоў у паказаны пакой. Тут таксама не было дзённага святла, і паветра было ўдушлівае і затхлае. Пакой быў вялікі і, як відаць, калі-небудзь быў вельмі прыгожы, але цяпер усё ў ім састарэла амаль да поўнага разбурэння і было пакрыта пылам і плесняю. Больш за ўсё кідаўся ў вочы доўгі стол, накрыты абрусам, нібы ў доме рыхтаваўся баль ў той час, калі і гадзіннік і ўсё тут спынілася. Пасярод абруса ўзвышалася нешта падобнае на велізарны чорны грыб, так густа зацягнуты павуціннем, што цяжка было пазнаць яго форму; я заўважыў толькі, як пузатыя павукі са стракатымі нагамі мітусліва ўбягалі і выбягалі з яго, нібы ў іх маленькай абшчыне адбылося здарэнне незвычайнай важнасці.

Чуваць было таксама, як мышы скрабуцца за панелямі, як быццам тое здарэнне, што ўстрывожыла павукоў, закранала і іх інтарэсы. Адны толькі тараканы не звярталі ўвагі на ўсю гэтую беганіну і поўзалі па каміну цяжкай старэчай хадою; як відаць, яны былі блізарукія, глухаватыя і не ладзілі паміж сабою.

Усё гэта поўзаючае насельніцтва зусім паглынула маю ўвагу, і я сачыў за ім здалёку, калі міс Гевішам паклала руку мне на плячо. Другою рукою яна абапіралася на кастыль і нагадвала ведзьму, гаспадыню гэтага жылля.

— Вось тут мянэ паложак, калі я памру,—сказала яна, паказваючы кастылём на доўгі стол.—І тады ўсе яны прыдуць глядзець на мяне.

Невыразны страх, што яна, чаго добрага, зараз ляжа на стол ды і памрэ, прымусіў мяне стуліцца ад яе дакранання.

— Як ты думаеш, што гэта?—запытала яна і зноў працягнула да стала свой кастыль.—Вось тое, пад павуціннем?

— Не ведаю, мэм.

— Гэта вялікі пірог—шлюбны. Мой пірог!—Яна акінула пакой сярдзітым позіркам і сказала, моцна апіраючыся на мяне і балюча сціснуўшы маё плячо:

— Пойдзем, пойдзем, пойдзем! Вадзі, вадзі мяне! З гэтага я зрабіў вывад, што чакаўшая мяне работа заключалася ў тым, каб вадзіць міс Гевішам вакол пакоя. Я адразу ўзяўся за справу, і мы рушылі з месца неспакойным, парывістым крокам. Яна ўвесь час падштурхвала мяне ў плячо, варушыла губамі так што мне прышло ў галаву, што шпаркаць наша прагулкі залежыць ад шпаркага ходу яе думак. Пра некаторы час яна сказала: «Пакліч Эстэлу». Я вышаў на пляцоўку і пачаў выгукваць гэтае імя, як і ў мінулы раз. Калі яна з'явілася са свечкаю, я вярнуўся да міс Гевішам, і мы зноў пачалі кружыцца па пакоі.

Эстэла прывяла з сабою трох дам і джэнтльменых, што бачыў я ўнізе, і я зусім не ведаў, што марабціць. Жадаючы быць далікатным, я спыніўся, і міс Гевішам штурхала мяне ў плячо, і мы ляцелі лей на ўвесь дух.

— Дарагая міс Гевішам!—усклікнула Сара Покет. Які ў вас здаровы выгляд!

— Няпраўда,—запырэчыла міс Гевішам,—я ўся жоўкла. Асталіся скура ды косці.

Каміла прасвятлела, калі міс Покет сустрэла

адпор, і пралепятала, жаласна паглядаючы на міс Гевішам:

— Любая небарачка! З якой рацыі ў яе будзе здаровы выгляд? Вось ідэя!

— А вы здаровы?—запыталася міс Гевішам, вяртаючыся да Камілы

У гэты час мы былі зусім блізка ад яе, і я, вядома, спыніўся-б, але міс Гевішам не жадала спыняцца. Мы праімчаліся міма, і я адчуваў, што Каміла зненавідзела мяне.

— Дзякую вам, міс Гевішам,—адказала яна,—я здарова, наколькі гэта магчыма для мяне.

— Што-ж з вамі такое?—запыталася рэзка міс Гевішам.

— Нічога асаблівага,—адказала Каміла,—я не люблю выстаўляць напаказ свае пачуцці, але я думаю пра вас па начах больш, чым гэта мне па сіле.

— Дык не думайце пра мяне,—адрэзала міс Гевішам.

— Лёгка сказаць...—заўважыла Каміла, з далікатнасці падаўляючы рыданне, але верхняя губа яе задрыжала, і слёзы паліліся з вачэй.—Раймонд сведка, колькі інбіру і нашатырнага спірту мне прыходзіцца ўжываць па начах. Але не думаць пра вас па начах—вось ідэя!

І яна залілася слязмі.

— Я не ведала,—заўважыла суровая лэдзі,—я не ведала, мая любая, што мы можам прад'яўляць асаблівыя правы на чалавека толькі за тое, што думаем аб ім.

Міс Сара Покет, якая аказалася, як я цяпер разгледзеў, маленькай, сухой бабулькай з драбнюсенькім тварыкам, падтрымала гэтую думку, сказаўшы:

— Вядома, не можам, мая любая. Гм!

— Думаць даволі лёгка,—заўважыла суровая лэдзі.

— Вядома, што можа быць лягчэй?—згадзілася міс Сара Покет.

— О, так, так!—зарыдала Каміла, усхваляваная пачуццямі якой падняліся цяпер, як відаць, да самых грудзей.—Усё гэта безумоўная праўда: неразумна быць такою шчыраю. Але я не магу інакш. Няма сумнення, што маё здароўе было-б куды лепшае, калі-б я была менш чуллівай, але, калі-б нават я магла, я не жадала-б змяніць гэтай рысы майго характару. Яна прычыняе мне шмат пакут, але затое як прыемна ўсведамляць у сабе гэтую рысу, калі прачынаешся ноччу!

Тут слёзы зноў паліліся струменем.

Увесь гэты час мы з міс Гевішам ні разу не спыняліся і кружыліся па пакоі, то чапляючы гасцей за адзежу, то адыходзячы ад іх на ўсю даўжыню гэтага змрочнага пакоя.

— Вось, напрыклад, Маццю,—казала далей Каміла,—ён не прызнае ніякага сваяцтва; ніколі нават не зойдзе сюды, не пацікавіцца даведацца, як адчувае сябе міс Гевішам. Я ўпала на канапу і праляжала некалькі гадзін у непрытомнасці дзякуючы дзіўным і незразумелым паводзінам Маццю, і ніхто мне нават не падзякаваў.

— Я думаю!—установіла суровая лэдзі.

— Вось бачыце, мая любая,—дадала міс Сара Покет,—вам трэба было-б запытацца ў сябе, ад каго-уласна вы маглі чакаць падзякі.

— Не чакаючы ніякай падзякі або чаго-небудзь пдобнага,—казала далей Каміла,—я заставалася ў такім стане цэлыя гадзіны, і Раймонд сведка, да чаго да шлі мае спазмы і якім бяссільным аказаўся інбір; другі бок вуліцы ў фортэпіяннага настройшчыка бачуць мае стогны, і бедныя яго дзеці думалі, што гэта галубы варкуюць воддаль. І пасля гэтага кажуць...

— Мацью прыдзе нарэшце глянуць на мяне, калі мяне пакладуць на гэты стол,—сурова прамовіла міс Гевішам.—Яго месца будзе тут, у маіх галавах!—І яна стукнула кастылём па сталу.—А ваша тут! А вашага мужа там. Сара Покет стане вась тут, а вась тут Джорджыяна. Цяпер вы ўсе ведаеце, куды стаць, калі з'явіцеся піраваць нада мною. А цяпер ідзіце.

Звярнуўшыся да мяне, яна сказала:

— Хадзем, хадзем!

І мы зноў узяліся кружыцца.

— Я думаю, нам не астаецца нічога больш, як выканаць гэта патрабаванне і пайсці!—усклікнула Каміла.—Прыемна хоць не надоўга ўбачыць прадмет сваёй любві і пашаны. Я ўспомню аб гэтым з журбогным задавальненнем, калі прачнуся ноччу. Я цвёрда рашыла ніколі не выстаўляць напаказ сваіх пачуццяў, але так цяжка слухаць, калі табе кажуць, быццам ты, як які-небудзь людаед, жадаеш піраваць на пахаванні сваёй радні—ды прытым яшчэ прапануюць табе выйсці вон. Вась ідэя.

Тут міс Каміла паслала здалёк пацалунак міс Гевішам і ўрачыста вышла.

Сара Покет і Джорджыяна пачалі спрачацца, каму выйсці апошняй, але Сара была надта спрактыкаваная, каб даць сябе ашукаць, і так спрытна тупала вакол Джорджыяны, што прымусіла-такі тую выйсці першаю. Атрымаўшы такім чынам магчымасць эфектна развітацца сам-на-сам,—яна сказала:

— Няхай благаславіць вас госпад бог, дарагая міс Гевішам!

І ўсмешка ўседаруючага шкадавання аб слабасцях астатніх мільгала на яе твары.

Міс Гевішам спынілася ля каміна, паглядзела на агонь, бармочучы нешта сама сабе, і сказала:

— Сёння дзень майго нараджэння, Піп. У
самы дзень, задоўга да твайго нараджэння, сюды
неслі вась гэту старую дрэнь,—і яна, не дакра-
чыся, паказала сваім кастылём на зацягнуты паву-
нелі высокі грыв на стала.—Мы састарэліся ра-
мышы патачылі яго, але зубы вастрэй мышы
патачылі мяне.—Калі ўсё разбурыцца,—казала да-
яна, пазіраючы перад сабою згаслым, мярцвяным
віркам,—і калі мяне пакладуць мёртвую ў шлюб-
паліцы на вясельны стол,—тады над ім збудзецца пр-
кляцце. Як было-б добра, калі-б гэта здарылася ў гэ-
самы дзень!

Яна стаяла і глядзела на стол, нібы на ім уж
лягла не цела. Я не варушыўся. Эстэла вярнулася
і таксама не рухалася. Мне здалося, што мы прастаялі
так вельмі доўга.

Нарэшце міс Гевішам сказала, раптам выходзячы
з свайго задумлення:

— Я хочу паглядзець, як вы гуляеце ў карты.
Чаму вы не пачынаеце?

Тады мы вярнуліся ў яе пакой і селі гуляць, як і ў
мінулы раз. Я зноў астаўся дурнем, і зноў міс Геві-
шам увесь час сачыла за намі і старалася звярнуць
маю ўвагу на прыгажосць Эстэлы, прыкладваючы свае
брыльянты да яе грудзей і валасоў.

Калі мы згулялі разоў шэсць, мне назначылі, калі
пыходзіць, і вывелі на двор, каб накарміць па-ра-
нейшаму як сабаку. Тут мяне зноў пакінулі прагуль-
вацца на свабодзе.

Ні на хвіліну не сумняваючыся, што дом пусты,
я зазірнуў у нейкае акно і на вялікае маё здзіўленне
сустрэўся вачыма з такім-жа здзіўленым позіркам
бледнага маладога джэнтльмена з чырвонымі павекамі
і светлымі валасамі. Бледны малады джэнтльмен
быстра знік і з'явіўся зноў, але ўжо каля мяне. Кажі

я ўбачыў яго ў першы раз, ён сядзеў за кнігамі, а цяпер я заўважыў, што ён быў увесь у чарніле.

— Хто цябе ўпусціў?—запытаўся ён.

— Міс Эстэла.

— Хто дазволіў табе тут бадзяцца?

— Міс Эстэла.

— Хадзем біцца,—сказаў бледны малады джэнтльмен.

Што мне заставалася рабіць, як не пайсці следам за ім? Манеры яго былі такія рашучыя, і я быў так здзіўлен, што пайшоў за ім, як зачараваны.

— Спыніся на хвіліну,—сказаў ён, павярнуўшыся, ледзь мы паспелі прайсці некалькі крокаў.—Я павінен спачатку даць табе повад да бойкі. Вось!

Пляснуўшы ў ладкі з самым задзірыстым выглядам, ён спрытна адкінуў назад адну нагу, тузануў мяне за валасы, яшчэ раз пляснуў у ладкі, нагнуўся і пнуў мяне галавою ў живот.

Гэты бычыны манеўр,—ужо не кажучы аб тым, што я не мог не палічыць яго вялікай вольнасцю,—з'яўляўся асабліва непрыемным пасля сытнага сьнеданьня. Я паднёс яму добрага туза і збіраўся паднесці яшчэ раз, але ён сказаў: «Ага, не адмаўляешся?» і пачаў так незвычайна прытанцоўваць на адным месцы, што я, ад недахвату спрактыкаванаасці, не знаходжу нават слоў для параўнання.

Я спалохаўся ў глыбіні душы, убачыўшы яго спрытнасць, але ў той-жа час усведамляў і маральна і фізічна, што яго белабрысай галаве не было ніякай справы да майго жывата, і што, значыцца, я маю права даць ёй здачы, паколькі яна сама напрашваецца на маю ўвагу. Таму я, ні слова не кажучы, пайшоў следам за ім у дальні куток саду, адгароджаны ад цікавых вачэй двума сценамі і кучаю смецця. Запытаўшы мяне, ці задаволены я арэнаю, і атрымаўшы сцвяр-

— Сёння дзень майго нараджэння, Піп. У гэты самы дзень, задоўга да твайго нараджэння, сюды прынеслі вось гэту старую дрэнь,—і яна, не дакранаючыся, паказала сваім кастылём на зацягнуты павуціннем высокі грыб на сталі.—Мы састарэліся разам. Мышы патачылі яго, але зубы вастрэй мышыных патачылі мяне.—Калі ўсё разбурыцца,—казала далей яна, пазіраючы перад сабою згаслым, мярцвяным позіркам,—і калі мяне пакладуць мёртвую ў шлюбным плаці на вясельны стол,—тады над ім збудзецца пракляцце. Як было-б добра, калі-б гэта здарылася ў гэты самы дзень!

Яна стаяла і глядзела на стол, нібы на ім ужо ляжала яе цела. Я не варушыўся. Эстэла вярнулася і таксама не рухалася. Мне здалося, што мы прастаялі так вельмі доўга.

Нарэшце міс Гевішам сказала, раптам выходзячы з свайго задумення:

— Я хочу паглядзець, як вы гуляеце ў карты. Чаму вы не пачынаеце?

Тады мы вярнуліся ў яе пакой і селі гуляць, як і ў мінулы раз. Я зноў астаўся дурнем, і зноў міс Гевішам увесь час сачыла за намі і старалася звярнуць маю ўвагу на прыгажосць Эстэлы, прыкладваючы свае брыльянты да яе грудзей і валасоў.

Калі мы згулялі разоў шэсць, мне назначылі, калі прыходзіць, і вывелі на двор, каб накарміць паранейшаму як сабаку. Тут мяне зноў пакінулі прагульвацца на свабодзе.

Ні на хвіліну не сумняваючыся, што дом пусты, я зазірнуў у нейкае акно і на вялікае маё здзіўленне сустрэўся вачыма з такім-жа здзіўленым позіркам бледнага маладога джэнтльмена з чырвонымі павекамі і светлымі валасамі. Бледны малады джэнтльмен быстра знік і з'явіўся зноў, але ўжо каля мяне. Калі

я ўбачыў яго ў першы раз, ён сядзеў за кнігамі, а цяпер я заўважыў, што ён быў увесь у чарніле.

— Хто цябе ўпусціў?—запытаўся ён.

— Міс Эстэла.

— Хто дазволіў табе тут бадзяцца?

— Міс Эстэла.

— Хадзем біцца,—сказаў бледны малады джэнтльмен.

Што мне заставалася рабіць, як не пайсці следам за ім? Манеры яго былі такія рашучыя, і я быў так здзіўлен, што пайшоў за ім, як зачараваны.

— Спыніся на хвіліну,—сказаў ён, павярнуўшыся, ледзь мы паспелі прайсці некалькі крокаў.—Я павінен спачатку даць табе повад да бойкі. Вось!

Пляснуўшы ў ладкі з самым задзірыстым выглядам, ён спрытна адкінуў назад адну нагу, тузануў мяне за валасы, яшчэ раз пляснуў у ладкі, нагнуўся і пнуў мяне галавою ў живот.

Гэты бычыны манеўр,—ужо не кажучы аб тым, што я не мог не палічыць яго вялікай вольнасцю,—з'яўляўся асабліва непрыемным пасля сытнага сьнедання. Я паднёс яму добрага туза і збіраўся паднесці яшчэ раз, але ён сказаў: «Ага, не адмаўляешся?» і пачаў так незвычайна прытанцоўваць на адным месцы, што я, ад недахвату спрактыкаванаасці, не знаходжу нават слоў для параўнання.

Я спалохаўся ў глыбіні душы, убачыўшы яго спрытнасць, але ў той-жа час усведамляў і маральна і фізічна, што яго белабрысай галаве не было ніякай справы да майго жывата, і што, значыцца, я маю права даць ёй здачы, паколькі яна сама напрашваецца на маю ўвагу. Таму я, ні слова не кажучы, пайшоў следам за ім у дальні куток саду, адгароджаны ад цікаўных вачэй двума сценамі і кучаю смецця. Запытаўшы мяне, ці задаволены я арэнаю, і атрымаўшы сцвяр-

джальны адказ, ён папрасіў у мяне дазволу выйсці на хвіліну і сапраўды вельмі хутка вярнуўся з бутэлькаю вады і намочанай у воцаце губкаю. «Спатрэбіцца для абодвух», заўважыў ён, паставіўшы гэтыя прыпасы да сцяны, і пачаў распранацца. Ён зняў не толькі куртку і камізэльку, але нават кашулю, і ўсё гэта з самым вясёлым, дзелавым і крывяжэрным выглядам.

У яго быў не асабліва здаровы выгляд,—на твары ў яго былі прышчы і высыпка вакол рота,—але гэтыя грозныя падрыхтаванні, напалохалі мяне. Па-мойму, ён быў прыблізна ў маіх гадах, але шмат вышэйшы за мяне, і яго гімнастычныя прыёмы рабілі вялікае ўражанне. У астатнім гэта быў малады джэнтльмен у шэрым плацці (пакуль не зняў яго, рыхтуючыся да бойкі), прычым локці, калені, пясці рук і ступні гэтага джэнтльмена развіліся куды больш як усё тулава.

Сэрца ёкнула ў мяне, калі я ўбачыў, як ён спрытна нацэльваўся, каб напасці на мяне, пільна разглядаючы маю фігуру, быццам выбіраў найбольш зручнае для гэтага месца. Ніколі праз усё маё жыццё я не быў так здзіўлен, як цяпер, калі ўбачыў, што пасля першага майго ўдару ён ляжаў урасцяжку на спіне са скрываўленым носам і недарэчна глядзеў на мяне.

Аднак, ён у адзін момант ускочыў на ногі, незвычайна жвава абцёрся губкаю і пачаў зноў нацэльвацца. Другім найвялікшым сюрпрызам у маім жыцці быў мой другі ўдар, пасля якога я ўбачыў яго зноў на спіне, ды яшчэ з падбітым вокам.

Яго смеласць выклікала ў мяне вялікую пашану. Мабыць, у яго зусім не было сілы; ён ні разу не ўдарыў мяне балюча і ўвесь час падаў, але ўсякі раз ускокваў, нібы нічога не было, абціраўся губкаю ці адпіваў вады з бутэлькі, выконваючы з найвялікшым задавальненнем ролю ўласнага памочніка, і, па выка-

нанні ўсіх гэтых фармальнасцей, зноў налятаў на мяне з такім пераможным выглядам, што я ўсякі раз быў упэўнены, што цяпер ён ужо напэўна прыкончыць мяне. Ён быў страшэнна збіты, таму што на мой вялікі сорам я павінен прызнацца, што біў яго ўсё больш і больш балюча, але ён зноў і зноў кідаўся на мяне, пакуль нарэшце не бразнуўся патыліцаю аб сцяну. Нават і пасля гэтага ён ускочыў і закруціўся на месцы, адшукваючы мяне, але скончылася гэта тым, што ён падпоўз на каленях да губкі, падкінуў яе і сказаў:

— Гэта значыць—ты перамог.

Ён выглядаў такім храбрым і нявінным, што, хоць і не я выклікаў яго на бой, перамога не прынесла мне вялікага задавальнення. Я адзеўся, выцер пот з твара і сказаў: «Ці не магу я вам чым-небудзь дапамагчы?», на што ён адказаў: «Не, дзякуй вам». Тады я сказаў: «Добры вечар», а ён: «І вам таго-ж».

Калі я вышаў на двор, я ўбачыў Эстэлу, якая чакала мяне з ключамі. Яна не запыталася ў мяне, ні дзе я быў, ні чаму прымусіў яе чакаць; твар яе ярка зачырванеўся, нібы яна нечаму вельмі ўзрадавалася. Замест таго, каб ісці проста да варот, яна ўвайшла назад у карыдор і паклікала мяне:

— Ідзі сюды! Можаш пацалаваць мяне, калі хочаш.

Яна падставіла шчаку, і я пацалаваў яе. Я думаю, я шмат чым афяраваў-бы, каб пацалаваць яе ў шчаку. Але цяпер я адчуваў, што яна дала гэты пацалунак грубому вясковаму хлапчуку, як падала-б яму грош, і што пацалунак гэты нічога не варт.

РАЗДЗЕЛ XI

Я вельмі непакоіўся, успамінаючы бледнага маладога джэнтльмена. Чым больш я думаў пра нашу бойку і ўяўляў сабе бледнага маладога джэнтльмена,

ляжачага на спіне, тым больш я пераконваўся, што гэта не можа прайсці для мяне беспакarana. Я адчуваў, што кроў бледнага маладога джэнтльмена падзе на маю галаву, і закон адпомсціць за яе.

Калі прышоў дзень, у які я павінен быў з'явіцца на месца свайго злачыннага дзеяння, страх мой дайшоў да апошняй мяжы.

Але будзь што будзе, а я павінен быў ісці да міс Гевішам—і пайшоў. І ўявіце, мой паядынак не меў ніякіх вынікаў! Ніхто нават не загаварыў аб ім, і ў доме не было ніякіх слядоў бледнага маладога джэнтльмена.

На шырокай пляцоўцы паміж пакоем міс Гевішам і тым, дзе стаяў вялікі накрыты стол, я ўбачыў садовае крэсла на колах, з тых, якія можна рухаць, папіхаючы ззаду. Крэсла з'явілася тут пасля майго апошняга наведвання, і з гэтага дня маім пастаянным заняткам зрабілася вазіць у ім міс Гевішам (калі яна стамлялася хадзіць, апіраючыся на маё плячо) вакол яе пакоя, па пляцоўцы і па вялікім пакоі насупроць. Кожны раз, з'яўляючыся сюды, я браўся за гэты занятак, і часам ён цягнуўся па тры гадзіны без перапынку. З таго дня было вырашана, што я буду хадзіць праз дзень, і так прадаўжалася, прынамсі, восем або дзевяць месяцаў.

Аднойчы міс Гевішам, апіраючыся на маё плячо ў часе адной з нашых прагулак, раптам спынілася і сказала мне з некаторай незадаволенасцю:

— Піп, ты робішся залішне вялікім.

Яна паглядзела на мяне, потым яшчэ раз і яшчэ; нарэшце нахмурыла бровы і задумалася.

У наступны мой прыход, калі наша звычайная прагулка скончылася і я павёў яе да туалета, яна спыніла мяне нецярплівым рухам пальцаў:

— Як завуць твайго каваля?

— Джо Гарджэры, мэі.

— Ты маеш на ўвазе таго майстра, да якога павінен быў паступіць у вучні?

— Так, міс Гевішам.

— Дык табе лепш паступіць да яго цяпер-жа. Можа гэты Гарджэры прысці сюды з табою і прынесці твае дакументы?

Я сказаў, што ён, бясспрэчна, палічыць гэта за асаблівую чэсць.

— Дык няхай прыдзе.

— У які час загадаеце, міс Гевішам?

— Ну, ну! Я нічога не ведаю аб часе. Няхай прыдзе хутчэй удвух з табою, больш няхай ніхто не прыходзіць.

Калі ўвечары я вярнуўся дадому і перадаў запрашэнне Джо, сястра палезла на сцяну з большай гарачкаю, чым калі-небудзь. Яна запыталася ў мяне і Джо, што яна—ануча, якая дасталася нам, што мы топчам яе нагамі, і як мы смеем так абыходзіцца з ёю і якое асяроддзе пасля гэтага прыгодна для яе, на нашу ласкавую думку. Калі паток колкіх пытанняў быў вычарпаны, яна шпурнула падсвечнікам у галаву Джо, моцна загаласіла, выцягнула скрынку для смецця, што служыла заўсёды вельмі дрэннай адзнакаю, падвязаўла свой рабочы фартух і ўзняла жахлівейшую чыстку. Не здавальняючыся венікам, яна прынесла вядро, швабру і выгнала нас з дому на двор, дзе мы, дрыжучы ад холаду, і прастаялі ўвесь вечар. Толькі а дзесятай гадзіне мы рыскнулі паказацца на кухні, і тады яна запытала ў Джо, чаму ён адразу не жаніўся з якою-небудзь нявольніцаю-негрыцянкаю. Небарака Джо нічога не адказаў, а стаяў, гладзячы свае бакенбарды, і сумна глядзеў на мяне, нібы згаджаўся, што, мабыць, і сапраўды такі шлюб быў-бы для яго значна выгаднейшы.

РАЗДЗЕЛ XII

Мне было вельмі непрыемна бачыць, калі назаўтра ранаю Джо прыбраўся ў сваё святочнае плацце, каб ісці са мною да міс Гевішам. Але паколькі ён лічыў неабходным прыадзецца дзеля такога выпадку, то мне было няёмка сказаць яму, што рабочае плацце куды больш яму да твара.

За снаданнем сястра абвясціла, што мае намер ехаць з намі ў горад і пачакаць у дзядзі Пембльчука, куды мы зойдем па яе, «скончыўшы справы з нашымі важнымі панямі».

Калі мы падышлі к дому Пембльчука, сястра рассталася з намі і шпарка ўвайшла ў яго. Было ўжо каля паўдня, і мы з Джо адправіліся проста да міс Гевішам. Калітку, як і заўсёды, адчыніла Эстэла, і Джо, як толькі ўбачыў яе, зняў капялюш і стаяў, трымаючы яго за берагі абодвума рукамі так, нібы яму было вельмі важна вызначыць, колькі ён важыць.

Эстэла не звярнула ні на кога з нас увагі і пайшла наперад, і добра вядомай мне дарозе; я пайшоў за ёю, а Джо за мною. Азірнуўшыся на яго ў доўгім карыдоры, я ўбачыў, што ён усё яшчэ старанна ўзважвае свой капялюш і ідзе за намі на пальчыках вялікімі крокамі.

Эстэла сказала, што мы абодва можам увайсці; таму я ўзяў Джо за рукаў і ўвёў яго да міс Гевішам. Яна сядзела каля свайго туалетнага століка і зараз-жа павярнулася да нас.

— А!—сказала яна Джо.—Вы муж сястры гэтага хлопчыка?

Ці мог я калі-небудзь уявіць сабе майго дарагога старога Джо ў такім выглядзе! Не рухаючыся, не гаворачы ні слова, з тырчастымі валасамі і разяўленым ротам, ён быў падобен на нейкую незвычайную, дзівосную птушку, гатовую праглынуць чарвяка.

— Вы муж сястры гэтага хлопчыка?—паў-была міс Гевішам.

Мне было вельмі прыкра, але тым не менш гэта праўда, што ў часе гэтага спаткання Джо настойліва звяртаўся да мяне, а не да міс Гевішам.

— Сапраўды, Піп,—загаварыў ён тонам надзвычай пераканаўчым і поўным найвялікшай ветлівасці,—справа, як, значыцца, я разумею, была такая: я ўхажваў і жаніўся з тваёй сястрою, а быў я ў той час чалавек, што называецца, адзінокі; ты можаш пасведчыць гэта, калі хочаш.

— Добра,—сказала міс Гевішам.—І вы выхавалі хлопчыка з тым, каб зрабіць яго потым сваім падмайстрам. Ці не так, містэр Гарджэры?

— Ты ведаеш, Піп,—адказваў Джо,—што як мы з табою заўсёды былі сябрамі, дык і абмеркавалі ўсё наперад, як мае быць, і вышла, што справа будзе добрая і вясёлая. Аднак, Піп, калі-б у цябе былі якія-небудзь прырэчэнні ў сэнсе сажы, копаці і іншага, дык цябе ніхто не няволіць. Разумееш?

— Хіба хлопчык быў супроць гэтага? Шчыры ён гэтае рамяство?—запытала міс Гевішам.

— Ты сам ведаеш, Піп,—запырэчыў Джо, прыкметна робячыся ўсё больш пераканаўчым і ветлівым,—ты сам ведаеш, што гэта было тваё шчырае жаданне. І ў цябе не было ніякіх прырэчэнняў, Піп, ды і адкуль яны з'явіцца, калі гэта было тваім самым заветным жаданнем?

Дарэмна прабаваў я даць яму зразумець, што ён павінен звяртацца да міс Гевішам. Чым больш старанна я паказваў яму гэта знакам і жэстамі, тым больш настойлівымі рабіліся яго шчырасць, пераканаўчасць і далікатнасць у адносінах да мяне.

— Прынеслі вы з сабою яго дакументы?—запытала міс Гевішам.

— ах, Піп, ты-ж ведаеш, — адказаў Джо тонам да-
— ты сам бачыў, як я паклаў іх у капялюш, зна-
к^кць, яны і цяпер там.

З гэтымі словамі ён выняў паперы і падаў, але не
міс Гевішам, а мне. Баюся, што мне было сорамна
майго дарагога добрага таварыша; так, я сароміўся
яго, калі ўбачыў, што Эстэла стаіць за крэслам міс
Гевішам, і вочы яе хітра смяюцца. Я ўзяў ад яго
паперы і перадаў іх міс Гевішам.

— Можа, вы разлічваеце атрымаць узнагароду за
хлопчыка? — запыталася яна, праглядзеўшы паперы.

— Джо! — сказаў я яму, таму што ён маўчаў, —
што-ж ты не адказваеш?

— Піп, — рэзка перапыніў мяне Джо, нібы адчуваў
сябе глыбока зняважаным, — я думаю, гэтае пытанне
недарэчы паміж мною і табою, і ты ведаеш, што ад-
каз можа быць толькі адзін: «не». Ты-ж ведаеш, што
«не», Піп, навошта-ж ты пытаеш?

Міс Гевішам зірнула на яго так, нібы цяпер зразу-
мела, што гэта за чалавек, і, узяўшы са стала невялікі
кашалёк, сказала:

— Оні! — у службу ўзнагароду, вось яна. У гэтым ка-
шальку іццаць пяць гіней. Перадай іх твайму гаспа-
дару, Піп.

Зусім ашаломлены і гэтай дзіўнай асобаю, і не менш
дзіўным пакоем, Джо нават і цяпер усё звяртаўся да
мяне.

— Ты вельмі шчодры, Піп, — сказаў ён, — і падару-
нак твой прымаецца з удзячнасцю, хоць яго і не ду-
малі дабівацца. Ну, а цяпер, старына (тут мяне кінула
спачатку ў гарачку, а потым у холад, бо я падумаў,
што гэтае фамільярнае абыходжанне адносіцца да
міс Гевішам), цяпер, старына, нам трэба выканаць наш
абавязак! Так, выканаць наш абавязак — абодвум разам
і кожнаму паасобку — у адносінах да тых, хто пера-

даў ^{за}страдры падарунак... каб... супакоіліся іх
душы у што... ніколі...

Тут Сарака Джо адчуў сябе ў страшэнным за-
трудненні, з якога, аднак, вышаў з чэсцю, сказаўшы:
«Пра мяне і гаварыць няма чаго!» Гэтыя словы зда-
ліся яму да такой ступені ўдалымі і пераканаўчымі,
што ён паўтарыў іх два разы

— Бывай, Піп,—сказала міс Гевішам.—Праводзь іх,
Эстэла.

— Прыходзіць мне зноў, міс Гевішам?—запытаўся я.

— Не, цяпер твой гаспадар Гарджэры. Гарджэры,
астаньцеся на адно слова.

Вышаўшы за дзверы, я чуў, як яна сказала яму
чотка і выразна:

— Хлопчык вёў сябе надзвычай добра і атрымаў
узнагароду. Само сабою зразумела, што вы, як сум-
ленны чалавек, не будзеце разлічваць на большае.

Я ніколі не мог сабе растлумачыць, якім чынам
Джо вышаў з пакоя. Ведаю толькі, што, апынуўшыся
на пляцоўцы, ён зусім спакойна накіраваўся наверх, за-
мест таго, каб ісці ўніз, і нічога не хацеў слухаць, па-
куль я не дагнаў яго і не накіраваў на правільную да-
рогу. Праз хвіліну Эстэла выпусціла нас і замкнула
калітку.

Калі мы зноў вышлі на дзённае святло і засталіся
адны, Джо прыхіліўся да сцяны і прамармытаў:
«Дзіўна!» У гэтай позе ён аставаўся так доўга і паўта-
раў сваё «дзіўна» так доўга, што я пачаў думаць, ці
не звар'яцеў ён ужо. Нарэшце ён адважыўся крыху
пашырыць сваю фразу і сказаў: «Запэўняю цябе, Піп,
гэта проста дзіўна!» Такім чынам патроху да яго вяр-
нуліся і здольнасць гаварыць і здольнасць знаходзіць
дарогу.

У мяне ёсць падстава думаць, што гэта незвычайнае
спатканне прымусіла рассудак Джо прасвятлець і што

па дарозе да Пембльчука ў галаве яго адзіўся адзін вельмі тонкі і глыбокі замысел. Здагадка мая пацвердзілася тым, што адбылося ўслед за нашым з'яўленнем у гасціным пакоі містэра Пембльчука, дзе мы засталі сястру ў жывой гутарцы з гэтым ненавісным лабазнікам.

— Ну-с, што скажаце?—закрычала сястра, звяртаючыся да нас абодвух.—Проста дзіва, як гэта вы зрабілі ласку вярнуцца ў нашу скромную кампанію. Дапраўды, мяне гэта дзівіць!

— Міс Гевішам,—пачаў Джо, пільна гледзячы на мяне, нібы намагаўся нешта прыпомніць,—даручыла нам перадаць яе... Як, Піп, паклон ці шанаванне?

— Паклон,—сказаў я.

— Але, і мне так здаецца,—падхапіў Джо,—даручыла перадаць яе паклон місіс Гарджэры.

— Вельмі ён мне патрэбен!—заўважыла сястра, як відаць, аднак, задаволеная.

— І шкадаванне,—казаў далей Джо, з новым позіркам на мяне і новым намаганнем памяці,—што стан яе здароўя не дазваляе ёй... як далей, Піп?

— Не дазваляе ёй карыстацца,—падказаў я.

— Дамскай кампаніяй,—заклучыў Джо і цяжка ўздыхнуў.

— Ну, што-ж,—праказала, памякчэўшы, сястра і паглядзела на містэра Пембльчука.—Вядома, яна магла перадаць гэта мне і раней, але лепш позна, чым ніколі. А што яна дала гэтаму шылахвосту?

— Тое, што яна дала, яна «дала яго прыяцелям». А пад яго прыяцелямі, так і сказала: «пад яго прыяцелямі я разумею сястру яго, місіс Джо Гарджэры». Гэтымі самымі словамі: «сястру яго, місіс Джо Гарджэры». Вось толькі не дачуў добра, ці сказала яна Джо ці Джордж; але, зразумела, гэтага яна магла і не ведаць,—дадаў Джо нібы ў раздум'і.

Сястра зірнула на містэра Пембльчука, які пагладжваў ручкі свайго крэсла і пацвярджальна ківаў галавою, як чалавек, які загадзя ўсё ведаў і прадбачыў.

— Колькі-ж вы атрымалі?—запыталася сястра і засмяялася, дапраўды засмяялася!

— Як-бы аднеслася шаноўная кампанія, скажам, прыкладна, да дзесяці фунтаў?—запытаў Джо.

— Мы-б сказалі — нядрэнна, — жвава падхапіла сястра.—Не надта многа, але даволі.

— Дык падымайце вышэй,—сказаў Джо.

Гэтая бессаромная шэльма, Пембльчук, зараз-жа кіўнуў галавою і сказаў, пагладжваючы ручкі крэсла:

— Так, сударыня, падымайце вышэй.

— Што скажа шаноўная кампанія на дваццаць фунтаў?—казаў далей Джо.

— Цудоўна, лепшага і жадаць нельга,—адказала сястра.

— Падымайце вышэй,—сказаў Джо

Гэты нізкі ліцамер, Пембльчук, зноў кіўнуў галавою і сказаў з прабачлівым смехам:

— Падымайце вышэй, сударыня. Больш дваццаці фунтаў. Добра, добра! Далей, Джозеф

— Ну, каб ужо вас не мучыць,—сказаў Джо, падаючы маёй сястры кашалёк,—калі ласка атрымайце дваццаць пяць фунтаў.

— Атрымайце дваццаць пяць фунтаў, сударыня,—адазваўся бестыя Пембльчук, устаючы, каб паціснуць ёй руку.—Але гэтая сума не перавышае вашых заслуг; тое-ж самае я казаў і раней, калі пыталіся маёй думкі,—і дай бог, каб гэтыя грошы зрабілі вам прыемнасць.

Роля гэтага падляца была і так ужо даволі агідная, але ён пайшоў далей, заявіўшы з прабачлівым выгля-

дам свае правы на мяне, і тым удзесяцярыў свае ранейшыя злачынствы.

— Вось бачыце, Джозеф і яго паважаная жонка,— сказаў Пембльчук, узяўшы мяне за руку вышэй локця,—я з тых людзей, якія заўсёды даводзяць да канца пачатую справу. Хлопчыка трэба аддаць у навуку зараз-жа. Такія мае правілы. Запісаць яго хутчэй, і справа скончана.

— Мы добра ведаем, дзядзя Пембльчук,—сказала сястра, сціскаючы ў руках кашалёк,—як многа мы вам абавязаны.

РАЗДЗЕЛ XIII

Цяжка сароміцца свайго дома. Вельмі можа быць, што ў гэтым пачуцці тоіцца няўдзячнасць, і цяжкасць яго з'яўляецца толькі заслужаным пакараннем. Як-бы то ні было, але магу засведчыць, што яно вельмі мучыць чалавека.

Наш дом ніколі не быў для мяне асабліва прывабным дзякуючы характару маёй сястры, але Джо лічыў яго святыняю, і я верыў Джо.

Але мінуў год, і ўсё змянілася. Цяпер наш дом здаваўся мне грубым і вульгарным, і я ні ў якім разе не хацеў-бы, каб Эстэла і міс Гевішам бачылі яго.

Раней мне здавалася, што варта мне толькі закасаць рукавы сваёй кашулі і ўвайсці ў кузню падмайстрам майго Джо, і я буду горды і шчаслівы. Цяпер, калі мара зрабілася сапраўднасцю, я адчуваў толькі, што ўвесь вымазаны вугальным пылам і што на душы ў мяне такі цяжар, у параўнанні з якім кавадла было лёгкім пяром. Як у першыя, так і ў наступныя дні свайго вучнёўства я быў аднолькава нешчаслівы; але мне прыемна ўсведамляць, што праз увесь гэты час Джо ніколі, ні разу не чуў ад мяне слова наракання;

гэта амаль адзіная рэч, якую прыемна мне ўспамінаць, калі я думаю аб гадах майго вучнёўства. Але і тут уся заслуга належыць не мне, а Джо. Я не ўцёк, не паступіў у салдаты ці матросы не таму, што я быў верны свайму слову і чэсны, а таму, што чэсны быў Джо, і я добра ведаю, што кожная кропля добра, якое толькі праяўлялася ў мяне ў часе майго вучнёўскага жыцця, выходзіла ад скромнага, простага, усім здаволенага Джо, а не ад мяне, непакойнага, незадаволенага, апанаванага ненасытнай ганарлівасцю.

Я стаў празмерна вялікім для школы бабуні містэра Вопсля, і мае заняткі пад кіраўніцтвам гэтай недарэчнай асобы прышлі к канцу. Але Бідзі паспела перадаць мне ўсё, што ведала сама, пачынаючы з маленькага прэйскуранта і канчаючы камічнай песенькай, якую яна калісьці купіла за поўпені.

Прагнасьць да асветы прымусіла мяне звярнуцца і да містэра Вопсля з просьбаю ўдзяліць мне некалькі крох з свайго багатага запасу разумовай пажывы, на што ён ветліва згадзіўся.

Усе свае веды я стараўся перадаць Джо. Аднак, гэтая заява гучыць так многазначна, што я па шчырасці сваёй не магу пакінуць яе без тлумачэння. Мне хацелася толькі, каб Джо не выглядаў такім неачэсаным, такім невукам, каб ён стаў больш вартым майго сяброўства і каб Эстэле не было за што пагарджаць ім.

Старая батарэя на балотах была месцам нашых навуковых заняткаў, а разбітая грыфельная дошка і кавалачак грыфеля—нашымі вучэбнымі дапаможнікамі, да якіх Джо заўсёды далучаў яшчэ і сваю люльку. Я не ведаю, ці было хоць раз, каб Джо памятаў свой урок ад нядзелі да нядзелі, і наогул сумняваюся, каб ён набыў пад маім кіраўніцтвам якія-небудзь веды. Як бы там ні было, калі ён курыў на батарэі, ён рабіў гэта в куды больш асмысленым выглядам, чым ва ўсякім

другім месцы—з вучоным выглядам, можна сказаць,— як быццам ён усведамляў, што яго поспехі велізарныя.

У адну з такіх нядзель Джо, з асалодай пакурваючы сваю люльку, рашуча абвясціў, што яму нічога не лезе ў галаву, і я махнуў на яго рукою. Я ляжаў на насыпу, абапёршыся падбародкам на руку, і глядзеў удалеч, пакуль не адважыўся нарэшце выказаць думку, якая даўно ўжо сядзела ў мяне ў галаве.

— Джо,—сказаў я,—як ты думаеш, ці не трэба было-б мне зрабіць візіт міс Гевішам?

— Як табе сказаць, Піп?—адказаў Джо, крыху падумаўшы.—Навошта?—вось пытанне.

— Як навошта, Джо? А навошта наогул робяць візіты?

— Праўда, ёсць візіты, пра якія цяжка сказаць, навошта іх робяць. Але што датычыць твайго візіта да міс Гевішам, дык яна можа падумаць, што табе чаго-небудзь трэба, што ты чаго-небудзь чакаеш ад яе.

— Але-ж я магу сказаць ёй, што мне нічога не трэба. Як ты думаеш, Джо?

— Вядома можаш, старына,—адказаў Джо.—І яна можа паверыць табе, а можа і не паверыць.

Джо адчуваў, таксама як і я, што довад яго вельмі моцны і, каб не аслабіць яго паўтарэннем, пачаў энергічна зацягвацца з сваёй люлькі.

— Вось бачыш, Піп,—сказаў ён зноў, калі небяспека паўтарыцца прайшла.—Калі міс Гевішам зрабіла табе свой шчодры падарунак, у той самы час яна вярнула мяне і сказала, што гэта ўсё.

— Так, Джо, я чуў.

— А гэта, Піп, паміж намі няхай будзе сказана, можа значыць—шабаш,—кожны сам па сабе. Я на поўнач, ты на поўдзень, і трымайся кожны свайго напрамку.

Я думаў тое-ж самае, і мне зусім не было прыемна

ведаць, што Джо трымаецца адной са мною думкі, таму што гэта рабіла маю здагадку больш магчымай.

— Але, Джо...^f

— Што, стары таварыш?

— Вось ужо амаль год, як я запісан тваім падмайстрам, і ні разу за гэты час я не падзякаваў міс Гевішам, не даведваўся аб ёй і нічым не выказаў, што помню яе.

— Гэта праўда, Піп, і, бадай што, табе трэба было-б выкаваць ёй на памяць усе чатыры падковы, хоць—паміж намі няхай будзе сказана—нават цэлая дзюжына падкоў можа паказацца не зусім прыстойным падарункам, калі няма капытоў...

— Ды я кажу зусім не пра падарунак, Джо.

Але думка аб падарунку моцна засела ў галаве Джо, і ён не мог так лёгка з ёю расстацца.

— Або, напрыклад,—казаў далей ён,—калі-б ты надумаў скаваць ёй новы ланцуг для парадных дзвярэй, ці якую-небудзь дробную рэч, на манер відэльца для грэнкаў, або трыножак на выпадак, калі-б ёй уздумаўся падсмажыць сабе сардэлькі...

— Я і не збіраўся рабіць ёй падарункі, Джо,—паўтарыў я.

— І ведаеш, Піп,—казаў далей Джо,—на тваім месцы я і не рабіў-бы іх. Ну навошта ёй ланцуг для дзвярэй, калі дзверы ў яе і так заўсёды на ланцугу? А відэлец... відэлец прыдзецца рабіць з медзі, а на гэта ты не майстар. Што-ж датычыць трыножка, то, няхай у цябе будуць хоць залатыя рукі, на трыножку ты сябе не выявіш, таму што трыножак і ёсць трыножак. Што-б там ні прыдумваў, як-бы ні мудрагеліў, а трыножак заўсёды астанецца трыножкам.

— Галубочак Джо!—закрычаў я ў распачы, хаваючы яго за рукаў,—дзеля бога, пакінь! У мяне і ў галаве не было рабіць падарункі міс Гевішам.

— Добра, Піп,—згадзіўся Джо тонам чалавека, паспеўшага нарэшце пераканаць свайго праціўніка,— я аб гэтым і кажу. Ты праўду кажаш.

— Ну, так, Джо. Але я хацеў табе вось што сказаць: у нас цяпер работы мала, і калі-б ты заўтра адпусціў мяне на паўдня, я схадзіў-бы ў горад і наведаў міс Эст... Гевішам.

— Але, Піп,—заўважыў важна Джо,—яе завуць, здаецца, не Эстгевішам. Ці, можа, яе перахрысцілі?

— Ведаю, ведаю, Джо. Я проста памыліўся. Ну, дык як-жа ты думаеш?

Джо думаў, што калі я знаходжу гэта патрэбным, то і ён з гэтым згодзен. Але ён паставіў умоваю, што, калі мяне прымуць няветліва і не запросьцяць паўтарыць мой візіт, проста як візіт, які быў зроблены без усякай задняй думкі, з адзінаю мэтай падзякаваць за зробленую ласку, дык маё наведванне не павінна паўтарацца. Умове гэтай я абяцаў падпарадкавацца.

РАЗДЗЕЛ XIV

У Джо быў работнік, якому ён плаціў жалаванне патыднёва; звалі яго Орлік. Ён быў шырокаплечы, мускулісты, смуглявы, вельмі дужы хлопец, які ніколі і нікуды не спяшаўся, а заўсёды хадзіў уразвалку. Кватараваў ён у вартаўніка шлюзаў на балотах і ў рабочыя дні выпаўзаў з сваёй бярогі і плёўся на работу, засунуўшы рукі ў кішэні, з клуначкам за плячыма, у якім быў завязан яго абед.

Гэты пануры хлопец недалюбіваў мяне. Калі я быў яшчэ малым і баязлівым, ён стараўся ўпэўніць мяне, што ў кузні, у самым цёмным кутку, жыве чорт, што праз кожныя сем гадоў неабходна распальваць горан жывым хлопчыкам і што хутка і я пайду на падпалку. Калі я зрабіўся падмайстрам, антыпатыя яго да мяне яшчэ павялічылася. Не то, каб ён выказ-

ваў або навочна паказваў сваю незычлівасць—не, але я заўважаў, што ён заўсёды выбіваў іскры ў мой бок і, калі я зацягваў песню, ён падпяваў мне абавязкова не ў такт.

Орлік ужо працаваў у кузнi, калі на наступны дзень я напамніў Джо яго абяцанне адпусціць мяне на поўдня. Тут ён нічога не сказаў, таму што каваў разам з Джо паласу жалеза, але, крыху пачакаўшы, загаварыў, абапёршыся на малаток:

— Паслухайце, гаспадар: спадзяюся, вы не намераны патураць толькі аднаму з нас. Раз вы далі свята малютку Піпу, дык няхай будзе свята і старому Орліку.

Яму было гадоў дваццаць пяць, але ён заўсёды гаварыў аб сабе як аб старым.

— На што табе свята?—запытаўся Джо.

— Як на што? На тое-ж, на што і яму,—адказаў Орлік.

— Піп ідзе ў горад.

— Ну што-ж? І стары Орлік пойдзе ў горад. У горад могуць і двое ісці. Дарога нікому не заказана.

— Не гарачыся,—сказаў Джо.

— А хто мне забароніць?—бурчэў Орлік.—Бач ты, у горад! Ведаем мы гэтыя штукі. Не, гаспадар! Патураць тут няма чаго, а ўжо калі патураць, дык абодвум.

Але гаспадар рашуча адмовіўся гаварыць, пакуль работнік не ўгамоніцца. Тады Орлік кінуўся да горна, выхапіў адтуль раскаленую паласу жалеза, замахнуўся ёю на мяне, нібы хацеў праткнуць мяне наскрозь, потым паклаў на кавадла і пачаў па ёй біць з такім азвярэннем, быццам замест жалеза пад малатком ляжаў я, а іскры, што сыпаліся з паласы, былі пырскі маёй крыві. Калі ён дабіўся да таго, што ўвесь успацеў, а жалеза астыла, ён зноў абапёрся на малаток і сказаў:

— Гаспадар!

— Ну што, супакоіўся?—запытаўся ў яго Джо.

— Супакоіўся,—адказаў панура Орлік.

— Добра. Дык няхай,—таму працуеш ты не горш за другіх,—няхай будзе свята для ўсіх,—сказаў Джо.

У гэты час сястра стаяла на двары, усё чула і раз-жа кінулася да акна.

— Так, так, гэта падобна на цябе, дурня!—закрычала яна на Джо.—Пускаць гуляць гэтых гультаяў! Ты, відаць, багач, што можаш кідацца грашыма! Хацела-б я быць яго гаспадаром!

— Каб ваша ўлада, вы-б усіх прыбралі да сваіх рук,—агрызнуўся Орлік са злоснаю ўсмешкаю.

— Пакінь яе,—сказаў яму Джо.

— Ды ўжо, вядома, прыструніла-б усіх балваноў і машэннікаў,—адрэзала ў сваю чаргу сястра,—і перш-на-перш узялася-б за цябе, таму што ты такі машэннік—другога не адшукаць!

— Вы проста бязглуздая баба, цётка Гарджэры!—прабурчэў работнік.—Калі гэта дае права меркаваць аб машэнніках, дык вы найлепшы суддзя.

— Пакінь яе ў спакоі, кажуць табе!—паўтарыў Джо.

— Што ты сказаў?—пішчала сястра.—Што ты сказаў? Што гэты нягоднік Орлік сказаў на мяне, Піп? Як ён абазваў мяне ў прысутнасці майго мужа? О! падтрымайце мяне! О!

— Ах ты!—прамармытаў скрозь зубы работнік.—Патрымаў-бы я цябе, каб ты была мая жонка! Патрымаў-бы пад помпаю, нябось, хутка-б астыла.

— Ды пакінь-жа, сказана табе!—яшчэ раз паўтарыў Джо.

— Паслухайце, людзі добрыя!—загаласіла сястра не сваім голасам і пляснула рукамі.—Паслухайце, як мяне лае гэты Орлік! У маім уласным доме! Мяне, за-

мужною жанчыну! А муж стаць тут і лыпае вачыма! О! О! О!

Тут сястра, уволю накрычаўшыся, пачала біць сябе ў грудзі, сарвала з сябе чэпчык і пачала рваць валасы,—гэта была апошняя стадыя на шляху да шаленства. Ператварыўшыся цяпер у сапраўдную фурыю, яна кінулася да дзвярэй, якія я, на шчасце, паспеў замкнуць.

Што аставалася рабіць небараку Джо пасля таго, як усе яго заўвагі прапусцілі міма вушэй? Ясна,—падыйсці да работніка і запытацца ў яго, якое права ён меў умешвацца паміж ім і місіс Джо і ці хопіць у яго смеласці выйсці сам на сам. Орлік зразумеў, што яму аставаўся толькі адзін выхад, і заняў абарончую пазіцыю. Не здымаючы нават сваіх закопчаных фартухоў, яны схпіліся як два волаты. Але я не бачыў чалавека, які мог-бы ўстаяць супроць Джо. І Орлік неўзабаве апынуўся ў кучы вугальнага пылу, з якога і не спяшаўся падымацца. Тады Джо адамкнуў дзверы, падняў сястру, якая ўпала ў непрытомнасці каля акна, мусіць, спачатку нацешыўшыся відовішчам бойкі, аднёс яе ў дом, паклаў на пасцель і пачаў угаварваць апамятацца, але яна толькі кідалася і запускала рукі ў валасы Джо. Затым усё сціхла, і я пайшоў наверх апрагнацца з такім пачуццём, нібы была нядзеля, або ў доме хто-небудзь памёр.

Калі я сышоў уніз, Джо і Орлік ладмяталі кузню, і толькі рассечаная наздра Орліка напамінала аб тым, што здарылася непаразуменне. З «Вясёлых Грабцоў» з'явіўся кубак піва, і яны па чарзе прыкладаліся да яго самым мірным чынам.

Не стану апісваць ні тых пачуццяў, з якімі я ішоў да міс Гевішам, ні таго, як я ледзь было не пайшоў назад, не пазваніўшы, і напэўна пайшоў-бы, калі-б

— Ну што, супакоіўся?—запытаўся ў яго Джо.

— Супакоіўся,—адказаў панура Орлік.

— Добра. Дык няхай,—таму працуеш ты не горш за другіх,—няхай будзе свята для ўсіх,—сказаў Джо.

У гэты час сястра стаяла на двары, усё чула і раз-жа кінулася да акна.

— Так, так, гэта падобна на цябе, дурня!—закрычала яна на Джо.—Пускаць гуляць гэтых гультаёў! Ты, відаць, багач, што можаш кідацца грашыма! Хачела-б я быць яго гаспадаром!

— Каб ваша ўлада, вы-б усіх прыбралі да сваіх рук,—агрызнуўся Орлік са злоснаю ўсмешкаю.

— Пакінь яе,—сказаў яму Джо.

— Ды ўжо, вядома, прыструніла-б усіх балваноў і машэннікаў,—адрэзала ў сваю чаргу сястра,—і перш-на-перш узялася-б за цябе, таму што ты такі машэннік—другога не адшукаць!

— Вы проста бязглуздая баба, цётка Гарджэры!—прабурчэў работнік.—Калі гэта дае права меркаваць аб машэнніках, дык вы найлепшы суддзя.

— Пакінь яе ў спакоі, кажуць табе!—паўтарыў Джо.

— Што ты сказаў?—пішчала сястра.—Што ты сказаў? Што гэты нягоднік Орлік сказаў на мяне, Піп? Як ён абазваў мяне ў прысутнасці майго мужа? О! падтрымайце мяне! О!

— Ах ты!—прамармытаў скрозь зубы работнік.—Патрымай-бы я цябе, каб ты была мая жонка! Патрымай-бы пад помпаю, нябось, хутка-б астыла.

— Ды пакінь-жа, сказана табе!—яшчэ раз паўтарыў Джо.

— Паслухайце, людзі добрыя!—загаласіла сястра не сваім голасам і пляснула рукамі.—Паслухайце, як мяне лае гэты Орлік! У маім уласным доме! Мяне, за-

мужною жанчыну! А муж стаць тут і лыпае вачыма! О! О! О!

Тут сястра, уволю накрываўшыся, пачала біць сябе ў грудзі, сарвала з сябе чэпчык і пачала рваць валасы,—гэта была апошняя стадыя на шляху да шаленства. Ператварыўшыся цяпер у сапраўдную фурыю, яна кінулася да дзвярэй, якія я, на шчасце, паспеў замкнуць.

Што аставалася рабіць небараку Джо пасля таго, як усе яго заўвагі прапусцілі міма вушэй? Ясна,—падыйці да работніка і запытацца ў яго, якое права ён меў умешвацца паміж ім і місіс Джо і ці хопіць у яго смеласці выйці сам на сам. Орлік зразумеў, што яму аставаўся толькі адзін выхад, і заняў абарончую пазіцыю. Не здымаючы нават сваіх закопчаных фартухоў, яны схаліліся як два волаты. Але я не бачыў чалавека, які мог-бы ўстаяць супроць Джо. І Орлік неўзабаве апынуўся ў кучы вугальнага пылу, з якога і не спяшаўся падымацца. Тады Джо адамкнуў дзверы, падняў сястру, якая ўпала ў непрытомнасці каля акна, мусіць, спачатку нацешыўшыся відовішчам бойкі, аднёс яе ў дом, паклаў на пасцель і пачаў угаварваць апамятацца, але яна толькі кідалася і запускала рукі ў валасы Джо. Затым усё сціхла, і я пайшоў наверх апрагнацца з такім пачуццём, нібы была нядзеля, або ў доме хто-небудзь памёр.

Калі я сышоў уніз, Джо і Орлік падмяталі кузню, і толькі рассечаная наздра Орліка напамінала аб тым, што здарылася непаразуменне. З «Вясёлых Грабцоў» з'явіўся кубак піва, і яны па чарзе прыкладаліся да яго самым мірным чынам.

Не стану апісваць ні тых пачуццяў, з якімі я ішоў да міс Гевішам, ні таго, як я ледзь было не пайшоў назад, не пазваніўшы, і напэўна пайшоў-бы, калі-б

распараджаўся сваім часам і меў магчымасць зноў вярнуцца.

Калітку адчыніла міс Сара Покет, а не Эстэла.

— Як гэта так? Ты зноў тут?—запыталася міс Покет.—Што табе трэба?

Калі я заявіў, што прышоў наведаць міс Гевішам, яна ўпусціла мяне і хутка вярнулася з загадам «ісці наверх».

Усё тут аставалася па-ранейшаму, і міс Гевішам была адна.

— Ну,—сказала яна, пільна глядзячы на мяне.—Спадзяюся, табе нічога не трэба? Ты нічога не атрымаеш.

— Мне нічога не трэба, міс Гевішам. Я прышоў толькі сказаць вам, што справы мае ідуць добра і што я вам вельмі ўдзячан.

— Ну, ну, добра. Заходзь часам, приходзь у дзень твайго нараджэння.

— А!—закрычала яна, раптам паварочваючыся да мяне разам з крэслам.—Ты азіраешся, ты шукаеш Эстэлу! Так? Яна ў чужых краях. Вучыцца, каб быць сапраўднаю лэдзі. Усё прыгажэ. Ты адчуваеш, што страціў яе, праўда?

У яе апошніх словах было столькі злараднасці, што я дапраўды не ведаў, што ёй адказаць. Але, яна вывела мяне з гэтага затруднення, развітаўшыся са мною.

Без мэты ходзячы па галоўнай вуліцы, я ўбачыў, што з кніжнай крамы выходзіць містэр Вопсль. Ён учапіўся за мяне і нацягнуў мяне да Пембльчука. Я ведаў, што дома будзе сумна, і не асабліва ўпіраўся, і мы павярнулі к дому містэра Пембльчука якраз у той час, калі пачалі асвятляць вуліцы і крамы.

Была чорная ноч, калі мы з Вопслем накіраваліся нарэшце назад. За горадам распасціраўся густы туман, які пранімаў нас наскрозь холадам і сырасцю. Ліхтар

каля заставы здаваўся вялізнай светлай плямаю, і ад яго праменні клаліся ў тумане нейкай густою, шчыльнаю масай. Раптам мы наткнуліся на чалавека, які прытуліўся пад навесам каля заставы з затуленага ад ветру боку.

— Гэй!—закрычалі мы, спыняючыся.—Гэта ты, Орлік?

— Я,—адказаў ён, выходзячы.—Я спыніўся на хвілінку, чакаў спадарожнікаў.

— Аднак ты пазнавата,—заўважыў я.

— Ды і ты не рана,—запырэчыў ён зусім проста.

Я запытаўся, дзе ён быў на працягу свайго поўдня, у горадзе ці ў прадмесці.

— Усюды патрошку,—адказаў ён.—Я ішоў следам за вамі. Я не бачыў вас, але, напэўна, быў недалёка ад вас... А гарматы зноў страляюць.

— На галерах?—запытаўся я.

— Так, відаць, птушкі зноў вылецелі з клетак. Як ецямнела, дык і пачалі страляць. Пачакайце, зараз качуеце.

І сапраўды, не паспелі мы прайсці некалькі сажняў, як гук гарматнага стрэлу даляцеў да нас і цяжка раскаціўся па нізіне, нібы праследуючы і страшачы беглякоў.

— Добрая ночка для ўцёкаў,—сказаў Орлік.—Цяжка ў такую ноч злавіць турэмную птушку за хвост.

Дарога ішла каля «Трох Вясёлых Грабцоў», і на наша здзіўленне мы заўважылі там вялікае ажыўленне, хоць было ўжо адзінаццаць гадзін: дзверы былі адчынены насцеж, а ў вокнах супроць звычайу мігалі агні. Містэр Вопсль, думачы, што злавілі катаржніка, зайшоў даведацца, у чым справа, і зараз-жа выбег назад.

— У вас у доме няладна, Піп,—сказаў ён, не спыняючыся.—Бяжым хутчэй!

— Што здарылася?—запытаў я, спяшаючыся за ім следам. Орлік бег побач са мною.

— Я не разабраў добра. Нехта ўварваўся да вас, калі Джо Гарджэры не было дома. Думаюць, што беглыя. Кагосьці паранілі.

Мы беглі так хутка, што было ўжо не да роспытаў, і спыніліся толькі, апынуўшыся ў нашай кухні. У ёй было поўна народу; уся вёска стоўпілася тут і на двары. На кухні быў лекар, Джо і цэлы натоўп жанчын; усе яны вазіліся пасярод кухні, на падлозе. Бяздзейныя гледачы пры маім з'яўленні расступіліся, і я ўбачыў сястру, якая ляжала нерухома на голай падлозе; яе зваліў страшэнны ўдар па патыліцы, нанесены невядома кім у той час, як яна стаяла каля печы, павярнуўшыся тварам да агню. І гэты твар цяпер выразна гаварыў, што яна ніколі ўжо больш не будзе «кіпяціцца».

РАЗДЗЕЛ XV

Вось аб чым я даведаўся.

Джо курыў сваю люльку ў шынку «Трох Вясельных Грабцоў» з чвэрці дзевятай гадзіны да без чвэрці дзесятай. Пакуль ён быў там, сястру бачылі ля дзвярэй нашай кухні: бачыў яе работнік аднаго фермера, які вяртаўся дадому і прывітаўся з ёю, праходзячы міма. Гэты чалавек не мог з дакладнасцю вызначыць час, калі ён яе бачыў, але ён цвёрда памятаў, што яшчэ не было дзевяці. Калі ў дзесяць гадзін без пяці хвілін Джо вярнуўся дадому, ён ужо знайшоў яе ляжачай на падлозе і пачаў зваць на дапамогу. Агонь у пакоі палаў яшчэ даволі ярка, і нагар у свечцы быў невялікі; аднак, свечка была пагашана.

Усё ў доме было цэла, і ў кухні не аказалася ніякага асаблівага непарадку, толькі свечка, якая стаяла на стале, была пагашана, ды падлога заліта крывёю.

Але на месцы злачынства знайшлі адзін вельмі важны доказ. Удар быў нанесены ў галаву і спіну цяжкаю тупой прыладаю, і было відаць, што, калі афяра ўжо ўпала, у яе кінулі яшчэ нечым цяжкім. І калі Джо падняў жонку, на падлозе каля яе аказаліся распілаваныя папалам нажныя кайданы.

Разгледзеўшы гэтыя кайданы спрактыкаваным вокам каваля, Джо абвясціў, што яны распілаваны даўно.

Ведаючы тое, што я ведаў, я, зразумела, зрабіў свае ўласныя вывады. Я быў упэўнены, што гэта кайданы майго катаржніка, тыя самыя, якія ён распілаваў на балоце, але я ні на хвіліну не прыпісваў яму самога злачынства. Я думаў, што хто-небудзь з дваіх аўладаў гэтымі кайданамі і скарыстаў іх для сваёй страшнай справы—або Орлік, або той незнаёмец, што паказваў мне цішком падпілак.

Што датычыць Орліка, дык ен сапраўды быў у горадзе, як гаварыў нам сустрэўшыся каля заставы, яго там бачылі ўвесь вечар у розных кампаніях і ў шмат якіх шынках, а вярнуўся ён са мною і з містэрам Вопслем. Супроць яго не было ніякіх доказаў, апрача нядаўняй сваркі, але-ж сястра гысячу разоў сварылася і з ім і з усімі суседзямі. З другога боку, не было доказаў і супроць незнаёмца. Калі ён прыходзіў за сваімі банкавымі білетамі, паміж ім і сястрою не магло быць ніякіх непаразумеў, таму што сястра заўсёды была гатова вярнуць іх. Да таго-ж тут, як відаць, і не было ніякай сваркі: злачынец падкраўся так ціха і неўспадзеўкі, што яна ўпала, не паспеўшы нават павярнуцца.

Лонданскія палцэйскія і сышчыкі тырчалі ў нас у доме каля двух тыдняў, але злачынца ўсё-такі не злавілі.

Яны ўжо даўно пакінулі нашу мясцовасць, а сястра ўсё яшчэ ляжала цяжка хвораю. У яе быў пашкоджан

зрок; прадметы дваіліся ў яе вачах, і яна хапала ўвабражаемыя кубкі і чаркі замест сапраўдных; слых і памяць таксама зусім аслабелі, а мова зрабілася амаль незразумелай. Каля яе трэба было заўсёды трымаць маю дошку, каб яна магла напісаць тое, чаго не магла растлумачыць словамі. Паколькі ў грамаце яна была не вельмі моцная, а Джо чытаў з грахам папалам, то паміж імі ўзніклі частыя непаразуменні, вырашаць якія звычайна прыходзілася мне. Але і мне часта здаралася падаваць ёй мяса замест мяты, чулкі замест булкі ці клікаць Джо, калі патрэбна было заварыць чай.

Характар у яе змяніўся і палепшыўся: яна зрабілася цярдлівай. Яе ўвесь час трэсла, гэта стала цяпер яе нармальным станам. Праз кожныя два-тры месяцы на яе нападаў стаўбняк; яна хапалася рукамі за галаву і аставалася часам цэлыя тыдні амаль без памяці. Мы не маглі прыдумаць, дзе знайсці для яе добрую сядзелку, пакуль нас не выратаваў выпадак. Бабуня містэра Вопсля перамагла нарэшце дурную прывычку жыць, з якою столькі год дарэмна змагалася, і Бідзі стала членам нашай сям'і. Яна пачала адразу так спрытна даглядаць хворую, як быццам ведала яе з самага дзяцінства.

Першай перамогай Бідзі ў новай ролі было тое, што яна вырашыла задачу, перад якою я канчаткова станавіўся ўтупік, хоць шмат ламаў над ёю галаву. Сястра мая заўсёды малявала на дошцы нейкую фігуру, крыху падобную на сапсаванае друкаванае Т. Я перабіраў усе рэчы на Т, пачынаючы з трыножка і канчаючы таркаю, але ніяк не мог адгадаць. Нарэшце мне прышло ў галаву, што фігура нагадвала сабою малаток; калі я пракрычаў ёй у вуха гэта слова, яна пачала радасна стукаць па сталу, яўна падтрымліваючы маю здагадку. Я прынёс ёй адзін за адным усе малаткі, але аказалася зноў не тое; тады я ўспомніў

пра кастыль, які меў такую-ж форму, збегаў за касты-
лём у вёску і паднёс яго сястры. Але яна так закру-
ціла галавою, што мы спалохаліся, каб яна не вывіх-
нула шыі.

Калі сястра заўважыла, што Бідзі без намаганняў
яе разумее, таемны знак зноў з'явіўся на дошцы. Бідзі
ўважліва паглядзела на яго, выслухала мае тлума-
чэнні, паглядзела, штосьці мяркуючы, на сястру, на
Джо (які заўсёды абазначаўся на дошцы вялікім Д)
і пабегла ў кузню; мы з Джо пайшлі за ёю.

— Ну, так, вядома!—усклікнула Бідзі з радасным
тварам.—Хіба вы не бачыце, што яна яго патрабуе!

Орліка, зразумела! Яна забыла яго імя і абазначала
яго, малюючы малаток. Мы сказалі яму, чаго клічам
яго на кухню; ён не спяшаючыся паклаў свой мала-
ток, выцер лоб рукавом, пасля фартухом і паплёўся,
перавальваючыся і падгінаючы калені, той гультаява-
тай хадою, якой ён асабліва вызначаўся.

Прызнацца, я чакаў, што сястра выкрые яго, і ад-
чуў некаторае расчараванне, убачыўшы зусім процілег-
лае. Хворая яўна выразіла жаданне быць з ім у прыяз-
ных адносінах, вельмі радавалася яго прысутнасці
і паказвала знакамі, каб яго пачаставалі віном.

РАЗДЗЕЛ XVI

Цяпер пацякло для мяне звычайнае рабочае жыццё,
якое не выходзіла за межы вёскі і балот. Адзінай роз-
настайнасцю ў гэту сумную эпоху былі для мяне дні
майго нараджэння. У гэтыя дні я ішоў з візітам да міс
Гевішам. Спатканні цягнуліся па некалькі хвілін, а калі
я ўходзіў, яна на развітанне давала мне гінею і загад-
вала прыходзіць у наступны дзень майго нараджэння.
У першы раз я прабаваў адмовіцца ад гінеі, але яна
так злосна запыталася мяне, ці не чакаю я большага,
што пасля гэтага я палічыў за лепшае браць яе грошы

без усякіх прырэчанняў. Усё ў змрочным старым доме аставалася па-ранейшаму нязменным. Яго фантастычная абстаноўка ашаламляла мяне, збівала мяне з толку, і пад яе ўплывам я па-ранейшаму ад усяго сэрца ненавідзеў маё рамяство і сароміўся майго дома.

Паступова я пачаў заўважаць вялікую перамену ў Бідзі. Яе чаравікі ўжо не звальваліся з ног, доўгія валасы былі прыгладжаны, рукі заўсёды чыстыя. Яна не была прыгожая і не магла зраўняцца з Эстэлаю, але ў ёй было шмат дабрата, мілавіднасці і шчырай весялосці. Яна прабыла ў нас ужо каля года, калі, некалькі разоў увечары, я заўважыў, што ў яе незвычайна задумненыя, глыбокія вочы, вельмі прыгожыя і вельмі добрыя.

Яна ўхітралася весці адна ўсю нашу хатнюю гаспадарку і рабіла гэта вельмі добра.

— Як вы ўхітраецеся, Бідзі,—запытаўся я яе,—вы вучаць усё, што і я, і ніколі не адставаць ад мяне?

Я ў гэты час пачынаў ганарыцца сваёю вучонасцю, таму што траціў на яе ўсе гінеі, якія атрымліваў у дзень нараджэння, і большую частку сваіх дробных грошай. Хоць цяпер я лічу, што тое нямногае, што я ведаў тады, было куплена вельмі дарагою цанюю.

— Я магла-б вам задаць такое самае пытанне,—адказала Бідзі.

— Дык-жа ўсе бачаць, як я вечарамі, вярнуўшыся з кузні, бяруся за кнігу, а вас ніхто не бачыць за кнігаю!

— Мабыць, вучэнне прыстае да мяне, як кашаль,—адказала спакойна Бідзі і ўзялася за шыццё.

Я ўспомніў, што яна вельмі добра ведала ўсе тэрміны нашага рамяства, назвы ўсялякіх кавальскіх работ і інструментаў. Адным словам, усё, што ведаў я, ведала і Бідзі.

— Вы з тых людзей, Бідзі, якія ўмеюць карыстацца ўсякім зручным выпадкам. Да паступлення к нам у вас не было такіх выпадкаў, і паглядзіце, як вы ўдасканаліліся.

Бідзі мільком зірнула на мяне, не пакідаючы шыць.

— Аднак-жа я была першым вашым настаўнікам. Хіба не праўда?—запытала яна.

— Бідзі!—усклікнуў я са здзіўленнем.—Вы плачаце!

— І не думаю!—сказала ўсміхаючыся Бідзі.—Адкуль вы гэта ўзялі?

Але я бачыў, як сляза скацілася на яе работу. Я сядзеў моўчкі, прыпамінаючы цяжкія абставіны, якія акружалі яе ва ўбогай маленькай крамцы, успомніў шумныя вячэрнія ўрокі і няшчасную старую разваліну, з якою ёй прыходзілася заўсёды вазіцца. І я падумаў, што, мабыць, нават і ў тыя злашчасныя часы ў Бідзі ўжо таілася ўсё тое, што развівалася цяпер. Нездарма-ж я, пры першым-жа нездавальненні сабою, звярнуўся за дапамогаю да яе і лічыў гэта зусім натуральным.

— Вось што, Бідзі,—сказаў я,—будзем мы з вамі часцей гутарыць, як бывала даўней, і я буду заўсёды раіцца з вамі, як раней. Хадзем у наступную-ж нядзелю гуляць на балоты і там добра пагаворым.

Сястру мы ніколі не пакідалі адну; але Джо вельмі ахвотна ўзяўся даглядаць яе ў нядзелю, і мы з Бідзі пайшлі гуляць. Было лета, і надвор'е стаяла цудоўнае. Дайшоўшы да ракі, мы селі на беразе; хвалі мякка ўдараліся каля самых нашых ног, і ад гэтых гукаў цішыня, панаваўшая навокал, здавалася яшчэ больш поўнаю. Я рашыў, што гэта зусім зручны час і месца для шчырай гутаркі з Бідзі.

— Бідзі,—пачаў я, узяўшы ад яе слова, што гэта астанецца паміж намі,—я хочу стаць джэнтльменам.

— А я ні за што-б не захацела гэтага, калі-б была на вашым месцы,—усклікнула яна.—Вось ужо не варта!

— Але, Бідзі,—казаў далей я з некатораю суровасцю,—у мяне ёсць асаблівыя прычыны жадаць стаць джэнтльменам.

— Вядома, вам відней, Піп, але няўжо вы думаеце, што вы былі-б тады шчаслівейшы, чым цяпер?

— Бідзі,—усклікнуў я нецярпліва,—цяпер я зусім не шчаслівы. Мне апрыкрылі і маё жыццё, і маё рамяство. З таго часу як я запісан у падмайстры, я зненавідзеў і адно і другое. Я ніколі не буду і не магу быць шчаслівым, пакуль буду весці такое жыццё, якое вяду цяпер.

— Гэта шкада,—сказала Бідзі, сумна ківаючы галавою.

Я сам часта думаў, што гэта шкада, і цяпер, калі Бідзі выказала мне свае ўласныя пачуцці, я гатоў быў заплакаць ад прыкрасці і распачы. Я сказаў ёй, што яе праўда і што я сам ведаю, як гэта сумна, але што дапамагчы гэтаму немагчыма.

— Калі-б я толькі мог прымірыцца са сваім лёсам і хоць напалову палюбіць кузню так, як я любіў яе ў дзяцінстве, я ведаю, што гэта было-б лепш для мяне. Я скончыў-бы вучэнне, стаў-бы таварышам Джо, а потым, можа, жаніўся-б з вамі, і мы сядзелі-б па нядзелях на гэтым самым беразе зусім іншымі людзьмі. Я-ж гадзіўся-б для вас, Бідзі, ці не праўда?

Бідзі ўздыхнула, паглядзела на плыўшыя міма караблі і адказала: «Так, я не надта пераборлівая». Гэта было не асабліва прыемна, але я ведаў, што яна не хацела сказаць нічога крыўднага.

— І замест таго,—казаў далей я,—вось я які! І нездаволены, і непакойны, і... вядома, тое, што я такі

грубы і неачэсаны, мяне-б зусім не закранала, калі-б мне ніхто гэтага не казаў.

Бідзі рэзка павярнулася да мяне і паглядзела на мяне.

— Не зусім было далікатна гэта гаварыць, ды і не справядліва да таго-ж,—сказала яна.—Хто гэта сказаў вам?

Я сканфузіўся, таму што гэтыя словы неяк самі сабою сарваліся ў мяне з языка, але адступаць было позна.

— Мне гэта сказала прыгожанькая маладая лэдзі ў міс Гевішам. Лепш за яе няма нікога на свеце. Я страшэнна ў яе закаханы і толькі дзеля яе хочу быць джэнтльменам.

— Вы хочаце стаць джэнтльменам для чаго? Каб дасадзіць ці каб спадабацца ёй?—спакойна запыталася Бідзі, крыху памаўчаўшы.

— Не ведаю,—адказаў я.

— Таму што калі гэта для таго, каб дасадзіць ёй,—казала далей Бідзі,—дык мне здаецца, што гэта можна зрабіць больш пэўна, а галоўнае больш блagarодна, не звяртаючы ўвагі на яе словы. Калі вы хочаце спадабацца ёй, то я думаю,—я думаю, што яна не варта гэтага.

Іменна так і я сам думаў не раз, і гэта мне было зусім ясна ў гэтую хвіліну.

— Можна быць, усё гэта і праўда,—сказаў я Бідзі,—але я страшэнна ў яе закаханы.

З гэтымі словамі я ўткнуўся тварам у зямлю, запусціў абедзве рукі ў валасы і пачаў неміласэрдна іх рваць, увесь час усведамляючы, да якой ступені неразумна і недарэчы маё сардэчнае гора.

Бідзі не прабавала больш угаварваць мяне, але працягнула сваю харошую, хоць і агрубелую ад ра-

боты ручку і пачала ласкава гладзіць мяне па плячу, а я не пакідаў раўсці, уткнуўшы твар у рукаў.

— Я рада аднаму,—сказала Бідзі:—таму, што вы адважыліся прызнацца мне, Піп, і яшчэ таму, што я заслугоўваю вашага давер'я, і вы гэта ведаеце. Можце быць спакойны, я захаваю вашу тайну. Калі-б ваш першы настаўнік мог і цяпер быць вашим настаўнікам, здаецца, ён ведаў-бы, які задаць вам урок. Але гэты ўрок не лёгкі, і потым вы ўжо апярэдзілі вашага настаўніка, так што не варта гаварыць аб гэтым.

Спакойна ўздыхнуўшы, Бідзі ўстала і ўжо зусім іншым, свежым і вясёлым голасам запытала:

— Што-ж, пойдзем далей ці вернемся дадому?

— Бідзі!—усклікнуў я, абнімаючы яе за шыю і цалуючы.—Я заўсёды буду гаварыць вам усё.

— Пакуль не зробіцеся джэнтльменам,—сказала Бідзі.

— Але-ж вы ведаеце, што гэтага ніколі не будзе, значыць—заўсёды. Аднак, што я вам буду гаварыць? Вы і так ведаеце ўсё, што ведаю я. Памятаеце, я вам ужо казаў у той вечар.

— Ах!—ціхенька ўздыхнула Бідзі, потым раптам павярнулася да мяне і паўтарыла ранейшым вясёлым тонам:—што-ж, пойдзем далей ці вернемся дадому?

Я сказаў: «пойдзем далей», і мы пайшлі. Ясны летні дзень хіліўся да вечара; надвор'е было чароўнае. Я пачаў раздумваць, ці не было маё становішча пры цяперашніх умовах больш натуральнае і разумнае, чым калі я гуляў у дурні пры свечках сярод белага дня ў пакоі са спыненым гадзіннікам, пагарджаемы Эстэлаю. Я задаваў сабе пытанне, ці не здаецца мне, што, калі-б была са мною ў гэтую хвіліну не Бідзі, а Эстэла, яна здолела-б атруціць мне гэты вечар? Я павінен быў прызнацца, што не толькі так думаю,

але цалкам упэўнен у гэтым, і я сказаў сабе: «Які-ж ты дурань, Піп!»

Бідзі ніколі нікога не зневажала і не была капрызная, а заўсёды спакойная; ёй не магло-б быць прыемна мучыць мяне; яна хутчэй зрабіла-б балюча сабе, а не мне. Як-жа магло здарыцца, што я любіў яе менш, чым Эстэлу?

— Бідзі,—сказаў я, калі мы павярнулі дадому,— мне вельмі-б, вельмі хацелася, каб вы накіравалі мяне на правільны шлях.

— І мне таксама,—сказала Бідзі.

— Калі-б я мог закахацца ў вас! Вы не гневаецца за маю шчырасць? Мы-ж старыя знаёмыя, Бідзі.

— Вядома, не!—сказала Бідзі.—Ды і не ва мне справа. Але вы ніколі не закахаецеся ў мяне.

Цяпер мне гэта здавалася менш немагчымым, чым некалькі гадзін назад. Таму я сказаў ёй, што далёка ў гэтым не ўпэўнен. Але Бідзі сказала, што яна ў гэтым упэўнена, і сказала вельмі рашуча.

Калі мы падышлі да могілак, нам прышлося перайсці грэблю і пералезці плот каля шлюза. Раптам невядома адкуль проста перад намі выскачыў стары Орлік.

— Эге,—прабурчэў ён,—куды гэта вы ідзеце?

— Як куды? Вядома, дадому.

— Дык я праводжу вас.

Бідзі вельмі не хацелася, каб ён ішоў з намі, і яна шапнула мне: «не дазваляйце яму ісці з намі, я яго не люблю». Паколькі я таксама недалюбліваў яго, то і сказаў яму, што мы вельмі яму ўдзячны, але не маем патрэбы ў праважатых. У адказ на мае словы ён гучна засмяяўся і адстаў ад нас, але неадступна кандыбаў за некалькі крокаў ззаду.

Мне хацелася даведацца, ці не падазрае яго Бідзі ў замаху на маю сястру, і я запытаўся ў яе, за што яна яго не любіць.

— За што?—паўтарыла яна, зірнуўшы на яго цераз плячо.—За тое, што—баюся—ён любіць мяне.

— Хіба ён калі-небудзь вам гаварыў?—запытаўся я з абурэннем.

— Не,—адказала Бідзі, паглядаючы са страхам назад цераз плячо,—не, ён мне не гаварыў, але ён заўсёды скача перада мною, як толькі ўбачыць, што я на яго гляджу.

Якім новым і своеасаблівым ні быў гэты спосаб праўлення закаханасці, я нікольні не сумняваўся, што Бідзі правільна зразумела яго значэнне. Я страшэнна разлаваўся на старога Орліка за тое, што ён асмеліўся закахацца ў яе, так разлаваўся, нібы ён зняважыў мяне.

— Але вам-жа гэта ўсёроўна,—заўважыла спакойна Бідзі.

— Зусім правільна, але не магу не сказаць вам, Бідзі, што ў мяне быў-бы вельмі дрэнны на вас погляд, калі-б ён скакаў з вашага дазволу.

З гэтага дня я зорка сачыў за Орлікам, і, як толькі яму здараўся зручны выпадак паскакаць перад Бідзі, я станавіўся перад ім і перашкаджаў яго дэманстрацыям. Ён вельмі добра разумеў мае пачуцці да яго і адказваў мне тым-жа, у чым я пазней меў выпадак пераканацца.

І цяпер бывалі хвіліны, калі я пераконваўся, што Бідзі нязмерна лепшая за Эстэлу і што мне зусім няма чаго сароміцца таго простага, сумленнага, працоўнага жыцця, якое адно магло даць мне і шчасце і самапавагу. У такія хвіліны я быў цвёрда ўпэўнен, што мая халоднасць у адносінах да мілага Джо і да кузні зусім прайшла і што мяне чакае радасная будучыня, як кампаньёна Джо і мужа Бідзі. Але раптам пракляты ўспамін аб гадзінах, праведзеных у міс Гевішам, падумаўся ва мне, і ўсе добрыя думкі разляталіся без

следу. І часта дзікая мара, што, можа быць, міс Гевішам наладзіць мой лёс, калі скончыцца тэрмін майго вучэння, зноў падымала ў маёй галаве хаос, у якім я канчаткова не мог разабрацца.

Я думаю, што калі-б нават я бесперашкодна адбыў увесь тэрмін свайго вучэння, то і тады не здолеў-бы разабрацца ў сваіх супярэчнасцях, але вучэнне маё было раптоўна перапынена абставінамі, да выкладання якіх я і маю намер цяпер перайсці.

РАЗДЗЕЛ XVII

Гэта здарылася на чацвертым годзе майго вучэння ў Джо. Аднаго разу ўвечары, у суботу, група звычайных наведвальнікаў сабралася каля агенчыка ў шынку «Трох Вясёлых Грабцоў»; містэр Вопсль чытаў уголаса справаздачы аб нейкім забойстве, змешчанай у газеце, і ўсе ўважліва слухалі. У ліку іншых слухачоў быў і я.

Я заўважыў незнаёмага джэнтльмена, які сядзеў супроць мяне, прыхіліўшыся да спінкі крэсла. На твары яго быў выраз пагарды, і ён пакусваў свой тоўсты ўказальны палец, сочачы вачыма за ўсёй групай.

— Вельмі добра, — сказаў незнаёмец містэру Вопслю, калі чытанне закончылася.—Вы, значыцца, усё парашылі к агульнаму задавальненню.

Усе здрыгануліся і азірнуліся на незнаёмца. Ён глядзеў халодна і насмешліва.

— Вінават, значыцца?—сказаў ён.— Ну, не хітруйце, кажыце прама.

— Сэр,—адказваў містэр Вопсль,—не маючы чэсці быць з вамі знаёмы, асмелюся, аднак, сказаць: «Так, вінават».

Тут усе мы набраліся храбрасці і пацвярджальным тонам прамычэлі нашу згоду.

— Я ведаў, што вы гэта скажаце,—гаварыў незнаёмец.—Ці вядома вам, што па законах Англіі кожны прызнаецца невінаватым да таго часу, пакуль віноўнасць яго не будзе даказана?

— Сэр,—пачаў містэр Вопсль,—я сам англічанін і таму...

— Дазвольце,—перапыніў яго незнаёмец, кусаючы свой указальны палец,—не ўхіляйцеся ад адказу. Адно з двух: або вам гэта вядома, або не. Што-ж вы скажаце?

Пры апошніх словах ён адняў ад рота свой указальны палец і ткнуў ім у бок містэра Вопсля, нібы хацеў яго заклэйміць.

— Ну, што-ж,—паўтарыў ён.—Вядома вам гэта ці невядома?

— Зразумела, вядома,—адказаў містэр Вопсль.

— Зразумела, вядома. Чаму-ж вы адразу не казалі? Цяпер я задам вам другое пытанне. Ці вядома вам, што яшчэ ні аднаму з гэтых сведак не быў зроблен перакрываваны допыт?

Містэр Вопсль быў у замяшанні і з прычыны гэтага пачаў значна падаць у нашых вачах.

— Калі ласка, я вам дапамагу,—казаў далей незнаёмы.—Зірніце на паперу, якую вы трымаеце ў руцэ. Ці не тая гэта газета, якую вы толькі што читалі?—казаў далей незнаёмец у вышэйшай ступені саркастычным і пагардлівым тонам.

— Тая самая.

— Тая самая? Дык звярніцеся да гэтай газеты і скажыце мне, ці не сказана тут зусім выразна, што падсудны па парадзе адвакатаў, прызначаных яму судом, адкладвае сваю абарону. Ну што, знайшлі?

— Вось гэтае месца,—казаў містэр Вопсль.

— Цяпер прасачыце ўсё, што тут напісана, і скажыце мне, ці не зусім ясна, што, па заяве падсуд-

нага, прызначаня яму судом адвакаты раілі яму ад-
класці сваю абарону! Сказана гэта тут ці не?

— Так,—сказаў містэр Вопсль.

— Так,—паўтарыў незнаёмец, звяртаючыся да астатніх прысутных і ўказваючы правай рукой на сведку Вопсля.—Цяпер я запытаюся вас, што вы скажаце пра сумленне чалавека, які, прачытаўшы гэтае месца, можа спакойна заснуць пасля таго, як абвінаваціў у забойстве свайго бліжняга, нават не выслухаўшы яго?

Цяпер мы канчаткова былі пераконаны, што злашчасны Вопсль зайшоў надта далёка і што яму трэба было-б звярнуць з гэтага згубнага шляху, пакуль яшчэ не позна.

Незнаёмы джэнтльмен з выглядам бясспрэчнага аўтарытэту ўстаў з свайго месца і памясціўся паміж двума лаўкамі супроць агню. Тут ён прастаяў некалькі хвілін, трымаючы левую руку ў кішэні і кусаючы ўказальны палец правай.

— Па атрыманых мною вестках,—сказаў ён, нарэшце, азірнуўшыся на нас (мы пачалі проста трапятаць перад ім),—я маю падставу думаць, што ў ліку прысутных знаходзіцца каваль па імені Джозеф ці Джо Гарджэры. Дзе гэты чалавек?

— Тут,—сказаў Джо.

Незнаёмы джэнтльмен падазваў яго да сябе, і Джо падышоў.

— У вас ёсць падручны,—казаў далей незнаёмы.— Яго звычайна завуць Піпам. Тут ён?

— Тут,—адазваўся я.

Незнаёмец не пазнаў мяне, але я пазнаў у ім таго пана, якога сустрэў на лесніцы ў міс Гевішам у часе другога свайго наведвання.

— Я жадаў-бы пагутарыць з вамі без сведак,—сказаў ён.—Я затрымаю вас нядоўга. Можна, нам

лепш было-б пайсці да вас дадому. Мне не хацелася-б гаварыць пры ўсіх; пасля вы можаце расказаць вашым прыяцелям, што знойдзеце патрэбным. Гэта мяне не датычыць.

Сярод усеагульнага неўразумення і маўклівасці, мы вышлі ўтраіх з шынка «Трох Вясёлых Грабцоў» і моўчкі накіраваліся да нашага дому.

Наша нарада адбывалася ў парадным гасціным пакоі, слаба асветленым адной свечкаю. Пачалася яна з таго, што незнаёмы джэнтльмен сеў за стол, падсунуў да сябе свечку і пачаў праглядаць заметкі ў сваёй запіснай кніжцы. Затым ён адклаў кніжку, адставіў свечку і пачаў пільна ўглядацца то ў мяне, то ў Джо, стараючыся разгледзець нас у цемнаце.

— Мяне завуць Джагерс,—сказаў ён,—я адвакат з Лондана, і імя маё даволі вядома. У мяне да вас не зусім звычайная справа, і я проста заяўляю, што выконваю яе па даручэнню. Калі-б у мяне папрасілі парады, мяне не было-б тут.

Ён устаў і ўпёрся каленам у сядзенне крэсла, а тулавам прыпёрся да спінкі. Стоячы такім чынам на адной назе і апіраючыся на калена другой, ён казаў далей:

— Ну, Джозеф Гарджэры, я з'яўляюся да вас з прапановаю адпусціць гэтага маладога чалавека, вашага вучня. Ці згодзіцеся вы знішчыць вашу ўмову з ім па яго жаданню і дзеля яго карысці і ці запатрабуеце за гэта якой-небудзь узнагароды?

— Крыў божа, каб я патрабаваў чаго-небудзь за тое, што не стану перашкаджаць шчасцю Піпа,—сказаў Джо, шырока раскрыўшы вочы.

— «Крыў божа» гучыць вельмі набожна, але не пасуе да справы. Пытанне ў тым: ці жадаеце вы атрымаць што-небудзь? Ці патрэбна вам што-небудзь?

— Я ўжо адказаў вам: «не»,—прагаварыў сурова Джо.

— Вельмі добра,—сказаў містэр Джагерс.—Памятайце-ж, што вы казалі, і не ўздумайце потым адмовіцца ад сваіх слоў.

— Хто-ж думае адмаўляцца?—запырэчыў Джо.

— Я і не кажу, што хто-небудзь думае. Звяртаюся да гэтага маладога чалавека. Я павінен паведаміць яму, што яго чакае бліскучая будучыня.

Мы з Джо разявілі раты і пераглянуліся.

— Мне даручылі паведаміць яму,—казаў далей містэр Джагерс, паказваючы на мяне пальцам,—што ён атрымае добрае забеспячэнне. Далей, што ўладальнік гэтага забеспячэння жадае, каб ён зараз-жа пакінуў цяперашні стан жыцця, паехаў адсюль і быў выхаван, як належыць джэнтльмену, інакш кажучы, як малады чалавек з вялікімі чаканнямі ў будучым.

Мае мары збываліся; рэчаіснасць перавысіла самыя смелыя мае фантазіі. Міс Гевішам мела намер наладзіць маю будучыню, не шкадуючы сродкаў.

— Цяпер, містэр Піп,—казаў далей адвакат,—усё, што я маю яшчэ сказаць, датычыць асабіста вас. Папершае, асоба, якая ўшанавала мяне сваім давер'ем, ставіць абавязковай умоваю, каб вы заўсёды называліся Піпам. Спадзяюся, што вы нічога не маеце супроць таго, каб вашы вялікія чаканні былі абмежаваны такою лёгкаю ўмовай. Але калі вы маеце зрабіць якія-небудзь пярэчэнні, дык прашу зрабіць іх зараз-жа.

Я ледзь мог прамармытаць, што не маю ніякіх пярэчэнняў.

— Я думаю! Цяпер па-другое. Вам трэба зразумець, містэр Піп, што імя асобы, якая так шчодро асыпае вас сваімі дабрадзеецтвамі, павінна застацца для вас тайнаю да таго часу, пакуль яна сама не

пажадае адкрыць яго вам. Я ўпаўнаважан абвясціць вам, што гэтая асоба мае намер паведаміць аба ўсім вам асабіста пры першым зручным выпадку. Дзе і калі будзе ажыццёўлен гэты намер—я не ведаю; ды і ніхто не можа гэтага ведаць. Можа быць, да таго часу пройдуць цэлыя гады. Але вы павінны раз назаўсёды запомніць, што вам строга забараняецца дазнавацца аб гэтай асобе ці рабіць якія-б то ні было намёкі, хоць-бы самыя далёкія, у вашых зносінах са мною, на каго-б то ні было, як на вашага мяркуемага дабрадзея. Калі ў вас зародзіцца падазронасць, трымайце яе пры сабе. Такія вось умовы. Выкананне іх для вас абавязкова; гэта апошняе, што мне даручана пераказаць вам ад імя асобы, даверыўшай мне гэтую справу і ў адносінах да якой я не маю ніякай іншай адказнасці. Умовы, здаецца, не цяжкія, прымаючы пад увагу тое, што вас чакае, але калі вы маеце што-небудзь запырэчыць, дык прашу вас зрабіць гэта цяпер-жа.

Я яшчэ раз прамармытаў, што мне няма чаго запырэчыць.

— Думаю, што так! Цяпер, містэр Піп, я скончыў з папярэднімі ўмовамі, і мы пяройдзем да падрабязнасці. Хоць я не раз ужываў слова «чаканні», тым не менш вы не павінны думаць, што справа абмяжоўваецца аднымі чаканнямі. Мне ўжо ўручана некаторая сума, зусім дастатковая, каб прыстойна ўтрымоўваць і выхаваць вас. Прашу вас лічыць мяне вашым апекуном. Вы павінны атрымаць лепшае выхаванне, згодна з пераменаю ў вашым становішчы, і вы, вядома, разумееце ўсю важнасць і неабходнасць неадкладна скарыстаць гэтую перавагу.

Я сказаў, што заўсёды марыў аб гэтым.

— Тое, аб чым вы заўсёды марылі, містэр Піп, мяне не датычыць. Гэта справа мінулая. Даволі, калі

вы жадаеце гэтага цяпер. Ці магу я прыняць ваш адказ за згоду зараз-жа пайсці пад кіраўніцтва якога-небудзь добрага настаўніка? Ну?

Я прамармытаў: так.

— Я ведаю аднаго настаўніка, які, як мне здаецца, падыходзіць для гэтай мэты,—сказаў містэр Джагерс.— Заўважце, я ні ў якім разе не рэкамендую яго, таму што ніколі нікога не рэкамендую. Джэнтльмен, пра якога я кажу, завецца містэр Мацьцю Покет.

А! Я зараз-жа ўспомніў гэта імя: сваяк міс Гевішам, той самы Мацьцю, каму падрыхтавана было месца ў галавах міс Гевішам, калі яна будзе ляжаць на стале.

— Вам знаёма гэта імя?—запытаў містэр Джагерс, хітра зірнуўшы на мяне.

Я адказаў, што чуў яго.

— А, вы чулі гэта імя; але пытанне ў тым, ці маеце вы што-небудзь супроць яго!

Я сказаў, што вельмі ўдзячны яму за яго рэкамендацыю.

— Рэкамендацыя—не падыходзячае слова, містэр Піп, падшукайце другое.

Тады я сказаў, што вельмі ўдзячны яму за тое, што ён указаў мне на містэра Мацьцю Покет.

— Вось гэта так!—усклікнуў містэр Джагерс.— І, мне здаецца, вам лепш за ўсё пачаць у яго дома. Я гэта ўладжу, а пакуль вы можаце пабачыць яго сына, які жыве ў Лондане. Калі вы думаеце адправіцца ў Лондан?

Зірнуўшы на Джо, які стаяў у поўным здрантвенні, я сказаў, што гатоў ехаць хоць зараз.

— Перш за ўсё вам трэба пашыць сабе новае плацце. Скажам, праз тыдзень. Вам спатрэбяцца грошы. Я магу пакінуць вам дваццаць гіней.

Ён надзвычай спакойна дастаў доўгі кашалёк, адлічыў грошы і падсунуў іх да мяне. Тут ён у першы раз зняў нагу з крэсла. Падсунуўшы мне грошы, ён усеўся на крэсла вярхом і, памахваючы кашальком, глядзеў на Джо.

— Ну, Джозеф Гарджэры! Вас нібы громам прыбіла.

— Ды яно так і ёсць,—адказаў рашуча Джо.

— Вы, здаецца, заявілі, што нічога не жадаеце для сябе.

— Так, заявіў,—сказаў Джо,—і заяўляю, і заўсёды астануся пры тым-жа рашэнні.

— А што вы скажаце,—казаў далей містэр Джагерс, памахваючы кашальком,—калі я абвясчу вам, што мне даручана зрабіць вам падарунак у выглядзе ўзнагароды?

— Узнагароды за што?—запытаў Джо.

— За тое, што вы траціце яго паслугі.

Джо пяшчотна, як жанчына, дакрануўся рукою да майго пляча.

— Я і так ад усяго сэрца радуся будучаму шчасцю Піпа,—сказаў ён,—і вызваляю яго так ахвотна, што не знаходжу для гэтага і слоў. Няўжо-ж вы думаеце, што грошы могуць узнагародзіць мяне за тое, што я разлучаюся з гэтым дзіцём, якое вырасла тут, у кузні, і заўсёды было лепшым маім другом!

Містэр Джагерс пакінуў махаць кашальком і сказаў, узважваючы яго на руцэ:

— Папярэджваю вас, Джозеф Гарджэры, што выпадак гэты вам здараецца ў апошні раз. Калі вы жадаеце ўзяць падарунак, які мне даручана вам уручыць, дык кажыце прама і бярыце. Калі-ж, наадварот, вы думаеце...

Але тут адвакат, на вялікае здзіўленне, быў спынены самім Джо, які нечакана падступіў да яго з ві-

давочнымі адзнакамі рашучасці выклікаць яго на кулачную справу.

— Я думаю,—крычаў Джо,—што калі вы з'явіліся да мяне ў дом толькі для таго, каб дражніць мяне і здэквацца з мяне, то выходзьце адзін на адзін. Вось што я думаю.

Я адцягнуў Джо, і ён у адзін міг супакоіўся, пасля чаго, звяртаючыся выключна да мяне, самым прыязным тонам заўважыў, што не дазволіць, каб яго дражнілі ва ўласным яго доме. У часе выхадкі Джо містэр Джагерс устаў і падаўся да дзвярэй. Не выказваючы ні малейшага намеру вярнуцца назад, ён тут-жа каля дзвярэй даў свае дадатковыя распараджэнні.

— Ну, містэр Піп,—сказаў ён,—паколькі вы збіраецеся быць джэнтльменам, то, я лічу, што чым хутчэй вы пакінеце гэты дом, тым будзе лепш. Няхай гэта будзе роўна праз тыдзень, тым часам я вам паведамлю свой адрас. Вы можаце з'явіцца проста да мяне. Зразумейце, што ва ўсёй гэтай справе я не выказваю сваёй думкі ні за, ні супроць. Мне заплацілі, і я выконваю даручэнне. Зразумейце гэта добра, зразумейце і запомніце!—Ён, як відаць, збіраўся гаварыць яшчэ, але, знаходзячы Джо чалавекам небяспечным, палічыў за лепшае выйсці.

Мне прышла ў галаву адна думка, якая прымусіла мяне кінуцца за ім наўздагон.

— Выбачайце, містэр Джагерс.

— А!—усклікнуў ён, крута паварочваючыся.—У чым справа?

— Я жадаў-бы, містэр Джагерс, ва ўсім трымацца вашых указанняў, таму я палічыў за лепшае запытаць: маеце вы што-небудзь супроць таго, каб я перад ад'ездам развітаўся са сваімі тутэйшымі знаёмымі?

— Не,—адказваў ён такім тонам, нібы не зусім добра мяне разумеў.

— Не толькі ў вёсцы, але і ў горадзе?

— Не,— сказаў ён,— я нічога не маю супроць гэтага.

Я падзякаваў яму і пабег дамоў. Я застаў Джо ў кухні ля каміна. Ён сядзеў, ахапіўшы калені і пільна гледзячы на агонь. Я таксама прысеў да агню і пачаў глядзець на палаючыя вуголлі, і мы доўга сядзелі так, не прамовіўшы ні слова.

Сястра сядзела ў мяккім крэсле ў сваім кутку. Бідзі шыла ля каміна, каля Бідзі сядзеў Джо, а каля Джо я. Чым далей цягнулася маўчанне, тым больш адчуваў я немагчымасць яго парушыць.

Нарэшце я запытаўся:

— Джо, ты раскажаў Бідзі?

— Не, Піп,— адказаў Джо, не зводзячы вачэй з агню,— я пакідаю гэта табе.

— Не, Джо, скажы лепш ты.

— Ну, дык вось, Піп стаў цяпер багатым джэнтльменам.

Бідзі ўпусціла з рук работу і зірнула на мяне. Джо па-ранейшаму абнімаў свае калені і таксама глядзеў на мяне. Я пазіраў на іх абаіх. Потым абодва яны павіншавалі мяне, але ў іх віншаванні гучэў сум, і мне гэта было прыкра.

Я пастараўся ўнушыць Бідзі (а пры дапамозе яе і Джо), што мае прыцелі не павінны распытваць пра майго невядомага дабрадзея. З часам усё высветліцца, заўважыў я, а пакуль не варта нічога расказваць, апрача таго, што ў мяне ёсць таямнічы дабрадзея і вялікія надзеі ў будучым. Бідзі задуменна кінула галавою на агонь і, узяўшыся зноў за шыццё, абвясціла, што яна дакладна выканае тое, што я сказаў. Услед за ёю і Джо, усё яшчэ абнімаючы калені, сказаў:

— На мяне, Піп, ты можаш спадзявацца.

Затым яны яшчэ раз павіншавалі мяне і пачалі без

канца ахаць і здзіўляцца, як гэта я раптам стану джэнтль-
менам, што, прызнаюся, мне зусім не спадабалася.

Я ніколі-б не паверыў, калі-б не зазнаў сам, але,
па меры таго як ранейшая весялосць варочалася да
Бідзі і Джо, мне рабілася ўсё больш сумна. Вядома,
я не мог быць нездаволены сваім лёсам, але вельмі
магчыма, што быў нездаволены самім сабою, хоць і
не ўсведамляў гэтага.

— Сёння субота,—сказаў я, калі мы ўселіся за вя-
чэру з хлеба, сыру і піва.—Яшчэ пяць дзён—і прыдзе
пярэдадзень майго ад'езду. Яны хутка пройдуць.

— Так, Піп,—сказаў Джо, і голас яго адазваўся
глуха і сумна ў кубку з півам, які ён не аднімаў ад
рота,—так, яны хутка пройдуць.

— Хутка, хутка,—паўтарыла і Бідзі.

— Мне здаецца, Джо, што, калі я ў панядзелак
пайду ў горад заказваць новае плацце, трэба будзе ска-
заць краўцу, што я сам прыду да яго на прымерку, ці
каб ён аднёс яго да містэра Пембльчука. Будзе вельмі
непрыемна, калі ўсе тутэйшыя пачнуць узірацца на
мяне.

— Але містэр і місіс Гебль, напэўна, пажадаюць
зірнуць на цябе ў джэнтльменскім убранні,—заўважыў
Джо.—У «Вясёлых Грабцоў» гэта будзе прынята за
найвялікшую прыязнасць.

— Вось гэтага-то мне і не хочацца, Джо. Яны
зробяць з гэтага цэлую гісторыю, а я гэтага не цяплю.

— Ну, вядома, Піп,—сказаў Джо.—Калі ты не
церпіш...

Але тут умяшалася Бідзі, трымаўшая ў руках та-
лёрку маёй сястры.

— Піп, а калі-ж вы пакажацеся містэру Гарджэры,
вашай сястры і мне? Нам-жа вы пакажацеся, спа-
дзяюся?

— Калі-б вы крыху пачакалі, Бідзі, то даведаліся-б,

што я збіраюся прынесці сюды ў клунку маё плацце як-небудзь надвячоркам, хутчэй за ўсё напярэдадні майго ад'езду.

На гэта Бідзі нічога не адказала. Вялікадушна дараваўшы ёй яе віну, я ласкава пажадаў ім добрай ночы і пайшоў спаць. Увайшоўшы ў свой маленькі пакойчык, я сеў і доўга аглядаў гэты мізэрны кут, які не ўзабаве мне прыдзецца пакінуць назаўсёды, каб заняць больш высокае становішча ў свеце. Я адчыніў акно і высунуўся на двор. Я бачыў, як Джо ціхенька вышаў з кухні і пачаў хадзіць па двары. Услед за ім вышла Бідзі з яго люлькаю, якую яна дапамагала яму раскурць. Ён ніколі не курыў так позна; не цяжка было здагадацца, што з той ці іншай прычыны яму патрэбна было ўцяшэнне.

Ён стаў у дзвярах, якраз пада мною, пакурваючы сваю люльку, а побач з ім стаяла Бідзі. Яны спакойна гутарылі, і я ведаў, што яны гаварылі пра мяне, таму што некалькі разоў чуў, як абодва з любоўю вымаўлялі маё імя. Я не хацеў слухаць больш, калі-б нават і мог. Я адышоў ад акна і сеў на адзінае крэсла каля ложка, з сумам усведамляючы, што першая ноч маёй бліскучай будучыні была найбольш сумнай з усіх, праведзеных дагэтуль у гэтым пакойчыку. Зірнуўшы ў адчыненае акно, я ўбачыў лёгкія клубы дыму, якія ўзнімаліся ад люлькі Джо, і падумаў, што гэта было яго напутства на дарогу.

Я пагасіў свечку і лёг у пасцель; але гэта ўжо не была ранейшая выгодная пасцель, і ўжо ніколі больш я не спаў на ёй ранейшым здаровым сном.

РАЗДЗЕЛ XVIII

Раніца развесяліла мяне, і падарожжа, якое мяне чакала, уяўлялася мне зусім у іншым хвятле. Цяпер мяне больш за ўсё прыгнятала тое, што да майго ад-

езду аставалася цэлых шэсць дзён; я ніяк не мог адгнаць думкі, што за гэты час з Лонданам можа што-небудзь здарыцца і, калі я прыеду туды, акажацца, што ён або разбурыўся, або зусім знік з твару зямлі.

Пасля ранняга абеду я вышаў адзін з намерам абыйсці балоты і развітацца з імі назаўсёды.

Калі і раней я часта чырванеў ад сораму, успамінаючы маё знаёмства з беглым катаржнікам, якога калісьці бачыў я тут кандыбаўшым сярод магіл, дык якія-ж былі мае думкі ў гэтую нядзелю, калі, прышоўшы на балоты, я ўспомніў гэтага няшчаснага, абшарпанага, дрыжачага, закаванага ў кайданы і з пячаццю адвержанасці на ілбу. Мяне ўцяшала толькі тое, што гэта было вельмі даўно, што, напэўна, яго загналі куды-небудзь далёка і што ён памёр для мяне, а, можа быць, думаў я, яго і сапраўды ўжо няма на свеце.

Я накіраваўся да старой батарэі і прылёт там, каб абмеркаваць у адзіноце, ці не прызначае мяне міс Гевішам у мужы Эстэле, ды так і заснуў.

Прачнуўшыся, я вельмі здзівіўся, убачыўшы, што побач са мною, пакурваючы сваю люлечку, сядзіць Джо. Як толькі я расплюшчыў вочы, ён весела ўсміхнуўся і сказаў:

— Паколькі гэта ў апошні раз, Піп, дык я падумаў, ці не пайсці і мне за табою.

— Я вельмі рад, Джо, што ты прышоў.

— Дзякую, Піп.

Мы паціснулі адзін аднаму руку і я казаў далей:

— Ты можаш быць упэўнен, галубчык Джо, што я ніколі не забуду цябе.

— Годзе, годзе, Піп!—сказаў Джо супакойлівым тонам.—Я ў гэтым упэўнен. Бачыш, дружа мой, каб атрымаць такую ўпэўненасць, трэба было добра ўбіць гэта сабе ў галаву. А гэта штука не лёгкая і ўзяла

ў мяне шмат-такі часу. Гэта-ж усё здарылася так нечакана—нібы абухом па галаве. Праўда, Піп?

Не ведаю чаму, але мне не асабліва падабалася, што Джо быў так упэўнен ва мне. Таму я пакінуў без адказу яго фразу, а сказаў:

— Як шкада, Джо, што ты так мала скарыстаў э нашых урокаў. Ці-ж не праўда?

— Дапраўды, не ведаю,—адказаў Джо.—Я такі тупы! Я майстар толькі на сваю справу. Мне заўсёды было сумна, што я такі тупы, і цяпер, бачыш, шкадую аб гэтым не больш, чым год таму назад.

Загаварыўшы аб мінулых уроках, я хацеў гэтым сказаць, што калі я пачну ўладаць сваёй маёмасцю і буду мець магчымасць аказаць якую-небудзь дапамогу Джо, то было-б куды прыемней, калі-б ён быў больш падрыхтаваны да таго высокага становішча ў грамадстве, якое яму прыдзецца заняць. Але ён па прастаце душы зусім нічога не зразумеў, і я рашыў пагаварыць аб гэтым з Бідзі.

— Я хочу вас прасіць, Бідзі, каб вы пры ўсякім зручным выпадку накіроўвалі патроху Джо.

— Накіроўваць? Куды?—запыталася Бідзі, пільна зірнуўшы на мяне.

— Вось бачыце: Джо добры хлопец,—я думаю нават, што дабрэйшага за яго і на свеце няма,—але ў некаторых адносінах ён адстаў, напрыклад, у адукацыі і манерах.

Хоць, гаворачы гэта, я глядзеў на Бідзі і хоць пры апошніх словах яна шырока раскрыла вочы, аднак на мяне яна не зірнула.

— О! манеры! Хіба яго манеры не добрыя?—запытала Бідзі, сарваўшы лісцік чорнай смародзіны.

— Дарагая Бідзі, тут яны вельмі добрыя.

— Тут яны добрыя,—перапыніла мяне Бідзі, уважліва разглядаючы сарваны лісцік.

— Выслухайце мяне да канца. Так, тут яны добрыя, але калі мне ўдасца перацягнуць яго ў больш высокую грамадскую сферу, што я і спадзяюся зрабіць, як толькі атрымаю абяцаныя мне багацці, то яго манеры не паслужаць к яго чэсці.

— І вы думаеце—ён гэтага не ведае?—запыталася Бідзі.

— Што вы хочаце гэтым сказаць, Бідзі?

Бідзі расцёрла ў руках свой лісцік—з таго часу пах чорнай смародзіны заўсёды напамінае мне гэты вечар у нашым садку—і сказала:

— Вам ніколі не прыходзіла ў галаву, што ён можа быць гордым?

— Гордым?—паўтарыў я напышліва і пагардліва.

— О, гордасць бывае розная,—сказала Бідзі, глядзячы мне ў вочы і ківаючы галавою.—Гордасць гордасці розніца...

— Ну! Што-ж вы замоўклі?—запытаў я.

— Гордасць гордасці розніца,—паўтарыла Бідзі.—Ён можа быць надта горды для таго, каб дазволіць каму-б то ні было адарваць сябе ад месца, на якім ён прыгодны і якое ён займае з чэсцю і дастойнасцю.

— Ведаеце, Бідзі,—сказаў я,—мне вельмі сумна бачыць у вас гэтую рысу. Я не думаў сустрэць яе ў вас. Вы зайздросціце, Бідзі. Вы незадаволены маім узвышэннем у свеце і не можаце ўтаіць гэтага.

— Калі ў вас хапае духу так думаць, дык, зрабіце ласку, кажыце.

— Калі ў вас хапае духу быць такою,—пачаў я з выглядам зняважанай дабрадзеянасці,—дык прынамсі не звальвайце віну на мяне. Мне вельмі сумна бачыць у вас гэтую... гэтую вельмі непрыгожую рысу чалавечай прыроды.

Бідзі вярнулася дадому, а я вышаў за калітку і ў нудным настроі прабадзяўся аж да вячэры. І мне зноў стала сумна і дзіўна, што і ў другую ноч майго

Блісчучага шчасця я адчуваў сябе такім-жа адзінокім і незадаволеным, як і ў першую.

Але раніца зноў развесяліла мяне. Адзеўшы параднае плацце, я адправіўся ў горад досвіткам і з'явіўся да краўца містэра Траба. Містэр Траб у гэты час снедаў у пакойчыку за лаўкаю і не палічыў патрэбным выйсці да мяне, а паклікаў мяне да сябе.

— Ну-с,—сказаў містэр Траб ветліва-выбачальным тонам,—як маецца і чым магу быць вам карысным?

— Містэр Траб,—сказаў я,—мне не асабліва прыемна гэта гаварыць, таму што вы можаце падумаць, што я выхваляюся, але ўсё-такі я павінен вам паведаміць, што атрымліваю даволі вялікае багацце.

— З намі хрэсная сіла!

— Я еду ў Лондан да свайго апекуна, і мне патрэбна добрая пара плацця,—сказаў я, нібы выпадкова вымаючы з кішэні некалькі гіней і паглядаючы на іх.— Я заплачу наяўнымі грашыма,—дадаў я, баючыся, каб ён не стаў адмаўляцца.

— Дарагі мой сэр,—сказаў містэр Траб, пачціва згінаючыся, і, расставіўшы рукі, злёгка дакрануўся пальцамі да маіх локцяў,—калі ласка, вы мяне крыўдзіце, гаворачы аб грошах. Магу я вас павіншаваць і папрасіць зрабіць мне ласку зайсці ў маю краму?

Пры дапамозе мудрых парад містэра Траба я выбраў сабе матэрыю і вярнуўся ў яго гасціны пакой, каб зняць мерку, таму што хоць у містэра Траба і была мая мерка, якая яго раней зусім задавальняла, але цяпер ён заявіў, што «пры існуючых абставінах яна нікуды не варта».

Пасля гэтага знамянальнага візіта я накіраваўся да капялюшніка, шаўца і ў магазін бялізны. Я зайшоў нават у кантору дыліжансаў і ўзяў сабе білет на суботу, на сем гадзін раніцы. Заказаўшы ўсё, што мне было патрэбна, я накіраваўся да містэра Пембльчука і, падшоўшы да яго жылля, убачыў яго каля дзвярэй.

Ён чакаў мяне з вялікім нецярпеннем. Аказалася,

што ён з самай раніцы выехаў з дому, завярнуў у кузню і там даведаўся пра ўсе навіны. Ён падрыхтаваў для мяне закуску ў гасціным пакоі і загадаў свайму прыказчыку «не таптацца на дарозе», калі ў дзверы ўваходзіла мая свяшчэнная асоба.

— Дарагі мой друг,—сказаў містэр Пембльчук, узяўшы мяне за абедзве рукі, калі мы асталіся з ім удвух, за закускаю,—я вельмі рад вашаму шчасцю. Яно цалкам, цалкам заслужана.

Ён, што называецца, папаў у цэль, і я знайшоў, што ён выражаецца вельмі трапна.

— Адна думка,—далей казаў ён, крыху пасопшы ад захаплення,—адна думка, што я быў скромным сродкам вашага ўзвышэння, служыць для мяне дастатковай узнагародаю і напаўняе маё сэрца гордасцю.

Я прасіў містэра Пембльчука ўспомніць, што аб гэтым пункце забараняецца гаварыць нават намёкамі.

— Мой любы малады друг,—сказаў містэр Пембльчук,—калі толькі вы мне дазволіце так вас называць...

Я прамармытаў: «вядома», і містэр Пембльчук яшчэ раз узяў мяне за рукі, стараючыся прывесці сваю камізэльку ў рух, што магло-б выразіць душэўнае хваляванне, калі-б рабілася не на тым месцы, дзе ў яго знаходзіўся жывот.

— Мой любы, дарагі друг, — казаў далей містэр Пембльчук,—вы, напэўна, прагаладаліся, стаміліся. Прысядзьце. Вось кураня, прама з «Вепра», вось язык, таксама з «Вепра»,—усё з «Вепра»; спадзяюся, вы імі не пагрэбуеце. Але няўжо-ж,—усклікнуў містэр Пембльчук, ускакваючы з крэсла, на якое ледзь паспеў прысесці,—няўжо-ж бачу я перад сабою таго, з кім я так часта гуляў у часы яго шчаслівага дзяцінства? І ці смею я?.. Ці смею я?..

— Гэта «ці смею я» азначала яго жаданне паціснуць мне руку. Я выказаў згоду, ён з палкасцю выканаў сваё жаданне і сеў.

— Вось віно,—сказаў містэр Пембльчук.—Вып'ем удзячны тост у славу шчодрай фартуны і пажадаем, каб яна заўсёды так-жа справядліва выбірала сваіх любімцаў. Але я не магу,—усклікнуў містэр Пембльчук, зноў ускакваючы,—не магу бачыць перад сабою таго... І піць за здароўе таго... не выказаўшы яму яшчэ раз... Ці смею я?.. ці смею я?..

Я сказаў, што смее, і ён зноў паціснуў мне руку, выпіў кубак і перакуліў яго дагары дном. Я зрабіў па яго прыкладу, і, калі-б я сам перавярнуўся дагары нагамі, віно не магло-б мацней стукнуць мне ў галаву.

Я сказаў містэру Пембльчуку, што загадаў прынесці маё новае плацце да яго, і ён прышоў у захапленне ад такога знаку ўвагі. Я растлумачыў прычыны, якія прымушалі мяне пазбягаць повадаў да лішніх гаворак, і ён пачаў выхваляць маю скромнасць да неба. На яго думку, толькі ён адзін быў варт майго давер'я і.. адным словам... ці смее ён?..

Мы выпілі ўсё віно, і містэр Пембльчук разоў дваццаць паўтараў, што ён будзе накіроўваць Джозефа (у чым накіроўваць—рашуча не ведаю) і рабіць мне істотныя і пастаянныя паслугі (якія паслугі—таксама не ведаю). Апрача таго ён адкрыў мне ўпершыню ў маім жыцці,—і трэба аддаць справядлівасць, да гэтага часу ён надзіва ўмела захоўваў гэтую тайну,—што ён заўсёды казаў пра мяне: «Гэты хлопчык—незвычайны хлопчык, і, папомніце мае словы, яго чакае незвычайная будучыня». Ён заўважыў са слязліваю ўсмешкай: «Як дзіўна ўспамінаць аб гэтым цяпер», і я ахвотна з ім згадзіўся. Нарэшце я вышаў на свежае паветра з невыразным усведамленнем, што сонца вядзе сябе неяк не так, як трэба было-б, і напалову сонны дацягнуўся да заставы, дрэнна разумеючы, куды іду. Ачнуўся я ад воклічу містэра Пембльчука. Ён прабег даволі далёка па вуліцы, залітай сонечным свят-

лом, і жэстамі запрашаў мяне спыніцца. Я спыніўся, і ён падышоў да мяне, зусім засопшыся.

— Не, мой дарагі друг,—пачаў ён, ледзь пераводзячы дух.—Не, я не магу не скарыстаць гэтага выпадку, каб яшчэ раз, у знак вашай прыхільнасці... Ці смею я, як стары друг і зычлівец?.. Ці смею я?..

Мы па меншай меры ў соты раз паціснулі адзін аднаму руку, і ён строга загадаў рамізніку, які праязджаў міма, даць мне дарогу. Потым ён благаславіў мяне і стаяў, махаючы мне рукою, пакуль я не завярнуў за вугал.

Так прайшлі аўторак, серада і чацвер, а ў пятніцу раніцою я адправіўся да містэра Пембльчука, каб надзець новае плацце і зрабіць візіт міс Гевішам. У маё распараджэнне быў адданы ўласны пакой містэра Пембльчука, упрыгожаны на гэты выпадак чыстымі ручнікамі. Вядома, новае плацце крыху абманула мае чаканні. Я думаю, што ўсе новыя плацці, асабліва тыя, якіх з нецярыплівасцю чакаеш, заўсёды, з таго часу якносяць людзі плацці, крыху расчароўвалі сваіх уладальнікаў. Але, прабыўшы ў новым касцюме з поўгадзіны і прастаяўшы ў розных пазях перад убогім люстэрачкам містэра Пембльчука, дарэмна стараючыся ўбачыць свае ногі, я пачаў лічыць, што плацце сядзіць на мне як быццам крыху лепш. У суседнім гарадку быў базар, і містэра Пембльчука не было дома. Я не сказаў яму, калі ад'язджаю, і разлічваў, што да майго ад'езду яму, напэўна, не здарыцца больш выпадку паціснуць маю руку. Я быў гэтаму вельмі рад і вышаў на вуліцу ў сваім новым адзенні, страшэнна канфузячыся прыказчыка, каля якога мне трэба было прайсці, бо мяне мучыла падазрэнне, што я прадстаўляю сабою даволі мізэрную фігуру і падобен на Джо ў яго святочным убранні. Я пайшоў у абход, па задніх вуліцах, дайшоў так да самага дома міс Гевішам і звя-

лікім намаганнем пазваніў, таму што мне перашкаджалі доўгія і каляныя пальцы пальчатак. Сара Покет адчыніла калітку і проста адхіснулася, убачыўшы, як я змяніўся, а твар яе зусім пазелянеў.

— Вы?—запыталася яна.—Гэта вы? Божа літасцівы! Што вам трэба?

— Я еду ў Лондан, міс Покет,—адказаў я,—і жадаю развітацца з міс Гевішам.

Мяне не чакалі, і таму яна пакінула мяне на двары ля зачыненай каліткі, а сама пайшла даведацца, ці можа міс Гевішам прыняць мяне. Крыху пачакаўшы, яна вярнулася, запрасіла мяне наверх і, пакуль мы падымаліся па лесніцы, увесь час пазірала на мяне шырока раскрытымі вачыма.

Міс Гевішам, абапіраючыся на свой кастыль, прагульвалася па пакою з доўгім накрытым сталом. Пакой і на гэты раз быў асветлены свечкамі, і, калі мы ўвайшлі, міс Гевішам павярнулася да нас і спынілася якраз супроць свайго згніўшага шлюбнага пірага.

— Не выходзьце, Сара,—сказала яна.—Ну, што скажаш, Піп?

— Я ад'язджаю заўтра ў Лондан, міс Гевішам,—пачаў я, старанна абдумваючы свае словы,—я думаў, што вы не разгневаецеся, калі я зайду развітацца з вамі.

— Які ты франт, Піп,—сказала яна, апісваючы надамною круг сваім кастылём.

— Мне выпала такое шчасце з таго часу, як я бачыў вас у апошні раз, міс Гевішам!—прамармытаў я.— І я за яго так удзячны, міс Гевішам!

— А-а!—праказала яна, гледзячы з захапленнем на анямеўшую ад зайздрасці Сару.—Я бачыла містэра Джаргера, ён мне казаў, Піп. Значыцца, ты едзеш заўтра?

— Так, міс Гевішам.

— І ты ўсыноўлен багатым чалавекам?

— Так, міс Гевішам.

- А не ведаеш, хто ён?
- Не ведаю, міс Гевішам.
- І містэр Джагерс прызначан тваім апекуном?
- Так, міс Гевішам.

Яна літаральна захлёбвалася пасля кожнага пытання і адказу ад той асалоды, якую дастаўляла ёй зайздроснае здзіўленне Сары Покет.

— Ну, што-ж,—казала далей яна,—цяпер перад табою бліскучая кар’ера. Вядзі сябе добра, пастарайся заслужыць сваё шчасце і слухайся парад містэра Джагерса.

Яна зірнула на мяне, зірнула на Сару, і выгляд апошняй выклікаў у яе вачах выраз нейкага злоснага хітравання.

— Бывай, Піп! Ты назаўсёды захаваш імя Піпа, гэта ты ведаеш?

— Так, міс Гевішам.

— Бывай, Піп!

Яна працягнула руку, я стаў на калені і прыціснуў яе к губам. Я не абдумаў загадзя, як буду я развітвацца з ёю, і гэта вышла ў мяне ў тую хвіліну неяк само сабою. Яна зірнула на Сару Покет злараднымі вачыма, і я так і пакінуў яе як яна стаяла, абапёршыся рукамі аб кастыль, сярод змрочна асветленага пакоя, каля згніўшага шлюбнага пірага, які зусім знікаў за тоўстаю сеткаю павуціння.

І вось гэтыя шэсць дзён, якія, здавалася мне, ніколі не пройдуць, праляцелі як адзін дзень, і заўтра глядзела проста мне ў вочы. У апошні вечар я, каб пацешыць Джо і Бідзі, надзеў новае плацце і сядзеў ва ўсім харастве да таго часу, пакуль пара было рыходзіцца. На гэты выпадак у нас была гарачая вячэра з немінучай смажанай курыцай і нарэшце джын з мускатным арэхам. Усім нам было вельмі сумна, і нікому не ўдавалася здавацца вясёлым.

Я павінен быў выйсці з дому ў пяць гадзін раніцы з маленькім ручным чамаданчыкам і сказаў Джо, што жадаў-бы пайсці адзін. Баюся (і ўспамінаю аб гэтым з болем у сэрцы), што жаданне гэтае ўзнікла ў мяне ад невыразнага ўсведамлення таго кантраста, які быў-бы паміж мною і Джо, калі-б мы з'явіліся разам у кантору дыліжансаў. Я стараўся ўпэўніць сябе, што ў маім жаданні не было нічога падобнага, але, калі я прышоў у свой маленькі пакой у гэтую апошнюю ноч, я павінен быў прызнацца, што гэта сапраўды так, і мне вельмі хацелася пайсці ўніз і папрасіць Джо праводзіць мяне заўтра. Але я не пайшоў.

Бідзі пачала так рана вазіцца з маім снеданнем, што не паспеў я прачнуцца, як пачуў пах дыму з кухні і ўскочыў з страшнай думкаю, што праспаў. Але яшчэ доўга пасля гэтага і доўга пасля таго, як зазвінелі чайныя кубкі і я ўжо быў зусім адзеты, я ўсё яшчэ не адважваўся сыйсці ўніз. Я аставаўся наверху, адчыняючы і зачыняючы свой чамадан, пакуль нарэшце Бідзі не паклікала мяне, кажучы, што ўжо позна.

Я паснедаў як найхутчэй і без усякага апетыту. Ускочыўшы з-за стала, я сказаў спяшліва: «Здаецца, пара ўжо», як быццам гэтая думка толькі што прышла мне ў галаву. Я пацалаваў сястру, якая смяялася, ківала галавою і трэслася як заўсёды ў сваім крэсле, пацалаваў Бідзі і абняў Джо; потым узяў свой чамадан і вышаў. Пачуўшы за сабою нейкі шорах і азірнуўшыся ў апошні раз, я ўбачыў, што Джо кідае мне ўслед стары чаравік, а Бідзі другі. Я спыніўся і памахаў ім капелюшом. Мілы стары Джо махаў над галавою сваёй здаравеннаю праваю рукою і хрыпла крычаў «ура», а Бідзі выцірала фартухом слёзы.

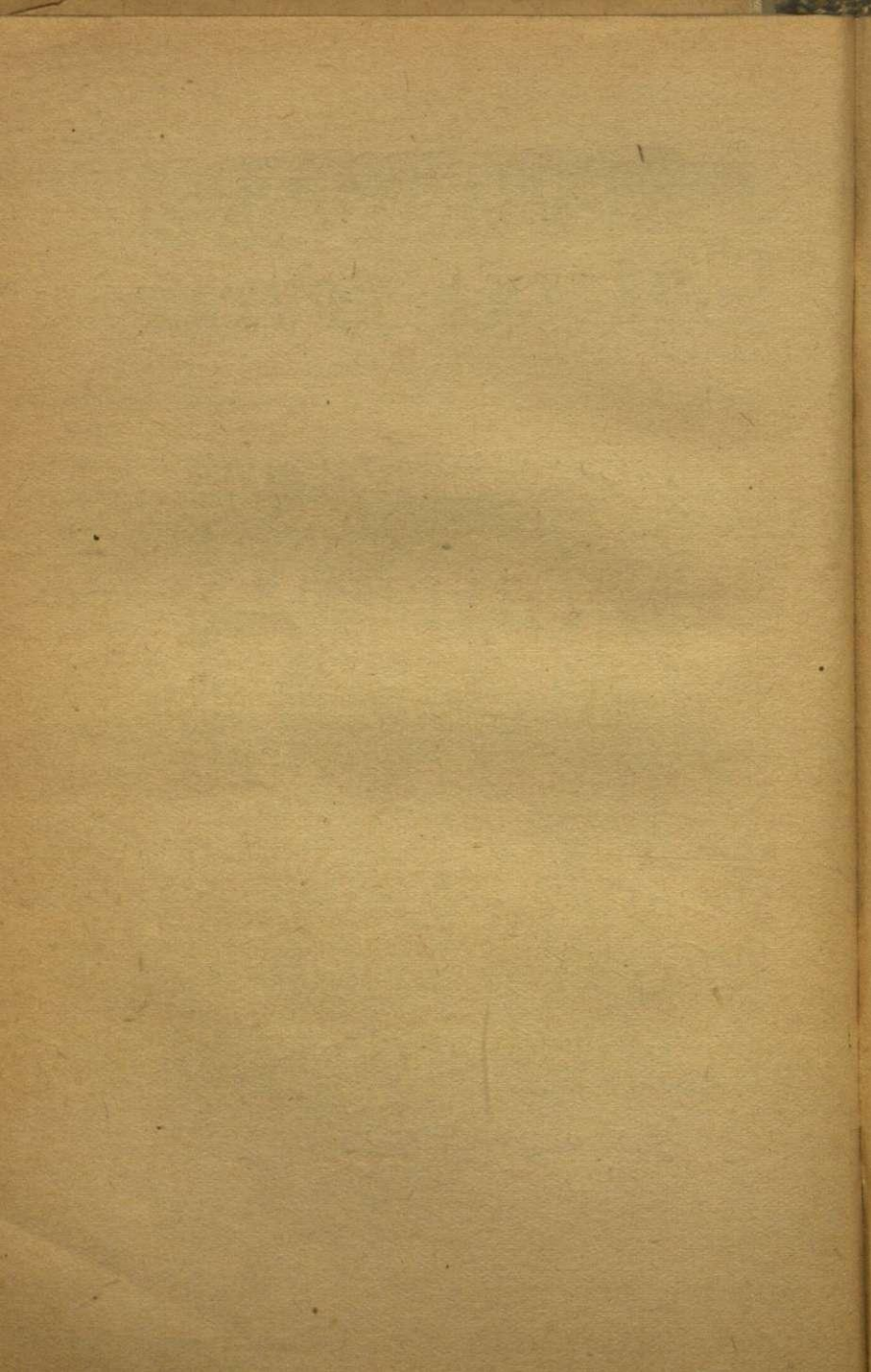
Канец першай карціны вялікіх чаканняў Піпа.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

РАЗДЗЕЛ XIX

На пераезд ад нашага горада да сталіцы патрэбна было каля пяці гадзін, і неўзабаве пасля паўдня наш дыліжанс, запрэжаны чацвёркай коней, уехаў у шумны лабірынт камерцыйнай часткі Лондана і пачаў калясіць па розных Крос-Кізах і Вудстрытах у самым цэнтры Чып-сайда.

Містэр Джагерс стрымаў слова і прыслаў мне свой адрас. Рамізнік спыніўся ў змрочнай вуліцы супроць канторы з адчыненымі дзвярыма, над якімі красаваўся надпіс: «Містэр Джагерс».

Я з чамаданчыкам у руках увайшоў у першы пакой канторы і запытаўся, ці дома містэр Джагерс.

— Яго няма дома,—адказаў клерк.—Ён у судзе. Ці не з містэрам Піпам маю чэсць гаварыць?

Я адказаў, што ён мае чэсць гаварыць з містэрам Піпам.

— Містэр Джагерс прасіў вас пачакаць у яго пакоі. Ён не мог дакладна вызначыць, калі ён вернецца, таму што ў яго справа. Але само сабою зразумела, што ён даражыць часам і не прабудзе ў адсутнасці ні адной лішняй хвіліны.

З гэтымі словамі клерк адчыніў дзверы і правёў мяне ва ўнутраны пакой. Пакой містэра Джагерса асвятляўся толькі зверху, праз акно ў столі, і быў вельмі пануры. Я сеў на крэсла, якое змяшчалася супроць крэсла містэра Джагерса, і здрантвеў, нібы зачараваны сумнай атмасфераю гэтага пакоя.

Калі прышоў мой апякун, ён запрасіў мяне ў свой пакой; там ён пачаў наспех закусваць сандвічамі проста з банкі, знішчаючы іх з такой заядласцю, быццам сваіх асабістых ворагаў, і запіваючы херэсам з паходнай пляшкі, і, пакуль закусваў, паведаміў мне, як ён распарадзіўся наконт маіх спраў. Я павінен быў пайсці ў Барнарадава падвор'е, у нумар маладога містэра Покета, куды ўжо быў адпраўлен ложкак для мяне; там я павінен быў прабыць да панядзелка, а ў панядзелак пайсці з маладым Покетам да яго бацькі і, агледзеўшыся, вырашыць, ці будзе мне там зручна.

Потым мне было сказана, якая сума назначана мне штогодна на ўтрыманне,—сума аказалася вельмі значнай,—і нарэшце апякун дастаў са скрынкі і ўручыў мне карткі магазінаў, у якіх я мог браць у крэдыт розныя рэчы для туалета і ўсё неабходнае.

— Вы астанецеся здаволены вашымі пастаўшчыкамі, містэр Піп,—сказаў мне апякун, ад якога тхнула цяпер віном, як з бочкі,—але я буду мець заўсёды магчымасць кантраляваць вашы выдаткі і прытрымліваць вас, калі ўбачу, што вы занадта транжырыце. Так ці інакш, вы абавязкова звіхнецеся, але не я ў гэтым буду вінаваты.

Падумаўшы крыху над гэтым уцешлівым прадраканнем, я запытаўся ў містэра Джагерса, ці можна паслаць па рамізніка, але ён сказаў, што не варта, таму што да гасцініцы вельмі блізка, і, калі я хочу, Вемік праводзіць мяне.

Такім чынам я даведаўся, што Вемікам завецца клерк, які сядзеў у канторы. На званок прыбег зверху другі клерк, каб заняць месца Веміка на час яго адсутнасці, і я вышаў з містэрам Вемікам на вуліцу, паціснуўшы перад тым руку свайму апекуну.

Мы знайшлі ля канторы натоўп людзей, якім Вемік халодна, але рашуча заявіў: «Кажу вам, што гэта зусім бескарысна, ён ні з адным з вас не скажа ні слова». Пасля гэтага мы прайшлі міма іх і пайшлі побач далей.

Дарогаю я ўсё паглядваў на містэра Веміка, мне хацелася разглядзець яго пры дзённым святле. Ён аказаўся сухім чалавечкам невялікага росту, з квадратным драўляным тварам, нібы абчэсаным тупым долатам; на гэтым твары віднеліся нейкія знакі, якія можна было-б прыняць за ямінкі, калі-б матэрыял быў больш далікатны, а інструмент больш тонкі, але якія цяпер мелі выгляд простых засечак. У яго былі бліскучыя маленькія вочкі, чорныя і незвычайна вострыя і тонкія губы. На мой погляд, яму магло быць ад сарака да пяцідзесяці гадоў.

— Вы першы раз у Лондане?—запытаўся ў мяне Вемік.

— У першы раз,—адказаў я.

— Калісьці і я быў тут навічком, смешна нават успомніць.

— А цяпер вы добра вывучылі Лондан?

— А як-жа! Я ведаю яго ўдоўж і ўпоперак.

— Машэнніцкі горад, я думаю,—сказаў я, хутчэй каб падтрымаць гутарку, чым з цікаўнасці.

Ён ссунуў капялюш на патыліцу і ішоў з задуменым выглядам, глядзячы прама перад сабою, як быццам на вуліцах не было зусім нічога вартага ўвагі.

Яго рот ніколі не закрываўся, нагадваючы адтуліну паштовай скрынкі, і таму здавалася, што ён заўсёды ўсміхаўся.

— Вы ведаеце, дзе жыве містэр Мацью Покет?—запытаў я містэра Веміка.

— Так, у Гамерсміце, у заходнім Лондане,—адказаў ён, кінуўшы ў той бок галавою.

— Гэта далёка?

— Міль пяць будзе.

— Вы знаёмы з ім?

— Аднак-жа вы надзвычайна спрытны следчы,—заўважыў містэр Вемік, зірнуўшы на мяне з ухвальным выглядам.—Так, я знаю яго. Я знаю яго!

У тоне яго слоў гучэла выбачлівая пагарда, і гэта збянтэжыла мяне: я ўсё яшчэ паглядаў скоса на яго драўляны твар, з надзеяй прачытаць на ім што-небудзь, што-б змякчыла непрыемнае ўражанне яго апошняга адказу, як раптам ён абвясціў, што мы дайшлі да Барнардавага падвор'я. Гэтая вестка ніколькі не рассяла маёй збянтэжанасці, таму што я ўяўляў Барнардава падвор'е раскошнай гасцініцай, якую трымаў містэр Барнард, і ў параўнанні з якою наш «Блакітны Вепр» быў простым шынком. У сапраўднасці-ж аказалася, што Барнарда ніякага няма, а яго падвор'е—самая брудная куча поўразбураных будынкаў, сціснутых у смярдзючым кутку і хутчэй прыгодных для зборышча брадзяхых катоў.

Ажыццяўленне гэтага першага з маіх вялікіх чаканняў было такое бязрадаснае, што я з распаччу зірнуў на містэра Веміка.

— А,—сказаў ён, не зразумеўшы мяне.—Гэтая глуш нагадвае вам вёску. І мне таксама.

Ён павёў мяне ў куток двара і адтуль уверх па лесніцы, якая рабіла такое ўражанне, нібы яна ўвесь час крышыцца, так што ў адзін прыгожы дзень верхнія жыльцы, адчыніўшы дзверы, убачаць, што яны пазбаўлены ўсякай магчымасці спусціцца ўніз. На верхнім паверсе на ўваходных дзвярах красаваўся надпіс: «Містэр Покет-малодшы», а на скрынцы для пісьмаў была прыклеена запіска: «Хутка вернецца».

— Мусіць, ён не накаў вас так хутка,—растлумачыў мне містэр Вемік і дадаў:—Я вам больш не патрэбен?

— Не, дзякую вам,—сказаў я.

— Паколькі ваша каса ў мяне, то, магчыма, мы будзем бачыцца даволі часта,—заўважыў ён.—Добрай раніцы!

— Добрай раніцы!

Я працягнуў руку, і містэр Вемік паглядзеў на яе, як быццам падумаў, што мне што-небудзь ад яго па-

трэбна, пасля зірнуў на мяне і сказаў, нібы апраўд-
ваючыся:

— А, так, вы, значыць, прызнаеце поціскі рук?

Я крыху сканфузіўся, падумаўшы, што, можа быць,
у Лондане гэта не ў модзе, але адказаў:

— Так.

— Я зусім адвык ад гэтага за апошні час,—сказаў
містэр Вемік.—Вельмі рад, што з вамі пазнаёміўся.
Добры дзень.

Містэр Покет, відавочна, зусім інакш разумеў хут-
касць, чым я; мне прышлося па меншай меры з поўга-
дзіны да адурэння глядзець у акно, і я паспеў напісаць
пальцам сваё імя на ўсіх шыбах бруднага акна, перш
чым пачуў крокі на лесніцы. Паступова перад маімі ва-
чыма паказаліся: капялюш, твар, гальштук, камізэлька,
штаны і боты юнага члена грамадства, які займаў у ім,
відавочна, такое самае становішча, як і я. Пад пахамі
ў яго было па папяроваму скрутку, у руцэ кошыж з
суніцамі, і ён ледзь пераводзіў дух.

— Містэр Піп?—запытаў ён.

— Містэр Покет?—даведаўся я.

— Ах, божа мой!—усклікнуў ён.—Мне страшэнна
сорамна, але я ведаю, што нейкі дыліжанс з вашых
месц выходзіць у поўдзень, і думаў, што вы прыедзеце
з ім. Аднак,—кажу гэта не ў выглядзе апраўдання,—
і выходзіў-жа я дзеля вас. Я думаў, што, як вясковаму
жыхару, вам прыемна будзе з'есці ягад пасля абеду,
і я пабег за імі на Ковентгардзенскі рынак.

Па адной вядомай мне прычыне я так утаропіў
вочы на містэра Покета, што яны ледзь не выскачылі.
Я няскладна падзякаваў яму за ўвагу і пачаў думаць,
што бачу я ўсё гэта праз сон.

— Божа мой!—усклікнуў містэр Покет-малодшы.—
Як туга адчыняюцца гэтыя дзверы!

Возячыся з дзвярмі, ён ціснуў на кісель ягады, якія
былі ў яго пад пахаю, і я прапанаваў патрымаць іх.
Ён перадаў іх мне з прыязнай усмешкаю і пачаў

ваяваць з дзвярмі, як з якім-небудзь дзікім зверам. Нарэшце дзверы падаліся так нечакана, што ён перакуліўся на мяне, я—на процілеглыя дзверы, і абодва мы засмяліся. Але я ўсё яшчэ глядзеў шырока раскрытымі вачыма, як быццам сон мой не праходзіў.

— Калі ласка, уваходзьце,—сказаў містэр Покет-малодшы.—Дазвольце, я пайду ўперад. У мяне тут несамавіта, але спадзяюся, што да панядзелка вы пражывеце даволі зносна. Мой бацька думаў, што вам больш прыемна будзе правесці заўтрашні дзень са мною, чым з ім, і крыху пазнаёміцца з Лонданам; што-ж датычыць мяне, то я з вялікай прыемнасцю пакажу вам Лондан. Абедам, я ўпэўнен, вы астанецца задаволены; яго прынясуць з рэстарана і на ваш рахунак, павінен дадаць,—так распарадзіўся містэр Джагерс. Памяшканне ў вас будзе не раскошнае, але-ж я сам здабываю свой хлеб, мой бацька нічога не можа мне даваць, ды я і не згадзіўся-б браць ад яго. Гэта вось наш гасціны пакой... гэтыя крэслы, сталы і дыван прысланы мне з дому. Абрус, ложка і судкі таксама не мае, а з рэстарана. Гэта мая спальня: крышку пахне цвіллю, але Барнард не можа без цвілі. А гэта вось ваша спальня; мэбля ўзята напратат, але на час, я думаю, сыйдзе; але калі вам яшчэ што-небудзь спатрэбіцца, я збегаю і дастану. Кватэра зусім асобная, і нас будзе ўсяго двое; аднак, спадзяюся, мы не паб'емся... Але, божа мой, выбачайце, калі ласка, я зусім забыў, што вы яшчэ трымаеце ягады. Дазвольце, я вазьму; дапраўды, мне так сорамна...

Пакуль я стаяў супроць містэра Покета-малодшага, перадаючы яму скруткі, я заўважыў, што і яго вочы пачынаюць усё больш і больш акругляцца, і раптам ён адхіснуўся і ўсклікнуў:

— Божа мой! Ды гэта-ж вы той самы хлопчык, што туляўся тады на садзе.

— А вы бледны малады джэнтльмен,—сказаў я.

РАЗДЗЕЛ XX

Бледны малады джэнтльмен і я стаялі, маўкліва сузіраючы адзін аднаго, пакуль абодва, нарэшце, не зарагаталі.

— Ці магчыма! Ды няўжо гэта вы?—сказаў ён.

— Ці магчыма! Ды няўжо гэта вы?—сказаў я.

Тут мы зноў паглядзелі адзін на аднаго і зноў засмяяліся.

— Ну, — сказаў дабрадушна бледны малады джэнтльмен, працягваючы мне руку, — спадзяюся, усё забыта, і вы велікадушна прабачыце мне, што я вас тады пабіў.

З гэтага я зрабіў вывад, што містэр Герберт Покет (так звалі бледнага маладога джэнтльмена) да гэтага часу крыху змешвае намер з выжананнем, але адказ мой быў скромны, і мы горача паціснулі адзін аднаму рукі.

У Герберта Покета было вельмі простае, адкрытае абыходжанне, якое выклікала да яго сімпатыю. Ніколі, ні раней, ні пасля, я не сустракаў чалавека, у якога прыродная няздольнасць да ўсяго подлага і нізкага так ясна выражалася б у кожным слове і поглядзе. Уся яго асоба была перапоўнена надзеяй, і ў той-жа час штосьці казала мне, што ён ніколі не даб'ецца ні поспеху, ні багацця. Я не магу ўявіць сабе, як і чаму, але толькі перакананне гэта склалася ў мяне амаль з першай-жа хвіліны нашай сустрэчы, раней чым мы селі за стол.

Ён быў усё той-жа бледны малады джэнтльмен; ва ўсёй яго асобе была разліта нейкая марудлівасць, якая не пакідала яго нават у мінуты натхнення і весялосці і ўказвала на яго прыродную вяласць. Яго нельга было назваць прыгожым, але ён быў лепш за ўсякага прыгожага, — такі ў яго быў прыемны і жывы твар. Ён быў такі сардэчны, што быць з ім скрытным было б няёмка, ды і неўласціва нашаму ўзросту.

Таму я расказаў яму сваю нескладаную гісторыю, падкрэсліваючы ў асабліваасці тое, што мне забаронена даведвацца аб маім дабрадзеі. Апрача таго, я сказаў яму, што паколькі я рыхтаваўся ў кавалі і нічога не разумею ў добрых манерах, то палічу найвялікшаю ласкаю з яго боку, калі ён возьмецца ўказаць мне мае промахі.

— З прыемнасцю,—адказаў ён,—хоць я смела прадказваю, што вы рэдка будзеце мець патрэбу ў заўвагах. Спадзяюся, мы часта будзем разам, і я вельмі быў-бы рад адкінуць усякую шчапяцільнасць. Пачніце зараз-жа: зрабіце ласку, завіце мяне проста Гербертам.

Я падзякаваў яму, згадзіўся і ў сваю чаргу заявіў, што мяне завуць Філіпам.

— Мне не падабаецца «Філіп»,—сказаў ён, усміхаючыся.—Ведаеце, што я прыдумаў? Паміж вамі так шмат агульнага, апрача таго вы былі кавалём... Вы не будзеце супроць?

— Я загадзя згодзен на ўсё, што вы мне прапануеце,—адказаў я,—але я вас не разумею.

— Згодны вы, каб я зваў вас Гендзелем? Ёсць прыгожая музычная п'еса Гендзеля, пад назваю: «Гарманічны каваль».

— Мне вельмі падабаецца гэта імя.

— Такім чынам, дарагі Гендзель,—сказаў ён, павярнуўшыся на гук адчыняемых дзвярэй,—вось і абед, і я папрашу вас заняць гаспадарскае месца, таму што мы абедзем на ваш кошт.

Але аб гэтым я не хацеў і слухаць, і першае месца заняў ён, а я размясціўся насупроць. Абед быў просты, але вельмі смачны. Асабліваю прывабнасць надавала яму тое, што мы абедалі ўдваіх, без старшых, і прытым у неабсяжным Лондане. Бязладны характар піравання надаваў яму яшчэ большую чароўнасць; хоць стол, забяспечаны ўсім патрэбным з рэстарана, уяўляў тое, што Пемблчук назваў-бы «алтаром раскошы»,

але затое ўсё астатняе нагадвала хутчэй ваенную стаянку, чым сталовую. У сувязі з гэтым і ў лакея з'явілася жаданне ставіць на падлогу накрыўкі ад блюдаў (на якія ён потым спатыкаўся), топленае масла на крэсла, хлеб на кнігі, сыр у вугальную скрынку, вараную курыцу ў суседні пакой на маю пасцель, дзе я знайшоў потым, кладучыся спаць, добрую порцыю застыўшай падліўкі. Усё гэта рабіла наш абед чароўным, і, калі лакей выходзіў з пакоя, задавальненне маё было поўнае.

Абед падыходзіў ужо да канца, калі я напамніў Герберту яго абяцанне расказаць мне пра міс Гевішам.

— Сапраўды,—сказаў ён,—і я зараз яго выканаю; але спачатку дазвольце, Гендзель, заўважыць вам, што ў Лондане не ў звычай есці з нажа, каб пазбегнуць няшчасных выпадкаў, і што хоць для гэтай мэты прызначаецца відэлец, але і яго не трэба засоўваць далей, чым таго патрабуе неабходнасць. Аб гэтым не варта было б і ўпамінаць, але лепш рабіць так, як робяць іншыя.

Ён зрабіў гэтую таварыскую заўвагу так проста і весела, што мы абодва зарагаталі і я амаль не сканфузіўся.

— А цяпер,—казаў далей ён,—пагутарым пра міс Гевішам. Міс Гевішам, трэба вам заўважыць, была распешчаным дзіцём. Шаноўны містэр Гевішам быў вельмі багаты і вельмі горды. Такою-ж вышла і дачка яго.

— Міс Гевішам была яго адзіным дзіцём?—запытаў я.

— Майце цярпліваць, я зараз да гэтага перайду. Не, яна была не адзіным дзіцём,—у яе быў яшчэ брат па бацьку. Міс Гевішам зрабілася багатаю наследніцай, і на яе пачалі глядзець як на выгодную партыю. Брат яе меў таксама вялікае багацце, але, з аднаго боку, ранейшыя даўгі, а з другога—новыя марнатраўствы неўзабаве разарылі яго.

«Неўзабаве на сцэне з'яўляецца нейкі пан, дзе іменна—на бягах, на балах ці ў іншых публічных месцах—гэта для нас не важна. Гэты пан пачынае ўхажваць за міс Гевішам. Я ніколі яго не бачыў (таму што гэта здарылася дваццаць пяць гадоў таму назад, раней, чым мы з вамі з'явіліся на свеце), але бацька казаў, што гэта быў відны мужчына, у якога можна было закахацца. Чалавек гэты проста праследаваў міс Гевішам і кляўся ёй у каханні. Думаю, што да гэтага часу яна не выяўляла асаблівай пяшчотнасці пачуццяў, так што ўся пяшчотнасць, якая ў яе была, сканцэнтравалася на ім, і яна пакахала яго горача. Дзень вяселля быў прызначан, шлюбнае плацце гатова, план вясельнай паездкі складзен, вясельныя госці запрошаны. Надшыоў дзень вяселля, але жаніх не з'явіўся. Ён прыслаў ёй пісьмо...

— Якое яна атрымала,—падхапіў я,—калі адзявалася да вянца, у дваццаць хвілін дзевятай?

— Так, хвіліна ў хвіліну,—казаў Герберт, кіўнуўшы галавою,—на гэтым часе яна потым спыніла ўсе свае гадзіннікі. Што было ў гэтым пісьме, не магу вам сказаць, ведаю толькі, што дзякуючы яму вяселле расстроілася. Ачуняўшы пасля цяжкай хваробы, яна кінула клапаціцца аб доме, давяла яго да поўнага заняпаду,—гэта вы і самі ведаеце,—і з таго часу ніколі не бачыла сонечнага святла.

— Тут і ўся гісторыя?—запытаў я, крыху падумаўшы.

— Уся, прынамсі, наколькі яна вядома мне.

— Вы казалі, што Эстэла не радня міс Гевішам, а гадаванка. Калі яна яе ўзяла?

Герберт паціснуў плячыма.

— Калі я ўпершыню пачуў аб міс Гевішам, Эстэла была ўжо ў яе. Больш я нічога не ведаю. Цяпер, Гендзель,—дадаў ён, скончыўшы свой расказ,—паміж намі

няма ніякіх непаразуменняў: усё, што я ведаю аб міс Гевішам, ведаеце і вы.

— І вам таксама,—адказваў я,—вядома ўсё, што ведаю я.

Мы шмат і весела балбаталі, і я запытаўся ў яго, між іншым, чым ён займаецца.

— Я капіталіст, страхую караблі,—адказаў ён і, заўважыўшы, што я акінуў позіркам пакой, шукаючы якіх-небудзь адзнак караблёў ці капітала, дадаў:— у Сіці.

— Я думаю таксама,—казаў ён далей, закладаючы вялікія пальцы ў кішэні камізэлькі,—пачаць гандаль з Вест-Індыяй—цукрам, тутуном і ромам і яшчэ з Цэйлонам—спецыяльна слановаю косцю.

— Вам спатрэбіцца шмат караблёў,—казаў я.

— Цэлы флот,—адказаў ён.

Аслеплены размахам яго прадпрыемстваў, я запытаў, дзе цяпер пераважна гандлююць застрахаваныя караблі.

— Я яшчэ не пачаў страхавець,—адказаў ён,— я яшчэ толькі прыглядаюся.

— А-а!

— Так, я служу ў канторы і прыглядаюся.

— А кантора прыносіць якую-небудзь выгаду?— запытаўся я.

— Каму? Вы хочаце сказаць: маладому чалавеку, які ў ёй служыць?

— Так, вам.

— Мне? Н-не, не.

Ён казаў гэта тонам чалавека, які дакладна звярае свае рахункі і асцярожна падводзіць баланс.

— Прамой выгады для мяне няма, гэта значыць я нічога не атрымліваю і павінен яшчэ ўтрымліваць сябе.

Сапраўды, справа здавалася не асабліва выгаднай, і я паківаў галавою, даючы зразумець, што цяжкавата скласці капітал пры такіх даходах.

— Тут важна тое,—казаў далей між тым Герберт,— што вы прыглядаецца. Гэта вельмі важна Вы заўсёды ў канторы і прыглядаецца.

Мяне здзівіў незразумелы вывад, што неабходна быць абавязкова ў канторы, каб прыглядацца, але я без прэрэчанняў паклаўся на яго спрактыкаванасць.

Увечары мы вышлі пахадзіць па вуліцах і пабывалі ў тэатры; на другі дзень пайшлі ў царкву Вестмінстэрскага абацтва, а пасля абеду гулялі ў парках, і я ўвесь час задаваў сабе пытанне, хто падкоўвае ўсіх гэтых коней, і думаў, як добра было-б, калі-б гэтая работа дасталася Джо.

Мне здавалася, што з часу маёй разлукі з Бідзі і Джо прайшло па меншай меры некалькі месяцаў. У такой-жа меры ў маім уяўленні павялічылася і адлегласць, раздзяляўшая нас, так што нашы балоты здаваліся мне вельмі далёкімі.

У панядзелак раніцаю, без чвэрці дзевяць, Герберт пайшоў у кантору паказацца (а дарэчы і прыглядзецца, як я думаю), і я пайшоў разам з ім. Ён меркаваў выйсці адтуль гадзіны праз дзве, каб праводзіць мяне ў Гамерсміт, а я павінен быў пачакаць яго паблізу. Не магу сказаць, каб кантора, дзе служыў Герберт, была, на мой погляд, зручным месцам для прыглядання. Яна змяшчалася ў задняй частцы другога паверха, які выходзіў на вельмі неахайны ва ўсіх адносінах двор, і ўпіралася вокнамі ў задні фасад другога дома.

Я пракакаў да дванаццаці гадзін і пайшоў на біржу, дзе бачыў нейкіх нябрытых паноў, якія сядзелі пад аб'явамі аб адыходзе караблёў. Я палічыў іх за багатых купцоў і толькі ніяк не мог зразумець, чаму ўсе яны былі не ў гуморы. Калі прышоў Герберт, мы пайшлі снедаць у славуты рэстаран, які ў той час я вельмі паважаў, але які цяпер лічу самым мізэрным з еўрапейскіх прадрассудкаў; аднак, нават талы я не

мог не зауважыць, што там мясной падліўкі было значна больш на абрусах, нажах і адзенні прыслугі, чым у тых мясных блюдах, што падаваліся. Паснедаўшы вельмі танна (калі прыняць пад увагу тлушч, які не залічылі нам у рахунак), мы вярнуліся ў Барнардава падвор'е па мой чамадан, потым нанялі карэту ў Гамерсміт, куды і з'явіліся гадзіны ў тры папоўдні. Адтуль нам заставалася прайсці вельмі нямнога да кватэры містэра Покета. Адчыніўшы калітку, мы апынуліся ў маленькім садку, які выходзіў да ракі, дзе гулялі дзеці містэра Покета. Пра дзяцей містэра і місіс Покет ніяк нельга сказаць, што яны раслі ці выхоўваліся ў бацькаўскім доме,—яны там толькі падалі і ўшыбаліся.

Місіс Покет сядзела пад дрэвам, на садовым крэсле, і чытала, паклаўшы ногі на другое крэсла, а дзве нянькі пазіралі ва ўсе бакі, пакуль дзеці гулялі.

— Мама,—сказаў Герберт,—вось містэр Піп.

Місіс Покет вітала мяне з выглядам прыязным і гарлівым.

— Містэр Алік і міс Джэн!—закрычала дзецям адна з двух нянек,—чаго вы палезлі ў кусты? Вось упадзецце ў раку ды ўтопіцеся. Што тады скажа тата?

У той-жа час гэтая самая нянька падняла насавую хустачку місіс Покет і сказала: «Гэта прынамсі шосты раз, што вы яе кідаеце, сударыня». Місіс Покет засмяялася і, сказаўшы: «Дзякую, Флапсон», зноў узялася за кнігу. Твар яе зараз-жа прыняў уважлівы і напружаны выраз, быццам яна чытала, не адрываючыся цэлы тыдзень; але, прачытаўшы з поўдзюжыны радкоў, яна зірнула на мяне і сказала: «Спадзяюся, ваша матуля здаровая?» Гэтае нечаканае пытанне паставіла мяне ў вельмі цяжкае становішча, і я завёў нейкую бязглуздзіцу, нахшталт таго, што калі-б у мяне была маці, то, безумоўна, яна была-б зусім здаровая і вельмі ўдзячная за ўвагу і таксама засведчыла-б сваю пашану, ~~дзе~~ тут тая-ж самая нянька прышла мне на выручку.

— Зноў!—сказала яна, падымаючы хустачку.—Гэта ўжо, здаецца, сёмы раз. Што з вамі сёння, сударыня?

Місіс Покет узяла сваю хустачку з выглядам незвычайнага здзіўлення, як быццам бачыла яе ў першы раз, потым, пазнаўшы яе, усміхнулася, сказала: «Дзякую, Флапсон» і, забыўшы пра мяне, зноў углыбілася ў кнігу.

Цяпер, маючы магчымасць заняцца лічэннем, я знайшоў, што ў наяўнасці было не менш шасці маленькіх Покетаў, якія падалі на розныя лады. Але толькі што я паспеў падлічыць, як пачуў аднекуль з верхніх слаёў паветра жаласны голас сёмага.

— Гэта бэбі,—сказала Флапсон такім тонам, нібы была страшэнна здзіўлена.—Ідзіце хутчэй, Мілерс.

Мілерс, другая нянька, пайшла ў дом, і паступова дзіцячы плач сціх. Місіс Покет увесь гэты час чытала, і мяне вельмі зацікавіла, якая гэта была кніга.

Як відаць, мы чакалі тут містэра Покета: ва ўсякім выпадку мы чагосьці чакалі, і я меў выпадак заўважыць адну надзвычайную з'яву. Як толькі які-небудзь з дзяцей набліжаўся да місіс Покет, ён абавязкова, к яе мімалётнаму здзіўленню і к свайму больш доўгаму засмучэнню, спатыкаўся і падаў на яе. Я рабіў розныя меркаванні і ніяк не мог растлумачыць сабе гэтай дзіўнай з'явы, пакуль нарэшце не з'явілася Мілерс з дзіцём на руках. Дзіця было перадаана Флапсон, і Флапсон, перадаючы яго місіс Покет, таксама спатыкнулася і ўпала-б на яе разам з дзіцём, калі-б мы з Гербертам не падхапілі абодвух.

— Змілуйцеся, Флапсон!—сказала місіс Покет, адрываючыся на хвілінку ад кнігі.—Што гэта ўсе на мяне сёння падаюць.

— Самі вы змілуйцеся, сударыня,—запырэчыла, пачырванеўшы, Флапсон.—Што гэта ў вас там?

— У мяне? Дзе?—запытала місіс Покет.

— Ды гэта ваш зэдлік! Чаму-ж не падаць, калі вы

трымаеце яго пад плаццем! А ну, вазьміце дзіця, сударыня, а мне дайце кнігу.

Місіс Покет паслухалася гэтай парады і ўзялася нязручна падкідаць дзіця, а іншыя пачалі скакаць і забаўляць яго. Але гэта цягнулася нядоўга, місіс Покет хутка загадала павесці дзяцей дадому і пакласці спаць. Такім чынам пры першым-жа візіце я зрабіў і другое адкрыццё, а іменна, што выхаванне маленькіх Покетаў заключалася не ў адных толькі паданнях, бо часам далучалася яшчэ тое, што іх пасылалі спаць.

Прымаючы пад увагу ўсе гэтыя акалічнасці, калі Флапсон і Мілерс пагналі дзяцей дадому, як маленькае стада ягнят, і ў сад вышаў містэр Покет, каб пазнаёміцца са мною, я не асабліва здзівіўся, што джэнтльмен гэты меў крыху растрапаны выгляд і што яго сівыя валасы былі страшэнна збытаны, нібы ён нічога не ўмеў прывесці ў парадак.

РАЗДЗЕЛ ХХІ

Містэр Покет сказаў, што ён вельмі рад мяне бачыць, і выказаў надзею, што і мне не непрыемна бачыць яго, «таму што», дадаў ён і ўсміхнуўся якраз, як яго сын, «дапраўды, я зусім не страшны чалавек».

Не глядзячы на свой растрапаны выгляд і сівыя валасы, ён быў вельмі малажавы і надзіва просты ў абыходжанні. Пагаварыўшы крыху са мною, ён павярнуўся да місіс Покет і, клапатліва наморшчыўшы свае прыгожыя чорныя бровы, запытаў: «Белінда, ты віталася з містэрам Піпам?» Яна зірнула на хвіліну з-за кнігі, сказала «так» і, безуважна ўсміхнуўшыся, запытала, ці люблю я памеранцавую ваду. Паколькі пытанне гэтае не мела ні блізкіх, ні нават самых далёкіх адносін ні да папярэдняй, ні да наступнай гутаркі, дык я зразу меў яго проста як спробу зрабіць ласку сваім удзелам у агульнай гутарцы.

Містэр Покет павёў мяне ў дом і паказаў мне маю

спальню, вельмі прыгожую і мэбляваную так, што яна магла з выгодаю служыць мне і гасціным пакоем. Потым ён пастукаў у дзверы двух суседніх такіх-жа пакояў і прадставіў мяне іх жыхарам, Дрэмлю і Стартопу. Дрэмель, старападобны малады чалавек з вельмі важкай фігурай, насвістваў нейкі матыў. Стартоп, маладзейшы і гадамі і выглядам, чытаў, падтрымліваючы галаву рукамі, нібы баяўся, што яна лопне ад празмернага перапаўнення ведамі.

З першага погляду было відаць, што містэр і місіс Покет знаходзіліся пад нечаю апекаю; гэта да такой ступені кідалася ў вочы, што мяне вельмі зацікавіла пытанне, хто-ж быў сапраўдным гаспадаром дома і міласліва дазваляў ім жыць у ім, пакуль я не адкрыў, што гэтай таямнічай сілаю была іх прыслуга. Вельмі можа быць, што гэта быў зручны спосаб пазбягаць усялякіх клопатаў, але абыходзіўся ён даволі дорага, таму што прыслуга пры такіх умовах лічыла сваім свяшчэнным абавязкам добра есці і піць і прымаць на кухні вялікую колькасць гасцей.

Пакуль за сталом я добрасумленна займаўся сваім нажом, відэльцам, лыжкаю, шклянкаю і іншымі прыладамі самазнішчэння, я даведаўся з размовы паміж місіс Покет і Дрэмлем, што імя гэтага джэнтльмена—Бентлі, і што ён бліжэйшы (калі мінуць яшчэ больш блізкага) наследнік аднаго баранета. Далей высветлілася, што кніга, якую місіс Покет чытала ў садзе,—радаслоўная кніга, і што місіс Покет цвёрда ведае год і чысло, калі яе дзядуля павінен быў-бы трапіць у гэтую кнігу, калі-б яму суджана было заняць у ёй месца.

Пасля абеду прывялі дзяцей, іх было чатыры дзяўчынкі і два хлопчыкі, не лічачы бабі, які мог быць і тым і другім. Флапсон і Мілерс прывялі ўсю гэту кампанію так, нібы яны былі не нянькі, а сержанты, якія наверхавалі салдат у розных месцах і даставілі іх куды належыць для рэгістрацыі.

— Ну, сударыня, дайце мне ваш відэлец і вазьміце бэбі,—сказала ёй Флапсон.—Ды не бярыце яго гэтак, а то ён трапіць галавою пад стол.

Паслухаўшыся парады, місіс Покет узяла дзіця інакш і ўдарыла яго галавою аб стол так, што ўсе прысутныя адчулі гэты ўдар.

— Божа, божа мой!—усклікнула Флапсон.—Аздайце яго мне, сударыня, а вы, міс Джэн, патанцуйце перад ім.

Адна з дзяўчынак, зусім крошка, відавочна, рана ўзяўшая на сябе абавязак клапаціцца аб іншых, ускочыла з месца і пачала танцаваць перад дзіцём, пакуль тое не перастала плакаць і не засмяялася. За ім засмяяліся ўсе дзеці і міс Джэн, мы ўсе таксама засмяяліся, і ўсім стала весела.

Тады Флапсон, сагнуўшы дзіця пад прамым вуглом, як ляльку, удачна пасадзіла яго на калені к місіс Покет і дала яму ў рукі абцужкі для арэхаў, строга загадаўшы місіс Покет глядзець, каб яно не выкалала сабе вачэй, і не менш строга даручыўшы сачыць за гэтым і міс Джэн. Затым абедзве нянькі вышлі з пакоя.

Я адчуваў вялікі непакой, калі місіс Покет зноў пусцілася ў разважанні з поваду двух баранецтваў, цешачыся пры гэтым апельсінам, які яна акуратна разнімала на долькі і мачала ў падсалоджанае віно, зусім забыўшыся аб дзіцяці, якое было ў яе на каленях і рабіла з абцужкамі жахлівыя рэчы. Нарэшце маленькая Джэн, заўважыўшы, што яно збіраецца стукнуць сябе па галаве, ціхенька ўстала з крэсла і з дапамогаю розных хітрыкаў выманіла ў яго з рук небяспечную прыладу. Місіс Покет, якраз у гэты час даеўшая свой апельсін, не адобрыла такой меры.

— Нягодная дзяўчынка! Як ты смееш? Ідзі і зараз-жа сядзь на сваё месца.

— Але, мама любая,—прашаптала дзяўчынка,—бэбі мог выкалаць сабе вока.

— Як ты смееш так гаварыць са мною?—запырчыла місіс Покет.—Ідзі і садзіся на сваё крэсла!

Абурэнне місіс Покет было такое шчырае, што нават я адчуў збянтэжанасць, быццам да некаторай ступені і сам быў яго прычынаю.

— Белінда,—заўважыў містэр Покет з другога канца стала,—як можаш ты быць такою неразважлівай? Джэн-жа ўмяшалася, шкадуючы дзіцяці.

— Я нікому не дазволю ўмешвацца,—сказала місіс Покет.—Проста дзіўна, Мацью, як ты можаш мяне так зневажаць.

— Божа мой!—усклікнуў містэр Покет з поўнай роспаччу.—Дзеці могуць нападаць у смяртэльную небяспеку, забіваць сябе абцугамі, і ніхто не смей умешвацца!

— Я не дазволю ўмешвацца Джэн,—сказала місіс Покет, велічна зірнуўшы на гэтую нявінную маленькую злачынку.—Спадзяюся, я яшчэ памятаю, хто быў мой дзядуля. Джэн! Што мне твая Джэн!

— Чуеце!—бездапаможна ўсклікаў ён у прастору.—Дзеці могуць пазабівацца на смерць абцугамі дзеля падтрымання годнасці нейкага дзядулі!

Потым ён апусціўся на крэсла і замаўчаў.

Пакуль ішлі гэтыя сямейныя непаразуменні, мы маўчалі, не падымаючы вачэй з абруса, і ўвесь гэты час сумленны і неўгамонны бэбі крычаў і цягнуўся да маленькай Джэн, якая была, мусіць, адзіным чалавекам з усяе сям'і (за выключэннем прыслугі), якога ён добра ведаў.

— Містэр Дрэмель,—сказала місіс Покет,—будзьце так ласкавы, пазваніце Флапсон. Ты, Джэн, непачцівае дзіця, і таму ідзі спаць. Ну, мілачка бэбі, пойдзем з мамаю.

Але бэбі быў сама сумленнасць і запратэставаў з усіх сіл. Ён выпнуў живоцік, пераважыўся цераз руку місіс Покет, паказаўшы публіцы замест свайго далікат-

нага тварыка пару тоўсценькіх ножак у вязаных чара-вічках, і нарэшце быў вынесен у прыпадку моцнага гневу. Але ён дабіўся свайго, таму што праз некалькі хвілін бачыў я ў акно, як яго ўжо няньчыла маленькая Джэн.

Астатнія пяцёра дзяцей асталіся каля абедзенага стала, бо ў Флапсон знайшоўся нейкі іншы занятак, а больш да іх нікому не было справы.

Увечары мы паехалі катацца па рацэ. Пасля катання нас чакала вячэра, якая, магчыма, даставіла-б нам прыемнасць, каб не здарылася тут аднаго непрыемнага хатняга здарэння. Містэр Покет быў у вельмі добрым гуморы, як раптам з'явілася пакаёўка і сказала:

— Выбачайце, сэр, мне патрэбна з вамі пагаварыць.

— Пагаварыць з вашым панам?—запыталася місіс Покет, зараз-жа стаўшы на абарону сваёй годнасці.— Як гэта магло прысці вам у галаву? Ідзіце і перагаварыце з Флапсон, ці скажыце мне ў другі раз.

— Выбачайце, сударыня,—адказала пакаёўка,—але мне неабходна перагаварыць з панам, і цяпер-жа

Містэр Покет вышаў з пакоя, і мы пастараліся як-небудзь правесці час да яго звароту.

— Дзіўныя рэчы творацца ў нас, Белінда!—сказаў містэр Покет, варочаючыся сумны і заклапочаны.— У кухні на падлозе ляжыць у непрытомнасці п'яная кухарка, а ў буфеце ў яе схаваны ў клунку вялікі кавалак свежага масла, які яна сцягнула, каб прадаць.

Місіс Покет зараз-жа ўзяла гэта горача да сэрца і сказала:

— Усё гэта штукі агіднай Соф'і!

— Што ты хочаш гэтым сказаць, Белінда?—запытўся містэр Покет.

— Гэта Соф'я табе напляла? Хіба я сама не бачыла і не чула, як яна з'явілася сюды і абвясціла, што хоча гаварыць з табою?

— Але-ж яна вадзіла мяне ўніз, Белінда,—звяр-чыў містэр Покет,—і я сам бачыў і кухарку, і масла

— І ты яшчэ абараняеш яе, Маццю, калі яна распачынае ўсе гэтыя гісторыі!

Містэр Покет застагнаў.

— Варта было мець такога дзядулю, як у мяне, каб у маім уласным доме мяне за нішто лічылі?—казала далей місіс Покет.—Да таго-ж кухарка заўсёды была добрая, паважаная жанчына, і, калі наймалася, дык шчыра сказала мне, што я народжана быць герцагіняю.

Містэр Покет як стаяў ля канапы, так і паваліўся на яе. І калі я, ідучы спаць, падышоў да яго развітацца, ён, не ўстаючы з канапы, вымавіў:

— Спакойнай ночы, містэр Піп.

РАЗДЗЕЛ XXII

Дні праз два-тры пасля таго, як я ўладзіўся ў сваім пакоі, пабываў некалькі разоў у Лондане і заказаў сваім пастаўшчыкам усё неабходнае, у мяне з містэрам Покетам адбылася даволі доўгая гутарка. Ён ведаў больш чым я аб тым, якая будучыня чакае мяне, таму што, як ён гаварыў са слоў містэра Джагерса, мяне не рыхтуюць ні да якой пэўнай прафесіі, і што я павінен быць выхаваны так, каб стаяць на ўзроўні з маладымі людзьмі заможных сем'яў. Я нічога не мог запырэчыць супроць гэтага.

Ён параіў мне наведваць некаторыя навучальныя ўстановы для набыцця самых неабходных ведаў і ўзяў на сябе растлумачваць мне ўсё незразумелае і наогул кіраваць маімі заняткамі. Ён спадзяваўся, што пры ўважлівых адносінах да справы мне не сустрэнецца асаблівых цяжкасцей, і што я скоро буду мець магчымасць абмяжоўвацца выключна яго навучаннямі.

Калі я пачаў сур'ёзна займацца, мне прышло ў галаву, што, калі-б я мог утрымаць за сабою мой пакой у Барнардавым падвор'і, маё жыццё было-б больш рознастайным, а мае манеры, вядома, не пацярпелі-б ад

зносін з Гербертам. Містэр Покет нічога не меў су проць гэтага, але сказаў, што я павінен раней атрымаць згоду майго апекуна. Я здагадаўся, што такія далікатныя адносіны да гэтага пытання з'яўляліся вынікам таго, што ў выпадку, калі-б план мой быў ажыццёўлен, зменшыліся-б выдаткі Герберта на кватэру. Таму я пайшоў у Літль-Брытэн і сказаў пра маё жаданне містэру Джагерсу.

— Калі-б купіць мэблю, узятую цяпер напракат, і набыць яшчэ некалькі неабходных рэчаў,—сказаў я,— мне было-б там зусім добра.

— Так, так. Я-ж прадракаў, што вы не спыніцеся на малым,—заўважыў містэр Джагерс з адрывістым смехам.—Ну, колькі-ж вам патрэбна?

Я адказваў, што не ведаю.

— Аднак усё-такі колькі? Пяцьдзесят фунтаў?

— О, гэта многа.

— Дык пяць фунтаў?

Гэта была другая крайнасць, і я сканфужана адказаў:

— Не, больш.

— Больш, э?—запытаўся містэр Джагерс і, чакаючы майго адказу, запусціў рукі ў кішэні, схіліў галаву набок і накіраваў вочы на процілеглую сцяну.— Ну, на колькі-ж больш?

— Мне вельмі цяжка вызначыць суму,—адказаў я нерашуча.

— Цяжка, але трэба,—сказаў містэр Джагерс.— Ну, давайце вырашаць разам. Два разы па пяць фунтаў—мала? Тры разы па пяць? Чатыры разы?..

Я сказаў, што гэтай сумы, я думаю, будзе зусім дастаткова.

— Вы кажаце, чатыры разы па пяць фунтаў будзе зусім дастаткова?—перапытаў містэр Джагерс, моршчачы бровы.—Ну, а колькі гэта выйдзе?

— Колькі выйдзе?

— Так,—сказаў містэр Джагерс,—колькі гэта складзе?

— Я лічу, што гэта і па-вашаму складзе дваццаць фунтаў,—сказаў я, усміхаючыся.

— Колькі гэта будзе па-мойму—не ваша справа, мой даражэнькі, я жадаю ведаць, колькі гэта будзе па-вашаму,—праказаў містэр Джагерс, хітравата ківаючы галавою.

— Вядома, дваццаць фунтаў.

— Вемік,—гукнуў Джагерс, адчыняючы дзверы ў кантору,—вазьміце распіску ў містэра Піпа і выдайце яму дваццаць фунтаў.

Такая строгая дакладнасць у манеры весці справы зрабіла на мяне вялікае і нельга сказаць, каб вельмі прыемнае ўражанне. Містэр Джагерс ніколі не смяяўся, але ён насіў вялікія лакаваныя боты са скрыпам, і часта, калі ён стаяў перад вамі, чакаючы адказу, злёгка хістаючыся і апусціўшы сваю вялікую галаву са зморшчанымі бровамі, гэтыя боты скрыпелі, нібы смяяліся замест яго сухім, падазроным смехам.

Пасля нашай гутаркі ён пайшоў з канторы, а паколькі Вемік быў у вельмі вясёлым гаварлівым настроі, то я сказаў яму, што дапраўды не разумею абыходжання містэра Джагерса.

— Скажыце гэта яму,—заўважыў Вемік,—дык ён прыме ваш водзгў за камплімент; ён зусім не жадае, каб яго разумелі.

Тады я сказаў, што, відаць, справы містэра Джагерса ідуць добра, і Вемік адказаў:

— Надзвычай добра!—і гаварыў далей сяброўскім тонам.—Калі ў вас знойдзеца вольны дзянёк і вам уздумаецца наведаць мяне ў Вальворце, то я палічу гэта за асаблівую чэсць і магу прапанаваць вам начлег. Вядома, цікавага ў мяне няма, але ўсё-такі ёсць штучкі дзве даволі цікавыя і на якія вы, мабыць, глянеце з прыемнасцю. Мая страсць—гэта садочкі і альтанкі.

Я сказаў, што з прыемнасцю скарыстаю яго гасцінасьць.

— Дзякую вам,—адказваў ён.—Значыцца, мы ўмоўмся, і вы прыдзеце, калі вам гэта будзе зручна. У містэра Джагерса вы калі-небудзь абедалі?

— Не яшчэ.

— Ну, дык папярэджваю: ён пачастуе вас віном і вельмі добрым. Я-ж магу вам прапанаваць толькі пунш, але, праўда, даволі добры. А цяпер я вам скажу яшчэ адно: калі вы будзеце абедаць у містэра Джагерса, звярніце ўвагу на яго эканомку.

— Хіба яна прадстаўляе сабою што-небудзь незвычайнае?

— Вы ўбачыце прыручанага дзікага звера,—сказаў Вемік.—У гэтым няма нічога незвычайнага, скажаце вы. А я вам адкажу: гэта залежыць ад таго, наколькі звер быў дзікі і наколькі ён цяпер прыручаны. Назірайце ўважліва, і вы самі ўбачыце, наколькі павысіцца ваша думка аб магутнасці містэра Джагерса.

Я адказаў, што буду назіраць як мага больш уважліва, тым больш, што яго папярэджанне вельмі ўзбудзіла маю цікаўнасць.

РАЗДЗЕЛ XXIII

Бентлі Дрэмпль быў вельмі хмуры юнак. Ён нават за кнігу браўся так, як быццам аўтар яе абразіў яго асабіста; з такою-ж ласкаваасцю адносіўся ён і да сваіх знаёмых. Масіўны, нязграбны, цяжкі на пад'ём, з непаваротлівым розумам і такім-жа языком, які, здавалася, чапляўся ў яго ў роце, як сам ён чапляўся за мэблю, калі хадзіў па пакоі; ён быў гультаяваты, ганарлівы, скупы, скрытны і падазроны, што выразна праглядала ў бязглуздым яго твары. Ён быў родам з Самерсетшыра, сын багатых бацькоў, якія клапаціліся развівалі гэта рэдкае спалучэнне прыгожых якасцей,

пакуль не выявілася, што іх сын поўналетні і поўны балван.

Стартопа распесціла маці, жанчына слабая, трымаўшая яго дома ў той час, калі яго даўно пара ўжо было аддаць у школу; ён абажаў сваю маці і цаніў яе вышэй за ўсё на свеце. У яго былі далікатныя, зусім жаночыя рысы твара, адным словам, ён быў вылітая маці, «як вы лёгка можаце меркаваць, хоць ніколі яе не бачылі», як казаў Герберт. Зусім натуральна, што я зышоўся з ім, а не з Дрэмлем, так што з першых-жа вечароў нашага катання на лодках мы з Стартопам заўсёды ехалі побач і размаўлялі, а Бентлі Дрэмль трымаўся воддаль, бліжэй да берагу, паміж чароту.

Герберт зрабіўся самым блізкім маім таварышам і другам. Я прапанаваў яму карыстацца маёю лодкаю, і таму ён часта прыходзіў у Гамерсміт, сам-жа я наймаў палову яго кватэры, таму часта бываў у Лондане. Мы безупынна, у любы час рабілі гэтыя пераходы ў Лондан і назад, і я да гэтага часу люблю гэтую дарогу па ўспамінах юнацтва і неразлучных з ёю ружовых надзей.

У такім вольным асяроддзі і пры такіх умовах мне прыходзілася займацца маёю адукацыяй. У мяне хутка з'явілася прывычка да раскошы, і я страціў такую масу грошай, якая некалькі месяцаў таму назад здалася-б мне казачнай, але, не глядзячы на ўсё самадурства, я не кідаў сваіх кніг.

Я ўжо некалькі тыдняў не бачыў Веміка і ўздумаў напісаць яму, што ў такі-то дзень зайду па яго ў кантору, а адтуль разам з ім пойдзем у Вальворт. Ён адказаў, што вельмі рад і будзе чакаць мяне к шасці гадзінам. Я прышоў у кантору ў назначаны час і заўважыў, што ён хавае ключ ад незгараемай шафы.

— Ці не жадаеце прайсціся пехатою да Вальворта?—запытаў ён.

— Вядома, калі вы згодны.

— Я не супроць таго, каб размяць ногі,—сказаў Вемік;—яны ў мяне зусім зацяклі. Цяпер я скажу вам, містэр Піп, што ў нас будзе на вячэру: тушаная ялавічына кавалкам хатняга прыгатавання і халодная смажаная курыца з харчоўнай крамы. Спадзяюся, што курыца будзе някепская, таму што гаспадар гэтай крамы быў прысяжным па адной нашай справе некалькі дзён таму назад, і мы не доўга пратрымалі яго. Вы-ж не грэбуеце старасцю?

Я думаў, што ён усё яшчэ гаворыць пра курыцу, але ён паспяшыўся растлумачыць:

— Таму што са мною жыве мой састарэлы бацька. Я адказаў яму, як таго патрабуе ветлівасць.

— Дык вы яшчэ не абедалі ў містэра Джагерса?— запытаўся ён у мяне па дарозе.

— Не яшчэ.

— Ён гаварыў мне гэта сёння, калі даведаўся, што вы прыдзеце да мяне. Я думаю, што заўтра ён запрасіць вас. Ён хацеў пазваць і ваших таварышоў. Ёх, здаецца, трое?

Хоць я і не лічыў Дрэмля ў ліку сваіх блізкіх прыяцеляў, але ўсё-такі адказаў:

— Так.

— Дык вось ён збіраецца запрасіць усю вашу ватагу (апошні выраз не асабліва мне спадабаўся), і ўсё, што ў яго будзе падавацца, будзе добра. Асаблівай рознастайнасці не чакайце, але ўсё будзе надвычай добра.

У гутарцы аб Джагерсе і іншых больш агульных прадметах мы з містэрам Вемікам неўзаметку дайшлі да Вальворта. Я ўбачыў перад сабою рад цёмных завулкаў, цэлую сець канаў і мноства маленькіх садкоў. Усё разам рабіла даволі нуднае ўражанне. У Веміка быў маленькі драўляны домік сярод малюсенькага садка, з высокім дахам, адштукаваным і размаляваным у выглядзе батарэі з маленькімі гарматамі.

— Праца маіх рук. Ці не праўда, прыгожа?—сказаў Вемік.

Я пахваліў. Гэта быў самы маленькі домік, які мне калі-небудзь здаралася бачыць, з вельмі смешнымі незвычайнымі вокнамі, у большасці глухімі, старыннымі дзвярмі, такімі маленькімі, што ў іх ледзь можна было пралезці.

— Гэта сапраўдны флагшток, як бачыце,—сказаў Вемік,—і па нядзелях я падымаю сапраўдны сцяг. А цяпер глядзіце: я пераходжу гэты мост, прыпадаюча яго за сабою—вось так,—і ўсякія зносіны спыняюцца.

Мост быў простаю дошкаю, перакінутаю цераз канаву ў чатыры футы шырыні і два глыбіні. Але прыемна было бачыць, з якой гордасцю ён падняў гэты мост, не перастаючы ўсміхацца радаснаю, зусім не механічнай усмешкаю.

— Кожны вечар, роўна а дзясятай гадзіне па Грынвічскай абсерваторыі, гармата страляе, — гаварыў Вемік.—Вось яна,—бачыце? А калі вы пачуеце, як яна страляе, вы напэўна скажаце, што яна ўмее пастаяць за сябе. А тут, ззаду, на двары змяшчаюцца ў мяне свінні, куры, трусы; а вось гэта шкляная рама—парнік для агуркоў; я сам яе збіў, і за вячэраю вы будзеце мець выпадак ацаніць маю салату. Такім чынам, сэр,—заклучыў Вемік, ківаючы галавою і зноў усміхаючыся, але на гэты раз вельмі сур'ёзна,—калі вы ўявіце сабе, што гэтаму маленькаму месцейку прыдзецца вытрымаць асаду, то яно пратрымаецца чорт ведае як доўга, прынамсі, што датычыць харчоў. Вы нічога не маеце супроць таго, каб я цяпер-жа пазнаёміў вас з бацькам?

Я выказаў сваю поўную згоду, і мы накіраваліся ў замак. Тут, у крэсле ля палаючага каміна мы знайшлі вельмі старасвецкага дзядулю ў фланелевым халаце, чысценькага, жывога, дабрадушнага, але зусім глухога. Відаць было, што яго клапатліва даглядаюць.

— Ну, мой стары бацюхна, як мы сёння маемся?—

запытаўся жартаўліва Вемік, паціскаючы яму руку з самым прыязным выглядам.

— Вельмі добра, Джон, вельмі добра!—адказаў стары.

— Гэта містэр Піп, бацька, я вельмі быў-бы рад, калі-б ты мог пачуць яго імя. Кіўніце яму добра, містэр Піп, ён вельмі гэта любіць. Ківайце вось так. Чым часцей, тым лепш.

— Цудоўная дача ў майго сына, сэр,—крычаў стары, пакуль я ківаў яму з усяе сілы.—Вельмі добры садок. Па праўдзе сказаць, гэта месцейка з усімі яго будовамі павінна-б пасля смерці сына ўтрымлівацца на дзяржаўны кошт для ўвесьлення публікі.

— Ты да смешнага ганарышся ўсім гэтым, ці не праўда, бацька?—запытаў Вемік, паглядаючы на старога шчаслівымі і расчуленымі вачыма.—Вось табе паклон,—і ён на ўсю моц кіўнуў галавою,—а вось і другі. (Новы ківок, яшчэ больш энергічны, чым першы.)—Ты-ж любіш гэта? Калі вы не стаміліся, містэр Піп,—я ведаю, з непрывычкі гэта вельмі стамляе,—кіўніце яму, калі ласка, яшчэ раз. Вы не можаце сабе ўявіць, як ён гэта любіць.

Я кіўнуў некалькі разоў, і ён быў вельмі задаволены. Мы пакінулі яго і ўселіся ў альтанцы за пунш. Тут Вемік расказаў мне, пакурваючы люлечку, колькі год яму спатрэбілася, каб давесці сваю сядзібу да яе цяперашняй дасканаласці.

— Я думаю, містэр Джагерс вельмі захапляецца гэтым месцейкам?

— Ён ніколі яго не бачыў. Ніколі не чуў нават аб ім. Ніколі не бачыў майго старога. Ніколі не чуў пра яго. Ведаецца, служба адно, а прыватнае жыццё другое. Калі я іду ў кантору, я забываю пра замак, а калі прыходжу ў замак, забываю пра кантору. Калі вам усё роўна, я і вас папрашу рабіць таксама. Я не хочу, каб у канторы ведалі аб маіх прыватных справах.

Вядома, я абяцаў дакладна выканаць яго жаданне. Пунш быў вельмі добры, і мы прасядзелі за ім, весела балбочучы, амаль да дзевяці гадзін. Тут Вемік паклаў люльку на стол і сказаў:

— Хутка пара страляць. Гэта улюбёная забава майго бацькі.

Вярнуўшыся ў замак, мы засталі старога, які з бліскучымі ад нецярпення вачыма грэў качаргу, рыхтуючыся да важнай вячэрняй цырамоніі. Вемік стаяў з гадзіннікам у руках, пакуль не настаў момант узяць у старога раскаленую дачырвана качаргу і бегчы на батарэю. Ён пайшоў наверх, і зараз-жа грывнула гармата, ад чаго дзіцячы домік увесь затросся, быццам быў гатовы рассыпацца, а ўся пасуда ў буфеце заскакала і забразгатала. Пры гэтым бацька, які, напэўна, зваліўся-б з крэсла, калі-б не трымаўся за ручкі, закрычаў у поўным захапленні: «Стрэліла!» а я пачаў яму ківаць і ківаў, пакуль у мяне ў вачах не пацямнела.

Нам прыслужвала чысценькая дзяўчынка, якая хадзіла за старым на працягу дня. Калі яна падала нам вячэру, Вемік апусціў пад'ёмны мост, і яна пайшла на ноч дамоў. Вячэра была вельмі добрая, і хоць увесь замак заплеснеў, а свінарнік мог-бы знаходзіцца крыху далей, але я застаўся як нельга больш задаволены пачастункам. Нічога нельга было запырэчыць і супроць маёй спальні, якая змяшчалася пад самым дахам маленькай вежы; хіба толькі тое, што столь, якая аддзяляла мяне ад флагштока, была крыху тонкая, так што, калі я лёг на пасцель, мне ўсё здавалася, што гэты шост усю ноч будзе балансіраваць у мяне на ілбу.

Вемік устаў вельмі рана і, баюся, што вычысціў мае боты. Затым ён пачаў корпацца ў садзе, і я бачыў з майго акенца, як ён рабіў выгляд, што работа яго вельмі забаўляе яго бацьку, якому ён любоўна ківаў галавою. Снеданне было ніколькі не горш вячэры, і каля паловы дзевятай мы пайшлі ў Літль-Брытэн.

Па меры набліжэння да канторы, Вемік рабіўся ўсё больш сухім і суровым, і рот яго ўсё больш выцягваўся, прымаючы форму адтуліны паштовай скрынкі. Калі-ж мы прышлі ў кантору і ён выцягнуў свой ключ, то, здавалася, да такой ступені забыўся аб існаванні сваёй вальворцкай дачы, нібы і замак, і мосцік, і альтанка, і возера, і фантан, і сам бацька ўзляцелі ўгару і рассяліся ў прасторы з апошнім выстралам гарматы.

РАЗДЗЕЛ XXIV

Прадраканне Веміка збылося: мне хутка здарыўся выпадак параўнаць хатняе абсталяванне майго апекуна з жыллём яго клерка і касіра. Калі мы з Вемікам прышлі ў кантору, містэр Джагерс быў у сябе ў габінеце і мы ў руці пахучым мылам. Ён паклікаў мяне да сябе і ўшанаваў мяне і маіх прыяцеляў запрашэннем, аб якім я ўжо быў папярэджан Вемікам.

— Прыходзьце заўтра,—казаў мой апекун,—і без цырамоніі. Парадных касцюмаў не трэба.

— Куды-ж прыходзіць?—запытаўся я, таму што не меў паняцця, дзе ён жыве.

Цвёрда трымаючыся свайго правіла ніколі не даваць простага адказу, ён сказаў:

— Заходзьце сюды, і мы пойдзем разам.

Тут дарэчы будзе заўважыць, што ён заўсёды ўмываўся пасля ўходу кліентаў, як які-небудзь доктар або дантыст. Калі на наступны дзень я і мае таварышы зайшлі па яго а шостаў гадзіне, то, як відаць, перад тым ён быў заняты якою-небудзь асабліва бруднаю справай, таму што мы ў не толькі рукі, але і твар і нават паласкаў горла.

Ён прывёў нас у Джэрард-стрыт і спыніўся каля нейкага дома. Дом быў даволі прыгожы, але даўно не фарбаваны, і вокны даўно не мытыя. Ён дастаў ключ, адамкнуў дзверы, і мы ўвайшлі ў каменныя сені, цём-

ня, пустыя, нібы ў нежылым доме. Мы падняліся па цёмнай лесніцы ў першы паверх і ўвайшлі ў кватэру, якая складалася з трох пакояў, таксама няўтульных і цёмных.

Абед падаваўся ў самым лепшым з трох пакояў, побач быў туалетны пакой, а далей спальня. Ён сказаў нам, што займае ўвесь дом, але карыстаецца ўсяго гэтым невялікім памяшканнем. Стол быў сервіраваны раскошна. Каля яго крэсла стаяў столік з графінамі, бутэлькамі і чатырма дэсертнымі талеркамі з фруктамі. Я заўважыў, што ўсё знаходзілася ў яго пад рукою і перадаваў ён нам сам.

Да гэтага часу ён амаль не бачыў маіх трох таварышоў, бо ўсю дарогу ішоў побач са мною, і цяпер, пазваніўшы, каб далі абеданца, ён стаў спіною да каміна і ўважліва пачаў іх разглядаць. На маё здзіўленне, ён галоўным чынам, калі не выключна, зацікавіўся Дрэмлём.

— Піп,—сказаў ён, узяўшы мяне за плячо і адводзячы да акна,—я-ж зусім не ведаю іх. Як завуць гэтага павука?

— Павука?—перапытаў я.

— Ну так, гэтага вуграватага, нязграбнага панурага хлопца?

— Гэта Бентлі Дрэмель,—сказаў я.—А той, з далікатным тварам,—Стартоп.

Не звярнуўшы ніякай увагі на юнака з далікатным тварам, ён гаварыў:

— Дык яго завуць Бентлі Дрэмель? Мне ён падабаецца.

І ён зараз-жа загаварыў з Дрэмлём, нікольні не зважаючы на яго панурасць і маўклівасць, але, наадварот, настойліва стараючыся прымусіць яго разгаварыцца. Я назіраў за абодвума, пакуль не з'явілася эканомка з першаю страваю і не адцягнула маёй увагі. Гэта была жанчына, на мой погляд, гадоў сарака, аднак,

мога быць, я і пераўвядлічыў яе гады, як гэта ўласціва маладосці. Яна была даволі высокая, з тонкаю, стройнаю фігураю, вельмі бледным тварам, вялікімі светлымі вачыма і густымі распушчанымі валасамі. Не ведаю чаму,—мога ў яе быў парок сэрца,—але толькі рот яе быў поўадкрыты, нібы яна задыхалася, і гэта надавала яе твару дзіўнае выражэнне спяшлівасці і спалоху. Праз шмат гадоў мне ўдалося са здзіўляючай яснасцю ўваскрасіць у сваёй памяці вобраз гэтай жанчыны. змясціўшы за сінім агнём палаючага пунца ў цёмным пакоі другі жаночы твар, зусім на яе непадобны, але таксама з густымі распушчанымі валасамі.

Назіраючы за эканомкаю з асаблівай увагаю часткова дзякуючы яе дзіўнаму выгляду, часткова ў выніку папярэджання Веміка, я заўважыў, што, калі яна была ў пакоі, яна не зводзіла вачэй з майго апекуна і заўсёды шпарка адрывала рукі ад блюда, нібы баялася, што ён верне яго або загалворыць з ёю. І мне здавалася, што ён вельмі добра гэта ведаў і наўмысле трымаў увесь час яе пад страхам.

Абед прайшоў даволі весела, і хоць мой апякун, як відаць, толькі падтрымліваў, а не накіроўваў агульную гутарку, я вельмі добра, аднак, усведамляў, што ў сапраўднасці ён кіраваў ёю, вельмі спрытна выведваючы слабыя бакі кожнага з нас.

У канцы абеду, калі падалі сыр, гутарка перайшла на нашы катанні па рацэ, і мы пачалі падсмейвацца над Дрэмлём за яго прывычку паўзці ўдоўж берагу на манер чарапахі. У адказ на гэта Дрэмель паспяшыў паведаміць гаспадару, што ён лічыць за лепшае катацца адзін, таму што не цікавіцца нашай кампаніяй, хоць у справе спрытнасці ён смела мог-бы быць нашым настаўнікам, і варта яму толькі дзьмухнуць, каб мы разляцеліся ў розныя бакі, як саломінкі. Нейкімі аднаму яму вядомымі выкрутамі апякун паспеў давесці Дрэмля да апошняй ступені задору, і той, закасаўшы

рукавы, пачаў згінаць і разгінаць сваю руку, каб пахваліцца сваімі мускуламі; мы таксама закасалі рукавы і пачалі рабіць тое-ж самае, прадстаўляючы сабою зусім недарэчныя фігуры.

Якраз у гэты час эканомка прыбірала са стала; апякун, відаць, не звяртаў на яе ніякай увагі і сядзеў, адкінуўшыся на спінку крэсла, кусаючы свой указальны палец і праяўляючы зусім для мяне незразумелую цікавасць да Дрэмля. Раптам ён выцягнуў сваю вялізную руку і злавіў, як у пастку, руку эканомкі, якая ў гэты час цягнулася за нечым цераз стол. Ён зрабіў гэта так нечакана і рэзка, што ўсе мы разам змоўклі, забыўшыся аб сваёй спрэчцы.

— Ужо калі гаварыць пра сілу, дык я пакажу вам кулачок,—сказаў містэр Джагерс.—Молі, пакажыце ім вашу руку.

Яе рука, якую ён схапіў, ляжала на стале, але другую яна зараз-жа схавала за спіну.

— Гаспадар,—сказала яна ціхім голасам, накіраваўшы на яго ўмольны погляд.—Не трэба, пакіньце!

— Я пакажу вам кулачок,—паўтарыў містэр Джагерс з непакіснай рашымасцю.—Молі, пакажыце вашу руку.

— Гаспадар, калі ласка!—зноў прашаптала яна.

— Молі,—сказаў містэр Джагерс, гледзячы не на яе, а на процілеглую сцяну,—пакажыце ім абедзве рукі. Пакажыце абедзве, ну!

І ён вызваліў тую яе руку, якая ляжала на стале. Тады яна выцягнула другую з-за спіны і працягнула нам абедзве. Другая рука была ўся знявечана рубцамі. Цяпер яна ўжо глядзела не на містэра Джагерса, а зорка і чакальна ўглядалася ў кожнага з нас па чарзе.

— Так, у гэтых кулаках ёсць-такі сіла,—сказаў містэр Джагерс, спакойна праводзячы пальцам па жылках на руцэ Молі.—Рэдкі мужчына можа пахваліцца

такою сілай. Дзіўна, як гэтыя рукі ўмеюць хапаць. Я бачыў шмат рук, але ніколі ні ў мужчын ні ў жанчын не сустракаў больш чэпкіх.

Пакуль ён вымаўляў гэтыя словы неахайным тонам знаўца, яна ўважліва абводзіла нас вачыма.

Як толькі ён замаўчаў, яна зноў зірнула на яго.

— Ну, даволі, Молі,—сказаў містэр Джагерс, кіўнуўшы ёй галавою.—Вамі палюбаваліся, цяпер можаце ісці.

Яна схавала рукі і пайшла, а містэр Джагерс зняў з этажэркі графін з віном, наліў сабе і перадаў нам.

— А палове дзесятай, панове, мы павінны разыйсціся,—сказаў ён,—таму не трацьце дарэмна часу. Я вельмі рад вас бачыць. П'ю за ваша здароўе, містэр Дрэмель.

Калі, адзначаючы такім чынам Дрэмя, містэр Джагерс меў на ўвазе прымусіць яго выказаць сябе яшчэ больш, то ён цалкам дасягнуў сваёй мэты. У сваёй недарэчнай злараднасці Дрэмель выяўляў высокамерную пагарду да нас усё ў больш і больш крыўднай форме і пад канец стаў проста нязносным. Містэр Джагерс па-ранейшаму сачыў за ім з тою-ж дзіўнаю цікавасцю. Здавалася, ён смакаваў Дрэмя, запіваючы яго віном.

З уласцівай хлапчукам адсутнасцю стрыманасці, мы, здаецца, залішне многа пілі і, безумоўна, залішне многа балбаталі. Мы страшна разгарачыліся, закранутыя грубаю насмешкаю Дрэмя з поваду таго, што мы не ўмеем берагчы грошы, і я з большаю адкрытасцю, чым трэба было-б, заўважыў Дрэмя, што не яму-б гэта гаварыць, таму што не далей як тыдзень таму назад Стартоп пазычыў яму грошай у маёй прысутнасці.

— Што-ж з таго?—запырэчыў Дрэмель.—Я яму аддам.

— Хіба я кажу, што вы не аддасце? Я хацеў толькі сказаць што, прымаючы пад увагу гэтую акалічнасць,

вы маглі-б прытрымаць ваш язык і не размаўляць аб нашай марнатраўнасці. Так, прынамсі, я думаю.

— Вы думаеце? Скажыце, калі ласка!

— Думаю,—казаў далей я, стараючыся здавацца вельмі строгім,—што вы нікому з нас не пазычылі-б, як-бы нам патрэбна ні было.

— Вы праўду кажаце,—сказаў Дрэмель.—Нікому з вас я не пазычу ні капейкі. Нікому ні капейкі.

— На гэта я вам толькі скажу, што не зусім прыгожа пазычаць пры такіх умовах.

— Вы скажаце!—паўтарыў Дрэмель.—Прашу пакарна!

Тут умяшаўся Стартоп і пачаў угаварваць яго быць крыху больш далікатным у кампаніі. Стартоп быў жывы, вясёлы хлопец, простая процілегласць Дрэмлю, і апошні заўсёды глядзеў на яго як на асабістую для сябе крыўду. Ён і цяпер адказаў яму грубым, нахабным тонам, але Стартоп пастараўся скончыць справу жартам, які нас усіх расмяшыў. Страшэнна пакрыўдзіўшыся ад гэтага поспеху Стартопа, Дрэмель, ні слова не кажучы, выняў рукі з кішэняў, апусціў плечы, паслаў праз зубы нейкую лаянку і ўжо схпіўся за шклянку, намерваючыся запусціць ёю ў галаву праціўніка, але гаспадар спрытна выхапіў у яго шклянку ў той момант, калі ён ужо прыпадняў яе.

— Панове,—сказаў містэр Джагерс і, асцярожна паставіўшы шклянку на стол, выцягнуў за масіўны ланцужок залаты гадзіннік,—мне вельмі сумна, але я павінен вам сказаць, што ўжо палова дзесятай.

Мы ўсталі і пачалі развітвацца. Мы яшчэ не дайшлі да выхадных дзвярэй, як Стартоп ужо весела называў Дрэмля «старым таварышам», як быццам нічога не здарылася. Але «стары таварыш» далёка не адказваў тым-жа і нават перайшоў на другі бок вуліцы, так што мы з Гербертам, астаўшыся ў горадзе, бачылі, як яны накіраваліся ў Гамерсміт па розных баках вуліцы,

прычым Стартоп ішоў спераду, а Дрэмль поўз ззаду, у ценю дамоў, зусім так, як рабіў гэта, калі мы ката-ліся на лодках.

Прыблізна праз месяц пасля гэтага скончыўся тэр-мін знаходжання «павука» ў містэра Покета і, на вялі-кае задавальненне ўсяго дома, ён пайшоў у сваю хат-нюю бярлогу.

РАЗДЗЕЛ XXV

«Дарагі містэр Піп!

Я пішу па жаданню містэра Гарджэры, каб паведа-міць вас, што ён адпраўляецца з містэрам Вопслем у Лондан і будзе вельмі рад пабачыць вас, калі вы толькі пажадаеце. Ён з'явіцца да вас у Барнардава па-двор'е ў аўторак, а дзевятай гадзіне. Калі вам непажа-дана бачыць яго, то дайце знаць. Ваша бедная сястра ўсё ў тым-жа становішчы, у якім вы яе пакінулі. Мы кожны вечар успамінаем пра вас і стараемся ўявіць сабе, што вы робіце ці гаворыце ў тую хвіліну. Калі цяпер гэта вам здаецца дзёрзкасцю з нашага боку, то даруйце дзеля ранейшай дружбы. Вось і ўсё, дарагі містэр Піп, што можа вам паведаміць

вельмі многа абавязаная і адданая вам

Бідзі».

Р. С. Ён абавязкова патрабуе, каб я напісала вам: «о-то будзе весела». Ён кажа, што вы зразумеете. Я спадзяюся і не сумняваюся, што вам будзе прыемна пабачыць яго, таму што хоць цяпер вы і джэнтльмен, але ў вас заўсёды было добрае сэрца, а ён вельмі і вельмі харошы чалавек. Я прачытала яму ўсё пісьмо, апрача апошняй фразы, і ён просіць, каб я яшчэ раз напісала «о-то будзе весела».

Я атрымаў гэтае пісьмо ў панядзелак раніцою, г. зн. напярэдадні назначанага дня. Не радасць была ў маёй душы, хоць я быў звязаны з Джо моцнымі су-

вязаімі. Не, не радасць, а непакой. Калі-б я мог адкупіцца ад гэтага візіта грашыма, я ахвотна-б зрабіў гэта.

Я даўно пачаў ужо ўпрыгожваць нашы пакоі самымі непатрэбнымі і бяссэнснымі рэчамі, і гэта бясплодная барацьба з Барнардам абыходзілася мне вельмі дорага. К таму часу, як я атрымаў пісьмо Бідзі, пакоі былі ўжо зусім не тыя, якімі я іх застаў, і я меў чэсць займаць некалькі відных старонак у рахунках суседняга мэбэльшчыка.

У апошні час я дайшоў нават да таго, што завёў сабе хлопчыка-лакея ў ботах з адваротамі, і сам трапіў да яго ў няволю, таму што, як толькі я стварыў гэтае страшыдла і прыбраў яго ў сіні фрак, канарэчную камізэльку, белы галыштук, сметанковага колеру штаны і вышэйпамянёныя боты, я ўбачыў, што рабіць яму няма чаго; а еў ён вельмі многа і сваім гультайствам і абжорствам толькі атручваў маё існаванне.

Гэтаму тырану загадана было ў аўторак к васьмі гадзінам быць на сваім месцы ў пярэднім пакоі, а Герберт загадаў на сьнеданне розныя смачныя рэчы, якія, ён думаў, спадабаюцца Джо. Я быў вельмі ўдзячны яму за такую ўвагу і шчырасць, але разам з тым адчуваў, што мяне балюча прыгнятала думка, што ён не завіхаўся-б так, калі-б Джо быў яго госцем.

Як-бы то ні было, я з'явіўся ў горад у панядзелак увечары, каб сустрэць Джо, устаў вельмі рана і шмат клапаціўся, каб надаць і гасцінаму пакою і сталу з закускамі найбольш бліскучы выгляд. На жаль, раніца была дажджлівая, і Барнард праліваў на свае вокны брудныя слёзы, нібы які-небудзь чулівы волат-камінар.

Скора на лесніцы пачуліся крокі Джо. Я ведаў, што гэта быў Джо: я пазнаў яго і па нязграбнай хадзе (яго парадныя боты былі яму заўсёды вялікія), і па тым, што ён доўга спыняўся на кожнай пляцоўцы, каб

прачытаць прозвішчы жыхароў на дошчачках. Калі ён дабраўся нарэшце да нашых дзвярэй, я чуў, як ён вадзіў пальцам па дошчачцы, разбіраючы па складах маё прозвішча, і гучна дыхаў у замочную шчыліну. Нарэшце ён стукнуў вельмі слаба, усяго адзін раз, і Пепер—такое было імя майго хлопчыка—далажыў: «Містэр Гарджэры».

Мне здавалася, што ён ніколі не скончыць выціраць свае ногі і што мне прыдзецца пайсці і сцягнуць яго з палавіка, але вось ён увайшоў.

— Джо! Як жывеш, Джо?

— Піп! Як жывеш-можаш, Піп?

Паставіўшы капялюш на падлогу паміж намі, ён са сваім добрым, асветленым радасцю тварам сханіў мяне за абедзве рукі і пачаў з усіх сіл гойдаць іх уверх і ўніз, як быццам я быў новавынайдзеная патэнтаваная помпа.

— Я вельмі рад бачыць цябе, Джо. Дай мне твой капялюш.

Але Джо, беражліва трымаючы яго абодвума рукамі, як якое-небудзь птушынае гняздо з яйкамі, ні за што не жадаў разлучацца з гэтай часткаю свайго туалета і па-ранейшаму стаяў і гутарыў над ёю у самай нязручнай позе.

— Як вы выраслі!—сказаў Джо.—А папаўнелі і аблагародзіліся,—Джо крыху падумаў, раней чым вымавіў апошняе слова,—так, што дапраўды робіце чэсць нашай радзіме.

— І ты, Джо, таксама выглядаеш малайцом.

— Дзякуй богу,—сказаў Джо,—я таксама іду на прапраўку. І сястры вашай не горш, чым было раней, і Бідзі ўсё такая-ж харошая дзяўчынка. Ды і ўсе вашы ранейшыя прыяцелі не пяцяцца назад, калі не ідуць наперад.

Раптам твар Джо прыняў такое выражэнне, нібы ён убачыў здань, і я здагадаўся, што ў пакой увайшоў,

Герберт. Я пазнаёміў іх. Джо, у адказ на наша запрашэнне прысесці да стала, пачаў уважліва аглядаць пачой, адшукваючы прыстойнае месца для свайго капялюша, як быццам толькі вельмі нямногія прадметы ў прыродзе маглі служыць яму п'едэсталам, і нарэшце паставіў яго на самы беражок каміна, з якога ён потым пастаянна падаў.

— Чаго загадаеце, містэр Гарджэры, чаю ці кофе?—запытаўся ў яго Герберт, які ў нас быў заўсёды за гаспадара.

— Дзякую вам, сэр,—адказаў Джо, выпрастаўшыся, як палка.—Гэта як вам будзе пажадана.

— Што вы скажаце аб кофе?

— Дзякую вам, сэр,—адказваў Джо, відаць, расчараваны гэтай прапановаю,—калі вы так ласкавы, што аддаеце перавагу кофе, то я не адважуся выказацца супроць вашай думкі. Але ці не знаходзіце вы, што кофе дзейнічае часам узбуджальна?

— У такім выпадку чаю,—сказаў Герберт, наліваючы яму чай.

Тут капялюш Джо ўпаў з каміна; ён ускочыў з месца, падняў яго і паставіў на ранейшае месца, нібы правілы прыстойнасці патрабавалі, каб ён падаў як мага часцей.

— Калі вы прыехалі, містэр Гарджэры?

— Дазвольце, калі-ж гэта было?—адказаў Джо, кашлянуўшы ў руку, як быццам з часу прыезду ён паспеў ужо схапіць коклюш.—Здаецца ўчора ўвечары? Не, не ўчора. Ну так, учора, так, так, учора ўвечары,—заклучыў ён нарэшце з палёгкаю і з выглядам найвялікшай мудрасці і строгай бесстароннасці.

— Ці паспелі вы зірнуць на Лондан?

— Як-жа, сэр,—сказаў Джо,—мы з Вопслем проста накіраваліся ў краму ваксы, але не бачылі, каб яна надта была падобна на карцінку, што намалёвана на чырвонай аб'яве каля дзвярэй крамы, г. зн. я разу-

мею,—дадаў Джо ў выглядзе тлумачэння,—што там яна намалявана надта архітэктуральна.

Дапраўды, я думаю, што ён працягнуў-бы да бясконцасці гэтае слова, якім, мабыць, хацеў выразіць якую-небудзь архітэктурную асаблівасць, калі-б яго ўвага не была зноў адцягнена падаючым капялюшом. І сапраўды, гэты капялюш патрабаваў пільнасці і быстрага вока і спрытнасці рук. Джо аперыраваў ім з надзвычайным майстэрствам; ён то кідаўся і хапаў яго ў тую самую хвіліну, калі капялюш ужо зусім падаў на падлогу, то лавіў на поўдарозе, то прымушаў лётаць па ўсім пакоі і стукацца аб сцены, пакуль нарэшце знаходзіў магчымасць злавіць яго і паставіць на ранейшае месца. Скончылася тым, што ён упаў у паласкальную міску, і тут ужо я наклаў на яго руку.

Што датычыць каўнерыкаў яго сарочкі, то яны прыводзілі мяне ў безвыходнае замяшанне і прымушалі задаваць сабе рад невырашальных пытанняў. Навошта, напрыклад, трэба чалавеку так бязлітасна драпаць сабе шыю, каб лічыць сябе прыстойна адзетым.

А Джо часамі ўпадаў у такое цяжкае раздум'е, што не даносіў відэльца да рота, люта паводзіў вачыма ў розныя бакі, без усякай прычыны пачынаў неактуральна кашляць, сядзеў так далёка ад стала, што больш пападала на падлогу, чым у рот, але рабіў пры гэтым выгляд, што нічога не падае, і я адчуў немалую палёжку, калі нарэшце Герберт развітаўся з намі і пайшоў у Сіці.

У мяне не хапіла ні здаровага сэнсу ні дабраты зразумець, што я быў сам ва ўсім вінаваты і што, каб я трымаў сябе больш проста з Джо, то і ён быў-бы больш прасты са мною. Я злаваўся, траціў цярплівасць і такім чынам трымаў сябе на гарачым вугаллі.

— Паколькі мы з вамі цяпер адны, сэр,—пачаў Джо.

— Джо!—перапыніў я яго з прыкрасцю,—як табе не грэх называць мяне сэр?

Джо мільком зірнуў на мяне, і я прачытаў у гэтым позірку дакор. Як ні здаваўся ён смешным са сваімі каўнерыкамі і гальштукам, у ім было—я адчуў, гэта цяпер—усведамленне сваёй годнасці.

— Паколькі мы цяпер адны,—паўтарыў Джо,— і я не маю ні намеру, ні магчымасці заставацца тут доўга, то і закончу, г. зн. пачну з выкладання таго, што прывяло мяне к чэсці гэтага спаткання. Таму што,—казаў далей Джо сваім ранейшым дабрадушным тонам,—калі-б не жаданне быць вам карысным, я не меў-бы чэсці дзяліць хлеб-соль у кампаніі і кватэры джэнтльменаў.

Я так баяўся сустрэць яго дакорлівы позірк, што не зрабіў ніякай заўвагі наконт яго тону.

— Дык вось, сэр,—гаварыў Джо,—так была справа. Сяджу я неяк каля «Трох Грабцоў», Піп... (Калі ў ім загаварвала ранейшая прыхільнасць да мяне, ён называў мяне Піпам, а ўпадаючы ў прыстойны тон, не пакідаў велічаць мяне «сэр».)—Сяджу я, і раптам пад'язджае Пембльчук у сваёй аднаколцы. Дык вось, Піп, гэты самы Пембльчук з'яўляецца да мяне да «Трох Грабцоў»,—вялікую ўцеху, сэр, дастаўляюць рабочаму чалавеку люлечка ды кубак піўца, калі, вядома, не злоўжываць імі,—і кажа: «Джозеф, міс Гевішам жадае пагутарыць з вамі».

— Міс Гевішам, Джо?

— Жадае—гэта былі яго ўласныя словы—пагутарыць з вамі.

Джо замаўчаў, і сядзеў, закаціўшы вочы пад стол.

— Ну што-ж, Джо? Калі ласка, гавары далей.

— На другі дзень, сэр,—гаварыў далей Джо, пазіраючы на мяне так, нібы я сядзеў не поруч з ім, а па меншай меры за вярсту,—на другі дзень я абчысціўся і пайшоў да міс Г.

— Да міс Г., Джо? Да міс Гевішам, хочаш ты сказаць?

— Я-ж і кажу, сэр,—адказаў Джо такім афіцыяльным тонам, нібы дыктаваў духоўнае завяшчанне.— Да міс Г., або інакш Гевішам. І яна гаворыць мне наступнае: «Містэр Гарджэры, вы ў перапісцы з містэрам Піпам?» Атрымаўшы ад вас адно пісьмо, я мог адказаць: «Так, у перапісцы».—«У такім выпадку,—сказала яна,—напішыце яму, што Эстэла вярнулася дамоў і жадала-б пабачыцца з ім».

Я адчуваў, як загарэўся мой твар, калі я зірнуў на Джо; думаю, што гэта здарылася часткова ад усведамлення, што я прыняў-бы Джо куды больш ветліва, калі-б ведаў, з якою весткаю ён з'явіўся да мяне.

— Калі я вярнуўся дадому,—гаварыў далей Джо,—і папрасіў Бідзі паведаміць вам гэту вестку, яна крышку заартачылася. «Я ведаю,—кажа,—яму будзе прыемна пачуць аб гэтым ад вас; цяпер свята, вам хацелася яго пабачыць,—едзьце». Ну вось і ўсё, сэр,—закончыў Джо, устаючы.—Жадаю вам, Піп, усяго добрага і ўсё больш і больш ісці ўгару.

— Але хіба ты ўжо ідзеш, Джо?

— Так, я пайду,—сказаў Джо.

— Але вернешся к абеду?'

— Не, не вярнуся,—сказаў Джо.

Нашы позіркі сустрэліся, і ўся гэта халодная прыстойнасць з яе «сэрамі» растала ў яго мужным сэрцы, калі ён працягнуў мне руку.

— Піп, дарагі мой таварыш, усё наша жыццё складаецца з такіх расставанняў. Адзін каваль, другі лудзільшчык, трэці залатых спраў майстар, чацверты меднік,—воляй-няволяй яны павінны разыйсціся, і трэба з гэтым мірыцца. Калі сёння быў хто-небудзь вінаваты, дык толькі я. Ты і я не можам быць таварышамі ў Лондане і нідзе, апрача як дома, дзе ўсё нам даўно знаёма і дзе нас злучае дружба. Не палічы за гордасць, што я табе скажу, але я хочу паступаць правільна, і ты ніколі не ўбачыш мяне больш у гэтым

плаці. Я нікуды не варт у гэтым плаці. Маё сапраўднае месца ў кузні, на нашай кухні, на балотах. Я буду выглядаць удвая лепш у маёй рабочай куртцы, з молатам у руцэ ці нават з люлькаю ў зубах. Калі ты калі-небудзь пажадаеш пабачыць мяне і ты прыдзеш і заглянеш у акенца кузні і ўбачыш там каваля Джо, за старым кавадлам у яго закураным фартуху, за старою работай, ён і напалову не здасца табе такім кепскім, як цяпер. Я страшэнна тупы, але, здаецца, я нарэшце зарубіў сабе сёе-тое блізкае да праўды.

Так, я не памыліўся: у ім была годнасць. Калі ён гаварыў гэтыя словы, яго нязграбнае адзенне не перашкаджала яму быць чалавекам. Ён пяшчотна дакрануўся да майго ілба і вышаў. Як толькі я крыху апамятаўся, я кінуўся за ім, але яго ўжо не было.

РАЗДЗЕЛ XXVI

Мне было ясна, што я павінен на другі-ж дзень ехаць у наш горад, і ў першыя хвіліны раскаяння мне было таксама ясна і тое, што спыніцца я павінен у Джо.

Але, калі я здабыў сабе месца ў дыліжансе і з'ездзіў да містэра Покета і назад, намер гэты значна аслаб ва мне, і я пачаў прыдумваць розныя апраўданні і довады ў карысць таго, каб спыніцца ў гасцініцы «Блакiтнага Вепра». Я сцясніў-бы Джо, мяне не чакалі, ложка мой не быў падрыхтаваны; ад кузні да міс Гевішам было надта далёка, я мог спазніцца, а яна гэтага не любіць. Ніякія ашуканцы ў свеце не могуць зраўняцца з чалавекам, які рашыў ашукаць самога сябе.

Я ўзяў сабе месца ў дыліжансе, які адыходзіў пасля абеды, і паколькі на дварэ была зіма, то мне прыходзілася дзве ці тры гадзіны ехаць у цемнаце.

У тых часы катаржнікаў на пантоны перавозілі ў дыліжансах. Я часта чуў аб гэтым і раней, ды не раз і сам бачыў, як яны гойдалі сваімі закаванымі нагамі, седзячы на імперыяле, а таму і не здзівіўся, калі Гер-

берт, сустрэўшы мяне на паштовым двары, сказаў, што ў нашым дыліжансе вязуць двух катаржнікаў. Але ў мяне была свая, даўнейшая прычына бянтэжыцца пры слове «катаржнік».

— Гэта-ж вас не сцяснiць, Гендзель?—запытаўся Герберт.

— Вядома, не

— Мне здалося, нібы вы недалюбiваеце гэты народ.

— Не магу сказаць, каб я асаблiва яго любiў, ды, думаю, і самi вы не былі-б задаволены такою кампанiяй, але яны не сцясняць мяне.

— Глядзiце, вось яны,—сказаў Герберт,—выходзяць з харчэўнi. Якая цяжкая і ганебная карцiна!

Катаржнікі былі скаваны разам, на нагах у іх былі кайданы, добра знаёмыя мне, як і іх адзенне. У салдата была пара пісталетаў, а пад пахаю тоўстая сукаватая дубiна. Адзiн з катаржнікаў быў значна вышэйшы і дзеблялейшы за свайго таварыша, і я з першага-ж погляду пазнаў яго прыплюшчанае вока. Гэта той самы чалавек, якога я ў адну з субот сустрэў у шынку «Трох Вясёлых Грабцоў» і які прыстрэліў мяне тады з сваёй нябачнай стрэльбы. Вялізныя нумары на іх спінах, быццам на ўваходных дзвярах, іх грубыя, абросшыя твары, нібы ў дзікіх звяроў, іх закутыя ногі, агульная пагарда і імкненне трымацца ад іх далей,—усё гэта, як правільна заўважыў Герберт, рабіла з іх у вышэйшай ступені цяжкое і ганебнае вiдовiшча. Але гэта было яшчэ не самае горшае. Аказалася, што ўся задняя частка імперыяла занята і для катаржнікаў заставаліся толькі месцы наперадзе, за спіною фурмана. Пан халярычнага тэмперамента, які заняў чацвертае месца на той-жа лаўцы, прышоў ад гэтага ў неапiсаную лютасць і пачаў крычаць, што гэта паўнейшае парушэнне ўсiх правiл—садзiць прыстойных людзей з такою шкоднай, ганебнай і небяспечнай кампанiяй,

што гэта подла, агідна, нізка і так далей. К гэтаму часу дыліжанс быў гатовы, фурман спяшаўся, пасажыры пачалі расаджвацца; падышлі і катаржнікі з салдатам, разносячы своеасаблівы, неразлучны з прысутнасцю арыштанта пах печанага хлеба, змешаны з пахам байкі і пянькі.

— Дарэмна вы злуецца, сэр,—пераконваў салдат фанабэрыстага пасажыра.—Я сам сяду побач з вамі, а іх пасаджу за сабою. Яны не будуць датыкацца да вас, сэр, вы можаце не звяртаць на іх увагі.

— Я-то тут ужо зусім не пры чым,—прабурчэў знаёмы мне катаржнік.—Я еду не па сваёй ахвоце і быў-бы вельмі рад астацца. Я з прыемнасцю ўступлю сваё месца, калі знойдзецца жадаючы.

— Я таксама,—праказаў панура яго таварыш.—Каб была мая воля, то я не турбаваў-бы нікога з вас.

Тут абодва засмяяліся і пачалі трушчыць арэхі, насмечваючы ўсюды шкарлупаю. Калі-б я быў на іх месцы і адчуваў, як усе мною пагарджаюць, я, напэўна, вёў-бы сябе таксама.

— Да пабачэння, Гендзель!—закрычаў мне Герберт, калі мы рушылі з месца, і я падумаў: «Якое шчасце, што ён не называе мяне Піпам».

Нельга выразіць, з якою сілай я адчуваў дыханне катаржніка за маёй спіною. Адчуванне было такое, як быццам да майго мозга датыкаліся якой-небудзь вострай раз'ядаючай кіслатою, і я мімаволі сціскаў зубы. Здавалася, ён дыхаў куды мацней і гучней за свайго таварыша, і я адчуваў, як у мяне адно плячо падымалася ўсё вышэй і вышэй у дарэмных намаганнях абараніць сябе ад гэтага дыхання.

Надвор'е было страшэнна сырое, і катаржнікі пракліналі холад. Хутка ўсіх нас ахапіла нейкае здрантвенне, і калі дыліжанс праехаў харчэўню, якая стаяла на поўдарозе, усе драмалі, клявалі носам і маўчалі. Я таксама задрамаў, думаючы аб тым, ці не павінем

вярнуць гэтаму чалавеку два фунты стэрлінгаў, раней чым выпушчу яго з-пад увагі, і як лепш за ўсё гэта зрабіць.

Відавочна, я прадрамаў больш, чым думаў. Па халоднаму вільготнаму ветру, які дуў нам у твар, я здагадаўся, што мы пад'язджаем да нашых балот. Катаржнікі, стараючыся абараніцца ад ветру за маёй спіною і сагрэцца, падсунуліся да мяне зусім блізка, і першыя словы, што я пачуў, адносіліся якраз да таго, што я думаў.

— Два білеты па фунту стэрлінгаў,—сказаў знаёмы мне арыштант.

— Дзе-ж ён іх дастаў?—запытаўся другі.

— Адкуль мне ведаць?—адказаў першы.—Дзе-небудзь ды дастаў. Можа, прыяцелі далі.

— Жадаў-бы я мець іх цяпер,—заўважыў другі арыштант, праклінаючы холад.

— Каго?—Грошы ці прыяцеляў?

— Вядома, грошы. Я ахвотна-б прадаў усіх сваіх прыяцеляў за фунт стэрлінгаў і палічыў-бы такую здзелку вельмі выгаднай. Ну, дык як-жа было далей?

— А далей,—гаварыў мой знаёмец,—усё было сказана і зроблена ў поўхвіліны за кучаю бяргвення на пантоне. «Вас вызваляюць?» запытаўся ён.—Так, кажу. «Ці не адшукаеце вы таго хлопчыка, што накарміў мяне і не выдаў, і ці не перадасце вы яму гэтыя два білеты?»—Ахвотна, кажу, і як сказаў, так і зрабіў.

— І вельмі неразумна. Я лепш-бы сам іх праеў ці прапіў. Ён, відаць, быў з зялёных. І вы кажаце, ён зусім вас не ведаў?

— Ніколькі. Мы былі з розных партый і з розных суднаў. Яго судзілі другі раз за ўцёк і закацілі на ўсё жыццё.

— І вы толькі раз і былі ў той старане?

— Толькі раз.

— Як яна вам спадабалася?

— Вельмі паганае месца. Гразь, туман, балоты, работа, работа, балоты, туман і гразь.

Абодва пачалі лаяць гэту мясцовасць і, нарэшце, вычарпаўшы ўвесь свой запас адборных слоў, замаўчалі.

Пасля гэтай гутаркі я рашыў сыйсці з дыліжанса, як толькі мы ўедзем у горад, і зусім удачна выканаў гэты намер. Чамаданчык мой стаяў у мяне ў нагах, і мне трэба было толькі адшпіліць засцёжку, каб дастаць яго. Я скінуў яго на зямлю і сам злез услед за ім, як толькі бліснуў першы ліхтар нашага горада. Арыштанты паехалі далей, і мне было вядома, на якім месцы іх пасадзяць у лодку. Уяўленне ясна рысавала мне гэтую лодку з катаржнікамі-грабцамі, якая чакала іх каля бруднай прыстані; я зноў чуў крык: «Адчальвайце!», звернуты нібы да сабак, зноў бачыў гэты адвержаны каўчэг, які калыхаўся на цёмнай паверхні ракі.

Я не мог-бы ясна ўсвядоміць, чаго я палохаўся: гэта быў нейкі невыразны, несвядомы страх, але я ніяк не мог ад яго адчапіцца. Падыходзячы да гасцініцы, я адчуваў, што дрыжаць мяне прымушае нешта болей жахлівае, чым простая боязнь быць пазнаным. Я ведаю, што прычына майго страху не ўвасаблялася тады для мяне ні ў які рэальны вобраз, а проста ранейшы бессвядомы дзіцячы жах ажыў ва мне на некалькі хвілін.

РАЗДЗЕЛ XXVII

На другі дзень я ўстаў на досвітку. Ісці да міс Гевішам было яшчэ надта рана, і я рашыў пахадзіць за горадам. Я накіраваўся праз тую частку горада, дзе жыла міс Гевішам, рашыўшы, што да Джо я зайду заўтра. Я думаў аб маёй дабрадзейцы, і ў маім уяўленні яе планы наконт маёй будучыні рысаваліся ў самых ружовых фарбах.

Яна ўзаконіла Эстэлу, амаль усынавіла мяне і, відавочна, жадала з'яднаць нас. Па дарозе я спыніўся супроць яе дома каб глянуць на яго, на яго цагляныя

закапцелыя сцены, на яго забітыя вокны, на зялёны плюшч, які магутна ахапляў сваімі галінамі і парасткамі ўвесь будынак да самага карніза, нібы стараючыся гэтымі старымі касматымі рукамі прыкрыць нейкую дарагую для мяне тайну. Зразумела, душою гэтай тайны была Эстэла.

Я стараўся так разлічыць час, каб падыйсці да каліткі ва ўрочную гадзіну, у якую і раней я прыходзіў сюды. Пазваніўшы дрыжачаю рукою, я абапёрся спіною аб калітку, стараючыся набрацца духу і супакойца.

Я чуў, як адчыніліся бакавыя дзверы, чуў, як нехта ішоў праз двор; але я зрабіў выгляд, што нічога не чую, нават тады, калі калітка адчынілася на іржавых петлях.

Нарэшце, нехта дакрануўся да майго пляча. Я ўздрыгануўся і павярнуўся. Я збянтэжыўся яшчэ больш, апынуўшыся тварам у твар з чалавекам, адзетым ва ўсё цёмнае. Яго я менш за ўсё чакаў сустрэць тут вартаўніком дома міс Гевішам.

— Орлік!

— Так!.. Як бачыце... У лёсе людзей бываюць перамены яшчэ больш дзіўныя, як у вашым. Уваходзьце-ж, уваходзьце! Мне загадана не пакідаць каліткі адчыненай.

Я ўвайшоў. Ён захлопнуў калітку, замкнуў і выняў ключ.

— Дык вы кінулі кузню?—запытаўся я.

— Хіба вам тут што-небудзь нагадвае кузню?—адказаў Орлік, пагардліва азіраючыся навокал.—Ну, няхай гэта будзе кузня, калі вам так падабаецца.

Я запытаўся ў яго, калі ён пакінуў кузню Гарджэры.

— Тут адзін дзень так падобен на другі,—адказаў ён,—што нялёгка сказаць гэта. Я сюды паступіў ва ўсякім выпадку неўзабаве пасля вашага ад'езду.

— Гэта, мабыць, я і сам сказаў-бы вам, Орлік.

— А!—сказаў ён суха.—Не дарма-ж я лічыў вас вучоным.

Між тым, мы падышлі да дому, і я заўважыў, што Орлік размясціўся ў бліжэйшым да бакавых дзвярэй пакоі, акно якога выходзіла на двор. Некалькі ключоў вісела на сцяне; туды-ж ён павесіў і ключ ад каліткі. Ложак, прыкрыты падранаю коўдраю, змяшчаўся ў глыбіні пакоя, у невялікай нішы. Усё абсталяванне мела брудны, нудны і нейкі сонны выгляд, а пакой здаваўся клеткаю сурка.

— Ну што-ж?—запытаў я.—Можна мне пайсці да міс Гевішам?

— А я адкуль ведаю?—сказаў ён, пацягнуўшыся і ўстрасянуўшыся.—Мае звесткі не ідуць так далёка. Я стукну малатком у звон, а вы ідзіце па карыдору.

Я пастукаў у дзверы міс Гевішам зусім так, як прызвычаіўся гэта рабіць раней.

— Гэта стукае Піп,—адазвалася яна зараз-жа.—Зайдзі, Піп.

Яна сядзела ў сваім крэсле каля старога стала, у тым-жа старым плаці, склаўшы накрыв на кастылі рукі, абапіраючыся на іх падбародкам і гледзячы на агонь. Каля яе стаяў ненадзяваны белы чаравік, а нахіліўшыся над ім і нібы разглядаючы яго, сядзела прыгожая лэдзі, якой я ніколі раней не бачыў.

— Зайдзі, Піп,—мармытала далей міс Гевішам, не адрываючы вачэй ад агню.—Зайдзі, Піп! Як ты жывеш, Піп? Ты цалуеш маю руку, быццам я каралева? Э! Ну?

Яна раптам зірнула на мяне, ледзь падняўшы свае вочы, і паўтарыла поўжартаўліва, поўсярдзіта:

— Ну?

— Мне казалі, міс Гевішам,—сказаў я, у некаторым замяшанні,—што вы пажадалі пабачыць мяне, і я зараз-жа з'явіўся.

— Ну?

Лэдзі, якую, як мне здавалася, я ніколі раней не бачыў, падняла вочы і смела зірнула на мяне. Тады я ўбачыў, што гэта вочы Эстэлы. Але яна так змянілася, так папрыгажэла, што, гледзячы на яе, я зноў здаўся сабе неацэсаным, простым хлапчуком. Я адчуў, якая велізарная адлегласць раздзяляла нас і як недасягальна яна для мяне.

Яна працягнула мне руку. Я прамармытаў, як рад я яе зноў бачыць і што я вельмі, вельмі доўга чакаў гэтага.

— Што, Піп, вельмі яна, па-твойму, змянілася?— запыталася міс Гевішам, кінуўшы на мяне быстры позірк і стукаючы сваім кастылём па крэслу, якое стаяла паміж намі, нібы ў выглядзе запрашэння сесці на яго.

— Калі я ўвайшоў, міс Гевішам, я зусім не пазнаў Эстэлы. Але цяпер я пазнаю і ў твары, і ў фігуры, і ва ўсім ранейшую...

— Што? Ці не хочаш ты ўжо сказаць—ранейшую Эстэлу?—перапыніла мяне міс Гевішам.—Яна была ганарлівая, высокамерная. Ты трымаўся ад яе воддаль. Памятаеш?

Я адказваў збянтэжана, што гэта было вельмі даўно, што я тады быў дурны, і таму падобнае. Эстэла ўсміхалася зусім спакойна і сказала, што, на яе думку, я рабіў тады зусім правільна і што яна не магла быць асабліва прывабнай.

— А ён... змяніўся ён?—запыталася міс Гевішам, забаўляючыся локанамі Эстэлы.

Эстэла засмяялася, узяла чаравік, паглядзела на яго, потым на мяне, зноў засмяялася і паставіла чаравік на падлогу.

Яна абыходзілася са мною ўсё яшчэ як з хлапчуком, але ўжо з некаторым какецтвам.

Было вырашана, што я ўвесь дзень прабуду ў міс Гевішам, увечары вярнуся ў гасцініцу, а заўтра паеду

ў Лондан. Пагутарыўшы з намі яшчэ крыху, міс Гевішам адправіла мяне з Эстэлаю пагуляць у закінуты сад.

Мы з Эстэлаю ўвайшлі ў сад праз калітку, ля якой я сустрэўся з «бледным маладым чалавекам», г. зн. з Гербертам. Я хваляваўся... Я абажаў Эстэлу да апошняй аборкі яе плацця. Яна трымалася зусім абыякава і, вядома, не мела ніякіх пачуццяў да фалдаў майго сурдута.

Калі мы падышлі да месца бойкі, яна спынілася і сказала:

— Я была, мусіць, дзіўным маленькім стварэннем, калі схавалася тут і глядзела, як вы тады біліся; але тады мяне гэта вельмі забаўляла.

— Вы тады мяне добра ўзнагародзілі.

— Праўда?—адказала яна халодна, як быццам аб гэтым не варта было і ўспамінаць.—Я памятаю, што я тады вельмі непрыхільна адносілася да вашага праціўніка; я злавалася, навошта яго прывялі сюды.

— Мы з ім цяпер вялікія прыяцелі,—сказаў я ёй.

— Так, я чула,—вы-ж, здаецца, вучыцеся ў яго бацькі?

— Так.

На апошняе пытанне я адказаў не асабліва ахвотна, бо гэта значыла прызнаць сябе школьнікам, а яна і без таго абыходзілася са мною як з хлапчуком.

— З пераменаю ў вашым становішчы вы перамянілі, напэўна, і кола сваіх знаёмых?—запыталася Эстэла.

— Вядома,—адказаў я.

— Так і трэба было,—дадала яна высокамерным тонам:—ранейшая ваша кампанія цяпер не падыходзіць для вас.

Павінен прызнацца, што пасля гутаркі з ёю я не асабліва імкнуўся пабачыцца з Джо, а апошняя яе

заўвага канчаткова адбіла ў мяне да гэтага і апошнюю ахвоту.

Сад настолькі зарос, што гуляць у ім было не лёгка, і, прайшоўшыся па ім разы два ці тры, мы пайшлі на двор да піваварні. Я паказаў ёй месца, дзе яна хадзіла па бочках у першы дзень нашага знаёмства, і яна сказала безудзельна і няўважліва: «Праўда?» Я напамніў ёй, у якія дзверы яна вынесла мне тады піва і мяса, і яна адказала: «Дапраўды, не памятаю».

— А памятаеце, як я плакаў з-за вас?—запытаўся я.

— Не,—адказала яна, адмоўна ківаючы галавою, і абвяла вачыма двор.

Я ўнутрана гатоў быў зноў заплакаць ад яе забыўчывасці і поўнага раўнадушша да мяне,—і гэтыя ўнутраныя слёзы, дапраўды, горш за ўсякія іншыя.

— Вы самі ведаеце,—сказала Эстэла з такім забойча-выбачлівым выглядам, які ўмеюць напускаць на сябе толькі чароўныя і прыгожыя жанчыны,—што ў мяне няма сэрца... Можа, гэта і мае якія-небудзь адносіны да маёй памяці.

Я пачаў мармытаць нешта аб тым, што бяру на сябе смеласць сумнявацца ў справядлівасці яе слоў, што, наадварот, немагчыма ўявіць сабе, каб у такой красуні не было сэрца...

— О! У мяне, вядома, ёсць сэрца, якое можна пракалоць кінжалам, прастрэліць,—сказала Эстэла.—Я памру, вядома, калі яно перастане біцца; але вы ведаеце, што я хацела сказаць: у маім сэрцы няма месца сімпатыі, пяшчотнасці і іншым падобным глупствам.— Я кажу сур'ёзна,—гаварыла Эстэла, і твар яе стаў строгім, хоць бровы не варухнуліся і лоб заставаўся зусім гладкім.—Калі нам суджана часта сустракацца, то вам лепш раз назаўсёды прымірыцца з гэтай думкаю. Не,—спыніла яна мяне ўладарным жэстам, як толькі я папрабаваў адкрыць рот,—ні да каго я не адчуваю

асаблівай пяшчотнасці, я нават не разумею падобных пачуццяў.

Між тым у нашу адсутнасць былі запалены старыя кандэлябры, і міс Гевішам чакала мяне ў сваім крэсле. Мы пачалі наша звычайнае ў былы час катанне.

Час ляцеў, наступіла пара абеду, і Эстэла пайшла пераапануцца к абеду. Мы спыніліся каля сярэдзіны доўгага стала, міс Гевішам выцягнула сваю кастлявую руку і паклала яе на пажоўклы абрус. Эстэла, выходзячы, павярнулася, зірнула на нас цераз плячо, і міс Гевішам паслала ёй гарачы ваздушны пацалунак, у якім было нешта злавеснае.

Як толькі Эстэла вышла, і мы засталіся ўдваіх, міс Гевішам павярнулася да мяне і ціка сказала:

— Якая красуня? Якая стройная, як выхавана!
Ты-ж у захапленні ад яе?

— Усе павінны захапляцца ёю, міс Гевішам!

Яна, лежачы ў крэсле, абхапіла рукою маю шыю і прыцягнула мяне да сябе.

— Кахай яе!.. Кахай! Кахай!.. Як яна да цябе адносіцца?

Раней чым я сабраўся адказаць на гэтае шчакатлівае пытанне, яна зноў паўтарыла:

— Кахай!.. Кахай яе!.. Усёроўна, ці адказвае яна табе, ці не. Як-бы ні разрываў яна тваё сэрца,—а з часам яна стане больш вопытнай і разумнай,—усё-такі ты кахай яе, кахай, кахай!

Ніколі я не бачыў, каб хто-небудзь гаварыў з большым запалам. Я адчуваў, што, па меры таго, як яна захаплялася, маю шыю ўсё мацней і мацней сціскалі яе кастлявыя рукі.

— Слухай, Піп! Я яе ўзяла да сябе, узаконіла, выхавала для таго, каб яе кахалі. Кахай-жа яе!..

Яна надта часта паўтарала слова: «кахай», каб можна было не зразумець сэнсу яе рэчы. Але калі-б гэта слова, замест кахання, заклікала да нянавісці, да

роспачы, да помсты ці абяцала пакутлівую смерць, то і тады-б яно наўрад ці было больш падобным на праклён, чым цяпер, у яе вуснах.

— Я раскажу табе,—мармытала яна палкім шэптам,—што такое сапраўднае каханне. Гэта—сляпая адданасць, поўнае самаафяраванне і падпарадкаванне, давер'е—наперакор відавочнасці, вера, здольная змагацца з цэлым светам, гэта беззаветнае прысвячэнне ўсіх сіл душы і сэрца каханай істоце! Я сама так кахала!

Дзікі крык вырваўся з яе грудзей, калі яна вымавіла гэтыя словы. Яна ўскочыла з крэсла і сударажна кінулася наперад у сваім плаці, якое развявалася, як саван, а я стрымліваў яе за талію, бо мне здавалася, што яна здольна цяпер насмерць разбіцца аб сцяну.

Садзячы яе ў крэсла, я адчуў добра знаёмы мне пах і, павярнуўшыся, убачыў свайго апекуна.

Ён заўсёды насіў—я, здаецца, забыўся ўпамянуць аб гэтым—раскошныя фуляравыя насавыя хусткі велізарных мераў, і ў гэтую хвіліну ён трымаў у руках насавую хустку.

Заўважыўшы мой позірк, ён урачыста вымавіў пасля кароткай паўзы:

— Так, гэта дзіўна!—і высмаркаўся са здзіўляючым эфектам.

Міс Гевішам заўважыла яго адначасова са мною. Яна, як і ўсе, баялася яго. Перамогшы свой непакой, яна прамармытала, што ён акуратны, як заўсёды.

— Як заўсёды,—адказаў ён, падыходзячы да мяне.—Як справы, Піп? Ці не пракаціць вас, міс Гевішам? Дык вы тут, Піп?

Я паведаміў яму, што прыехаў сюды, выкліканы міс Гевішам, якая пажадала, каб я пабачыўся з Эстэлаю, на што ён адказаў:

— О, яна чароўная асоба!

Затым ён адной рукою пакаціў перад сабою міс Гевішам у яе крэсле, а другую засунуў у кішэню сваіх штаноў з такім выглядам, нібы там хаваўся цэлы запас тайн.

— А колькі разоў у жыцці, Піп, вы бачылі Эстэлу?—сказаў ён, спыняючыся.

— Колькі разоў?..

— Так, іменна. Дзесяць тысяч разоў?

— О, не, не столькі...

— Ну, два разы?

— Джагерс,—перапыніла яго міс Гевішам,—такіньце ў спакоі майго Піпа і ідзіце з ім уніз абедаць.

Мы ўвайшлі ў сталовую, дзе чакалі нас Эстэла і Сара Покет. Містэр Джагерс сеў на старшынскае месца, а Эстэла памясцілася супроць яго. Мы вельмі добра паабедалі і нам прыслужвала жанчына, якой я ніколі тут не бачыў, але якая, як я ведаў, даўно служыла ў гэтым таямнічым доме. Пасля абеду перад апекуном з'явілася бутэлька старога партвейну, у якім ён, відавочна, разумеў толк,—і дамы вышлі.

Калі мы засталіся ўдваіх, мой апякун прыняў такі непранікальны выгляд, быццам уладаў тайнамі ўсяго свету. Мне было няёмка. Не маючы пад рукамі нічога лепшага, ён браў пад допыт нават віно: ён разглядаў яго на святло, адсёрбваў, смакаваў, глытаў, ставіў чарку на стол, зноў разглядаў, нюхаў, рабіў сапраўднае следства, і я адчуваў такі непакой, як быццам віно магло паведаміць яму пра мяне што-небудзь нядобрае.

Міс Покет не з'явілася, калі мы сабраліся ў пакой міс Гевішам пагуляць у віст. Тым часам міс Гевішам паспела прыбраць Эстэлу: на руках у яе, на грудзях і ў валасах блішчалі лепшыя каштоўныя рэчы з туалета міс Гевішам. Я заўважыў, што нават мой апякун, які глядзеў на яе з-пад сваіх навісшых броваў, прыўзняў вочы, калі заззяла перад ім гэтая цудоўная прыгожасць ва ўсім сваім асляпляючым бляску.

Я не буду шмат гаварыць аб тым, з якім выглядам містэр Джагерс прыберагаў у часе гульні маленькіх козыраў і потым біў імі нашых тузаў і каралёў.

Гульня зацягнулася да дзевяці гадзін. Мы ўмовіліся, што я буду папярэджан аб прыездзе Эстэлы ў Лондан і сустрэну яе каля дылжанса. Я развітаўся з ёю, паціснуў ёй руку, і мы рассталіся.

Апжун мой займаў у гасцініцы «Блакiтнага Вепра» нумар побач са мною. Да глыбокай ночы ў маіх вушах гучэлі словы міс Гевішам: «Кахай яе, кахай, кахай!» Я змяніў іх па-свойму і паўтараў сотні разоў сваёй падушцы: «Я кахаю яе, кахаю, кахаю!».

РАЗДЗЕЛ XXVIII

Зараз-жа па прыездзе ў Лондан я паслаў Джо траскі і бочачку вустрыц у якасці адкупнога, каб хоць як-небудзь загладзіць сваю віну, і пасля гэтага накіраваўся ўжо ў Барнардава падвор'е.

Пасля абеду мы размясціліся ля каміна, і я сказаў Герберту:

— Дарагі Герберт, мне трэба паведаміць табе вельмі важную рэч.

— Я буду слухаць, дарагі Гендзель, вельмі ўважліва і сур'ёзна,—адказаў ён.

— Справа датычыць мяне, Герберт,— сказаў я,— і яшчэ адной асобы.

Герберт паклаў нагу на нагу і паглядзеў на агонь, схіліўшы галаву, але, бачачы, што я спыніўся, пытальна зірнуў на мяне.

— Герберт,—вымавіў я, кладучы руку яму на калена,—я кахаю, я абажаю Эстэлу!

Ані не здзіўляючыся, нібы так і павінна быць, Герберт адказаў мне:

— Вельмі добра. Дык што-ж?

— Дык што-ж! Няўжо табе больш няма чаго сказаць мне?

— Я хацеў сказаць: што-ж далей? А гэта і без цябе я даўно ведаю.

— Адкуль ты даведаўся?—закрычаў я.

— Адкуль я даведаўся, Гендзель? Ад цябе.

— Я табе ніколі не гаварыў гэтага.

— Не гаварыў? Вядома, не гаварыў... Але ў маёй талаве досыць кемлівасці, каб здагадацца. Ты даўно абажаеш яе—з таго часу, як я цябе ведаю. Ты ніколі не гаварыў мне!.. Ды ты аб гэтым цвярдзіў з раніцы да вечара!.. Калі ты мне раскажаш сваю біяграфію, дык зусім ясна даў мне зразумець, што пакахаў яе з першага-ж погляду, калі быў яшчэ вельмі і вельмі малады.

— Ну, нічога з табою не зробіш,—сказаў я, нікольні не сердзячыся на Герберта за яго адкрыццё,—я яе абажаў увесь час, а цяпер яна стала такая прыгожая і чароўная, як толькі можна сабе ўявіць. Я ўчора бачыўся з ёю, і калі раней кахаў яе, то цяпер кахаю ўдвая мацней.

— У такім выпадку тваё шчасце, Гендзель, што ты абраны і прызначаны для яе. Умоўчваючы аб тым, што закранаць нам забаронена, мы можам, здаецца, згадзіцца, што наконт гэтага не можа быць сумненняў. Але вось у чым справа: ці кахае цябе Эстэла?

Я сумна паківаў галавою.

— На вялікі жаль, не!

— Цярпенне, Гендзель! Наперадзе даволі часу, даволі! Але ты яшчэ нешта хацеў сказаць?

— Мне сорамна прызнацца,—адказаў я,—але мець такія думкі таксама сорамна, як і прызнавацца ў іх. Ты назваў мяне шчаслівым, і я... шчаслівы, вядома. Мiane мучыць сазнанне, што яшчэ ўчора я быў мурзатым хлапчуком у кузні, а цяпер?.. Хто-ж я цяпер?

— Перш за ўсё добры хлопец,—сказаў Герберт, усміхаючыся і паціскаючы мне руку,—вельмі добры хлопец, у якім даволі дзіўна злучаюцца хістанне і не-

рашучасць, самаўпеўненасць і недавер'е да сябе, і на-
тхненне і лятученнасць.

Я задумаўся на хвіліну, каб праверыць у галаве, ці сапраўды мой характар уяўляе сабою такую неймаверную сумесь. Некаторых рыс, на якія указаў Герберт, я не знаходзіў у сабе, але аб гэтым не варта было гаварыць.

— Калі я пытаюся, Герберт, хто я такі ў цяперашні час,—гаварыў я далей,—я толькі выражаю словамі думку, якая часцей за ўсё цікавіць мяне. Ты назваў мяне шчаслівым. Але падумай, я-ж нічога не зрабіў сам для сябе, а ўсё атрымаў з рук лёсу. Вядома, у мяне шмат шансаў на поспех, але як толькі падумаю я пра Эстэлу...

— А калі ты пра яе не думаеш,—спыніў мяне Герберт,—табе спакойней?

Ён зноў глядзеў на агонь, што было вельмі далікатна з яго боку.

— Не. Тады, дарагі Герберт, я канчаткова губляюся: будучае ўяўляецца мне няпэўным, і мне здаецца, што тысячы выпадковасцей гатовы абрушыцца на мяне. Не гаворачы аб забароненым пытанні, я магу толькі дадаць, што ўсе мае надзеі аснованы на пастаянстве адной асобы,—імя якой таксама спамянаць не буду,—і што яны яшчэ вельмі невыразныя і няпэўныя.

Выказаўшы гэта, я аблягчыў сваю душу ад гнёту, які заўсёды вісеў на ёй і стаў асабліва нясцерпным з учарашняга дня.

РАЗДЗЕЛ XXIX

Аднаго разу, калі я займаўся з містэрам Покетам, мне падалі пісьмо, адзін выгляд якога незвычайна ўсхваляваў мяне, бо я зараз-жа здагадаўся, адкуль яно, хоць ніколі не бачыў почырку, якім быў напісаны адрас. Пісьмо пачыналася не са слоў: «Дарагі містэр Піп» ці «Дарагі Піп», ці нарэшце «Дарагі»— не ведаю

ўжо, дапраўды, хто, але гаварыла літаральна наступнае:

«Я прыеду ў Лондан паслязаўтра ў поўдзень. Здаецца, мы ўмовіліся, што вы сустрэнеце мяне. Такое ва ўсякім выпадку жаданне міс Гевішам, і я пішу вам, каб яго выканаць. Яна пасылае вам сваё прывітанне. Адданая вам Эстэла».

Калі-б было дастаткова часу, вельмі можа быць, што я загадаў-бы сабе к гэтаму дню некалькі новых касцюмаў, але паколькі часу не было, то я павінен быў задавольвацца тымі, што былі ў наяўнасці. Я адразу страціў апетыт і пазбавіўся сну і спакою, пакуль не настаў жаданы дзень. Але і ён не вярнуў мне страшнай роўнавагі, а, наадварот, я хваляўся яшчэ больш. Я пачаў снаваць каля канторы дыліжансаў спазранку, калі, мусіць, дыліжанс, якога я чакаў, не выехаў яшчэ з гасцініцы «Блакiтнага Вепра» ў нашым горадзе. Я ведаў гэта вельмі добра, але мяне ахапляла трывога, як толькі я адыходзіў ад канторы дыліжансаў хоць на пяць хвілін.

Эстэла была цудоўна прыгожая ў дарожным плаці з футроваю аблямоўкай. Ніколі нават мне не здавалася яна такою красуняй, і яе абыходжанне са мною было чароўнае, як ніколі раней. Гэтую перамену я прыпісваў уплыву міс Гевішам.

Мы былі на двары гасцініцы, і яна ўказвала мне свае рэчы. Калі яны былі сабраны, я ўспомніў, што, паглынуты цалкам думкаю аб ёй, я не запытаўся нават, куды яна едзе.

— Я еду ў Рычмонд,—сказала яна мне.—Вы найміце мне карэту і праводзьце мяне. Вось вам грошы. Плаціце імі за ўсе мае выдаткі. Бярыце! Нам з вамі няма чаго разважаць, мы павінны падпарадкавацца загадам і не можам змяняць іх па ўласнаму жаданню.

Калі яна перадавала мне кашалёк, я стараўся адга-

даць затоены сэнс яе апошніх слоў. Яна вымавіла іх крыху высокамерным тонам, але без гневу.

— Да каго вы едзеце ў Рычмонд?—запытаў я Эстэлу.

— Я пасялюся,—сказала яна,—і за вялікія грошы, у адной мясцовай жыхаркі, якая карыстаецца ўплывам у грамадстве, прынамсі, так яна гаворыць, буду выязджаць з ёю ўсюды, каб людзей паглядзець і сябе паказаць.

— Я думаю, вас будзе забаўляць рознастайнасць уражанняў і захапленне, выклікаемае вамі.

— Так, я думаю.

Яна вымавіла гэта так бесклапотна, што я сказаў ёй:

— Вы гаворыце аб сабе, як аб старонняй асобе.

— Адкуль вы ведаеце, як я гавару аб іншых? Пачакайце, пачакайце,—сказала яна з чароўнай усмешкаю,—я яшчэ не паступіла да вас у вучэнне; я магу яшчэ гаварыць так, як мне ўздумаецца. Ну, а вам як жывецца ў містэра Покета?

— Вельмі добра, наколькі...

Мне здаецца, што цяпер быў зручны выпадак выказацца

— Наколькі—што?—запыталася Эстэла

— Наколькі гэта магчыма для мяне дзе-б там ні было воддаль ад вас.

— Які вы наіўны!—сказала Эстэла зусім спакойна.— Як у вас язык паварачваецца балбатаць такое глупства? Містэр Покет, мусіць, значна цікавей за астатніх членаў сям'і?

— Так, нязмерна цікавей. Ён нікому не жадае зла.

— Не дадавайце толькі: апрача самога сябе,—перапыніла мяне Эстэла.—Я ненавіджу падобных людзей. Але ён, здаецца, сапраўды бескарыслівы і вышэй за дробязную зайздасць і злосць, прынамсі я так чула аб ім...

ўжо, дапраўды, хто, але гаварыла літаральна наступнае:

«Я прыеду ў Лондан паслязаўтра ў поўдзень. Здаецца, мы ўмовіліся, што вы сустрэнеце мяне. Такое ва ўсякім выпадку жаданне міс Гевішам, і я пішу вам, каб яго выканаць. Яна пасылае вам сваё прывітанне. Адданая вам Эстэла».

Калі-б было дастаткова часу, вельмі можа быць, што я загадаў-бы сабе к гэтаму дню некалькі новых касцюмаў, але паколькі часу не было, то я павінен быў задавольвацца тымі, што былі ў наяўнасці. Я адразу страціў апетыт і пазбавіўся сну і спакою, пакуль не настаў жаданы дзень. Але і ён не вярнуў мне страчанага роўнавагі, а, наадварот, я хваляваўся яшчэ больш. Я пачаў снаваць каля канторы дыліжансаў спазранку, калі, мусіць, дыліжанс, якога я чакаў, не выехаў яшчэ з гасцініцы «Блакiтнага Вепра» ў нашым горадзе. Я ведаў гэта вельмі добра, але мяне ахапляла трывога, як толькі я адыходзіў ад канторы дыліжансаў хоць на пяць хвілін.

Эстэла была цудоўна прыгожая ў дарожным плацці з футроваю аблямоўкай. Ніколі нават мне не здавалася яна такою красуняй, і яе абыходжанне са мною было чароўнае, як ніколі раней. Гэтую перамену я прыпісваў уплыву міс Гевішам.

Мы былі на двары гасцініцы, і яна ўказвала мне свае рэчы. Калі яны былі сабраны, я ўспомніў, што, паглынуты цалкам думкаю аб ёй, я не запытаўся нават, куды яна едзе.

— Я еду ў Рычмонд,—сказала яна мне.—Вы найміце мне карэту і праводзьце мяне. Вось вам грошы. Плацце імі за ўсе мае выдаткі. Бярыце! Нам з вамі няма чаго разважаць, мы павінны падпарадкавацца загадам і не можам змяняць іх па ўласнаму жаданню.

Калі яна перадавала мне кашалёк, я стараўся адга-

даць затоены сэнс яе апошніх слоў. Яна вымавіла іх крыху высокамерным тонам, але без гневу.

— Да каго вы едзеце ў Рычмонд?—запытаў я Эстэлу.

— Я пасялюся,—сказала яна,—і за вялікія грошы, у адной мясцовай жыхаркі, якая карыстаецца ўплывам у грамадстве, прынамсі, так яна гаворыць, буду выязджаць з ёю ўсюды, каб людзей паглядзець і сябе паказаць.

— Я думаю, вас будзе забаўляць рознастайнасць уражанняў і захапленне, выклікаемае вамі.

— Так, я думаю.

Яна вымавіла гэта так бесклапотна, што я сказаў ёй:

— Вы гаворыце аб сабе, як аб старонняй асобе.

— Адкуль вы ведаеце, як я гавару аб іншых? Пачакайце, пачакайце,—сказала яна з чароўнай усмешкаю,—я яшчэ не паступіла да вас у вучэнне; я магу яшчэ гаворыць так, як мне ўздумаецца. Ну, а вам як жывецца ў містэра Покета?

— Вельмі добра, наколькі...

Мне здаецца, што цяпер быў зручны выпадак выказацца

— Наколькі—што?—запыталася Эстэла

— Наколькі гэта магчыма для мяне дзе-б там ні было воддаць ад вас.

— Які вы наіўны!—сказала Эстэла зусім спакойна.—Як у вас язык паварачваецца балбатаць такое глупства? Містэр Покет, мусіць, значна цікавей за астатніх членаў сям'і?

— Так, нязмерна цікавей. Ён нікому не жадае зла.

— Не дадавайце толькі: апрача самога сябе,—перапыніла мяне Эстэла.—Я ненавіджу падобных людзей. Але ён, здаецца, сапраўды бескарыслівы і вышэй за дробязную зайздрасць і злосць, прынамсі я так чула аб ім...

Я даў сабе слова асцярожна гаварыць з ёю пра Фвайго апекуна, але, папаўшы на гэту тэму, я апісаў-бы абавязкова наш абед у Джэрард-стрыце, калі-б раптам у карэту не прарваўся сноп моцнага газавага святла. Мне здавалася, што ўсё зазьяла навокал і нібы асвяцілася тым-жа невытлумачальным пачуццём, якое ўладала мною. Я быў аслеплены на некалькі імгненняў, быццам перада мною бліснула маланка.

Гутарка перайшла на другія прадметы: на цікавыя месцы дарогі, па якой мы ехалі, і наогул усёй гэтай часткі Лондана і т. п. Яна, па яе словах, амаль зусім не ведала Лондана, таму што ніколі, да самай паездкі ва Францыю, не бывала далей бліжэйшых ваколіц нашага горада, а ў Лондане бывала толькі праездам, па дарозе ва Францыю і назад. Я запытаўся ў яе, ці не будзе мець якіх-небудзь адносін да яе мой апякун у часе яе прабывання ў Рычмондзе, на што яна горача адказвала:

— Не. Крыў божа!

Праязджаючы праз Гамерсміт, я паказаў ёй, дзе жыў містэр Мацью Покет, і сказаў, што гэта вельмі блізка ад Рычмонда, а таму я спадзяюся часам бачыцца з ёю.

— Вядома, мы будзем бачыцца... Вы можаце прыходзіць да мяне, калі вам уздумаецца... У сям'і, у якой буду я жыць, пра вас, напэўна, ужо ведаюць.

Я запытаўся, ці вялікая гэтая сям'я.

— Не, іх усяго двое—маці і дачка. Матулька, здаецца, блagarодная лэдзі, якая не ўпускае, аднак, выпадку прыдбаць грошай.

— Мяне здзіўляе, што міс Гевішам адважылася так хутка зноў расстацца з вамі.

— Гэта ўваходзіць у яе планы наконт маёй будучыні, Піп,—сказала Эстэла ўздыхаючы, як быццам яна стамілася.—Я павінна заўсёды пісаць ёй, бачыцца з ёю праз пэўны час і паведамляць, як мне жывецца з маімі

брыльянтамі, таму што яны амаль усе цяпер належаць мне.

Эстэла ўпершыню назвала мяне проста па імені. Зразумела, яна зрабіла гэта свядома, вельмі добра разумеючы, што я не прапушчу гэтага міма вушэй.

Мы прыехалі ў Рычмонд і дасягнулі мэты свайго падарожжа, як мне здалося, залішне сора. Перад намі быў паважаны старадаўні дом, размешчаны сярод лугавінкі. У цішыні месячнай ночы забразгатаў звана-чак, і хутка дзве румяныя, як вішні, дзяўчыны вышлі сустрэць Эстэлу.

Яе багаж хутка знік за ўваходнымі дзвярыма, а следам за імі знікла і Эстэла, паціснуўшы мне руку і ўсміхнуўшыся на развітанне. А я ўсё стаяў перад домам і думаю, якое вялікае шчасце было-б жыць з ёю, усведамляючы ў той-жа час, што я і тут быў-бы не шчаслівым, а жалкім перад ёю.

Нарэшце я сеў у карэту і паехаў назад у Гамерсміт, не атрымаўшы супакаення.

РАЗДЗЕЛ ХХХ

Прызвычаіўшыся крыху да сваіх надзей, я пачаў мімаволі назіраць, як дзейнічаюць яны на мяне самога і на акружаючых. Як ні стараўся я не заўважаць іх уплыву на мой характар, я ўсё-такі ўсведамляў, што ўплыў гэты быў далёка не добры. Мяне заўсёды мучыла ўсведамленне вінаватасці перад Джо, а таксама і перад Бідзі. Часта, прачынаючыся ўночы, я з горкім пачуццём думаю аб тым, што быў-бы і больш шчаслівы і лепшы, калі-б ніколі не бачыў міс Гевішам і калі-б вырас у старой кузні вучнем сумленнага Джо, здаволены сваім лёсам. Часта па вечарах, калі я адзінока сядзеў перад камінам, мне здавалася, што ўсё-такі няма на свеце ачага больш прыветнага, чым наш кавальскі горан ці кухонная печ. Але вобраз Эстэлы так неадчэпна ўплятаўся ва ўсе мае непакойныя мары,

што я зусім не мог разабрацца, наколькі ва ўсіх сваіх пакутах быў вінаваты я сам. Што датычыць майго ўплыву на іншых, то тут не магло быць сумненняў: я ўсведамляў, хоць, можа, і недастаткова ясна, што мой уплыў нікому не прынёс карысці, а ў асаблівасці Герберту.

У яго быў мяккі, уступчывы характар, і мае марна-траўныя звычкі ўцягнулі яго ў празмерныя выдаткі, парушылі прастату яго прывычак і ўскаламуцілі яго спакой. Тое, што з-за мяне іншыя члены сям'і Покет пускаліся на мізэрныя хітрасці, мяне не закранала, таму што хітрыкі гэтыя былі ў іх натуры і прабудзіліся-б усёроўна пад уплывам першага поваду, калі-б нават мяне зусім не было. Але Герберт зусім іншая справа. Я часта папракаў сябе за тое, што з мае ласкі ён нацягаў у свае скромныя пакоі прыгожай, але бескарыснай мэблі і завёў «тырана» ў камізэльцы кана-рэчнага колеру.

Дайшло да таго, што для павелічэння хатніх выгод я нарабіў даўгоў, і Герберт узяў з мяне прыклад. Па парадзе Стартопа, мы дабіліся чэсці залічэння ў члены клуба «Лясных драздоў». Задачы гэтай установы назаўсёды засталіся для мяне загадкаю, калі не лічыць задачамі таго, што панове члены абавязкова сходзіліся разам два разы ў месяц, каб есці дарагія абеды, прычым заядла сварыліся паміж сабою і забаўляліся тым, што спойвалі да бяспамяцтва шасцярых лакеяў, якія сваімі галовамі лічылі потым ступенькі на лесніцах.

Мы транжырылі грошы як толькі маглі, а ўзамен іх нам совалі што папала. Мы заўсёды адчувалі нястачу ў грошах, і большая частка нашых знаёмых у гэтых адносінах была падобна да нас. Мы ашуквалі сябе і ўвабражалі, што весялімся, але, праўду сказаць, ніколі не адчувалі сапраўднай весялосці. Я, аднак, упэўнен, што ў гэтых адносінах мы не былі выключэннем.

Кожны дзень Герберт ішоў у Сіці выглядаць падыходзячую справу. Я часта заходзіў да яго. Ён засядаў у цёмным пакоі, у якім былі толькі бутэлькі чарніла, вешалка, скрынка з вугаллем, клубок бічоўкі, каляндар, канторка, табурэт і лаўка, і не памятаю, каб мне здарылася калі-небудзь застаць яго за іншым заняткам, апроча цярплівага чакання падыходзячага выпадку.

Наш настрой быў такі, што, калі-б мы не былі так прывязаны адзін да аднаго, то, напэўна, сварыліся-б кожны дзень.

У пэўныя дні (праўдзівей—у няпэўныя, бо ўсё залежала ад нашага настрою) я казаў Герберту з такім выглядам, як быццам толькі што зрабіў надзвычайнае адкрыццё:

— Дарагі Герберт, мы зарываемся.

— Дарагі Гендзель,—адказваў мне Герберт зусім шчыра,—вер ці не вер, але тое-ж самае па дзіўнаму супаданню было і ў мяне на языку.

— Дык высветлім-жа, Герберт,—падхапляў я,—становішча спраў!

Падобнае рашэнне падымала нас ва ўласных вачах. Я думаў, што іменна ў гэтым заключаецца сапраўдная дзелавітасць, што іменна такім чынам надзейней за ўсё змагацца з бядою, і Герберт быў цалкам згодзен са мною.

Дзея такой падзеі мы заказвалі на абед якую-небудзь дзівосную страву і бутэльку таксама якога-небудзь незвычайнага віна, каб падмацаваць бадзёрасць і быць на вышыні прызначэння. Пасля абеду мы раскладвалі кучу пер'яў, адпаведную колькасць чарніла, белай і прамакальнай паперы, бо нам здавалася неабходным мець пад рукамі пісьмовыя прылады ў дастатку.

Я браў аркуш паперы і выводзіў на версе чоткім по-

чыркам загаловак: «Баланс даўгоў Піпа», клапаціва
адзначаючы: «Барнадава падвор'е, такога-то чыстага»

Герберт таксама браў аркуш паперы і выволаківаў
такі-ж самы загаловак: «Баланс даўгоў Герберта».

Праз некаторы час я пытаў у Герберта, як яго
справы. Герберт спачатку пачосваў галаву, гледзячы на
вынікі, якія ўсё разрасталіся, і казаў:

— Даўгі растуць, Гендзель, растуць, клянуся
жыццём!

— Будзь цвёрды, Герберт,—адказваў я, пачынаючы
скрыпец пярком з асаблівай стараннасцю,—зірні на
справу проста: высветлі ўсё—і не палойся!

— І рад-бы, Гендзель, ды нічога не зробіш!

Тым не менш мой рашучы тон дзейнічаў, і Герберт
зноў браўся за работу. Праз хвіліну ён зноў кідаў з
тае прычыны, што нехапала рахунка якога-небудзь
Кобса, Лобса ці Нобса, гледзячы на акалічнасці.

— Дык вось што, Герберт,—вазьмі максімум, акружылі
лічбу і ўпішы ў баланс.

— Вось гэта думка!—адказваў у здзіўленні
прыяцель.—Дапраўды, у цябе надзвычайная практыч-
ная кемлівасць!

Мая бухгалтэрыя мела яшчэ адну бліскучую якасць,
якую я назваў «акругленнем вынікаў». Дапусцім,
напрыклад, даўгі Герберта дасягалі шасцідзесяці ча-
рох фунтаў, чатырох шылінгаў двух пенсаў. Тады
казаў: «Акруглім і напішам: дзвесце фунтаў». Або,
пусцім, мае даўгі былі ў чатыры разы большыя,
таксама «акругляў» іх да сямісот фунтаў. Я быў вельмі
высокай думкі аб камерцыйных уласцівасцях сваёго
«акруглення», але цяпер, успамінаючы мінулае, павінен
прызнаць яго вельмі нявыгадным прыёмам, таму што
мы звычайна рабілі зараз-жа новыя даўгі, каб апра-
даць зробленае «акругленне», а часам, захапіўшыся
прастатой гэтага сродку выплаты, вымушаны былі
рабіць новыя «акругленні».

і К° паклапаціліся аб усім неабходным для пахавання і ўладарылі ў доме Джо.

Небарака Джо, захутаны ў чорны плашч, які завязваўся вялізным бантам пад самым падбародкам, адзінока сядзеў на покуце, куды яго, напэўна, у якасці верхавода працэсіі, запратаў містэр Траб.

Калі я нахіліўся і сказаў яму:

— Ну, што, Джо?

Ён адказаў толькі:

— Піп... Любы Піп, ты ведаў яе яшчэ красуняй!

Ён паціснуў мне руку і змоўк.

Бідзі была вельмі мілая і скромная ў чорным плаці; яна спакойна і талкога дапамагала ўсім. Я прывітаўся з ёю і, лічачы, што цяпер не час для балбатні, усеўся побач з Джо і запытаўся, дзе-ж паклалі... яе... сястру? У пакоі пахла салодкім караваем, і я пачаў шукаць вачыма стол з закускаю. Я ледзь разгледзеў яго, увайшоўшы з святла ў пакой. На сталe былі раскладзены кавалкі каравая, разрэзаныя апельсіны, сандвічы, сухары і красаваліся два графіны, якія, наколькі памятаю, раней служылі толькі ўпрыгожаннем, а ў ход не пускаліся; у адным з іх быў партвейн, у другім—херэс. Каля стала стаяў містэр Пембльчук у чорным плашчы, з аршыновым крэпам на капелюшы і, уплятаючы за абедзве шчакі, стараўся ліслівымі жэстамі звярнуць на стол маю ўвагу. Нарэшце, калі яму гэта ўдалося, ён падышоў да мяне, разносячы пах херэса і каравая, і ціха сказаў усхваляваным голасам:

— Дазвольце, сэр!—і паціснуў мне руку.

Заўважыў я таксама містэра і місіс Гебль, якія, як патрабавалася акалічнасцямі, моўчкі сядзелі ў кутку. Траб усіх нас убраў як пудзілаў, паколькі мы павінны былі прымаць удзел у пахавальнай цырамоніі.

Пакуль Траб расстаўляў нас у пакоі парамі, як быццам мы збіраліся танцаваць кадрыль, Джо ціха сказаў мне:

— Ведаеш, Піп, я лепш-бы сам панёс яе ў царкву з трыма-чатырма прыцялямі, якія дапамаглі-б мне ад шчырага сэрца сваімі рукамі, ды баюся, як-бы суседзі не казалі, што я не шаную яе памяці.

— Выньце насавыя хустачкі!—ускрыкнуў у гэтую хвіліну містэр Траб афіцыйным тонам.—Выньце хустачкі! Усё гатова!

Мы паднеслі хустачкі да твара, нібы ў нас з носа ішла кроў, і вышлі парамі: я з Джо, Бідзі з Пембльчукам, містэр Гебль з жонкаю. Тленныя астанкі маёй сястры вынеслі з кухні, і працэсія рушыла.

Суседзі голасна выхвалялі ўрачыстасць працэсіі, і мы служылі прадметам захапляючага здзіўлення ўвесь час, пакуль ішлі праз вёску.

Але вось воддаль паказаліся балоты, а за імі белыя парусы караблёў, і мы спыніліся на могілках, перад магілаю маіх бацькоў—нябожчыка Філіпа Пірыпа, тутэйшага прыходу, і Джорджыяны, жонкі памянёнага, якіх я ніколі не ведаў. Цела сястры ціха апусцілі ў зямлю, а жеўранкі пелі ў небе, лёгкі ветрык калыхаў дрэвы і гнаў лёгкія воблакі, якія кідалі на зямлю пясныя цені.

Вярнуўшыся з могілак, Пембльчук пайшоў расам з супругамі Гебль правесці ў іх вечар і раскажваць у «Трох Вясёлых Грабцах», як ён першы ашчаслівіў мяне і як, дзякуючы яму, мне так пашанцавала.

Мы, гэта значыць я, Джо і Бідзі, узяліся за халодны абед, але абедалі ў гасціным пакоі, а не ў кухні, і адчувалі нейкую няёмкую напружанасць. Пасля абеду я прымусіў Джо закурыць люльку, і няёмкасць знікла, калі мы, абышоўшы кузню, уселіся на двары на вялікім камені. Джо пераапануўся і аказаўся ў смешным касцюме—поўсвяточным, поўрабочым, ад чаго зрабіўся больш натуральным і простым і стаў больш падобным на самога сябе.

Ён вельмі ўзрадаваўся, калі я папрасіў яго памясціць мяне на ноч у маім старым пакоі, а я быў таксама вельмі задаволены сабою, лічачы, што мая просьба даказвала маё велікадушша. Як толькі апусціліся начныя цені, я, пад першым прыстойным повадам, выклікаў Бідзі ў сад, каб пагутарыць з ёю сам-на-сам.

— Бідзі,—сказаў я,—вы маглі-б, здаецца, напісаць мне аб гэтай сумнай падзеі.

— Сапраўды, містэр Піп?—сказала Бідзі.—Я напісала-б, калі-б ведала, што гэта трэба.

— Не думайце, што я злуюся, але вы павінны былі-б пра гэта падумаць.

— Вы думаеце, містэр Піп?

Яна была такая спакойная, такая прыгожая, такая мілая, здавалася мне ўвасабленнем такой дабрагты, што я не адважыўся засмучаць яе. Мы ішлі побач, і, зірнуўшы на яе апушчаныя вочы, я перамяніў гутарку.

— Вам, любая Бідзі, цяжка, як відаць, будзе заставацца тут?

— Немагчыма, містэр Піп,—сказала Бідзі сумным голасам, але зусім рашуча.—Я перагаварыла з місіс Гебль і заўтра пераеду да яе. Мы будзем клапаціцца аб містэры Гарджэры, пакуль ён уладзіцца нанова.

— Як-жа вы самі ўладзіцеся, Бідзі? Можна, вам патрэбны грошы...

— Як я ўладжуся?—перапытала Бідзі, чырванючы.—Я спадзяюся атрымаць месца настаўніцы ў новай школе, якую скоро адбудуюць. Я маю добрую рэкамендацыю ад суседзяў і думаю, што ў мяне хоціць цяжкі і стараннасці давучыцца, вучачы другіх. Вы ведаеце, містэр Піп,—казала далей Бідзі, зірнуўшы на мяне з усмешкаю,—новыя школы не тое, што старыя; а я і ў тых часы шмат чаму навучылася ад вас і ў вольны час старалася ўдасканаціцца.

— Я думаю, Бідзі, вы заўсёды здолееце ўдасканаціцца, нават пры самых немагчымых умовах.

— Ах, толькі-б не ў дрэнных нахілах,—прамармытала Бідзі.

Гэта была хутчэй затоеная думка, якая прарвалася, чым папрок па майму адрасу.

«Ну,—падумаў я,—пакінем гэта».

Я ішоў далей побач з Бідзі, якая ўпарта глядзела ў зямлю. Яна гаварыла, як любіць мяне Джо, гаварыла, што ён ніколі ні на што не скардзіўся. Бідзі не дагаварыла, што ён не скардзіўся на мяне, бо ў гэтым не было ніякай патрэбы, і я вельмі добра разумеў, што яна хацела сказаць.

— Так, Джо вышэй за ўсякія пахвалы,—сказаў я.— Мы часта будзем гаварыць, Бідзі, аб гэтым, таму што, безумоўна, я часта буду прыезджаць сюды. Я не хочу пакідаць цяпер небараку Джо аднаго.

Бідзі нічога не адказала.

— Вы слухаеце, Бідзі?

— Так, містэр Піп.

— Чаму вы называеце мяне містэрам Піпам? Гэта нядобра з вашага боку. Але скажыце, Бідзі, чаму вы маўчыце?

— Чаму я маўчу?—нясмела запытала Бідзі.

— Бідзі,—сказаў я тонам зняважанай нявіннасці,— я прашу вас растлумачыць, што азначае гэтае маўчанне?

— Што азначае?—паўтарыла Бідзі.

— Фу ты!.. Не паўтарайце, як папугай! Раней вы так са мною не гаварылі.

— Не гаварыла?—сказала Бідзі.—Не, містэр Піп, гаварыла.

Я рашыў, што лепш будзе пакінуць і гэтую тэму. Аднак, прайшоўшыся з ёю яшчэ моўчкі па садзе, я зноў пачаў гутарку.

— Бідзі, я зараз казаў, што буду прыезджаць да Джо. Вы прамаўчалі... Скажыце, Бідзі, чаму?

— Вы ўпэўнены, што будзеце часта прыезджаць

сюды?—запыталася Бідзі, спыняючыся на вузенькай садовай дарожцы і гледзячы на мяне ва ўпор сваімі яснымі і добрымі вачыма.

— Божа мой!—усклікнуў я, нібы ў распачы, што не маю магчымасці пераканаць Бідзі,—вось гэта дык сапраўды ў вас нядобры нахіл. Не гаварыце мне гэтага, Бідзі, калі ласка. Мне гэта надта цяжка.

На гэтай прыстойнай падставе я за вячэраю трымаўся як можна далей ад Бідзі і, уходзячы да сябе ў стары пакойчык, развітаўся з ёю вельмі халодна. Усякі раз, як я ноччу прачынаўся,—а прачынаўся я праз кожныя чвэрць гадзіны,—мая думка вярталася да несправядлівай злой крыўды, якую нанесла мне Бідзі.

Мне трэба было выехаць вельмі рана. Я ўстаў з пеўнямі і неўзаметку зірнуў праз акно ў кузню. Некалькі хвілін любаваўся я Джо, які ўжо быў за работаю і дыхаў здароўем і сілаю.

— Бывай, любы Джо! Не, дзеля бога не выцірай! Дай мне сваю чэсную, чорную руку! Я вярнуся скора і пачну наведваць цябе часта.

— Няма патрэбы надта скора, сэр, і надта часта, Піп,—сказаў Джо.

Бідзі чакала мяне ля дзвярэй кухні з кубкам сырадойнага малака і кавалкам хлеба.

— Бідзі,—вымавіў я, працягваючы ёй руку на развітанне,—я не сядую, але я ў засмучэнні.

— Не засмучайцеся,—сказала яна з пачуццём.— Няхай лепш мне будзе цяжка, калі я была несправядліва.

І зноў туман расцілаўся перада мною. Здавалася, ён гаварыў мне, што Бідзі мела падставу і што я не вярнуся сюды. На вялікі жаль, гэта была праўда.

РАЗДЕЛ XXXII

Час ішоў, наступіла маё поўналецце, і пацвердзілася прадраканне Герберта, што яно наступіць раней, чым я даведаюся аб чым-небудзь больш пэўным у сзаім становішчы.

Дня майго поўналецця мы чакалі, поўныя меркаванняў, таму што абодва былі пераконаны, што мой апякун скажа нарэшце што-небудзь больш пэўнае з гэтага поваду.

Я паклапаціўся дакладна паведаміць у Літль-Брытэн аб дні майго нараджэння. Напярэдадні я атрымаў ад Веміка афіцыйнае паведамленне аб тым, што містэр Джагерс запрашае мяне наведць яго ў гэты ўрачысты дзень а пятай гадзіне папоўдні. Гэта акалічнасць канчаткова пераканала нас, што павінна адбыцца нешта незвычайнае, і мяне ахапіла незвычайнае хваляванне, калі я дакладна ўзначаны час пайшоў у кантору апекуна. У прыёмнай мяне павіншаваў Вемік і нерашуча пачасаў каля носа тонкаю складзенаю паперкаю, якая сваім выглядам зрабіла на мяне вельмі прыемнае ўражанне. Але ён ні словам не ўпамянуў аб ёй, толькі знакам запрасіў мяне прайсці ў кабінет апекуна. Быў лістапад, і мой апякун грэўся ля каміна, засушуўшы рукі пад фалды сурдута.

— Ну, Піп, я цяпер павінен называць вас «містэр Піп». Віншую вас, містэр Піп.

Мы паціснулі адзін аднаму рукі, і я падзякаваў яму.

— Сядайце, містэр Піп,—сказаў апякун.

Калі я сеў, ён, не змяняючы позы і ссунуўшы бровы, па-ранейшаму разглядаў свае боты, а я адчуваў сябе не асабліва ёмка, і мне ўспомніўся стары час, калі я, бывала, сядзеў на магільнай пліце.

— Цяпер, мой юны дружа,—пачаў апякун з такім выглядам, як быццам збіраўся дапытваць мяне,—я жадаю наконт с'яго-таго пагаварыць з вамі.

— Наконт чаго, сэр?..

— Колькі, па ваших разліках, вы пражываеце?—запытаўся містэр Джагерс, спачатку нахіляючыся і гледзячы ў зямлю, а потым закідваючы галаву і ўзіраючыся ў столь.

— Колькі пражываю?

— Так, колькі пражываеце?—паўтарыў містэр Джагерс, гледзячы на столь.

Потым, абвёўшы вачыма ўвесь пакой, ён выцягнуў насаваю хустачку і паднёс яе да твара.

Я так часта прыводзіў свае справы ў парадак, што зусім страціў усякае ўяўленне аб тым, колькі пражываў у сапраўднасці, і сазнаўся, што, на мой вялікі жаль, я не магу адказаць на пытанне. Адказ мой, здавалася, зрабіў на містэра Джагерса прыемнае ўражанне.

— Я так і думаў,—сказаў ён, і высмаркаўся з выглядам поўнага задавальнення.—Я задаў вам пытанне, дружа мой. Можа, і вы ў сваю чаргу хочаце аб чым-небудзь запытаць мяне?

— Вядома, мне было-б вельмі прыемна задаць вам некалькі пытанняў, але я памятаю вашу забарону.

— Ну, пытайцеся,—сказаў містэр Джагерс.

— Даведаюся я сёння, хто мой дабрадзеі?

— Не! Пытайцеся аб іншым.

— Ці скоро прынамсі я даведаюся аб гэтым?

— Адкладзіце і гэта ўбок і пытайцеся далей.

Я збіраўся з думкамі, але мне здавалася немагчымым пазбегнуць шчакатлівага пытання.

— Ці атрымаю я што-небудзь сёння?

Містэр Джагерс адказаў радасным голасам:

— Я ведаў, што мы дойдзем і да гэтага!

Ён загадаў Веміку прынесці таямнічую паперку. Вемік з'явіўся, падаў яе і знік.

— Цяпер, містэр Піп,—сказаў містэр Джагерс,—слухайце. Бралі грошы вы досыць спраўна: ваша імя часта сустракаецца ў касавай кнізе ў Веміка. Але ў вас, вядома, ёсць яшчэ даўгі?

— Баюся, сэр, што прыдзецца сказаць: ёсць.

— Вы вельмі добра ведаеце, што прыдзецца сказаць—ёсць. Ці-ж не праўда?—сказаў містэр Джагерс.

— Так, сэр.

— Я не пытаюся, колькі ў вас даўгоў, таму што вы самі гэтага не ведаеце; ды калі-б і ведалі, не казалі-б мне! Так, так, дружа мой!—ускрыкнуў містэр Джагерс, памахваючы ўказальным пальцам, калі заўважыў маю спробу пратэставаць.—Мабыць, пры ўсім жаданні, вы не змаглі-б сказаць мне гэтага. Я гэта разумею лепш за вас. А цяпер вазьміце гэту паперку. Узялі?.. Вельмі добра!.. Цяпер разгарніце і скажыце, што гэта такое?

— Гэта банкавы білет у пяцьсот фунтаў,—сказаў я.

— Так, банкавы білет у пяцьсот фунтаў. Сума нядрэнная. Што вы аб гэтым скажаце?

— Ды што-ж іншае можна сказаць?

— Адказвайце на пытанне,—сказаў містэр Джагерс.

— Вельмі нядрэнная сума.

— Вы лічыце, што сума нядрэнная? Вельмі добра. Гэтая нядрэнная сума належыць вам, містэр Піп, гэта вам падарунак к сёнешняму дню, задатак выканання ваших надзей. Вы павінны ад гэтага часу задавальняцца такою-ж сумаю кожны год; ні ў якім разе не больш, пакуль не пажадае з'явіцца ваш дабрадзей. Інакш кажучы, атрымлівайце праз кожныя тры месяцы ад Веміка свае сто дваццаць пяць фунтаў і жывіце, як хочаце, пакуль не ўступіце ў зносіны з галоўным віноў, нікам ваших даброт. Я-ж, як і раней казаў вам, просты павераны і выконваю чужыя даручэнні, за што мне і заплачана. Я лічу іх зусім недарэчнымі, але атрымаў грошы зусім не за тое, каб выказаць свае думкі.

Я пачаў дзякаваць свайму невядомаму дабрадзею за яго велікадушную шчодрасць, але містэр Джагерс спыніў мяне:

— Мне плацяць не за тое, каб пераказаць вашы словы каму-б то ні было,—сказаў ён халодна і са-

браўшы свае фалды, пачаў разглядаць канцы ботаў з такім выглядам, як быццам падазраваў іх у злосных замыслах супроць сябе.

— Калі вы сказалі мне ўсё, сэр,—заўважыў я,—то мне таксама няма чаго дадаць.

Ён кінуў галавою ў знак згоды і, выцягнуўшы свой хранометр, запытаўся, дзе я буду абедаяць. Я адказаў, што абедаяю дома з Гербертам, затым мне заставалася толькі запытацца, ці не зробіць ён нам чэсць адабедаяць разам з намі. Ён ахвотна згадзіўся, але рашуча абвясціў, што пойдзе зараз-жа са мною, каб я не мог дзеля яго рабіць ніякіх асаблівых падрыхтаванняў. Яму патрэбна было толькі напісаць некалькі пісьмаў і, вядома, вымыць рукі. Я сказаў, што пайду ў суседні пакой пабалбатаць з Вемікам.

Справа ў тым, што як толькі я адчуў у кішэні пяцьсот фунтаў, як зараз-жа ў мяне з'явілася думка, якая і раней з'яўлялася ў мяне, і я рашыў, што Вемік быў-бы вельмі добрым дарадчыкам у такой справе. Ён ужо замкнуў сваю касу і збіраўся выходзіць.

— Містэр Вемік,—сказаў я,—мне трэба параіцца з вамі. Мне хацелася-б зрабіць што-небудзь карыснае для свайго друга...

Вемік паківаў галавою, як быццам у такой легкамысленай справе яму зусім не было чаго параіць.

— Мой друг,—казаў я далей,—жадае прыстроіцца да камерцыйнай справы, але ў яго няма грошай, і пачаць яму цяжка. Я хацеў-бы так ці інакш дапамагчы яму ўладзіцца.

— Грашыма?—запытаўся Вемік ледзяным тонам.

— Часткова грашыма... крыху,—адказваў я, успамінаючы з непакоем аб сіметрычнай пачцы дакументаў у маёй кватэры,—часткова, можа быць, у лік будучых даброт.

— Містэр Піп,—сказаў Вемік,—спачатку, з вашага дазволу, пералічым па пальцах усе масты, пачынаючы

з Чэльзі: Лонданскі—раз, Соутворк—два, Блакфрайерскі—тры, Ватэрлооскі—чатыры, Вестмінстэрскі—пяць, Воксгальскі—шэсць.

Назваваючы мост, ён кожны раз ляскаў сябе ключом па далоні.

— Бачыце, цэлых шэсць. Выбірайце, які хочаце.

— Нічога не разумею,—сказаў я.

— Выбірайце які хочаце, містэр Піп,—паўтарыў Вемік,—пайдзіце на яго, кіньце свае грошы ў Тензу, і вы даведаецеся, што з гэтага будзе. Дапамажыце другу, і выйдзе тое-ж самае, толькі з яшчэ большымі стратамі і непрыемнасцямі.

Сказаўшы гэта, ён так рассунуў сваю паштовую скрынку, што ў яе свабодна можна было кінуць цэлую газету.

— Гэта вельмі несучышальна.

— Я і не збіраўся суцяшаць вас.

— Дык, па-вашаму,—запытаўся я з некаторым абурэннем,—ніколі нельга...

— Давяраць рухомай маемасці другу?—закончыў Вемік.—Вядома, не. Прынамсі, калі вы не жадаеце адчапіцца ад друга; у апошнім выпадку трэба вызначыць раней, якая для гэтага запатрабуецца сума.

— Такая ваша канчатковая думка, містэр Вемік?

— Так, канчатковая,—адказваў ён,—тут, у канторы.

— А!—ускрыкнуў я, зноў прыступаючы да яго, бс адчуў, што тут была лазейка.—Але ці будзеце вы трымацца той-жа думкі ў сябе дома?

— Містэр Піп,—адказаў ён важна,—дома адно, тут—другое; таксама, як мой дзядуля сам па сабе, а містэр Джагерс сам па сабе,—зmeshваць гэтага не трэба. Пра мае асабістыя думкі трэба і пытацца ў мяне дома, а тут, у канторы, трэба здавальвацца думкамі прафесіянальнымі.

— Вельмі добра,—сказаў я, крыху ўцешаны,—дык я зайду параіцца да вас дадому.

— Містэр Піп,—адказаў ён,—я заўсёды рад вас бацьць, як добрага знаёмага.

Пра ўсё гэта мы гаварылі ўпоўголаса, памятаючы, што ў майго апекуна вельмі нядрэнны слых. Калі ён, паціраючы рукі, з'явіўся ў дзвярах габінета, Вемік апрануў паліто і пачаў тушыць свечкі. Мы вышлі ўсе разам на вуліцу, але ля пад'езда Вемік пайшоў у адзін бок, а мы ў другі.

На працягу гэтага дня некалькі разоў у мяне з'яўлялася жаданне, каб у містэра Джагерса аказаўся ў Джэ-рард-стрыце свой дзядуля, свая гармата, адным словам хто-небудзь ці што-небудзь, здольнае разварушыць яго і разгладзіць маршчыны ў яго на ілбу. Цяжка было ў дзень свайго поўналецця думаць, што дасягаеш гэтага поўналецця і ўступаеш у свет толькі для таго, каб нікому не давяраць і замкнуцца ў сабе самым; а містэр Джагерс мімаволі наводзіў на такія думкі. Ён у тысячу разоў разумнейшы і больш адукаваны, чым Вемік, але я заўсёды аддаў-бы перавагу кампаніі апошняга. Містэр Джагерс не на мяне толькі нагнаў меланхолію, прынамсі пасля яго ўходу Герберт абвясціў мне, накіроўваючы позірк на агонь, што адчувае сябе зусім расстроеным і вінаватым, як быццам зрабіў якую-небудзь подласць і не можа ўспомніць якую.

РАЗДЗЕЛ XXXIII

Лічачы, што зручней за ўсё параіцца з Вемікам дома ў нядзелю, я ў наступную-ж нядзелю пазваніў ля яго каліткі, і мяне прапусцілі самым мірным чынам.

— Мой сын, сэр,—сказаў стары, падымаючы за мною мост,—так і думаў, што вы сёння, можа быць, зойдзеце, і прасіў сказаць вам, што хутка вернецца

з прагулкі. Ён вельмі акуратны ў гэтых адносінах. Мой сын наогул ва ўсім вельмі акуратны.

Я кіўнуў старому так прызна, як мог ківаць яму толькі сам Вемік, і мы ўвайшлі ў домік і размясціліся ля каміна.

Раптам раздаўся нейкі трэск, і на сцяне ля каміна з'явілася квадратная дошчачка з надпісам: «Джон». Стары паглядзеў на мяне і радасна ўсклікнуў:

— Гэта мой сын прышоў.

Мы пайшлі да пад'ёмнага маста.

Варта было заплаціць грошы, каб паглядзець, як Вемік раскланьваўся са мною з другога боку канавы, праз якую мы свабодна маглі паціснуць адзін аднаму рукі. Старога так забаўляў спуск і пад'ём маста, што я не адважыўся прапанаваць яму сваю дапамогу, а стаяў нерухома, пакуль Вемік не перайшоў канаву і не пазнаёміў мяне з міс Скіфінс, г. зн. маладой лэдзі, якая была з ім.

Міс Скіфінс зняла капялюшык (але ўвесь вечар яна прасядзела ў зялёных пальчатках, указваючы гэтай асязальнай адзнакаю тое, што яна ў гасцях). Вемік запрасіў мяне прайсціся па садзе, каб паглядзець, які яго востраў зімою. Мяркуючы, што гэтым спосабам мне прадстаўляецца магчымасць выслухаць яго вальворцкія думкі, я, вядома, паспяшыў скарыстаць выпадак.

Я прасіў Веміка, пакладаючыся на яго дзелавую і жыццёвую спрактыкаванасць, параіць мне, як-бы лепш зрабіць што-небудзь для Герберта з дапамогаю маіх сродкаў і забяспечыць яму добры прыбытак, напрыклад, хоць у сто фунтаў, каб падбэдзёрыць яго і паступова набыць для яго пай у якім-небудзь гандлёвым прадпрыемстве. Нарэшце я прасіў Веміка трымаць гэтую справу ў тайне і зрабіць так, каб Герберт нічога і не падазраваў, прычым сказаў, што, апрача яго, мне абсалютна няма да каго звярнуцца.

Памаўчаўшы крыху, Вемік з захапленнем выпаліў:
— Ведаеце, містэр Піп, адно скажу вам,—гэта будзе д'ябальскі добрая штука.

— Дык абяцайце-ж дапамагчы мне.

— Чорт вазьмі!—адказаў Вемік, пакачваючы галавою.—Не па маёй часці гэтая справа.

— Дык-жа тут вы і не займаецеся сваёй звычайнай справай,—запярэчыў я.

— Ваша праўда,—згадзіўся ён,—вы папалі ў самую точку, містэр Піп. Калі вы хочаце, я падумаю. Лічу, што справу патрэбна ўладзіць памаленьку. Скіфінс, брат мілэдзі, гандлёвы агент. Трэба пабачыцца з ім і абмеркаваць.

Не прайшло і тыдня, як я атрымаў ад Веміка запіску з адзнакаю «з Вальворта», у якой паведамлялася, што ён паспеў рушыць наперад задуманую намі справу і жадаў-бы асабіста перагаварыць са мною. Я яшчэ некалькі разоў бываў у яго замку і часта бачыўся з ім у Сіці; але ў Літль-Брытэн мы ніколі ні словам не закраналі гэтага прадмета. Нарэшце мы адшукалі маладога, але паважанага купца ці карабельнага маклера, які нядаўна завёў сваю ўласную справу, меў патрэбу ў маладым спраўным памочніку з капіталам і згаджаўся з часам прыняць яго ў кампаньёны. Мы з ім падпісалі тайны дагавор наконт Герберта. Я заплаціў яму палову з сваіх пяцісот фунтаў і абавязаўся ўносіць наступныя плацяжы часткова з маёй рэнты, часткова са свайго капітала, калі атрымаю яго. Брат міс Скіфінс вёў канчатковыя перагаворы, а Вемік ўвесь час клапаціўся аб падрыхтоўцы справы, хоць і не ўдзельнічаў у ёй асабіста.

Справа вялася так умела, што Герберт і не падзраваў, што я ў ёй прымаю ўдзел. Ніколі не забуду я яго радасці, калі ён аднаго разу, вярнуўшыся дадому, паведаміў мне цікавую навіну аб тым, што сышоўся з нейкім Клерыкерам (так звалі маладога

купца), што гэты Клерыкер адразу незвычайна шчыра аднёсся да яго, і што цяпер ён думае, што жаданы выпадак нарэшце выпаў. Па меры таго, як ажыццяўляліся яго мары, а твар усё больш і больш праясняўся, ён павінен быў пераконвацца ў маёй адданасці і дружбе, таму што я ледзь стрымліваўся ад радасных слёз, бачачы яго шчасце. Нарэшце справа канчаткова ўладзілася і ў дзень паступлення да Клерыкера ён, бесперастанку, з захапленнем гаварыў пра сваю ўдачу і пра сваё шчасце. Кладучыся спаць у гэты дзень, я сапраўды доўга са слязмі думаў аб тым, што нарэшце мой добрабыт хоць каму-небудзь прынёс карысць.

РАЗДЕЛ XXXIV

Лэдзі, у якой памясцілі Эстэлу, называлася місіс Брэндлі. Яна была ўдава, і ў яе была дачка, на некалькі гадоў старэйшая Эстэлы. Маці была маладжавая, а дачка мела старэчы выгляд. У мацеры быў дзіўны колер твара, а дачка была жоўтая, як лімон. Маці захаплялася свецкімі забавамі, а дачка была занята адным багаслоўем. Яны былі, як кажуць, з вышэйшага свету, часта выязджалі і прымалі шмат гасцей. Не ведаю, ці добра яны адносіліся да Эстэлы і яна да іх, але, вядома, абедзве стараны разумелі, што адзін аднаму яны патрэбны. Містрыс Брэндлі была прыяцелькаю міс Гевішам яшчэ ў тыя часы, калі апошняя не аддалілася ад свету.

У доме місіс Брэндлі, як і ўсюды, Эстэла мучыла мяне ўсялякімі спосабамі. Характар нашых адносін, г. зн. павярхоўная блізасць без усякай унутранай сувязі, амаль што даводзіў мяне да вар'яцтва. Яна карысталася мною, каб вар'яваць сваіх паклоннікаў, і самую нашу блізасць рабіла цяжкім здзекам над маім каханнем. Права называць яе па імені і чуць, як яна заве мяне таксама папросту Піпам, часта толькі павялічвала

мае пакуты. Можа быць, гэта злавала астатніх яе абажальнікаў, але мяне зусім прыводзіла ў роспач.

Уздыхальнікаў у яе была безліч. Вядома, аслеплены рэўнасцю, я лічыў уздыхальнікам кожнага, хто толькі набліжаўся да яе; але і ў сапраўднасці іх было больш чым дастаткова.

Часта я бачыўся з ёю ў Рычмондзе, часта чуў пра яе і ў Лондане і часта катаў яе на лодцы з місіс і міс Брэндлі. На ўсіх пікніках, святах, вечарах, у тэатрах, у канцэртах, у оперы, адным словам, усюды я суправаджаў Эстэлу і ўсюды пераносіў тыя-ж пакуты. Ні адной шчаслівай хвіліны не выпадала на маю долю ў яе прысутнасці, а між тым я дваццаць чатыры гадзіны ў суткі толькі і марыў аб шчасці праводзіць усё жыццё каля яе.

На працягу гэтага перыяда майго жыцця,—а ён, як мне тады здавалася, цягнуўся бясконца доўга,—яна не пакідала свайго халоднага тону, нібы падкрэсліваючы, што блізасць гэтая навіязана нам супроць нашай волі. Толькі зрэдку яна крыху змякчалася, змяняла сваё абыходжанне і як быццам шкадавала мяне.

Неяк увечары, у такую іменна хвіліну, мы стаялі ля акна.

— Піп! Піп!—сказала яна мне,—сцеражыцеся!

— Чаго?

— Мiane.

— Гэта значыць не захапляцца вамі? Вы гэта хацелі сказаць, Эстэла?

— Што я хацела сказаць? Ды вы сляпы, калі не разумееце самі!

— Ва ўсякім выпадку ніякай перасцярогі раней я не атрымліваў,—сказаў я,—а сёння вы самі запіскаю запрасілі мяне сюды.

— Гэта праўда,—адказала Эстэла з раўнадушнай, пагардлівай усмешкай, ад якой я заўсёды халадзеў.

З хвіліну яна глядзела ў акно, потым сказала:

— Міс Гевішам запрашае мяне на цэлы дзень да сябе ў Сатыс-гауз. Калі хочаце, можаце праводзіць мяне туды і назад. Яна не любіць, каб я ездзіла адна, і не жадае пускаць да сябе маю пакаёўку, бо баіцца плётак з яе боку. Дык вы праводзіце мяне?

— І вы яшчэ пытаецеся, Эстэла!

На гэтым мы і рашылі. Аднак, міс Гевішам ніколі не запрашала мяне пісьмова, і я ніколі не бачыў, як яна піша. Праз дзень мы паехалі і засталі міс Гевішам у тым-жа пакоі, дзе я ўбачыў яе ў першы раз. Няма патрэбы гаварыць, што ў доме не было ніякіх змен.

Міс Гевішам цяпер, здавалася, мела да Эстэлы нейкую яшчэ больш жахлівую страсць, чым у апошнія наша спатканне. Я знарок назваў яе пачуццё «жахлівым», таму што сапраўды было нешта, што ў яе страсных позірках і вар'яцкіх абдымках наводзіла жах. Яна пажырала Эстэлу вачыма, захаплялася яе голасам, яе рухамі і кусала свае дрыготкія пальцы з такім выглядам, як быццам рыхтавалася праглынуць сваю чароўную выхаванку.

З Эстэлы яна перавяла свой востры, пранізваючы позірк на мяне, і мне здалося, што ён пранікаў да майго сэрца і абмацваў яго раны.

— Як яна з табою абыходзіцца, Піп? Як?—запыталася яна ў мяне, нібы якая-небудзь чараўніца, не саромячыся нават прысутнасці Эстэлы.

Але ад яе павеяла нечым яшчэ больш злавесным, калі мы ўвечары размясціліся ля палаючага каміна. Яна трымала Эстэлу за руку і, моцна сціскаючы яе сваёю, выпытвала падрабязнасці аб яе абажальніках, аб якіх упаміналася ў пісьмах Эстэлы. З нейкім хварогім захваленнем, якое межавала проста з вар'яцтвам, слухала яна ўсякую падрабязнасць, абапёршыся на кастыль і гледзячы на мяне, як здань, выцвіўшымі, калючымі вачыма.

Пакой, у якім мы сядзелі, асвятляўся насценнымі

бра, прыбітымі надта высока, а таму свечкі ў іх мігцелі неяк сумна, нібы святло іх з намаганнем распаўсюджвалася ў спёртым паветры.

Мы сядзелі ля агню. Міс Гевішам усё яшчэ трымала ў сваёй руцэ руку Эстэлы і паціскала яе. Эстэла зрабіла спробу вызваліцца. Яна некалькі разоў ужо выяўляла нецярплівасць і, здавалася, зусім абыякава прымала дзікія ласкі, нічым не адказваючы на іх.

— Як!—сказала міс Гевішам, бліскаючы калючымі вачыма.—Я ўжо надакучыла табе?

— Я сама сабе парадкам надакучыла,—адказала Эстэла, канчаткова вызваліўшыся, і адышла бліжэй да каміна, ля якога і спынілася, гледзячы на агонь.

— Кажы праўду, няўдзячная!—ускрыкнула са злосцю міс Гевішам і стукнула кастылём па падлозе.—Надакучыла я табе?

Эстэла са здзіўляючым спакоем зірнула на яе і зноў адварнулася да агню. Ва ўсёй яе стройнай фігуры і ў прыгожым твары было столькі халоднай абыякавасці да ўспышкі міс Гевішам, што гэты спакой здаваўся нават жорсткім.

— Каменная!—усклікнула міс Гевішам.—Ледзяная! Драўляная!

— Як!..—адказала Эстэла, стоячы па-ранейшаму, абапёршыся на дошку каміна, не змяняючы позы і толькі кінуўшы погляд на міс Гевішам.—Вы мяне прапрацаце ў халоднасці!? Вы?..

— А хіба гэта няпраўда?—горда запырэчыла міс Гевішам.

— Вы павінны былі-б зразумець,—сказала Эстэла,—што я такая, якою вы мяне самі зрабілі. Наракайце на сябе ці радуйцеся, але я тут ні пры чым.

— Палюбуйся, палюбуйся на яе!—ускрыкнула з го-раччу міс Гевішам.—Палюбуйся! Што за няўдзячнасць, што за высокамернасць!.. І яшчэ тут, у доме, дзе я выхавала яе, дзе прыгрэла на сваіх параненых гру-

дзях, з якіх сачылася яшчэ кроў, дзе асыпала яе ласкамі столькі гадоў!

— Я з свайго боку не выражала на гэта згоды, таму што ледзь умела хадзіць і гаварыць, калі трапіла да вас. Але чаго вы патрабуеце? Вы заўсёды былі добрыя да мяне, і я вам абавязана ўсім. Чаго-ж вы, нарэшце, патрабуеце?

— Тваёй любові!—адказала міс Гевішам

— Я вас і так люблю.

— Не,—адказала міс Гевішам.

— Я ўжо сказала вам,—запярэчыла Эстэла, не змяняючы сваёй стройнай позы, не павышаючы голасу, як міс Гевішам, і не выяўляючы ні злосці ні пяшчотнасці,—і паўтараю, што абавязана вам усім. Усё, што я маю,—ваша; што вы падарылі мне—вы можаце адбраць назад. Апрача гэтага, у мяне няма зусім нічога, і калі вы патрабуеце ад мяне таго, чаго ніколі мне не давалі, то, як-бы я ні адчувала ўдзячнасці да вас, як-бы ні ўсведамляла свой абавязак, я не магу зрабіць немагчымага.

— Хіба я не аддала ёй усю маю любоў?! ускрыкнула раз'юшана міс Гевішам, звяртаючыся да мяне.— Хіба я не аддала ёй усю маю страсць? Хіба не мучаць мяне цяпер рэўнасць і распач, калі яна так гаворыць са мною? Няхай называе мяне вар'яткаю! Няхай называе!

— З якой рацыі мне называць вас вар'яткаю?—запярэчыла Эстэла.—На свеце-ж няма другога чалавека, апрача мяне, якому вядомы былі-б вашы планы!.. Няма-ж чалавека, які ведаў-бы лепш за мяне, якая ў вас моцная памяць! Я часта сядзела ля гэтага самага каміна, на гэтым табурэце, побач з вамі, і слухала вашы навучанні, гледзячы вам у вочы і сочачы за вашым тварам, які палохаў і здзіўляў мяне.

— Каб зараз-жа забыць іх,—прастагнала міс Гевішам,—канчаткова забыць!..

— Не, не забыць,—адказала Эстэла,—зусім не забыць, а, наадварот, ацаніць і запомніць... Хіба я была глухая да вашых навучанняў або няўважліва адносілася да вашых гутарак? Хіба вам удалося заўважыць, каб сюды (яна паклала руку на сэрца) прабралася хоць раз якое-небудзь з тых пачуццяў, якія вы старанна знішчалі ва мне?.. Будзьце справядлівы!..

— Вось гордасць! Непамерная гордасць!—прастагнала міс Гевішам, адкідаючы абодвума рукамі сівыя валасы.

— А хто ўнушыў мне яе?—адказала Эстэла.—Хто асыпаў мяне пахваламі, калі я рабіла поспехі ў гэтай навуцы?

— Але ты бессардэчная, бессардэчная!..—прастагнала міс Гевішам.

— А хто навучыў мяне бессардэчнасці?—запырчыла Эстэла.—Хто не знаходзіў пахвал маім поспехам?

— Але ты гордая і бессардэчная са мною!—ускрыкнула міс Гевішам, працягваючы рукі,—Эстэла!.. Эстэла!.. са мною?!..

Эстэла, зусім спакойная, паглядзела на яе з некаторым здзіўленнем і потым зноў пачала ўглядацца ў агонь.

— Ніяк не магу зразумець,—сказала яна, зноў падымаючы вочы пасля нядоўгай паузы,—куды дзяецца ваша разважлівасць, калі я прыезджаю пабачыцца з вамі пасля доўгай разлукі. Я ні на хвіліну не забывала ні пра ваша гора, ні пра яго прычыны. Ніколі я не здраджвала вам, а тым больш вашым правілам. Ні разу я не выявіла слабасці, у якой можна было б раскайвацца.

— Дык адплаціць любоўю за ўсю маю любоў—таксама слабасць па-твойму?—ускрыкнула міс Гевішам.—Але, што я... Вядома, вядома, для яе гэта слабасць...

— Я пачынаю разумець,—сказала пасля новай паузы Эстэла, як быццам разважаючы ўголас,—як

гэта здарылася. Калі-б вы з якой-небудзь мэтаю выхавалі прыёмную дачку ў поўнай адзіноце і цемры, так што яна і не падазравала-б, што на свеце ёсць сонца, і калі-б пасля гэтага захацелі, каб яна палюбіла сонечнае святло, а яна не магла-б гэтага зрабіць, то вы і тады злаваліся-б і абураліся на яе.

Міс Гевішам схапілася рукамі за галаву і моўчкі хісталася з боку ў бок, а з яе грудзей часамі вырываўліся прыглушаныя рыданні.

— Адным словам,—сказала Эстэла,—вы мяне зрабілі такою, якая я цяпер. Удача і няўдача ў гэтай справе належаць не мне, хоць і блізка мяне датычаць.

Я не заўважыў, як міс Гевішам апынулася на падлозе сярод раскіданых пабляклых рэчаў шлюбнага ўбранства. Гэты момант я скарыстаў, каб выйсці з пакоя, бо з самага пачатку гутаркі ўжо чакаў зручнага выпадку,—і жэстам папрасіў Эстэлу паклапаціцца аб міс Гевішам. Калі я выходзіў, Эстэла ўсё яшчэ стаяла ля каміна ў той-жа позе, якую яна захоўвала на працягу ўсёй гэтай размовы. Сівыя валасы міс Гевішам звесіліся на падлогу, і выгляд варты жалю мела яна сярод усіх гэтых шлюбных рэліквій.

РАЗДЗЕЛ XXXV

Мне мінула дваццаць тры гады, а тым часам будучыня мая нікольні не стала больш яснай. Прайшоў тыдзень пасля дня майго нараджэння. Ужо больш года мы жылі не ў Барнардавым падвор'і, а ў Тэмплі, і вокны нашай кватэры выходзілі на раку.

Нашы ранейшыя адносіны з містэрам Покетам з некаторага часу змянілі свой характар, хоць мы і заставаліся прыяцелямі. Не гледзячы на маю няздольнасць рэгулярна займацца чым-бы то ні было, якая вынікала, магчыма, з той прычыны, што я вельмі бязладна распараджаўся сваімі грашыма, я захапіўся чы-

таннем і праводзіў за ім штодзённа па некалькі гадзін. Справы Герберта ішлі ўсё лепш і лепш, а мае былі ўсё ў такім-жа становішчы.

Герберт па справах паехаў у Марсель, а я застаўся ў адзіноце і хандрыву. Ад пастаяннай надзеі, што вось днямі ці на наступным тыдні нарэшце высветліцца маё будучае, я пераходзіў да распачы і непакою, і мне ў гэтыя хвіліны асабліва нехапала заўсёды вясёлага твара і жывой гутаркі майго прыяцеля.

Пагода была жахлівая: ад буры і дажджу стаяла невылазная гразь па ўсіх вуліцах. Я чытаў, паклаўшы перад сабою на стол гадзіннік, і рашыву скончыць чытанне, як заўсёды, у адзінаццаць. Я чуў, як спачатку ў царкве св. Паўла, а затым і ў іншых бліжэйшых царквах прабіла адзінаццаць. Раптам па лесніцы пачуліся крокі.

Не ведаю чаму, мяне ахапіў жахлівы страх. Я задрыжаў, і ў адзін момант у маёй галаве мільгнула думка аб нябожчыцы сястры. Мне здалася, што гэтыя крокі маюць нейкую таямнічую сувязь з яе смерцю. Я прыслухаўся і зноў пачуў крокі ўжо бліжэй. Успомніўшы, што на лесніцы цёмна, я ўзяў з стала лямпу і вышаў на пляцоўку. Відаць той, хто ішоў, спыніўся, убачыўшы мяне, таму што ўсё заціхла.

— Тут ідзе хто-небудзь?—закрычаў я, углядаючыся ў цемнату.

— Так,—адказаў голас з цемнаты.

— У які вам паверх?

— У верхні, да містэра Піпа.

— Ён да вашых паслуг... Якія-небудзь дрэнныя весткі?

— Не, нічога дрэннага,—адказаў незнаёмец, падымаючыся па лесніцы.

Я стаяў на пляцоўцы, выставіўшы лямпу за поручні, так што незнаёмец хутка трапіў у асветленую

паласу. Але паколькі мая лямпа была з абажурам і прызначалася для чытання, то сноп святла, які падаў ад яе, захватваў толькі невялікую частку лесніцы, так што незнаёмец хутка прайшоў асветлення ступені і зноў трапіў у цемнату. Аднак гэтага было даволі, каб разгледзець, што ён са здаволеным выглядам аглядзеў мяне і, відаць, радаваўся спатканню са мною.

Стараючыся рухаць лямпу так, каб святло падала на незнаёмца, я разгледзеў, што ён адзеты цёпла, але без усякай прыгожасці, як чалавек, прызвычаены да марскіх падарожжаў. Яму на выгляд было гадоў пад шэсцьдзесят, у яго былі доўгія сівыя валасы, і ён меў моцны, дзябёлы склад цела. Як толькі стаў ён узыходзіць на апошняе калена лесніцы, і лямпа асвятляла нас абодвух разам, я, на сваё найвялікшае здзіўленне, убачыў, што ён працягвае мне абедзве рукі.

— Выбачайце, што вам трэба?—запытаўся я.

— Што мне трэба?—паўтарыў ён.—Ах, так... я вам зараз растлумачу, з вашага дазволу.

— Пажадана вам увайсці?

— Так, так, я ўвайду,—адказаў ён

Я прапанаваў яму апошняе пытанне не асабліва ветлівым тонам. Я правёў яго ў пакой, паставіў лямпу на стол і папрасіў, стараючыся быць наколькі магчыма больш далікатным, растлумачыць, чым выклікана яго наведванне.

Ён агледзеў пакой з нейкім вельмі здзіўным выразам; здавалася, што ён знаходзіў у гэтым найвялікшую асалоду, нібы меў падставу цікавіцца маім абсталяваннем. Потым ён зняў капялюш і паліто з нейкай грубай матэрыі, і я заўважыў, што на галаве ў яго была вялікая лысіна, а сівыя валасы раслі толькі па краях. Але ўсё-такі я не знаходзіў ва ўсім гэтым ніякага тлумачэння. Праз хвіліну ён зноў працягнуў мне абедзве рукі.

— Што вам трэба?—запытаўся я, думваючы, што перада мною нейкі вар'ят.

Ён адвёў ад мяне вочы і правёў праваю рукою па галаве.

— Так, гэтакі прыём—значнае расчараванне для чалавека,—сказаў ён грубым і перарывістым голасам,—для чалавека, які так доўга чакаў гэтых хвілін і прыехаў бог ведае адкуль... Але ў гэтым ніхто не вінават—ні вы, ні я. Я зараз вам растлумачу... Пачакайце, калі ласка, адну хвіліну...

Ён сеў у крэсла ля каміна, закрыўшы вочы шырокаю мазолістаю рукою. Я ўважліва ўглядаўся ў яго і нават крыху адышоў, каб лепш разгледзець яго фігуру. Але я зусім не пазнаваў яго.

— Тут больш нікога няма?—запытаўся ён, азіраючыся цераз плячо.—Напэўна?

— Нашто вам ведаць гэта, калі вы ў першы раз бачыце мяне, ды яшчэ з'яўляецеся ў такі час?—адказаў я.

— Ды вы маладзец,—адказваў ён, страсянуўшы галавою з выразам нейкай пяшчотнасці, якую я зусім не мог растлумачыць і якая прыводзіла мяне ў роспач.

— Я і быў, аднак, упэўнен, што з вас выйдзе малайчына. Толькі не ўздумайце сцапаць мяне, а то пасля раскаецеся ў гэтым.

Ад яго не ўтаілася, што ў мяне быў такі намер. У гэты момант я пачаў пазнаваць яго. Я не мог прыпомніць ні адной яго рысы ў паасобку, але тым не менш я пазнаваў яго. Калі-б бура і вецер разнеслі мінуўшыя з таго часу гады і рассяялі ўсе акружаўшыя нас прадметы, каб перанесці нас раптам на могількі, дзе мы сустрэліся ў першы раз пры зусім іншых абставінах, то і тады я не мог-бы з большай упэўненасцю прызнаць свайго катаржніка ў гэтым незнаёмку, які сядзеў перад камінам. Не трэба было яму выцягваць з кішэні падпілак і паказваць мне, не трэба было

здымаць з шыі хустку і абвязаць ёю галаву, не трэба было, дрыжучы ўсім целам, хадзіць па пакоі і сударажна хапацца рукамі за жывот... я і так пазнаў-бы яго. Я пазнаў яго раней, чым ён дапамог мне ў гэтым сваімі рухамі, хоць за хвіліну перад гэтым я і не падазраваў, што гэта ён.

Ён падышоў да мяне і зноў працягнуў мне абедзве рукі. Не ведаючы, што рабіць, таму што ад нечаканасці мяне пакінула ўсякае самаўладанне, я з агідаю даў яму свае рукі. Ён горача паціснуў іх, паднёс да вуснаў, пацалаваў і не выпускаў з сваіх рук.

— Вы чэсна абышліся са мною, дружа мой,—сказаў ён.—Малайчына, Піп! Я ні адной хвіліны не забываў гэтага!

Ён зрабіў рух, быццам збіраючыся абняць мяне, але я выставіў руку наперад і адштурхнуў яго.

— Стойце! Стрымайце вашы пяшчоты? Калі вы адчуваеце да мяне ўдзячнасць за тое, што я зрабіў для вас, будучы яшчэ дзіцём, то спадзяюся, што вы змянілі сваё жыццё. Калі вы прышлі сюды дзякаваць мне, дарэмна турбаваліся. Вы, аднак, адшукалі мяне, і, напэўна, вас прывяло сюды якое-небудзь добрае імкненне. Я не адштурхваю вас, але вы, вядома, павінны зразумець, што я...

Мяне да таго здзівіў яго незвычайны, пільна накіраваны на мяне позірк, што словы замерлі ў мяне на языку.

— Вы зараз гаварылі,—сказаў ён, калі мы сустрэліся вачыма,—што я павінен зразумець... Што-ж я павінен зразумець?

— Што я не магу асабліва імкнуцца аднавіць з вамі знаёмства; акалічнасці цяпер змяніліся. Я гатоў верыць, што вы раскаяліся і справіліся... Я рад вам сказаць аб гэтым... Я рад, што вы лічыце мяне вартым падзякі і прышлі падзякаваць мне. Але нашы шляхі ў жыцці разыходзяцца. Аднак вы стаміліся і

прамоклі.. Ці не жадаеце выпіць чаго-небудзь на дарогу?

Ён зноў абвязаў шыю хусткаю, адзін канец якой закусіў зубамі, і ўсё глядзеў на мяне.

— Так,—адказаў ён, не выпускаючы хусткі з рота і не адводзячы неадступнага позірку,—дзякуй, я вып'ю чаго-небудзь на дарогу.

На другім канцы стала стаяў паднос з усім неабходным. Я прысунуў яго бліжэй да агню і запытаўся, чаго ён жадае. Ён моўчкі паказаў на адну з бутэлек, не гледзячы на паднос, і я падрыхтаваў яму моцнага грогу з ромам. Пакуль я падрыхтоўваў, я не мог прымусіць свае рукі не дрыжаць. Але яго выгляд,—ён сядзеў, адкінуўшыся на спінку крэсла і ў рассеянасці не выпускаючы з рота закушанага канца хусткі,—і яго позірк ніяк не дазвалялі мне ўзяць сябе ў рукі. Падаючы нарэшце падрыхтаваны напітак, я яшчэ больш здзівіўся, заўважыўшы ў яго на вачах слёзы.

Да гэтага часу я не лічыў патрэбным таіць, што жадаў-бы яго выправадзіць хутчэй, але гэтыя слёзы мяне расчулілі, і я адчуў некаторае раскаянне.

— Спадзяюся,—сказаў я, шпарка наліваючы чагосьці і сабе ў шклянку і падсоўваючыся да стала,—вы не пакрыўдзіліся, калі я гаварыў з вамі надта рэзка? Я не жадаў зняважыць вас і шкадую, калі так вышла. Жадаю вам усякага шчасця...

З гэтымі словамі я паднёс шклянку да вуснаў. Ён са здзіўленнем глянуў на канец хусткі, які выпаў у яго з рота, і зноў працягнуў мне рукі. Я падаў яму сваю. Ён адпіў са шклянкі і пацёр сабе твар і вочы.

— Чым вы займаецеся?

— Я быў фермерам,—адказаў ён,—займаўся авечкагадоўляй і меў шмат іншых спраў у Новым Свеце, за акіянам... далёка...

— І вашы справы ішлі ўдачна, спадзяюся?

— Надзіва ўдачна. І іншыя, хто паехаў са мною разам, добра ўладзіліся, але я ўсіх апярэдзіў. Гэта праўда ўжо.

— Вельмі рад чуць.

— Я быў упэўнен, што вы будзеце рады гэтаму, дружа мой!

Не стараючыся разгадаць сэнсу гэтых слоў і таго дзіўнага тону, якім яны былі сказаны, я перайшоў да другога прадмета, аб якім дарэчы ўспомніў.

— Ці бачыліся вы,—запытаў я,—з тым чаларекам, якога вы пасылалі да мяне пасля таго, як ён выканаў ваша даручэнне?

— Не, не бачыўся, ды і не мог бачыцца.

— Ён чэсна выканаў усё і перадаў мне два фунтовых білеты; тады я быў, як вам вядома, бедным хлапчуком, і для мяне гэта было цэлае багацце. Але з таго часу, падобна вам, і я разбагацеў. Дазвольце-ж вярнуць вам гэтыя грошы, а вы іх можаце падарыць другому беднаму хлапчуку.

Я ўжо выцягнуў з кішэні кашалёк.

Ён сачыў за маімі рухамі, калі я клаў яго на стол і вымаў з яго два білеты. Яны былі новенькія і чысценькія; я разгарнуў іх і працягнуў яму. Гледзячы на мяне, ён паклаў іх адзін на адзін, павольна скруціў у трубку і спаліў на лямпе, так што попел пасыпаўся на паднос.

— Асмелюся запытацца,—сказаў ён з усмешкаю, якая была падобна на гримасу, або з гримасаю, якая нагадвала ўсмешку,—якім чынам вы разбагацелі з таго часу, як мы сустрэліся там на балоце?

— Якім чынам?

— Так.

Ён асушыў сваю шклянку, устаў і выпрастаўся перад камінам, паклаўшы сваю цяжкую мазолістую руку на камінную дошку. Адну нагу ён паставіў на самую рашотку, каб лепш адагрэць і абсушыць яе,—і вось ад

«сырога бота паваліла пара; але ён не звяртаў ніякай увагі ні на бот, ні на агонь, гледзячы на мяне сваім неадрыўным позіркам. Я задрыжаў.

Я папрабаваў загаварыць, але спачатку не мог вымавіць ні гуку. Ледзь чутна, са страшным намаганнем я растлумачыў яму, што я маю атрымаць багатую спадчыну.

— А ці можа такое, як я, нікчэмнае стварэнне запытацца, якую іменна?—сказаў ён.

— Не ведаю,—прамармытаў я.

— А калі нікчэмнае стварэнне запытае яшчэ, пасля якога гэтая спадчына?

— Не ведаю,—зноў прамармытаў я.

— Можа быць я адгадаю?—сказаў катаржнік.—Ну, вось, напрыклад: ці не пачынаецца сума даходу, які вы атрымліваеце з часу вашага поўналецця, з лічбы пяць?

Сэрца маё стукала, як молат. Я падняўся з крэсла і, учапіўшыся рукамі ў яго спінку, дзіка глядзеў на катаржніка.

— Пыройдзем да апекуна,—казаў ён далей.— У вас-жа быў апякун ці хто-небудзь у такім родзе, пакуль вы не дасягнулі поўналецця, можа быць, нават юрыст. Ці не з літары Д пачынаецца прозвішча гэтага юрыста?

Жорсткая праўда, як маланка, здзівіла мяне. Абманутыя надзеі, ганьба майго становішча, усе вынікі жахлівага адкрыцця разам сталі перада мною, давілі на мяне, і мне аж заняло дыханне пад гэтым цяжарам.

— Дапусцім,—паўтарыў ён, што асоба, якая карысталася паслугамі юрыста, прозвішча якога пачынаецца з Д,—няхай гэта будзе Джагерс,—значыцца, дапусцім, што гэта асоба прыехала праз Портсмут, каб пабачыцца з вамі... Вы зараз запытаецеся, як я адшукаў вас. З Портсмута я пісаў аднаму чалавеку

ў Лондан, каб здабыць ваш адрас... Няхай яго прозвішча будзе Вемік...

Цяпер я, здаецца, не змог-бы вымавіць ні слова, нават калі-б ад гэтага залежала маё жыццё. Я стаяў, адной рукою абапіраючыся на спінку крэсла, а другую прыціснуўшы да грудзей, і літаральна задыхаўся. З жахам глядзеў я на яго. Раптам увесь пакой заскакаў і закружыўся перада мною, так што я вымушан быў абодвума рукамі ўхапіцца за крэсла. Ён падхапіў мяне, аднёс на канапу, паклаў на падушкі, апусціўся перада мною на калені і нахіліўся да мяне. Я цяпер вельмі добра пазнаваў яго твар: ён быў вельмі блізка ад мяне, і я дрыжэў ад жаху.

— Так, Піп, дружа мой, гэта я зрабіў цябе джэнтльменам!.. Усё, усё зрабіў я!.. З таго самага дня я рашыў, што ўсякая здабытая мною гінея належыць табе... Потым я пакляўся, што калі мне ўдасца разбагацець, дык і ты будзеш багаты... Я вёў цяжкое жыццё, каб для цябе яно было лёгкім... Я працаваў праз сілу, каб табе не прышлося працаваць... Я кажу гэта не для таго, каб ты адчуў, што мне абавязан чым-небудзь... Зусім не... Я кажу для таго, каб ты зразумеў, што няшчаснаму, загнанаму сабаку, якому ты выратаваў жыццё, удалося выхаваць джэнтльмена! Іменна джэнтльмена, таму што ты, Піп, сапраўдны джэнтльмен!..

Калі-б перада мною быў дзікі звер, то і тады я наўрад ці мог-бы адчуваць да яго большую агіду і большы жах, чым да гэтага чалавека!

— Цябе здзівілі мае словы, Піп?—сказаў ён, пацёршы сабе лоб рукою, і ў яго голасе пачуўся такі памятны мне хрып. Яшчэ больш страшным здаўся ён мне ў гэтую хвіліну.—Але няўжо табе ніколі не прыходзіла ў галаву, што ўсё гэта рабіў я?

— Не,—адказаў я.—Ніколі!.. Ніколі!..

— Ну, дык цяпер ты ведаеш, што ўсё гэта зрабіў я ўласнаю персонай. І ў гэтую справу ніхто не замешан, апрача мяне і містэра Джагерса.

— Абсалютна ніхто?—запытаў я.

— Абсалютна,—адказаў ён з выглядам здзіўлення.—Ды хто-ж яшчэ?.. Э, ды які-ж ты стаў малайчына! Ці не завяліся ў нас прыгожанькія вочкі?.. А?.. Сняцца па начах?..

О Эстэла, Эстэла!..

Ён паклаў мне на плячо сваю руку, і я задрыжаў ад думкі, што на ёй магла быць людская кроў.

— Не лёгка было для мяне, Піп, выехаць адтуль, ды і рыскоўна. Але я стаяў на сваім, і чым больш цяжкім здавалася гэта, тым больш рашуча дамагаўся я свайго, таму што рашыў ужо так. Вось, нарэшце, дружа мой, мне і ўдалося,—удалося-такі.

Я прабаваў упарадкаваць свае думкі, але быў зусім ашаломлены тым, што здарылася. Увесь час пакуль ён гаварыў, мне здавалася, што гэта шуміць вецер і дождж, а цяпер, калі ён змоўк, і завыванне буры чудся больш выразна, мне здавалася, што гэта не бура, а яго голас,—да таго ўсё пераблыталася ў маёй галаве.

— Куды ты пакладзеш мяне?—запытаўся ён.—Табе прыдзецца куды-небудзь прыткнуць мяне, дружа мой.

— Каб выспацца?

— Так, каб выспацца—і грунтоўна,—адказаў ён,—бо мяне-ж цэлыя месяцы трапала ў моры.

— Мой сажыцель і друг паехаў,—сказаў я,—і вы можаце заняць яго пакой.

— Але да заўтрага ён яшчэ не вернецца? А?..

— Не,—адказаў я амаль машынальна, не глядзячы на ўсё намаганне ўзяць сябе ў рукі,—не вернецца.

— Бачыш, дружа мой, чаму я пытаюся,—сказаў ён, зніжаючы голас і для большага ўражання даты-

каючыся да маіх грудзей сваім вялізным пальцам,— тут трэба трымацца вельмі асцярожна.

— Што такое?.. Чаму?..

— Таму, што справа ідзе аб жыцці і смерці!

— Аб жыцці і смерці?

— Мяне саслалі на ўсё жыццё. Той, хто вернецца самавольна, будзе пакараны смерцю. За апошнія гады адтуль шмат народу ўцякло,— і я прапаў, вядома, калі мяне знойдуць.

Перш за ўсё я паклапаціўся зачыніць акяніцы, каб знадворку не відаць было святла, а потым замкнуў і агледзеў дзверы. Пакуль я займаўся гэтым, ён вярнуўся да стала і ўзяўся за грог і бісквіты. Гледзячы на яго цяпер, я зусім выразна ўяўляў сабе яго ў выглядзе таго майго катаржніка, які тады так прагна еў на балоце, і мне здавалася, што вось зараз ён нагнецца і пачне піліць кайданы.

Я замкнуў і дзверы з пакоя Герберта на другую лесніцу і толькі тады запытаўся ў яго, ці не жадае ён легчы спаць. Ён адказаў, што жадае, і папрасіў даць яму крыху з маёй добрай бялізны, каб заўтра пераапрагнуцца. Я прынёс і падрыхтаваў усё неабходнае, і зноў кроў застыла ў мяне ў жылах, калі ён, развітваючыся, паціснуў мне абедзве рукі.

Не ведаю, як я вышаў ад яго. Я зноў расклаў агонь у тым пакоі, дзе мы сядзелі, і сеў перад камінам, баючыся легчы спаць. Цэлую гадзіну яшчэ я не мог ні аб чым думаць, ашаломлены ўсім гэтым, і толькі тады, калі здольнасць разважаць вярнулася да мяне, я зразумеў усю глыбіню свайго гора і выразна ўбачыў, што карабль, на якім я плыву, разбіўся ўшчэнт.

Непераможны жах ахапіў мяне, нібы наплываючы з усіх куткоў, так што я ўзяў свечку і пайшоў зірнуць на свайго жахлівага госця.

Ён абвязаў сабе галаву хусткаю. Яго твар быў спакойны і сон глыбокі, але пісталет усё-такі ляжаў у га-

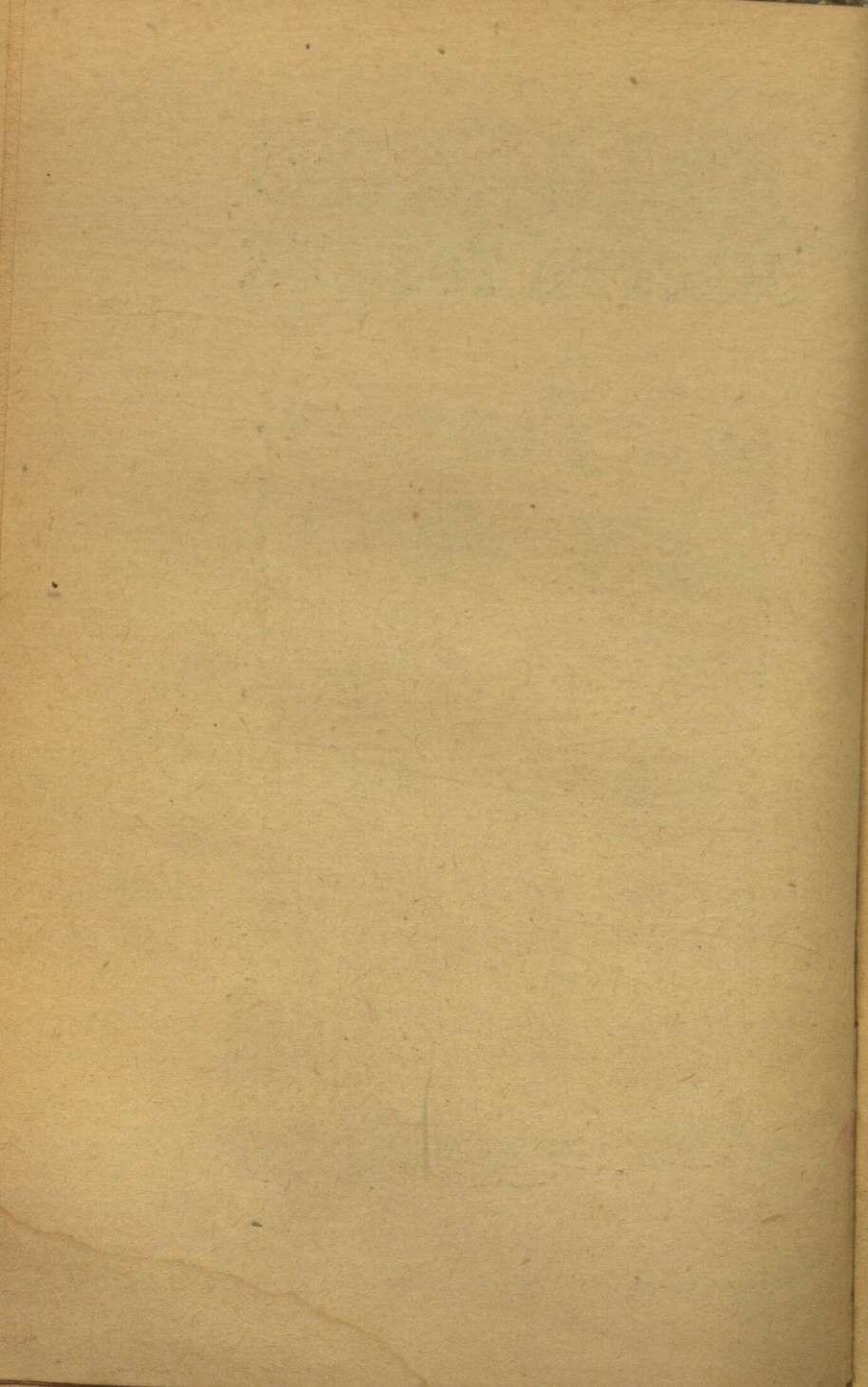
лавах. Пераканаўшыся, што ён спіць, я паціхеньку
выняў ключ з дзвярэй і перш, чым зноў сесці да ка-
міна, замкнуў іх знадворку. Патроху я задрамаў і
саслізнуў з крэсла на падлогу. Калі я прачнуўся, не
перастаючы і ў сне адчуваць сваё гора, на царкоўных
вежах задняй часткі Лоядана прабіла пяць гадзін.
Свечкі дагарэлі, агонь у каміне згас, а вецер і дождж
яшчэ ўзмацнялі цемру ночы.

Канец другой карціны вялікіх чаканняў Піпа.

ЧАСТКА ТРЕЦЯ

РАЗДЗЕЛ XXXVI

На мне ляжаў важны клопат: трэба было падумаць аб мерах перасцярогі, якімі я мог-бы захаваць ад небяспекі майго страшнага госця.

Таіць яго прысутнасць у маёй кватэры было нямыслима; я ясна ўсведамляў, што ўсякая спроба зрабіць гэта абавязкова павінна была выклікаць падазрэньне. Праўда, лакея ўжо больш не было, але мне прыслужвала яхіднейшая бабулька разам з сваёю пляменніцаю, і калі-б я забараніў гэтым асобам уваходзіць у адзін з маіх пакояў, гэта-б толькі яшчэ больш зацікавіла іх. Каб не выклікаць уражання, быццам у з'яўленні незнаёмца ў маёй кватэры ёсць нейкая тайна, я рашыў абвясціць ім, што напярэдадні да мяне нечакана прыехаў дзядзя з правінцыі.

Гэтае рашэнне было прынята мною, калі я вобмацкам шукаў запалкі,—было яшчэ зусім цёмна. Доўга я шнарыў па пакоі, але без поспеху, і нарэшце вымушан быў пайсці ў прыбрамную вартоўню папрасіць вартаўніка запаліць мне свечку. Спускаючыся з лесніцы, я наткнуўся ўпацёмку на нейкі прадмет,—то быў чалавек, які прытуліўся ў кутку.

Я запытаўся ў яго, што ён тут робіць. Ён не даў мне ніякага адказу і выслізнаў з маіх рук. Я вопрамеццю кінуўся ў каморку вартаўніка, загадаў яму ісці за сабою і пабег назад, расказваючы на хаду, што здарылася са мною на лесніцы.

Вецер бушаваў па-ранейшаму. Мы вельмі ўважліва аглядзелі ўсю лесніцу зверху данізу, але нікога не знайшлі.

Мяне вельмі непакоіла, што іменна ў гэтую ноч на лесніцы аказаўся нейкі саглядатай. Спадзеючыся атрымаць якое-небудзь тлумачэнне ад вартаўніка, я вынес яму на лесніцу шклянку гарэлкі і запытаўся, ці не ўпускаў ён сёння ўвечары ў Тэмпль якога-небудзь падгуляўшага пана. Вартаўнік адказаў, што ў розны час упусціў трох паноў, якія былі падвыпіўшы; адзін з іх жыве ў двары з фантанам, астатнія два ў завулку, ён кожнага з іх давёў да самага дому. Джэнтльмен, што займаў другую палавіну флігеля, у якім я жыў, некалькі тыдняў таму назад выехаў з горада, і, падымаючыся па лесніцы, мы бачылі замок на яго дзвярах,—значыцца, ён яшчэ не вярнуўся.

— Ніколі яшчэ не здарался мне ўпускаць так мала народу, як сёння,—сказаў нарэшце вартаўнік, вяртаючы мне шклянку,—вельмі ўжо дрэннае было надвор'е, сэр. Пасля вось гэтых трох, аб якіх я вам зараз дакладваў, не магу прыпомніць нікога, апрача незнаёмага джэнтльмена, што гадзін гэтак каля адзінаццаці пытаўся пра вас.

— Гэта мой дзядзя,—прамармытаў я.

— Вы бачылі яго, сэр?

— Так... О, так!

— І таго чалавека, што быў з ім?

— А з ім быў чалавек?—паўтарыў я.

— Мне здалося, што яны прышлі разам. Калі ён спыніўся, каб запытацца ў мяне, дзе вы жывеце, і той спыніўся, а потым, калі ён пайшоў, пайшоў услед за ім.

— Што гэта быў за чалавек?

Яму здалося, што гэта быў просты рабочы,—ён памятае, што на ім была вопратка шэрая, пад колер

пылу, а зверху цёмнае паліто, але, па праўдзе сказаць, ён не звярнуў на яго асаблівай увагі.

Распытваць далей было-б неразважліва, і я паспяшыўся адпусціць вартаўніка. Страшэнны непакой ахапіў мяне.

Я расклаў у каміне агонь,—бледным, цямяным полымем гарэў ён у гэты ранні час,—і задрамаў перад ім. Мне здавалася, я праспаў цэлую ноч, калі гадзіннік прабіў усяго шэсць: цэлых паўтары гадзіны заставалася яшчэ да світання.

Я адчыніў акянiцы, паглядзеў на сырую, сумную раніцу, на свiнцовае неба, пахадзіў па пакою, прысеў, дрыжучы ад холаду, да камiна і пачаў чакаць прыходу маёй служанкі.

Нарэшце з'явілася старая з пляменніцаю. Яны вельмі здзiвіліся, убачыўшы мяне перад затопленым камiнам. Я паведаміў ім, што ў суседнім пакоі спiць мой дзядзя, які прыехаў сёння ўночы, і загадаў ім зрабіць некаторыя дабаўленні да сьнедання. Пакуль яны перастаўлялі мэблю і падымалі пыл слупам, я памыўся, адзеўся і ў нейкім поўдрымотным стане апынуўся зноў перад камiнам, чакаючы, што к сьнеданню з'явіцца ён. Праз некаторы час дзверы адчыніліся, і ён увайшоў; я не мог прымусяць сябе зiрнуць на яго: пры дзённым асьвятленьні ён здаўся мне яшчэ горшым.

— Я не ведаю нават, якім iмем мне вас зваць,—сказаў я, калі ён сеў за стол.—Я сказаў прыслузе, што вы мой дзядзя.

— Вельмі добра, любы хлопчык, завi мяне дзядзем.

— У часе свайго знаходжаньня на караблі вы-ж узялі якое-небудзь iмя?

— Так, любы хлопчык, я назваў сябе Провісам.

— Вы маеце намер пакiнуць за сабой гэтае прозьвішча?

— Так, любы хлопчык, яно нічым не горш за

іншыя, але, зразумела, калі другое табе больш падабаецца, я гатоў яго перамяніць на другое.

— А як ваша сапраўднае імя?—запытаў я шэптам.

— Мегвіч,—адказаў ён таксама шэптам,—а імя Авель.

— Да чаго вас з дзяцінства прызначалі?

— Мяне прызначалі быць нягоднікам, любы хлопчык,—адказаў ён зусім сур'ёзна і вымавіў слова «нягоднік» так, як быццам яно азначала якую-небудзь прафесію.

— Калі вы прышлі ў Тэмпль учора ўвечары...— пачаў я і раптам спыніўся, здзіўлены тым, што гэта здарылася толькі ўчора; мне здавалася, што гэта было бог ведае як даўно.

— Дык што-ж, мой любы?

— Калі вы ўчора прышлі ў Тэмпль і пыталіся ў вартаўніка, як прайсці, быў хто-небудзь з вамі?

— Са мною? Не, нікога не было, любы хлопчык.

— Але ў вароты ўвайшоў хто-небудзь разам з вамі?

— Я не звярнуў увагі,—вымавіў ён з некаторым сумненнем.—Здаецца, нехта ўвайшоў са мною.

— Ці ведаюць, што вы ў Лондане?

— Спадзяюся, што не,—адказаў ён, праводзячы пальцам кругом шыі.

Ад гэтага жэсту мяне кінула ў жар і холад.

— Раней вы былі вядомы ў Лондане?

— Тут мяне мала ведалі, я больш бываў у правінцыі.

— А судзілі вас.. у Лондане?..

Ён запытаўся, хітра паглядзеўшы:

— Каторы раз?

— Апошні?

Ён пацвярджальна кіўнуў галавою.

— Так, у Лондане. Тады я і пазнаёміўся з Джагерсам. Ён мяне абараняў.

У мяне на языку круцілася пытанне, за што яго судзілі, але ён узяў са стала нож і, апісаўшы ім у паветры круг, накінуўся на снеданне, кажучы:

— Што-б я ні зрабіў, з мяне спагнана, і мы квіты.

Ён еў з такою прагнасцю, што непрыемна было глядзець.

Калі-б у мяне быў хоць які-небудзь апетыт, у той час як я садзіўся за стол, цяпер ён прапаў-бы канчаткова: я сядзеў, з агідаю адварнуўшыся ад свайго жаклівага суседа і панура ўзіраючыся на абрус.

— Я вельмі шмат ем, любы хлопчык,—сказаў ён пасля снедання, нібы просячы прабачэння.—Я заўсёды быў такі; калі-б я еў менш, мне было-б куды лягчэй. Вось і без люлечкі таксама не магу абыйсціся. Калі я ўпершыню наняўся за пастуха на тым паўшар'і, я ад нуды сам-бы ператварыўся ў дурнога барана, калі-б пры мне не было люлькі.

З гэтымі словамі ён устаў з-за стала і, запусціўшы руку ў бакавую кішэню свайго гарохавага сурдута, дастаў адтуль кароценькую пракопчаную люльку і жменю таннага табаку, так званага негрыцянскага. Набіўшы люльку, ён высыпаў астатні табак назад у кішэню, нібы ў скрынку, выцягнуў шчыпцамі з агню палаючы вугаль, раскурыў люльку і, стаўшы на каўры спіною да каміна, па сваёй улюбёнай прывычцы схапіў абедзве мае рукі ў свае.

— Дык вось ён, джэнтльмен, якога я стварыў,—праказаў ён, гойдаючы сваімі рукамі ўверх і ўніз і папыхваючы люлькаю.—Сапраўдны джэнтльмен, першы сорт. Калі-б ты ведаў, якая для мяне прыемнасць глядзець на цябе, Піп! Усё жыццё стаяў-бы так і глядзеў на цябе, любы хлопчык, больш мне нічога не трэба.

Як толькі з'явілася магчымасць, я вызваліў свае рукі.

— Не хочу я, каб мой джэнтльмен хадзіў пехатою па брудных вуліцах. На яго ботах не павінна быць

гразі. Мой джэнтльмен, Піп, павінен завесці коней у яго павінны быць і верхавыя, і ўпражненыя, для яго самога і для прыслугі. Каланісты трымаюць коней— і яшчэ якіх: чыстакроўных!—а каб у майго лонданскага джэнтльмена іх не было? Як-жа, чакайце! Мы пакажым вам сябе, Піп, ці не так, дружа мой?

Ён дастаў з кішэні вялізны, туга набіты бумажні і кінуў яго на стол.

— Спыніцеся, мне трэба пагаварыць з вамі!—усклікнуў я, ледзь не трацячы прытомнасці ад страху і агіды.—Я хочу ведаць, што мне трэба зрабіць, капапярэдзіць пагражаючую вам небяспеку.

— Любы хлопчык, небяспека зусім не такая вялікая, каб варта было аб ёй непакоіцца. А пакуль на мяне не данясуць, і зусім няма ніякай небяспекі. Джагерс, Вемі, ды ты—вось усе, каму вядома. Хто-ж пачне даносіць?

— Хіба няма такіх асоб, якія могуць вас пазнаць на вуліцы?

— Ну, іх-то нямнога. Я-ж не маю намеру аб'яўляцца ў газетах, што ў Англію прыбыў Апель Мегвіч з Батані Бея. З таго часу прайшло шмат гадоў, ды і каму якая карысць выкрываць мяне? І вось што яшчэ я скажу табе, Піп: калі-б небяспека была ў пяцьдзесят разоў большая, я ўсё-такі прыехаў-бы пабачыць цябе. Так Піп. Зарубі гэта сабе на носе.

— А ці надоўга вы сюды прыехалі?

— Ці надоўга?

Ён выняў люльку і паглядзеў на мяне, разявіўшы рот.

— Ды я зусім не збіраюся адсюль выязджаць. Я прыехаў назаўсёды.

— Дзе-ж вы будзеце жыць? Што мне з вамі рабіць? Як уладзіць вас так, каб вам не пагражала небяспека?

— Любы хлопчык, за грошы можна дастаць парыкі, якія змяняюць чалавека да непазнавальнасці. А накладныя бароды, а акуляры, а розныя касцюмы? Ды і

мала яшчэ што! Удаваліся-ж такія ператварэнні шмат каму раней за мяне, а што ўдалося адзін раз, можа ўдасца і другі. А дзе і як мне жыць, гэта ўжо ты сам вырашай, мой любы.

— Сёння вы вельмі лёгка адносіцеся да гэтага пытання, учора вы надавалі яму больш сур'ёзнае значэнне; вы казалі, што, вярнуўшыся сюды, вы ставіце сваё жыццё ў небяспечнае становішча.

— Яно так і ёсць, і цяпер скажу,—праказаў ён, засоўваючы зноў люльку ў рот.—Мне пагражае смерць, мяне павесяць на суседняй плошчы. Але што-ж з таго? Справа зроблена, я тут. Варочацца назад цяпер не лепш, чым заставацца тут, нават, бадай што яшчэ горш. Аднак даволі, дай мне яшчэ разок паглядзець на майго джэнтльмена.

Зноў ён схпіў мае рукі ў свае і спыніў свой позірк на мне з выглядам чалавека, які любуецца належачай яму рэччу, і ў той-жа час не пакідаў з асалодаю смактаць сваю люльку.

Самае лепшае, што, па-мойму, я мог для яго зрабіць, гэта падшукаць непадалёку якое-небудзь ціхае жыллё, дзе-б ён мог пасяліцца, пакуль Герберт вярнецца,—я чакаў яго прыезду праз два-тры дні. У тым, што майму прыцэлю прыдзецца адкрыць таямніцу, я ніколі не сумняваўся: гэта было неабходна і немінуча, не кажучы ўжо аб гой палёпцы, якую я атрымаў-бы, раздзяліўшы з ім маё гора. Але містэру Провісу (я рашыў называць яго так) ніяк нельга было гэтага растлумачыць. Ён упёрся на тым, што не згодзіцца зрабіць майго друга ўдзельнікам таямніцы, пакуль не ўбачыць яго ўласнымі вачыма; і толькі ў тым выпадку, калі фізіяномія Герберта яму спадабаецца, зробіць ласку даць сваю згоду.

— Але і тады, мой любы, мы прымусім яго прысягнуць,—заклучыў ён, дастаючы з кішэні маленькую

зашмальцаваную біблію ў чорным пераплёце з меднымі засцёжжамі.

Убачыўшы яе, я ўспомніў, як шмат гадоў таму назад ён прымусіў мяне паклясціся ўвернасці на могільках і як учора ён расказваў, што ў ссылцы безупынна кляўся выканаць задуманы план.

Я ведаў у Эсекс-Стрыт вельмі прыстойны дом з мэбляраванымі кватэрамі; заднім фасадам ён быў звернут да Тэмпля і знаходзіўся так блізка ад майго жылля, што можна было перагаварвацца з акна ў акно. Перш за ўсё я пайшоў у гэты дом; на шчасце, на другім паверсе аказалася свабодная кватэра, і мне ўдалося наняць яе для майго дзядзі Провіса; потым я купіў у крамах усё неабходнае для яго туалета і, пакончыўшы з гэтымі клопатамі, завярнуў у Літль-Брытэн па сваёй ужо асабістай справе. Містэр Джагерс сядзеў за пісьмовым сталом, калі я ўвайшоў, але, убачыўшы мяне, зараз-жа ўстаў і падышоў да каміна.

— Ну, Піп,—праказаў ён,—трымайце вуха востра.

— Пастараюся, сэр,—адказаў я (ідучы да яго, я абдумаў, як весці з ім гутарку).

— Не падвядзіце ні сябе, ні другіх,—казаў далей містэр Джагерс.—Ні другіх—разумеете? Не гаварыце мне ні аб чым. Мне нічога не трэба ведаць, я не з цікаўных.

Вядома, я зразумеў, што містэр Джагерс ужо ведае аб прыбыцці Мегвіча.

— Містэр Джагерс, я хацеў-бы мець толькі пацверджанне. Ці праўда тое, што мне казалі? У тым, што гэта праўда, я амаль не сумняваюся, але мне хацелася-б ведаць напэўна.

— Дазвольце, як вы выразіліся: мне казалі, ці мяне паведамлілі?—запытаўся містэр Джагерс, не глядзячы на мяне, а апусціўшы вочы і схіляючы галаву набок з такім выглядам, быццам да чагосьці прыслухоўваўся.—Слова «казалі» мае на ўвазе вуснае паве-

дамленне, а вы, разумеецца, не маглі мець гутаркі з чалавекам, які пражывае ў Новым Паўднёвым Валісе.

— Містэр Джагерс, мне трэба было сказаць: мяне паведамлі.

— Добра.

— Мяне паведаміў нехта па імені Авель Мегвіч, што ён і ёсць той дабрадзеі, які так доўга заставаўся мне невядомы.

— Так, ваш дабрадзеі іменна названая асоба, якая пражывае ў Новым Паўднёвым Валісе. Вемік паведаміў мне,—казаў далей містэр Джагерс, усё яшчэ пільна гледзячы на мяне,—што ён атрымаў пісьмо з Портсмута ад нейкага каланіста, па прозвішчу, як яго,—Парвіса...

— Провіса,—падказаў я.

— Дзякую вам. Так, ад Провіса. Ён атрымаў пісьмо з Портсмута ад каланіста, па прозвішчу Провіс, які даведваўся аб вашым адрасе для Мегвіча. Вемік, наколькі мне вядома, паслаў гэтаму Провісу ваш адрас з наступнай поштай. Напэўна, ад гэтага Провіса вы і атрымалі вестку пра Мегвіча, які знаходзіцца ў Новым Паўднёвым Валісе?

— Так, я атрымаў вестку аб ім ад Провіса,—адказаў я.

— Да пабачэння, Піп,—сказаў містэр Джагерс, працягваючы мне руку.—Вельмі рад быў бачыцца з вамі. Калі будзеце пісаць Мегвічу ў Новы Паўднёвы Валісці зносіцца з ім праз Провіса, калі ласка, перадайце яму, што падрабязную справаздачу і ўсе распіскі па вашых рахунках будуць прысланы вам разам з сумай, якая засталася,—бо пры балансе яшчэ ёсць у астатку некаторая сума. Да пабачэння, Піп.

Мы паціснулі адзін аднаму рукі. Ён не зводзіў з мяне вачэй; нават падыходзячы да дзвярэй, я адчуваў на сабе яго пільны погляд.

Веміка не было на яго звычайным месцы, ды, калі-б

ён і быў, ён не змог нічым-бы мне дапамагчы. Ад Джагерса я пайшоў проста да сябе ў Тэмпль і застаў свайго госця зусім спакойна распіваючым грог і сасучым сваю насагрэйку.

На наступны дзень былі прынесены заказаныя мною плаці, і ён прыбраўся ў новае. Але, што-б ён на сябе ні надзяваў, усё ішло да яго як да каровы сядло, ва ўсякім новым плаці ён быў яшчэ горш, чым у ранейшым, прынамсі так мне здавалася.

Калі ён не спаў, ён вымаў з кішэні зашмальцаваныя карты, раскладваў нейкі складаны пасьянс (такога пасьянса я ні раней, ні пасля не бачыў) і ўсякі раз, як ён выходзіў, рабіў на сталае адзнаку сваім складаным нажом. Ці, калі карты не выцягваліся, ён прасіў мяне пачытаць «з чужаземнай кніжкі». Ён не разумеў ні слова з таго, што я чытаў, але станаўся ля каміна і глядзеў на мяне з выразам трымацеля музея рэдкасцей, паказваючага публіцы якое-небудзь незвычайнае дзіва. Паглядаючы зрэдку на яго скрозь пальцы рукі, якою я прыкрываў твар, я бачыў, як ён звяртаўся з рознымі жэстамі да сталоў і крэслаў, запрашаючы іх звярнуць увагу на маё майстэрства.

З хвіліны на хвіліну я чакаў Герберта і не адважваўся выходзіць з дому; толькі цёмнымі вечарамі я выводзіў Провіса падыхаць чыстым паветрам.

Аднаго разу ўвечары, змучаны бяссонніцаю, якая перамешвалася са снамі, я задрамаў у крэсле. Раптам мяне разбудзілі знаёмыя крокі на лесніцы. Провіс, які таксама спаў, пачуўшы шум, умомант ускочыў, і я ўбачыў, як у яго руцэ бліснуў складны нож.

— Супакойцеся, гэта Герберт!—ускрыкнуў я, і ў тую-ж хвіліну ў пакой уварваўся Герберт, уносячы з сабою струмень свежасці і весялосці пасля свайго падарожжа па Францыі.

— Любы Гендзель! Добры вечар, добры вечар і яшчэ раз добры вечар! Мне здаецца, што цэлы год

мінуў з таго часу, як мы з табою рассталіся. Ды, як відаць, так было і сапраўды, таму што ты паспеў пахудзець і пабляднець. Што з табою, Гендзель мой?.. Выбачайце!

Ён змоўк і выпусціў маю руку, заўважыўшы Провіса. Провіс, які разглядаў яго з прагнаю ўвагаю, павольна апусціў нож у адну з сваіх кішэняў і пачаў шарыць у другой.

Герберт стаяў, раскрыўшы вочы і нічога не разумеючы. Я шчыльней замкнуў дзверы і сказаў:

— Любы дружа, здарыліся дзіўныя рэчы. Гэта... мой госць.

— Усё як нельга лепш, любы хлопчык,—перапыніў мяне Провіс, выходзячы ўперад з маленькаю чорнаю бібліяй у руках і, звярнуўшыся да Герберта, сказаў:

— Вазьміце яе ў правую руку. Няхай заб'е вас госпад бог раптоўнай смерцю, калі вы як-небудзь прагаворыцеся. Пацалуйце.

— Выканай яго просьбу,—сказаў я Герберту.

Герберт, які глядзеў на мяне з некатораю трывогай і здзіўленнем, пацалаваў біблію. Провіс моцна паціснуў яму руку, кажучы:

— Памятайце, вы цяпер звязаны клятваю. І верце майму слову: Піп з вас таксама зробіць джэнтльмена!

РАЗДЗЕЛ XXXVII

Цяжка апісаць, як здзівіўся і занепакоіўся Герберт, калі, пасядзіўшы яго побач з намі ля каміна, я раскажаў яму, у чым справа. Скажу толькі, што я бачыў на яго твары адлюстраванне маіх уласных пачуццяў аж да агіднасці, якую я адчуваў да свайго дабрадзея.

Пакуль Провіс быў з намі, мы ўвесь час сядзелі як на іголках, а ён як знарок не ўходзіў да позняй ночы, яму, відавочна, не хацелася пакідаць нас удвух,—рэўнаваў ён мяне да Герберта, ці што! Было ўжо а

першай гадзіне ночы, калі я адвёў яго ў Эсекс-Стрыг і развітаўся з ім на парозе яго кватэры.

Убачыўшы, як за ім зачыніліся дзверы, я ў першы раз пасля яго паяўлення з палёгкаю ўздыхнуў.

Непрыемная сустрэча з падазроным чалавекам на лесніцы не выходзіла ў мяне з галавы; вось чаму, калі вечарамі я выводзіў свайго госця на прагулку ці вяртаўся з ім назад, я ўсякі раз трывожна азіраўся навокал; цяпер я зрабіў тое-ж самае.

У вялікім горадзе цяжка пазбавіцца ад падазрэння, што за табою сочаць, калі ведаеш, што табе можа пагражаць гэтая небяспека, але напэўна сцвярджаць, што за мною хто-небудзь сочыць, я не меў ніякіх падстаў; з рэдкіх пракожых, якія з намі сустракаліся, як відаць, ніхто не звяртаў на нас ніякай увагі, кожны быў заняты сваёй справаю і ішоў сваёю дарогаю: калі-ж я вяртаўся назад у Тэмпль, вуліца была зусім пустая. Ніхто не выходзіў за намі ўслед з варот Тэмпля, ніхто не ўваходзіў цяпер са мною. Праходзячы міма фантана, я кінуў погляд на кватэру Провіса,—вокны ў яго свяціліся ясным, спакойным святлом.

Перш чым падняцца да сябе, я некалькі хвілін прыслухоўваўся: ва ўсім Гардэн-Корце была такая-ж мёртвая цішыня, як і ў доме.

Герберт кінуўся мне насустрач і моцна абняў мяне, цяпер толькі я цалкам ацаніў, якое шчасце мець друга. Ён паспачуваў мне, затым прымусіў мяне сесці, і мы пачалі абмяркоўваць важнае пытанне: што рабіць?

— Што-ж рабіць, што рабіць?—сказаў я Герберту, калі ён нарэшце сеў побач са мною.

— Мілы, бедны Гендзель!—праказаў ён, хапаючыся за галаву.—Я не магу ні аб чым думаць ад празмернага ўражання.

— Тое-ж было і са мною, калі на мяне абрушыўся гэты ўдар. Аднак трэба-ж прыняць якія-небудзь меры:

у яго ў галаве цяпер коні, экіпажы і іншыя безразважныя траты; трэба-ж як-небудзь яго спыніць.

— Ты лічыш немагчымым прымаць...

— Сам памяркуй, ці магу я?—вырвалася ў мяне.— Падумай аб ім, зірні на яго!

Мы абодва здрыгануліся ад агіды.

— Адно мяне пужае, Герберт: гэта яго моцная прыхільнасць да мяне. Якая насмешка лёсу!

— Мілы, бедны Гендзель,—паўтарыў Герберт.—Пакуль ён знаходзіцца ў Англіі, ты ў яго руках: калі ты яго кінеш, ён абавязкова аддасца ў рукі паліцыі.

Гэтая-ж думка мучыла мяне, як толькі я сустрэўся з ім; калі яна прыходзіла мне ў галаву, я пачынаў глядзець на сябе як на яго забойцу. У жаху ўскочыў я з крэсла і забігаў па пакою.

Я адказаў Герберту, што нават у тым выпадку, калі Провіс не сам сябе выдасць, а яго знойдуць і арыштуюць, я ўсё-такі буду ў распачы, паколькі прычынаю катастрофы буду ўсё-такі я, хоць адбудзецца яна і не па маёй віне.

— Так, калі гэта здарыцца, я буду адчуваць сябе страшэнна няшчасным,—заклучыў я,—хоць я няшчасны і цяпер, калі ён на волі, калі ён каля мяне. Ах, лепш-бы мне ўсё жыццё аставацца работнікам у кузні Джо, чым перажываць такія хвіліны!

Але, як-бы там ні было, а пытанне, што рабіць, усё-ж не было вырашана.

— Першае, самае галоўнае, што трэба зрабіць, гэта вывезці яго з Англіі,—сказаў Герберт.—Калі ты згодзішся паехаць разам з ім, яго лёгка можна будзе ўгаварыць.

— Але, куды-б я яго ні завёз, я не здолею перашкодзіць яго звароту, у выпадку калі ён пажадае вярнуцца.

Герберт узяў мяне пад руку і пачаў павольна хадзіць са мною па пакою. Мы хадзілі, не падымаючы вачэй; можна было падумаць, што мы ўважліва вывучаем малюнак каўра.

— Гендзель,—сказаў ён, раптоўна спыняючыся,—ты зусім упэўнен, што не можаш далей карыстацца яго шчодрасцю?

— Зусім упэўнен. І ты, вядома, рашыў-бы таксама, калі-б быў на маім месцы.

— Ты канчаткова ўпэўнен, што павінен парваць з ім ранейшыя адносіны?

— Герберт, ці можаш ты сумнявацца ў гэтым?

— Але ты даражыш і, вядома, абавязан даражыць яго жыццём, якім ён рыскаваў дзеля цябе, і лічыш абавязкам утрымліваць яго ад усякага небяспечнага кроку. Значыцца, няма чаго і думаць аб сваім вызваленні, раней чым ты не ўдаліш яго з Англіі. Але як толькі ты яго сплавіш, дзеля бога, выпутвайся хутчэй сам, і тады ўжо мы разам абмяркуем, за што табе ўзяцца.

Пасля гэтых слоў мы паціснулі адзін аднаму рукі і моўчкі прайшліся некалькі разоў па пакою; але якім уцяшэннем быў для мяне гэты сяброўскі поціск рукі!

— Цяпер, Герберт, на чарзе стаіць другое пытанне: як нам зрабіць, каб даведацца пра яго гісторыю? Я ведаю ўсяго адзін спосаб: проста папрасіць яго расказаць нам сваё жыццё.

— Добра,—сказаў Герберт.—Папрасі яго аб гэтым заўтра-ж, за снаданнем. (Провіс сказаў на развітанне, што прыдзе да нас на другі дзень снедаць.)

Провіс прышоў у назначаную гадзіну, дастаў свой складаны нож і ўзяўся за яду. Ён паведаміў нам мноства планаў адносна свайго джэнтльмена, які павінен неадкладна «развярнуцца ва ўсю», як належыць сапраўднаму джэнтльмену, і настойваў, каб я хутчэй «трасянуў» бумажнікам, пакінутым у маім распараджэнні. Ён глядзеў на маю тэмпльскую кватэру і на

сваю цяперашнюю як на часовае месцазнаходжанне і раіў мне неадкладна «прыгледзец» каля Гайд-парка «які-небудзь панскі палац», дзе-б не сорамна было жыць джэнтльмену і дзе-б і для яго знайшлося месцейка. Калі, паснедаўшы, ён выціраў нож аб калена, я сказаў без усякай прадмовы:

— Учора, пасля вашага ўходу, я расказаў майму прыяцелю пра бойку, сведкамі якой мы былі там, на балоце, калі вас знайшлі салдаты. Памятаеце?

— Як не памятаць!

— Нам хацелася-б ведаць што-небудзь пра таго чалавека і пра вас; дзіўна, што я да гэтага часу так мала ведаю пра вас абодвух, і асабліва гэта дзіўна ў адносінах да вас. Бо тое, што я расказаў учора,—гэта ўсё, што мне пра вас вядома, а не шкодзіла-б ведаць нам і больш. Хвіліна цяпер самая падыходзячая.

— Добра,—праказаў Провіс, падумаўшы.—Таварыш Піпа, памятайце, што вы знаходзіцеся пад прысягаю.

— Памятаю,—адказаў Герберт.

— Гэта прысяга адносіцца да ўсяго, што вы зараз пачуеце,—упарта дадаў Провіс.—Да ўсяго. Разумеете?

— Разумею.

— І памятайце: што-б я ні зрабіў, я за ўсё разлічыўся, усё з мяне спагнана.

— Буду памятаць.

Абапёршыся рукамі аб калені, Провіс з хвіліну на-супіўшыся глядзеў на агонь, потым павярнуўся да нас і пачаў.

РАЗДЗЕЛ XXXVIII

«Любы мой хлопчык і вы, таварыш Піпа! Не буду расказваць вам маё жыццё з рознымі там прыкрасамі, нібы казку якую-небудзь. Яго можна змясціць у двух словах: з турмы ў турму, у турму з турмы,—коратка і ясна.

«Я ведаю, што мяне завуць Мегвіч, а пры хрышчэнні далі імя Авеля. Як я аб гэтым даведаўся? Ды таксама, як ведаў, што адну птушку завуць зяблікам, другую вераб'ём, трэцюю драздом; магло здарыцца, што ўсё гэта хлусня, але птушкі і сапраўды так зваліся, значыць, рашыў я, і маё імя сапраўднае.

«Я рос, бадзяючыся, жабруючы, крадучы, працуючы, калі набяжыць якая-небудзь работа,—хоць гэта і не так часта бывала, як вы, можа быць, думаеце, ды і вы самі, сазнайцеся ад шчырага сэрца, ці ахвотна-б далі мне работу? Перабываў я і браканьёрам, і чорна-рабочым, рамізнікам, касцом, разносчыкам, перапрабаваў усякія заняткі, якія заробок даюць мала, а працы патрабуюць шмат, і вось паступова зрабіўся дарослым мужчынам. Салдат-дэзертыр, які хаваўся ля прыдарожнага шынкі ў бульбянай кучы, навучыў мяне чытаць, велікан з кірмашовага балагана, які атрымліваў ад публікі пені за кожны свой подпіс, навучыў мяне пісаць. Цяпер мяне трымалі на замку ўжо не так часта, як раней, але ўсё-ж здаралася часам і цяпер турэмным замкам на мяне папрацаваць.

«Гадоў дваццаць таму назад, на Эпсомскіх скачках я пазнаёміўся з адным чалавекам, якому праламаў-бы чэрап, як арэхавую шкарлупу, вось гэтаю качаргою, каб ён быў зараз тут перада мною. Сапраўднае яго імя было Кампісон; яго вось, мой любы, я і душыў тады ў канаве, калі ты нас бачыў.

«Ён корчыў з сябе джэнтльмена, Кампісон гэты атрымаў адукацыю ў благародным пансіёне; гаворка ў яго была мядовая, манеры панскія, па гэтай часці ён быў вялікі майстар і выгляд меў таксама не дрэнны. Я з ім упершыню сустрэўся ўвечары, напярэдадні галоўных скачак, на плошчы за іпадромам, у адным бараку, які мне быў добра вядомы. Калі я ўвайшоў, ён з вялікай кампаніяй сядзеў за сталом;

гаспадар паклікаў яго і сказаў, паказваючы на мяне: «Мне здаецца, гэты чалавек для вас падыйдзе».

«Кампісон уважліва агледзеў мяне, я таксама агледзеў яго: на ім быў гадзіннік з ланцужком, пярсцёнак, залатая шпілька, плацце дарагое і з іголачкі.

«— Мяркуючы па знадворнаму выглядзе, вам не шанцуе ў жыцці,—сказаў мне Кампісон.

«— Мне ніколі не шанцавала, судар. (Сапраўды, я тады толькі што вышаў з Кінгстонскай турмы, дзе адседжваў за брадзяжніцтва: мяне маглі-б упячы туды і за што-небудзь горшае, але на гэты раз я, апрача брадзяжніцтва, ні ў чым не правініўся.)

«— Шчасце мяняецца,—праказаў Кампісон,—быць можа, ваш лёс зменіцца к лепшаму.

«— Будзем спадзявацца,—сказаў я.—Пара-б ужо.

«— Што вы ўмеете рабіць?—запытаўся Кампісон.

«— Есці і піць,—адказаў я,—калі вы будзеце па-стаўляць матэрыял.

«Кампісон засмяўся, яшчэ раз акінуў мяне ўважлівым позіркам, даў мне пяць шылінгаў і назначыў з'явіцца заўтра ўвечары ва ўмоўленае месца; на другі дзень я з'явіўся, куды трэба было, і Кампісон узяў мяне да сябе ў памочнікі і кампаньёны. Што-ж гэта былі за справы ў Кампісона, у якіх ён узяў мяне ўдзельнікам, запытаеце вы. А справы гэтыя былі: машэнніцтвы, падробкі вексялёў і розных подпісаў, збыт крадзеных асігнацый і таму падобнае. У яго столькі-ж было пачуцця, як у жалезнай пілы, ён быў халодны, як смерць, а разумны, як д'ябал, аб якім мне столькі нацвярдзілі набожныя людзі.

«У Кампісона быў другі таварыш, па імені Артур: не думайце, што гэта было яго сапраўднае імя, не, гэта была мянушка. У яго былі сухоты, і ўвесь ён быў скура ды косці. За некалькі гадоў перад тым яны з Кампісонам змайстравалі адну дрэнную

справу, пажывіліся каля нейкай багатай лэдзі і загрэблі кучу грошай, але Кампісон быў карцёжнік, гуляў з размахам і спусціў усё чыста. Артур паміраў у галечы і перад смерцю мучыўся жаклівымі зданямі; жонка Кампісона—як-жа Кампісон біў яе!—шкадавала яго, наколькі магла, але ў Кампісона не было жалю ні да каго.

«Прыклад Артура мог-бы перасцерагчы мяне, але я яго не скарыстаў; запэўніваць вас, што сумленне ва мне загаварыла, не буду,—якая карысць? Такім чынам, я пачаў дапамагаць Кампісону, але я быў толькі нікчэмнай зброяй у яго руках. Артур жыў на чардаку ў доме Кампісона; гэты дом быў недалёка ад Брэнтфорда. Кампісон запісваў акуратна, колькі ён яму вінават за стол і кватэру, каб вылічыць з зароботнай платы, калі ён паправіцца. Але Артур вельмі хутка зусім расквітаўся з жыццём.

«Кампісон быў задаволены, што смерць іх развязала. Неўзабаве мы з ім узяліся за справы. Хітрая бестыя! Перш за ўсё ён прымусіў мяне прысягнуць у вернасці над маёю ўласнай бібляй, вось над маленькай чорнаю кніжкай, над якою прысягнуў твой таварыш, мой любы хлопчык.

«Час, пражыты мною з Кампісонам, быў самым цяжкім у маім жыцці—гэтым усё сказана. Ці раскажэце вам, як мяне аднаго цягалі ў суд за злачынствы, у якіх удзельнічалі мы абодва.

«Запомніце толькі, што мяне судзілі і прыговор прыводзілі ў выкананне. Нарэшце нас абодвух аддалі пад суд за крымінальнае злачынства. Абвінавачваліся мы ў тым, што збывалі крадзеныя банкавыя білеты, і, апроча таго, яшчэ ў іншых злачынствах. Кампісон і каза мне: будзем абараняцца кожны паасобку, каб утаіць усякі хаўрус паміж намі. Сказана—зроблена. Гэтай парадаю ён і абмежаваўся, а я быў у такім

убогім становішчы, што прышлося распрадаць усё плацце, што насіў, каб узяць Джагерса; на плячах толькі засталася сякая-такая вопратка.

«Калі нас абодвух пасадзілі на лаву падсудных, я зараз-жа заўважыў, што Кампісон са сваімі кучаравымі валасамі, франтоўскаю чорнаю параю і белаю хустачкай здаваўся сапраўдным джэнтльменам, а я побач з ім меў выгляд сапраўднага жуліка.

«Прачыталі абвінаваўчы акт, выклікалі сведак. Тут я заўважыў, што зноў увесь цяжар абвінавачання кладзецца на мяне, а яго датычыць вельмі мала.

«Ну, і прызначылі Кампісону сем гадоў, а мяне вакацілі на цэлых чатырнаццаць, ды прытым яшчэ суддзя выказаў жаль, таму што з яго мог-бы выйсці добры чалавек, а ва мне бачылі закаранелага, непраўнага злачынца, які, напэўна, кепска скончыць.

«Я паабяцаў Кампісону збіць яму морду і даў сабе слова абавязкова гэта зрабіць. Толькі як ні стараўся, ніяк не мог да яго дабрацца, хоць мы з ім і былі на адным пантоне. Нарэшце мне ўдалося падкрасціся да яго ззаду і ўдарыць яго ў шчаку, так што ён павярнуўся, а потым я як належыць расквасіў яму морду. Мяне заўважылі і пасадзілі ў карцэр. Пантонны карцэр не вельмі страшны для чалавека, які прызвычаіўся да арыштанцкіх, ды прытым умее плаваць і ныраць. Я ўцёк і хаваўся на беразе, паміж магіламі, зайздросцячы тым, хто ў іх ляжыць і для каго ўсё ў жыцці скончана. Тут вось упершыню я і ўбачыў майго люблага хлопчыка».—Ён паглядзеў на мяне з такім заміланнем, што ўся мая агіда ўваскрэсла з ранейшай сілаю, хоць расказ яго і выклікаў ва мне шчырае спачуванне.

«Ад майго люблага хлопчыка я даведаўся, што Кампісон таксама хаваецца ў балотах. Я амаль упэў-

нен, што ён уцёк выключна са страху, каб пазбавіцца ад мяне,—ён не ведаў, што я знаходжуся на беразе. Я знайшоў яго і расквасіў яму морду. «А цяпер, каб табе зрабіць поўную ласку,—сказаў я,—я дастаўлю цябе зноў у турму. За сябе я не баюся, мне ўсёроўна, што са мною будзе». І калі-б патрэбна было, я за валасы пацягнуў-бы яго ўплаў і прадставіў у турму без дапамогі салдат.

«Зразумела, нарэшце ён і тут удачліва выкруціўся—ён-жа карыстаўся добраю рэпутацыяй! Ён рашыўся ўцячы ў поўвар'яцкім стане, напалоханы маімі замахамі на яго жыццё,—так растлумачылі яго ўцёкі; і яго лёгка пакаралі, мяне-ж закавалі ў кайданы, другі раз судзілі і прыгаварылі да пажыццёвай ссылкі. Але я не астаўся там на ўсё жыццё, любы хлопчык і таварыш Піпа, вось я цяпер тут».

Ён абцёр пот з твара, галавы, шыі і рук, павольна дастаў шчапотку тытуну з кішэні, выняў люльку з пятліцы сурдута, павольна набіў яе і закурыў.

— Памёр ён?—запытаўся я.

— Хто, мой любы?

— Кампісон.

— Ён ад усяе душы мне гэтага жадае, у гэтым можаце быць упэўнены,—праказаў Провіс з раз'юшаным выглядам.—Мусіць, ён яшчэ жыве; але з таго часу я ніколі больш аб ім не чуў. Герберт напісаў нешта алоўкам на вокладцы кнігі, якая ляжала на сталі. Калі Провіс са сваёю люлькаю адышоў да каміна і накіраваў вочы на агонь, Герберт падсунуў да мяне гэтую кнігу, і я прачытаў:

«Маладога Гевішама звалі Артур. Кампісон—прозвішча таго чалавека, які прыкінуўся закаханым у міс Гевішам».

Я ў адказ на гэта лёгка кіўнуў галавою і, захлопнуўшы кнігу, адклаў яе ўбок.

РАЗДЗЕЛ XXXIX

Расказ Провіса прабудзіў ва мне новую трывогу, або, дакладней, зрабіў больш яснымі мае ранейшыя трывогі; цяпер я амаль не сумняваўся, чаго можна чакаць, калі Кампісон яшчэ жыве і даведаецца аб яго звароце. Што Кампісон яго да смерці баяўся, аб гэтым, вядома, ніхто не ведаў лепш за мяне; што такі чалавек, якім, па апісанню, быў Кампісон, не задумаецца пусціць у ход такі лёгкі і пэўны сродак, як данос, каб назаўсёды пазбавіцца ад свайго смяртэльнага ворага, у гэтым я ні хвіліны не сумняваўся.

Само сабою зразумела, я ні слова не гаварыў Провісу пра Эстэлу і рашыў ніколі не гаварыць, але Герберту, калі мы з ім асталіся ўвечары адны, я сказаў, што перад ад'ездам за граніцу я хачу абавязкова пабачыць Эстэлу і міс Гевішам. Я рашыў на наступны-ж дзень ехаць у Рычмонд. Так я і зрабіў.

Калі я з'явіўся да міс Брэндлі, да мяне вышла служанка Эстэлы і далажыла, што яе пані паехала ў вёску.

— Куды?

— У Сатыс-гауз, як звычайна.

— Не, не як звычайна,—сказаў я,—таму што раней яна ніколі не ездзіла туды адна, без мяне. Калі яна павінна вярнуцца?

Мая трывога яшчэ павялічылася, калі я заўважыў, што служанка чагосьці не дагаварвае; яна меркавала, што Эстэла вернецца на вельмі кароткі час. З гэтага адказу я зразумеў, што мне нічога не жадаюць растлумачваць, і вярнуўся дадому зусім расстроеным.

Увечары, пасля таго як Провіс прайшоў да сябе (я заўсёды сам праводзіў яго да дому і глядзеў, ці не сочыць хто-небудзь за ім), мы з Гербертам парайліся і рашылі не пачынаць гутаркі аб маім ад'ездзе з Англіі, пакуль я не пабываю ў міс Гевішам. За гэты час я і Герберт павінны былі абдумаць, у якой форме

зручней прапанаваць Провісу паехаць за граніцу: ці выдумаць, быццам у нас ёсць апасенне, што за ім сочаць, ці паставіць на від, што я ніколі яшчэ не бываў у чужых краях. Мы ведалі, што ён згодзіцца на такую прапанову, і абодва сышліся на думцы, што доўгі час пакідаць яго ў цяперашнім небяспечным становішчы немагчыма.

На наступную раніцу я самым нізкім чынам схлусіў, быццам павінен выканаць данае Джо абяцанне і паехаць да яго. Провіс даў слова захоўваць найвялікшую асцярожнасць увесь час, пакуль я буду ў адлучцы, а Герберт павінен быў узяць на сябе мае абавязкі. Я меў намер прабыць у адсутнасці не больш сутак, і Провіс прымусіў мяне паабяцаць, што, вярнуўшыся ў Лондан, я пачну жыць на шырокую нагу, як належыць багатаму джэнтльмену. У мяне,—і ў Герберта, як я пасля даведаўся,—тады яшчэ мільгнула думка: завезці яго на кантынент быццам для таго, каб зрабіць закупкі, неабходныя для раскошнага абсталявання маёй будучай кватэры.

Падрыхтаваўшы такім чынам глебу, я мог беспешкодна паехаць да міс Гевішам. Я выехаў першым ранішнім дыліжансам задоўга да світання. Калі мы пад'ехалі да «Блакiтнага Вепра» пад дробным дажджом, які праследаваў нас усю дарогу, як-бы вы думалі, які джэнтльмен, з зубачысткаю ў руках вышаў на ганак гасцініцы паглядзець на прыехаўшы дыліжанс? Не хто іншы, як Бентлі Дрэмпль! Ён зрабіў выгляд, быццам не заўважыў мяне, я зрабіў выгляд, быццам не заўважыў яго; прыкiдваліся мы абодва надзвычай няўдала, тым больш, што потым разам увайшлі ў агульную залу гасцініцы, дзе ён толькі што скончыў снедаць і куды я загадаў падаць мне чаю.

Сядзячы за сваім сталом і чакаючы пакуль пададуць снеданне, я зрабіў выгляд, быццам чытаю старую зашмальцаваную газету, у якой немагчыма было

разабраць змест пад слоem плям ад кофе, пікулёў, соусаў, падлівак, топленага масла і віна, надаваўшых газетнаму лісту такі выгляд, нібы ў яго быў моцны кор.

Такім чынам, я ўткнуўся ў газету, а Дрэмель грэўся ля каміна. Раптам мне чамусьці здалося страшэнна крыўдным, што ён адзін заўладаў цяплом ад агню. Рашыўшыся пастаяць за свае правы, я ўстаў з месца, падыйшоў да каміна, працягнуў руку за качаргою, каб паправіць агонь, прычым чуць не зачাপіў за ногі Дрэмля, але ўсё-такі яшчэ рабіў выгляд, быццам яго не пазнаю.

— Вы не хочаце са мною здаровацца?—буркнуў Дрэмель.

— А! гэта вы,—прамармытаў я, не выпускаючы з рук качаргі.—Добры дзень. А я вось гляджу, хто загараджвае мне агонь.

З гэтымі словамі я пачаў шалёна мяшаць у каміне; скончыўшы гэтую аперацыю, я стаў побач з Дрэмлем на кавёр, спіною да агню, у самай ваяўнічай позе.

— Вы толькі што прыехалі?—запытаўся Дрэмель, злёгка адсоўваючы мяне плячом.

— Так, адказаў я, у сваю чаргу злёгка адсоўваючы яго плячом.

— Ну, старонка: адна брыдота,—праказаў Дрэмель.—Здаецца, вы адсюль родам?

— Мне казалі, што яна вельмі падобна на ваш Шропшыр,—адказаў я.

— Ні малейшага падабенства!—запырэчыў Дрэмель.

Ён памаўчаў, паглядзеў на свае боты, я паглядзеў на мае, потым ён агледзеў мае боты, а я яго.

— Вы даўно ўжо тут?—запытаўся я, рашыўшы ў глыбіні душы не ўступаць яму ні вяшкі з занятага мною месца.

— Так, парадкам паспела ўжо надакучыць,—адказаў ён, робячы выгляд, нібы пазяхае. Я заўважыў,

што ён у сваю чаргу прыняў такое самае рашэнне і мае намер грудзьмі адстойваць сваю пазіцыю.

— Вы доўга тут прабудзеце?

— Дапраўды, не ведаю. А вы доўга тут прабудзеце?

— Дапраўды, не ведаю.

Уся кроў у мне кіпела; я адчуваў, што калі містэр Дрэмель зробіць замер адсунуць мяне хоць на волас убок, я выкіну яго з акна, і разам з тым я ясна ўсведамляў, што, калі з майго боку будзе такая спроба, містэр Дрэмель выкіне мяне за дзверы.

Ён пачаў нешта насвістваць, я таксама пачаў насвістваць.

— Тут, здаецца, шмат балот?—запытаўся нарэшце Дрэмель.

— Ну, і што-ж з таго?

Дрэмель зірнуў на мяне, потым на мае боты, некажесла ўсклікнуў і зарагатаў.

— Вам весела, містэр Дрэмель?

— Не, не асабліва,—адказаў ён.—Зараз я еду катацца конна. Жадаю, для забавы, аглядзець гэтыя балоты. Мне казалі, што ў ваколіцы ёсць цікавыя вёскі, цікавыя шынкі і кузні... і ўсё такое. Чалавек!

— Сэр?

— Гатоў мой конь?

— Ля ганку, сэр.

— Лэдзі не паедзе сёння конна, надвор'е дрэннае

— Слухаю, сэр.

— К абеду мяне не чакаць, я абедаю ў лэдзі

— Слухаю, сэр.

Дрэмель зірнуў на мяне. Яго тоўстая фізіяномія святлілася такою нахабнаю пераможнасцю, што мяне кальнула ў самае сэрца. Я быў так раз'юшаны, што гагоў быў схапіць яго ў ахапак і кінуць у гарачае поле.

Нам абодвум было ясна, што без пабочнага ўмяшання ніхто з нас ні за што на свеце не адыйдзе ад каміна. І вось мы стаялі тут у' аднолькавых позах, плячом к плячу, нагой к назе, заклаўшы за спіну рукі, ні на волас не саступаючы з месца. Праз туманную сетку шэрані відаць быў конь, які стаяў ля ганку; маё снаданне стыла на стале; лакей, які прыняў снаданне Дрэмля, не раз напамінаў мне, што есці падана; я ў адказ толькі ківаў галавою яму, і ні Дрэмль, ні я не краналіся з месца.

Не ведаю, як доўга мы прабылі-б у гэтым камічным становішчы, калі-б у залу не ўваліліся трое вясёлых фермераў. Яны ўвайшлі, расшпільваючы на ходу паліто і паціраючы змерзшыя рукі, і зараз-жа кінуліся да агню; воляй-няволяй мы вымушаны былі ўступіць ім свае месцы.

Я бачыў з акна, як Дрэмль, учапіўшыся за грыву каня, палез на сядло са сваёю звычайнаю нязграбнасцю, як ён выехаў з двара, перавальваючыся з боку на бок, гойдаючыся ва ўсе бакі. Я думаў, што ён ужо далёка, як раптам ён зноў з'явіўся ля ганку, пытаючыся агню для сігары, якую так і забыўся закурыць. Нейкі чалавек у вопратцы пыльнага колеру выканаў яго загад.

Я не ведаў, адкуль узяўся гэты чалавек: ці ён вышаў з двара гасцініцы, ці ён праходзіў проста па вуліцы, ці з'явіўся яшчэ адкуль-небудзь, але, калі Дрэмль нахіліўся да яго з сядла, каб закурыць сігару, і са смехам кінуў на вокны таго пакоя, дзе я знаходзіўся, мне здалася, што чалавек, які стаяў да мяне спіною, нагадвае Орліка сваімі ўскалмачанымі валасамі і ўздрыгваючымі плячыма.

У тую хвіліну я быў надта расстроены і заклапочаны, каб звярнуць увагу на гэтае падабенства, і не пастараўся дазнацца, ці сапраўды гэта быў Орлік.

РАЗДЗЕЛ XL

Я знайшоў міс Гевішам і Эстэлу ў тым пакоі, дзе стаяў туалет і гарэлі васковыя свечкі. Міс Гевішам поўляжала на канапе перад камінам, Эстэла сядзела ля яе ног на мяккай лаўцы. Эстэла вязала, міс Гевішам глядзела на яе. Калі я ўвайшоў, абедзве павярнуліся да мяне і, як відаць, заўважылі ва мне вялікую перамену. Я здагадаўся аб гэтым па погляду, якім яны абмяняліся.

— Якім ветрам занесла цябе сюды, Піп?—усклікнула міс Гевішам.

Хоць яна глядзела мне проста ў вочы, я бачыў, што яна была ў некаторым замяшанні. Эстэла на хвіліну перастала працаваць, пільна зірнула на мяне і зноў узялася за вязанне.

— Учора я ездзіў у Рычмонд, міс Гевішам, каб перагаварыць з Эстэлаю, і, даведаўшыся, што нейкім ветрам яе занесла да вас, прыехаў сюды.

Міс Гевішам трэці ці чацверты раз паказала мне рукою на стул; я сеў, але не на стул, а на крэсла, што стаяла перад туалетам, дзе яна сама так часта сядзела. Мне здавалася, што сёння для мяне гэта самае падыходзячае месца: ля маіх ног і вакол мяне відаць былі тлен і разбурэнне.

— Тое, што я хацеў сказаць Эстэле, я скажу ёй пры вас, міс Гевішам. Гэта не зробіць вам непрыемнасці; я так нешчаслівы, як толькі маглі-б вы пажадаць.

Міс Гевішам не пакідала глядзець на мяне ва ўпор; па руху рук я мог здагадвацца, што Эстэла ўважліва слухае, але яна на мяне не глядзела.

— Мне стала вядома, хто мой дабрадзей. Нельга сказаць, каб гэта адкрыццё ашчаслівіла мяне; яно не ўзвысіць майго грамадскага становішча, не ўзбагаціць мяне, не дасць мне ніякіх пераваг. Ёсць прычыны,

жкія не дазваляюць мне сказаць аб гэтым нічога больш, апрача ўжо сказанага мною; гэта не мая таямніца, а чужая.

Я спыніўся на хвіліну, гледзячы на Эстэлу і думаючы, што мне сказаць далей; міс Гевішам паўтарыла:

— Добра, гэта чужая таямніца, але што-ж далей?

— Калі ўпершыню мяне прывялі сюды, міс Гевішам, я жыў яшчэ ў вёсцы, ад якой, на няшчасце, мяне пасля адарвалі,—я думаў, што трапіў сюды выпадкова, як мог трапіць усякі іншы хлопчык у якасці слугі, нанятага за плату выконваць пэўную работу ці задавальняць капрызы сваіх паноў.

— Гэта так і было, Піп,—сказала міс Гевішам, рашуча і спакойна ківаючы галавою.

— А містэр Джагерс...

— Містэр Джагерс,—пералынула мяне міс Гевішам самым спакойным тонам,—не прымаў тут ніякага ўдзелу, і яму нічога не было вядома. Гэта простая выпадковасць, што ён быў адвакатам і пры мне і пры тваім дабрадзею. Такое супадзенне лёгка магло здарыцца, таму што ён вядзе справы незлічонага мноства асоб. Але як-бы то ні было, запэўняю цябе, гэта не было падстроена загадзя.

Па яе расстроенаму твару кожнаму было-б ясна, што яна гаворыць шчырую праўду.

— Але калі я зрабіў памылковыя вывады з гэтага, вы мяне не пераконвалі ў адваротным.

— Так, я цябе не пераконвала ў адваротным,—адказала яна, яшчэ раз энергічна схіляючы галаву.

— Ці было гэта велікадушна з вашага боку?

— Хто я такая?—закрычала міс Гевішам, стукнуўшы аб падлогу кастылём і нечакана так разгневаўшыся, што Эстэла са здзіўленнем зірнула на яе.— Скажыце дзеля бога, хто я такая, што ад мяне патрабуюць велікадушша?

У маіх словах не было ні ценю дакору, ды я і не

хацеў яе прапрацаць; я ўказаў ёй на гэта, калі яна крыху супакілася пасля сваёй ўспышкі.

— Выпадкова я трапіў у сям'ю вашых сваякоў, міс Гевішам, і з таго часу, як пераехаў у Лондан, не пакідаю падтрымліваць з ёю пастаянныя зносіны. Мне ўсёроўна, ці спадабаюцца вам мае словы, ці паверыце вы ім ці не, але маўчаць было-б нізка і подла, і я павінен вам сказаць, што вы наносіце цяжкую знявагу містэру Мацью Покету і яго сыну Герберту, калі думаеце што-небудзь дрэннае аб гэтых прамых, сумленных, благародных людзях, няздольных крывіць душою і подлічаць.

— Ты з імі ў дружбе,—праказала міс Гевішам.

— Яны зрабіліся маімі прыяцелямі, калі лічылі, што я заўладаў іх месцам і адцясніў іх, калі ні Сара Покет, ні міс Джорджыяна, ні місіс Каміла, вядома, не былі маімі прыяцелямі.

Я з радасцю заўважыў, што процістаўленне маіх прыяцеляў іх сваякам зрабіла на міс Гевішам добрае ўражанне. Яна дапытліва зірнула на мяне, потым спакойна запыталася:

— Чаго-ж табе для іх трэба?

— Я прасіў-бы вас аб адным: не змешваць іх з іншымі вашымі сваякамі. У іх адна кроў, але не адна прырода.

Не зводзячы з мяне свайго дапытлівага позірку, міс Гевішам паўтарыла:

— Чаго-ж табе для іх трэба?

Я адказаў, адчуваючы, што чырванее.

— Вы бачыце, у мяне нехапіла-б хітрасці ад вас утаіць, калі-б нават я і хацеў гэтага, што мне для іх сёе-тое трэба. Міс Гевішам, калі вы вырашыце патраціць пэўную суму грошай, каб ашчаслівіць Герберта,— акалічнасці патрабуюць, каб ён нічога не ведаў аб гэтым,—я магу ўказаць вам, якім чынам гэта зрабіць.

— Чаму гэта павінна быць зроблена без яго ведама?—запыталася яна і, каб уважліва сачыць за выразам майго твара, абапёрлася абодвума рукамі на кастыль.

— Таму што пачатак гэтай справе пакладзены мною больш двух год таму назад, уся аперацыя ўладжана без яго ведама, і я не хочу, каб да яго дайшло, што тут замешаны я. Чаму я не маю магчымасці дакончыць пачатага,—я не магу вам растлумачыць; гэта зноў-такі чужая таямніца, а не мая.

Калі я скончыў, яе вочы былі накіраваны не на мяне, а на полымя, гарэўшае ў каміне. Яна глядзела на яго,—мне гэты час паказаўся доўгім у маўкліваці пакоя пры міглівым святле павольна аплываючых свечак,—яна глядзела на агонь, пакуль трэск галавешкі не прабудзіў яе ад задумення. Тады яна зноў глянула на мяне, спачатку даволі няўважліва, потым пільна, нарэшце з самай напружанай увагай. Між тым Эстэла ўсё вязала. Пранізваючы мяне наскрозь сваім позіркам, міс Гевішам запыталася, як быццам наша гутарка не перапынялася:

— Яшчэ што?

— Эстэла!—праказаў я, звяртаючыся цяпер да яе і дарэмна стараючыся, каб голас мой не дрыжэў.—Эстэла! вы ведаеце, што я кахаю вас. Вы ведаеце, як даўно, як горача я кахаю вас.

Пры гуках майго голасу Эстэла падняла на мяне вочы, але не пакідала працаваць. Яе твар захоўваў поўную нерухомасць. Я бачыў, што міс Гевішам пераводзіць вочы з яе на мяне.

— Я прызнаўся-б вам у гэтым ужо даўно, калі-б не маё сумнае заблуджэнне: я так доўга спадзяваўся, што міс Гевішам прызначае нас адзін для аднаго, і, думваючы, што вы не можаце самі распараджацца сваімі пачуццямі, я прымушаў сябе маўчаць. Але цяпер я павінен выказацца.

— Мне здаецца,—праказала Эстэла з поўным спа-
коем,—што бываюць пачуцці, фантазіі, капрызы,—не
ведаю, як іх назваць,—якіх я зусім не здольна ра-
зумець. Калі вы гаворыце, што кахаеце мяне, я разу-
мею значэнне гэтага слова, але для мяне яно за-
стаецца пустым гукам. Вы нічога не ўзбуджаеце ў маім
сэрцы... Мяне ніколі не кранае ўсё, што вы гаво-
рыце, я застаюся зусім раўнадушнай. Я рабіла спробу
вас перасцерагчы. Рабіла-ж, ці не праўда?

— Так,—адказаў я жаласна.

— Але вы не захачелі звяртаць увагі на мае пе-
расцярогі, вы не верылі, што я сапраўды так думаю,
як кажу. Не верылі-ж?

— Не верыў. Я спадзяваўся, што вы не можаце
так думаць. Вы—такая юная, неспрактыкаваная, пры-
гожая! Эстэла, гэта ненатуральна!

— Для мяне натуральна,—запярэчыла яна і да-
дала з моцным націскам:—такую натуру ва мне ства-
рылі. Я раблю вялікую розніцу паміж вамі і іншымі,
кажучы вам тое, што цяпер кажу. Больш я для вас
нічога не магу зрабіць.

— Ці праўда, што Бентлі Дрэмль з'явіўся за вамі
сюды і праследуе вас сваім ухажваннем?

— Безумоўная праўда,—адказала яна тым раўна-
душным тонам, калі гавораць аб чалавеку, да якога
адчуваюць поўную пагарду.

— Ці праўда, што вы заахвочваеце яго, ездзіце
з ім конна; ці праўда, што ён нават абедае ў вас
сёння?

Здавалася, яна была злёгка здзіўлена тым, што
мяне гэта вядома, але зноў адказала:

— Безумоўная праўда.

— Эстэла, вы не можаце яго кахаць!

Цяпер, у першы раз яе пальцы спыніліся, і яна
з гневам вымавіла:

— Што я вам толькі што казала?! Ці вы ўсё-такі

ўпарта трымаецца свайго погляду, быццам я не думаю таго, што кажу?

— Але вы не выйдзіце за яго замуж, Эстэла?

Яна паглядзела на міс Гевішам, падумала крыху,— работа ўсё яшчэ была ў яе ў руках,—нарэшце праказала:

— Чаму не сказаць вам праўды? Я выходжу за яго замуж.

Я закрыў твар рукамі; у першую хвіліну мне здавалася, што ў мяне не хопіць сілы справіцца з сабою, так цяжка было тое, што я пачуў; але мне ўдалося вытрымаць гэты ўдар лепш, чым я чакаў. Калі я падняў галаву, твар міс Гевішам меў такі страшны выраз, што, не гледзячы на ўсё маё хваляванне і гора, гэта прыцягнула маю ўвагу.

— Эстэла, дарагая Эстэла, о! не рабіце гэтага згубнага кроку, на які штурхае вас міс Гевішам! Няхай я буду адвергнуты назаўсёды,—я ўжо і так адвергнуты,—але аддайце-ж сваю руку чалавеку больш вартаму, чым Дрэмель. Адаючы вас яму, міс Гевішам як быццам жадае даказаць сваю глыбокую пагарду, нанесці найвялікшую знявагу незлічонаму мноству больш вартых людзей, якія вамі захапляюцца, і тым нямногім, якія вас шчыра кахаюць. Паміж гэтымі нямногімі, можа быць, ёсць чалавек, які кахае вас таксама аддана, як я,—хоць і не так даўно, як я,—вазьміце яго. Мне лягчэй будзе гэта перанесці!

Яна, як відаць, была здзіўлена маёй гарачнасцю; і мне здалося нават, што яна расчулена і як быццам пачынае крыху разумець мяне.

— Я выходжу за яго замуж,—паўтарыла яна голасам больш мяккім.—Падрыхтаванні да вяселля зроблены, і шлюб будзе заключан у недалёкім будучым. Вам не трэба так зняважліва адзвацца аб маёй названай мацеры: я сама хацела гэтага шлюбу.

— О, Эстэла!—усклікнуў я, абліваючы яе руку горкімі слязімі; не глядзячы на мае намаганні, я не мог іх стрымаць.—Да канца дзён сваіх я не ў сілах буду бачыць вас жонкаю Дрэмля!

— Глупства гэта, дзяцінства!—адказала яна.—Гэта хутка пройдзе.

— Ніколі, Эстэла, ніколі!

— Праз тыдзень вы мяне забудзеце.

— Забыць вас! Вы частка майго жыцця, частка мяне самога. Вечна вы будзеце ўладаць мною, Эстэла! Да апошняй гадзіны майго жыцця вы будзеце часткаю мяне самога, часткаю таго добра і таго зла, якія ёсць у маёй натуры. Але, клянуся вам, памінаць я вас буду заўсёды добром, таму што вы зрабілі мне нязмерна больш добра, чым зла, хоць цяпер мне і балюча, і цяжка.

Я прыціснуў руку Эстэлы да сваіх губ і накіраваўся да выхаду. Але потым я ўспомніў,—успомніць аб гэтым мне прышлося вельмі хутка па вельмі важнай прычыне,—што ў той час, як Эстэла глядзела на мяне толькі з недаверлівым здзіўленнем, мярцвяна-бледная, падобна на здань, міс Гевішам, не пераставаўшая прыціскаць руку да сэрца, накіравала на мяне жахлівы позірк, — здавалася, яна ўсю душу ўлажыла ў гэты позірк, ён быў повен спачування і вялікай скрухі.

Усё скончана, усё загінула! Так, усё скончана: калі я пераступаў шэраг парог дома, мне здалося нават, што дзённае святло пацямнела, і сонца свяціла не так ярка, як тады, калі я ўваходзіў у Сатыс-гауз.

Дадому мяне чакалі толькі на наступны дзень, але ключ ад кватэры быў у мяне, так што, калі Герберт ужо лёг спаць, я мог, не турбуючы яго, прайсці да сябе.

Я вельмі рэдка праходзіў праз Вайтфрайерс уначны час, прытым-жа я быў так змучаны, так запэчканы ў гразі, што мяне лёгка маглі не пазнаць, таму

я і не здзівіўся, калі вартаўнік, адпіраючы мне вароты, уважліва аглядзеў мяне. Каб ён лягчэй мог мяне ўспомніць, я назваў сябе:

— Мне і здалося, што гэта вы, сэр, але я не зусім быў упэўнены. Вось вам запіска, сэр. Чалавек, які яе прынёс, сказаў, каб вы патурбаваліся прачытаць яе тут-жа пры святле ліхтара.

Вельмі здзівіўшыся такой просьбаю, я ўзяў запіску. Яна была адрасавана Філіпу Піпу, эсквайру, і наўерсе канверта над адрасам было напісана: «Просяць прачытаць тут-жа».

Я распячатаў запіску. Вартаўнік свяціў мне. Там было ўсяго тры словы, напісаныя рукою Веміка:
«Не хадзіце дадому».

РАЗДЗЕЛ ХЛІ

Прачытаўшы гэтую дзіўную перасцярогу, я паспяшыўся адыйсці ад варот Тэмпля і накіраваўся да Фліт-стрыта; неўзабаве мне папаўся запазнелы рамізнік, і я загадаў везці сябе ў Кавент-Гардэн у нумары Гемомс. Слуга, які ўпусціў мяне, запаліў адну з свечак, чакаўшых сваёй чаргі на паліцы, і павёў у першую спальню па яго спіску.

Гэта было нешта накштатт сцяпа ў падвальным паверсе, у задняй частцы дома, з страшэнным ложкам з чатырма калонамі, падобным на катафалк. Гэтае страшыдла заўладала ўсёю вольнаю прастораю: з выглядам поўнапраўнага гаспадара ўперла адну нагу ў камін, другую ў дзверы, адціснуўшы няшчасна ўмывальнік у самы дальні куток.

Што за жахлівая ноч? Трывожная, страшная, нясцерпна доўгая!

Я загадаў прыслужніку разбудзіць мяне а сёмай гадзіне. Мне было ясна, што першы, каго я павінен убачыць, гэта Вемік і што пры цяперашніх акаліч-

насцях мне неабходна ўбачыць яго так, каб даведацца пра яго неафіцыйную думку.

Умацаванні замка сталі перад маімі вачыма а восьмай гадзіне. Праз адчынення насцеж дзверы можна было бачыць у аддаленні састарэлага бацьку ў пасцелі.

— А, Містэр Піп!—усклікнуў Вемік.—Дык вы вярнуліся?

— Так, але дадому не заходзіў.

— І вельмі добра зрабілі,—заўважыў ён, паціраючы рукі.—Я пакінуў для вас на ўсякі выпадак па запісцы ля кожных варот Тэмпля. У якія вы ўвайшлі?

Я адказаў:

— Сёння-ж абыйду ўсе астатнія і знішчу тыя запіскі, што засталіся.—Учора раніцою я выпадкова пачуў у адным месцы, куды аднойчы вадзіў вас,—нават і паміж сабою нам лепш пазбягаць уласных імён, калі ёсць магчымасць абыйсціся без іх...

— Куды лепш,—пацвердзіў я.—Я вас зразумеў.

— Там я ўчора выпадкова пачуў, што адна асоба, здаецца, крыху звязаная з калоніямі і не пазбаўленая некаторай рухомай маемасці,—хто гэтая асоба—я не ведаю, і называць яе мы не будзем...

— Няма ніякай неабходнасці,—перапыніў я.

— Ну, дык вось, гэтая асоба нарабіла шмат шуму, знікшы раптоўна з вышэйпамянёнага месца, знікшы так, што аб ёй ні слуху, ні духу. З гэтай акалічнасці ўзніклі розныя меркаванні і заключэнні. У вышэйпамянёным месцы я пачуў, што за вамі і за вашаю кватэрай у Тэмплі сачылі і, мабыць, яшчэ будуць сачыць.

— Хто?

— Не стану ўваходзіць у падрабязнасці, бо тут лёгка можна сутыкнуцца са сваімі службовымі адносінамі,—ухіліла адказаў Вемік.—Я пачуў гэта таксама, як часам чую ў тым-жа месцы розныя цікавыя рэчы.

Я-ж не казаў вам, што мяне паведамлілі,—не, я проста чуў.

— Гэты нагляд за мною і за маёю кватэраю мае, як відаць, блізкае дачыненне да асобы, на якую вы намякалі?

Вемік прыняў вельмі сур'ёзны выгляд.

— На аснове таго, што мне вядома, я не магу гэтага станоўча пацвярджаць. Я хачу сказаць, што пацвярджаць, быццам так было з самага пачатку,— я не магу, але, можа быць, гэта і так, або будзе так, або пагражае небяспека, што будзе так.

Я бачыў, што вернасць Лігль-Брытэну перашкаджала яму сказаць усё, што яму было вядома. Я быў удзячны яму і за тое, што ён адхіліўся ад сваіх правіл і паведаміў мне так многа, што патрабаваць ад яго большага я не адважваўся. Але, падумаўшы крыху, я сказаў, што мне хацелася-б задаць яму некалькі пытанняў, на якія ён можа адказваць ці не адказваць, як яму пажадаецца, я-ж з свайго боку загадзя ўхвалю ўсякае яго рашэнне. Містэр Вемік кіўнуў мне, каб я задаваў свае пытанні.

— Ці чулі вы пра аднаго чалавека, маючага дрэнную рэпутацыю, якога завуць Кампінсон?

Вемік пацвярджала кіўнуў галавою.

— Ён жыве?

Другі ківок.

— Ён у Лондане?

Вемік зноў кіўнуў, шчыльна сціснуў губы, кіўнуў яшчэ адзін раз—апошні.

— Цяпер допыт скончаны,—сказаў ён з моцным націскам і вымавіў гэтую фразу двойчы, каб я прыняў яе да ведама.—Пераходжу да расказу аб тым, што было мною зроблена пасля таго, як я пачуў тое, што мне ўдалося пачуць. Я зараз-жа пайшоў да вас

у Гардэн-Корт; не застаўшы вас дома, я пайшоў да Клерыкера адшукаць містэра Герберта.

— І вы знайшлі яго?—запытаўся я з трывогаю.

— Яго я знайшоў. Не называючы ніякіх імён і не ўваходзячы ў падрабязнасці, я даў яму зразумець, што, калі яму вядома аб прабыванні каго-небудзь—Тома, Джэка ці Рычарда—у Гардэн-Корце або ў суседстве з ім, то лепш будзе ўдаліць Тома, Джэка ці Рычарда, пакуль вы знаходзіцеся ў адсутнасці. Містэр Герберт каля поўгадзіны не мог апамятацца ад здзіўлення, але потым прыдумаў, як дапамагчы бядзе. Пад вялікім сакрэтам ён паведаміў мне, што заручан з нейкаю маладою дзяўчынаю, у якой ёсць разбіты паралічом татка. Гэты татка, які служыў раней камісарам на судах, праводзіць цяпер сваё жыццё ў пасцелі ля поўкруглага акна, адкуль ён можа бачыць усе караблі, праходзячыя па Темзе. Дом з поўкруглым акном знаходзіцца ля самага вусця Темзы, паміж Лімбаузам і Грынчам; гаспадыня яго, вельмі шаноўная ўдава, аддае ўнаймы мэбліраваную кватэру ў верхнім паверсе. Паведаміўшы мне ўсе гэтыя падрабязнасці, містэр Герберт запытаўся маёй думкі аб такім прытулку на час для Тома, Джэка ці Рычарда. Я аднёсся да яго плана з поўнай згодай па трох прычынах, аб якіх зараз вам і далажу. Вось яны. Першае: вашай нагі ніколі там не было, і, апроча таго, гэтае месца аддалена ад бойкіх, людных вуліц. Другое: вы можаце, не наведваючы той мясцовасці, у любую хвіліну атрымліваць праз містэра Герберта самыя дакладныя звесткі аб Томе, Джэку або Рычарду. Трэцяе: калі вы захочаце, вядома, праз некаторы час, калі разважліваеце гэта дазволіць, сплавіць Тома, Джэка ці Рычарда на які-небудзь замежны пакетбот, — яны ў вас пад рукою.

— Ну, містэр Піп, я, здаецца, зрабіў усё, што мог,—праказаў ён.—Але калі я здолею зрабіць яшчэ што-небудзь з вальворцкага пункту гледжання, у якасці прыватнага чалавека, не выходзячы з межаў асабістых адносін,—я зраблю гэта з радасцю. Вось вам адрас. Сёння ўвечары вы можаце, перад тым як ісці дадому, бязбоязна наведацца туды і ўпэўніцца сваімі вачамі, што з Томам, Джэкам ці Рычардам усё добра. Вось яшчэ прычына, чаму вам учора не трэба было вяртацца да сябе ў Тэмпль. Пасля таго, як вы з'явіцеся дадому, вам ужо нельга будзе хадзіць туды. У заключэнне дазвольце звярнуць вашу ўвагу на адзін важны пункт.—Вемік урачыста паклаў абедзве рукі мне на плечы і ўрачыста прашаптаў:—Пастарайцеся сёння ўвечары захапіць у свае рукі яго рухомую маёмасць. Хто ведае, што можа здарыцца? Няхай-жа будзе выратавана рухомая маёмасць.

Будучы зусім упэўнены, што Вемік не зразумее, калі я пачну растлумачваць яму свой погляд на гэты прадмет, я і не прабаваў рабіць гэтага.

— Мне пара ісці,—сказаў Вемік.—Калі ў вас няма ніякай неадкладнай справы, я раіў-бы вам дачакацца вечара тут. У вас вельмі стомлены выгляд, і вам карысна будзе правесці сёнешні дзень у поўным спакоі з маім старым—ён зараз устане—і падмацаваць свае сілы кавалачкам... памятаеце свінню?

— А як-жа.

— Дык вы пакаштуйце яе.

Я хутка задрамаў ля каміна, а затым амаль увесь дзень мый з старым правялі ў тым, што мірна спачывалі ля цёплага агеньчыка. На абед нам была падана свініна і гародніна са свайго агарода. Час ад часу я ківаў састарэламу бацьку, часам мімаволі, калі пачынаў кляваць носам.

Калі зусім сцямнела, я развітаўся з старым і

пакінуў яго папраўляць агонь у каміне: скоро павінна было пачацца падсмажванне грэнкаў для вячэрняга чаю. Па ліку падрыхтаваных кубкаў і тых позірках, якія стары кідаў на двор, я здагадаўся, што на чай чакалася міс Скіфінс.

РАЗДЗЕЛ XLII

Была ўжо дзевятая гадзіна, калі я ўвайшоў у насычаную пахам апілак, трэсак і стружак атмасферу, акружаючую суднабудаўнічыя заводы і майстэрні, што размясціліся па беразе Темзы і выраблялі мачты, блокі, вёслы і іншыя карабельныя снасці. Уся частка берагу ніжэй мастоў была для мяне зусім невядома, і чым далей я ішоў, тым больш пераконваўся, што месца, якое я шукаю, зусім не там, дзе я меркаваў, і што знайсці яго мне будзе не лёгка. Мне быў дан адрас: Млынарная грэбля ля Заштатнага басейна, а дарогу да Заштатнага басейна мне павінен быў указаць скасаваны канатны завод.

Некалькі разоў я ледзь было не трапляў на месца прызначэння і ўсякі раз памыляўся; нарэшце, выпадкова павярнуўшы за вугал, я зусім нечакана апынуўся на Млынарнай грэблі.

З нешматлікіх будынкаў, размешчаных на Млынарнай грэблі, я аблюбаваў адзін трохпавярховы домік з драўляным фасадам і поўкруглымі вокнамі. Паглядзеўшы на дошчачку ля дзвярэй, я прачытаў на ёй: «Місіс Вімпль»—якраз тое, што мне было патрэбна. На мой стук вышла тоўстая бабуля вельмі прыемнага выгляду, услед за ёю з'явіўся Герберт; ён моўчкі ўвёў мяне ў гасціны пакой і шчыльна запер дзверы.

Мне было дзіўна бачыць такога знаёмага мне чалавека сярод зусім незнаёмай абстаноўкі, у незнаёмым пакоі, дзе ён гаспадарыў як у сябе дома.

— Усё добра, Гендзель, ён усім задаволены, але гарыць нецярпеннем цябе бачыць. Мая любая дзяўчынка цяпер у бацькі наверх. Дачакаемся яе тут, я цябе з ёю пазнаёмлю, і тады пойдзем ужо да яго. Гэта шуміць яе бацька.

Я пачуў страшнае бурчэнне, якое чулася з пакой на другім паверсе, размешчанага над гасціным пакоем, і, напэўна, на маім твары з'явілася здзіўленне.

— Гэта яе бацька. Відаць, ён горкі п'яніца,—гаварыў Герберт усміхаючыся.—Аднак, я ніколі яго не бачыў. Чуеш пах рому? Ён з ім не расстаецца.

— З ромам?

— Так, і можаш сабе ўявіць, як супакойліва дзейнічае ром на яго падагру. І ўяві сабе, ён патрабуе, каб усе харчы хаваліся ў яго ў пакоі, і сам іх выдае; ён трымае іх на паліцах, прыбітых над ложкам, і адважвае ўласнаручна ўсе прыпасы. Яго пакой павінен быць падобны на бакалейную краму.

Пакуль Герберт упоўголаса паведамляў мне гэтыя падрабязнасці, а стары Барлей сатрасаў сваім зычным рыкам бэлькі столі, раптам дзверы адчыніліся, і на парозе з'явілася прыгожанькая чарнавокая стройная дзяўчына гадоў дваццаці, з кошыкам у руках. Герберт пшчотна прыняў у яе кошык і, зачырвянеўшыся, як макаў цвет, пазнаёміў мяне з сваёю Клараю. Дзяўчына сапраўды была чароўная.

Пакуль я любавалася ёю, наверх бурчэнне зноў змянілася раз'юшаным рыкам, і ўслед за тым пачуўся гучны стук у столь, нібы які-небудзь волат-інвалід прабаваў прабіць яе драўляную нагою, каб зваліцца нам на галаву. Пачуўшы гэты стук, Клара сказала: «Любы, тата заве мяне», і шпарка пабегла наверх.

Герберт раскажаў мне, што нябачны Барлей забаўляе сябе такім чынам дзень і ноч. У яснае надвор'е ён

меў звычай пры гэтым глядзець яшчэ адным вокам у падзорную трубу, якая была прымайстравана да яго пасцелі, каб ён мог зручней аглядаць раку.

Провіса я знайшоў у светлай кватэры верхняга паверха: пакояў тут было ўсяго два, але яны былі надзіва чыстыя, паветра было шмат, містэра Барлея не так было чуваць, як унізе. Провіс не выяўляў аніякага страху, відаць, ніколькі не быў устрывожаны, але мне здалося, што ён стаў нейкім мякчэйшым; тады я не мог дакладна вызначыць, у чым іменна гэта выражалася, і пазней ніколі не мог растлумачыць гэтай перамены, але яна мне тады-ж адразу кінулася ў вочы.

Калі мы ўтраіх селі ля каміна, я перш за ўсё задаў пытанне: ці пакладаецца ён на заключэнні Веміка і ці давярае атрыманым ад яго звесткам?

— О, любы хлопчык, Джагерс мастак, а ён у Джагерса,—адказаў Провіс, глыбокадумна ківаючы галавою.

— У такім выпадку я перакажу вам, якая гутарка была ў мяне з Вемікам, якую перасцярогу я ад яго атрымаў і што ён мне раіў.

Я самым акуратным чынам пераказаў яму ўсё, што дайшло да мяне. Я раскажаў яму, што Вемік чуў у Н'югеце (не ведаю ўжо—ад турэмшчыкаў ці ад зняволеных) пра падазрэнні, узнікшыя наконт яго, пра нагляд, устаноўлены за маёю кватэраю, і што з прычыны гэтага Вемік раіў яму знікнуць на час куды-небудзь далей і не зносіцца са мною. Нарэшце я перадаў, што думае Вемік наконт яго паездкі за граніцу, і дадаў, што, калі ён паедзе, я, зразумела, паеду разам з ім або ўслед за ім праз некаторы час, у залежнасці ад таго, што будзе для яго найменш небяспечна, на думку Веміка.

Я не ўздымаў пытання, што будзе пасля таго, як мы апынімся па-за Англіяй, ды я і сам не меў аб гэ-

тым яснага ўяўлення; цяпер, калі я бачыў перамену, якая адбылася ў ім, калі яму з-за мяне пагражала смяртэльная небяспека, я далёка не быў упэўнен, ці хоціць у мяне духу пакінуць яго.

Адносна-ж перамены майго вобраза жыцця цяпер не можа быць і гутаркі, казаў я; ён сам павінен зразумець, што пачаць жыць на шырокую ногу цяпер, пры сучасных цяжкіх акалічнасцях, калі не ведаеш сёння, што будзе заўтра, з майго боку будзе проста смешна, каб не сказаць горш.

Провіс і тут згадзіўся са мною і наогул трымаўся на гэты раз вельмі разважліва. Ён усведамляў, што яго зварот у Англію быў, вядома, рыскоўным крокам і, зразумела, ён не зробіць нічога такога, што магло-б канчаткова загубіць яго справу, але нікольнікі за сябе не баіцца, маючы такіх добрых памочнікаў.

Тут Герберт, які задуменна глядзеў на агонь, выказаў выкліканую парадамі Веміка думку, якую, на яго погляд, нам не шкодзіла-б як мага хутчэй ажыццявіць.

— Мы з табою, Гендзель, добрыя грабцы і змаглі-б, калі прыдзе пара, адвезці яго самі ўніз па цячэнню; тады не трэба будзе наймаць ні лодкі, ні лодачнікаў, і лягчэй будзе выратавацца ад праследавання, а тут нічым не трэба грэбаваць. Мне здаецца, што лепш за ўсё было-б цяпер-жа набыць уласную шлюпку, паставіць яе ля Тэмпльскай прыстані і часцей катацца на ёй уверх і ўніз па рацэ. Калі-б ты ўвёў гэта ў звычай, твае рачныя прагулкі не звярталі-б на сябе ўвагі: калі цябе ўбачаць дваццаць ці пяцьдзсят разоў, то не ўбачаць нічога асаблівага ў тым, што ты выедзеш дваццаць першы або пяцьдзсят першы раз.

Мне гэты план спадабаўся, а Провіс быў ад яго ў захапленні. Было вырашана неадкладна прыступіць да яго выканання. Спачатку мы з Гербертам настойвалі

на тым, што Провіс не павінен пазнаваць нас, калі мы будзем праязджаць міма Млынарнай грэблі, але потым рашылі, што ён будзе спускаць штору на ўсходнім акне, калі нас заўважыць.

Нашу нараду можна было лічыць закончанаю, усё ўжо было перагаворана, і я збіраўся выходзіць, заўважыўшы Герберту, што лепш нам вярнуцца паасобна, і што з прычыны гэтага я выйду на поўгадзіны раней.

— Не хацелася-б мне пакідаць вас тут аднаго, хоць я і ўпэўнен, што тут вам менш небяспечна, чым каля мяне,—сказаў я Провісу.—Бывайце.

— Любы хлопчык,—праказаў ён, моцна паціскаючы мне рукі,—невядома, калі мы ўбачымся зноў, ды і не люблю я гэтага слова «бывайце». Скажы лепш: добры вечар.

— Добры вечар! Герберт акуратна будзе паведамляць нам звесткі адзін ад аднаго, а калі надыйдзе час я буду гатоў, будзьце ўпэўнены. Добры вечар, добры вечар!

Мы рашылі, што лепш яму не праводзіць нас па лесніцы, і я расстаўся з ім на пляцоўцы, перад дзвярыма яго пакоя. Кінуўшы апошні позірк на яго, калі ён зверху, нахіліўшыся над поручнямі лесніцы, асвятляў нам дарогу, я ўспомніў той вечар, калі ён да мяне з'явіўся; тады наша становішча было зусім адваротнае: я стаяў на версе лесніцы, ён глядзеў на мяне знізу. Як далёка быў я ў той вечар ад думкі, што калі-небудзь у часе разлукі з ім у мяне будзе так балюча сціскацца сэрца, як гэта было цяпер.

На наступны-ж дзень я пачаў шукаць лодку. Я хутка яе знайшоў, і яна была пастаўлена ля Тэмпльскай прыстані, адкуль да маёй кватэры было не больш двух хвілін хады; з таго часу я штодзённа пачаў рабіць на ёй прагулкі, часам адзін, часам удвух з Гербертам, нібы для практыкавання ў грэблі. Часта я вы-

язджаў катацца ў холад, дождж, слоту, і хутка да гэтага так прызвычаліся, што мае катанні ўжо не звярталі на сябе ўвагу.

Міма Млынарнай грэблі ўпершыню я праехаў удвух з Гербертам і бачыў, як штора на ўсходнім акне апусцілася два разы: калі мыплылі ўніз па цячэнню і калі варочаліся назад.

Герберт казаў мне неяк, што яму прыемна стаяць увечары ў часе адліву ля нашых акон і глядзець на раку, таму што ў такія хвіліны ён думае аб тым, што ўзбягаючыя хвалі разам з лодкамі і караблямі нясуцца да Клары. Я-ж, гледзячы на раку, са страхам думаў, што гэтыя хвалі нясуцца да Мегвіча, і ў кожнай чорнай кропцы на паверхні вод мне здаваліся яго праследавацелі, якія потайкам падкрадаюцца да яго ў начной цішы, каб з большай пэўнасцю яго схапіць.

РАЗДЗЕЛ XLIII

Неяк раз я вышаў з лодкі ля тамажні, не даязджаючы Лонданскага маста; мяркуючы, дзе-б мне паабедаць, я зайшоў у Чыпсайд і павольна плёўся за натоўпам, адчуваючы сябе самым бяздзеінным чалавекам у гэтым дзелавым натоўпе.

Раптам нечая вялізная рука лягла мне на плячо, і я ўбачыў за сабою містэра Джагерса. Ён узяў мяне пад руку і пайшоў разам са мною.

— Мы ідзем у адзін бок, Піп, значыцца можам ісці разам. Куды вы накіроўваецеся?

— Здаецца, у Тэмпль,—адказваў я.

— Здаецца? Хіба вы не ведаеце напэўна?

— Не,—адказваў я, задаволены, што хоць раз удалося пры допыце паставіць яго ўтупік.—Не, не ведаю, таму што яшчэ не рашыў, куды ісці.

— Вы ідзеце абедаць?—запытаўся містэр Джагерс.—У гэтым-то, я думаю, вы можаце прызнацца.

— Так, у гэтым я магу прызнацца.

— Вы нікуды не запрошаны?

— У гэтым таксама магу прызнацца; не, нікуды не запрошан.

— У такім выпадку пойдзем абедаць да мяне.

Я ўжо збіраўся папрасіць прабачэння, калі ён дадаў:

— І Вемік будзе.

У Літль-Брытэне была па звычаю зроблена разборка карэспандэнцыі, учынена абмыванне рук, загашаны свечкі, замкнута незгараемая шафа, і такім чынам прыкончана дзённая праца.

Мы паехалі ў Джэрард-стрыт усе разам, у наёмным кэбе. Не паспелі мы ўвайсці ў кватэру містэра Джагерса, як ужо быў паданы абед. Вядома, у гэтым доме мне і ў галаву не магло прыйсці намякнуць, хоць-бы толькі позіркам, на вальворцкія пачуцці Веміка, але ўсё-ж мне было-б прыемна, калі-б за абедам яго вочы хоць раз спыніліся на мне з таварыскім пачуццём. Не тут-то было. Як толькі ён пакідаў глядзець на талерку, ён накіроўваў свой позірк да містэра Джагерса і так суха, так цырамонна абыходзіўся са мною, нібы гэта быў двойнік Веміка, вельмі на яго падобны, але шмат горшы за яго.

— Вемік, ці пераслалі вы містэру Піпу запіску міс Гевішам?—запытаўся Джагерс неўзабаве пасля таго, як мы селі за стол.

— Не, сэр. Толькі што я сабраўся адаслаць яе ва пошту, як вы прывялі містэра Піпа ў кантору. Вось яна.

З гэтымі словамі Вемік уручыў запіску не мне, а свайму патрону.

— У запісцы ўсяго два радкі, Піп,—праказаў містэр Джагерс.—Міс Гевішам прыслала яе мне, таму што не ведала дакладна вашага адраса. Яна піша, што ёй

трэба вас бачыць з поваду адной справы, аб якой вы з ёю гаварылі. Вы паедзеце да яе?

— Так,—адказаў я, зірнуўшы ў запіску, дзе прачытаў літаральна тое, што было мне перадаана.

— Калі-ж вы думаеце паехаць?

— У мяне ёсць адна справа, таму я не магу цалкам распараджацца сваім часам,—сказаў я, кідаючы позірк на Веміка.—Аднак, гэтымі днямі я ўсё-ж такі з'езджу да яе.

— Калі містэр Піп мае намер ехаць туды гэтымі днямі, то, я лічу, яму няма патрэбы адказваць на запіску,—сказаў Вемік містэру Джагерсу.

Прыняўшы гэтыя словы за парадку не марудзіць з ад'ездам, я рашыў ехаць заўтра-ж і паведаміў аб гэтым. Вемік праглынуў чарку віна і паглядзеў з задаволеным выглядам, але зусім не на мяне, а на містэра Джагерса.

— Піп, а павук аднак-жа спрытна распарадзіўся сваімі картамі, выйграў партыю,—сказаў містэр Джагерс.

Я мог толькі пацвярджальна нахіліць галаву.

— О, гэты юнак шмат абяцае! Толькі яму не ўдасца паставіць на сваім. Урэшце пераможа, вядома, мацнейшы. Але хто з іх мацнейшы—гэта яшчэ бабулька надвое варажыла. Калі ён пусціць у ход фізічную сілу і пачне яе біць...

— Няўжо вы сур'ёзна гаворыце, містэр Джагерс?—перапыніў яго я, увесь успыхнуўшы.—Няўжо, па-вашаму, ён такі нягоднік, што здолен нават на такую нізасць?

— Я нічога не сцвярджаю, Піп, я раблю дапушчэнне. Калі ён пачне яе біць, сіла, напэўна, будзе на яго баку, але, калі справа дойдзе да розуму, тут, вядома, верх возьме не ён. Які спосаб дзеяння пусціць у ход пры такіх акалічнасцях чалавек яго характару,

наперад сказаць вельмі цяжка. І той і другі зыход мае шмат шансаў.

— Ці магу запытацца, пра якія два зыходы вы гаворыце?

— Чалавек такога характару, як наш агульны знаёмы, ці б'е, ці поўзае ля ног. Ён можа поўзаць з нараканнем ці поўзаць без наракання, але абавязкова адно з двух: ці ён б'е, ці поўзае. Запытайце ў Веміка, якой ён аб гэтым думкі.

— Ці б'е, ці поўзае,—пацвердзіў Вемік, звяртаючыся не да мяне, а да містэра Джагерса.

— Вып'ем-жа за здароўе місіс Бентлі Дрэмль,—абвясціў Джагерс, дастаючы з буфета бутэльку самага дарагога віна, і, напоўніўшы нашы чаркі, наліў і сабе,—і пажадаем, каб пытанне аб пяршыньстве вырашылася на поўнае задаволенне гэтай лэдзі! Да ўзаемнага задаволення і лэдзі і джэнтльмена гэтае пытанне не можа вырашыцца. Молі, Молі, куды вы дзеліся? Як вы сённа капаецеся.

Не паспеў ён гэта сказаць, як Молі ўжо стаяла за яго спіною з наступнаю стравай. Паставіўшы яе на стол, яна адступіла крокі на два і ўсхвалявана прамармытала нейкае прабачэнне, нервова перабіраючы пальцамі. Гэты рух яе рук мімаволі звярнуў на сябе маю ўвагу.

— Што з вамі?—запытаўся ў мяне містэр Джагерс.

— Са мною? Нічога, толькі гутарка, якую мы вядзем, мне не зусім прыемна.

Рукі эканомкі рухаліся так, як быццам яна вязала. Позірк яе быў накіраваны на Джагерса; яна па яго вачах старалася адгадаць, ці можна ёй пайсці, ці яна яшчэ будзе патрэбна, і глядзела на яго з напружанай увагай. Так, вядома, я бачыў у адзін памятны дзень, вельмі нядаўна, такія-ж вочы, такія-ж рукі.

Джагерс дазволіў ёй пайсці, і яна знікла з пакоя,

але вобраз яе як жывы стаяў у мяне перад вачыма. Я ўглядаўся ў гэтыя вочы, у гэтыя рукі, у гэтыя распушчаныя валасы і параўноўваў іх з другімі, так знаёмымі мне вачыма, валасамі, рукамі, якія як дзве кроплі вады будуць падобны на гэтыя праз дваццаць гадоў катаржнага жыцця з гэтай жывёлай, якая сталася яе мужам.

Калі, зараз-жа пасля размовы аб Эстэле, я ўбачыў гэтыя рукі, якія рухаліся як у часе вязання, і гэтыя пільна глядзеўшыя вочы, у маёй галаве злучыліся два ўяўленні, паміж якімі да гэтага часу не было нічога агульнага. Цяпер я быў упэўнены, што эканомка містэра Джагерса—маці Эстэлы.

Містэр Джагерс бачыў не раз мяне разам з Эстэлаю, і, зразумела, яму было вядома, якое пачуццё я да яе маю, тым больш, што я і не стараўся яго таіць. Калі я сказаў, што гутарка пра Эстэлу мне непрыемна, ён кінуў галавою, хлёпнуў мяне па плячу, падліў віна ў нашы чаркі і прадаўжаў абед.

Эканомка паявілася ў сталовай яшчэ толькі два разы і то на кароткі час, але, калі-б я сто раз яшчэ глядзеў на яе, мая ўпэўненасць не пахіснулася-б: яе рукі былі рукамі Эстэлы, яе вочы—вачыма Эстэлы.

Вемік і я даволі рана развіталіся з нашым гасцінным гаспадаром і вышлі на вуліцу разам. Не паспелі мы прайсці некалькі крокаў у напрамку да Вальворта, як я ўжо адчуў, што пад руку са мною ідзе сапраўдны Вемік, а гадкі дваінік кудысьці знік.

— Памятаеце, Вемік, калі я ў першы раз ішоў абедаць да містэра Джагерса, вы раілі мне звярнуць увагу на яго эканомку.

— Няўжо? Можа быць, і раіў,—сказаў Вемік і раптам дадаў:—Ах, чорт вазьмі! Вядома, раіў.

— Вы яе назвалі тады ўціхаміраным зверам.

— А вы як яе назавеце?

— Таксама. Але ці вядома вам, Вемік, якім спосабам містэр Джагерс яе ўціхамірыў?

— Гэта яго тайна. Эканомка жыве ў яго ўжо даўно.

— Мне хацелася-б ведаць яе гісторыю, у мяне ёсць на гэта асобыя прычыны. Калі ласка, раскажыце; вы-ж ведаеце: усё, што мы гаворым, застанецца паміж намі.

— Я і сам не ведаю добра яе гісторыі,—адказаў Вемік.—Калі ласка, я паведамлю вам, што мне самому аб ёй вядома. Само сабою зразумела, мы цяпер гутарым неафіцыйна, у якасці прыватных асоб.

— О, вядома.

— Гадоў дваццаць таму назад гэтую жанчыну судзілі за забойства і апраўдалі. Тады яна была вельмі прыгожаю і зусім маладою. Здаецца, у яе ў жылах ёсць кропля цыганскай крыві. Як-бы там ні было, але норава яна была гарачага, і кроў у яе ўскіпала шпарка.

— Але яе апраўдалі?

— Яе абараняў містэр Джагерс,—адказаў Вемік, многазначна зірнуўшы на мяне.—Абцяпаў ён гэтую справу надзіва лоўка. А справа была амаль безнадзейная. Ён тады толькі што пачынаў сваю практыку і ўжо набываў сабе славу; па праўдзе сказаць, гэтая справа і стварыла яму рэпутацыю. Ён працаваў над ёю, як вол; пакуль ішло следства, ён амаль не выходзіў з паліцэйскага ўпраўлення, паказаў цуды спрытнасці і знаходчывасці. А на судовым разглядзе, дзе асабіста ён не мог выступаць, ён сядзеў побач з адвакатам, і ўсім было вядома, што ўся абарона падрыхтавана ім.

Повадам да забойства была рэўнасць, афіра—жанчына, гадоў на дзесяць старэйшая за падсудную, значна буйнейшая і дужэйшая за яе. Абедзве яны былі брадзягі; тая, што цяпер знаходзіцца ў Джэрард-стрыце, яшчэ ў ранняй маладосці была павянчана, як кажуць, вакол ракітавага куста з такім-жа брадзягам, як яна

сама, і рэўнавала яго, як ведзьма. Забітая была знойдзена мёртваю ў пустым хлеве за Гаунсоўскай пустакаю. Было відавочна, што барацьба вялася не на жыццё, а на смерць; можа быць, гэта быў умоўлены паядынак паміж двума жанчынамі. Забітая была знявечана, падрапана, збіта і нарэшце задушана. Апрача гэтай жанчыны падазрэнне ні на каго не падала, не было нават ніякіх падстаў падазраваць каго-небудзь іншага. Містэр Джагерс асноўваў сваю абарону галоўным чынам на тым, што яго кліентка не мела фізічнай магчымасці зрабіць гэтае забойства. Вядома,—дадаў Вемік, дакранаючыся да майго рукава,—вядома, тады ён не надта многа гаварыў аб сіле яе рук, хоць цяпер ён любіць часам пагаварыць на гэтую тэму.

На цэле ў яе знайшліся два ці тры сінякі—рэч самая звычайная для жанчыны яе класа,—але рукі яе з надворнага боку былі падраны да крыві, і было важна, ўстанавіць, ці зроблены гэтыя драпіны ногцямі. Містэр Джагерс растлумачыў, што яго кліенты прышлося прабірацца праз гушчар цярноўніка, і рукі яе падрапаны калючкамі. На яе руках сапраўды знайшліся стрэмкі ад калючак, яны былі прадстаўлены на суд у якасці рэчавых доказаў, устаноўлен таксама быў факт, што пры аглядзе цярных кустоў яны аказаліся паломанымі і памятымі, сям-там на іх знойдзены былі шматкі яе плацця і плямы крыві. Але галоўны трук, зроблены містэрам Джагерсам, заключаўся ў наступным. У доказ яе рэўнасці спасылаліся на тую акалічнасць, што якраз каля таго часу, калі было зроблена забойства, на яе пала падазрэнне, што ў прыпадку шаленства яна ўмярцвіла сваё трохгадовае дзіця, прыжытае з гэтым-жа чалавекам, каб адпомсціць яму за здраду. Містэр Джагерс прыдумаў павесці абарону такім чынам. Мы сцвярджаем, казаў ён, што гэтыя драпіны зроблены не ногцямі, а калючкамі, і паказваем

вам гэтыя калючкі. Вы сцвярджаеце, што яна ўмяр-
цвіла сваё дзіця: у такім выпадку вы павінны прыняць
усе вынікі, якія выцякаюць з гэтага дапушчэння. Вя-
дома, яна магла забіць дзіця, і дзіця, чапляючыся за
яе, магло падрапаць ёй рукі: але што-ж з гэтага вы-
нікае? Вы-ж цяпер судзіце яе не за забойства дзіцяці!
Калі-ж вы так настайваеце на драпінах, мы гаворым
вам, што такое тлумачэнне ім даць магчыма, асноўваю-
чыся на вашых дапушчэннях,—калі зноў-такі дапус-
ціць, што гэта драпіны ад ногцяў, хоць гэта зусім
непраўдападобна. Адным словам,—заклучыў Вемік,—
прысяжным было не пад сілу змагацца з містэрам Джа-
герсам, і яны прызналі сябе пераможанымі.

— Ці не памятаеце вы, якога полу было дзіця?

— Здаецца, казалі, дзяўчынка.

— Сёння вы больш нічога не маеце мне сказаць?

— Нічога. Ваша пісьмо я атрымаў і знішчыў яго.

Больш нічога.

Мы развіталіся вельмі сардэчна і рассталіся.

Цяжка было ў мяне на сэрцы, калі я ішоў дадому.
Да ўсіх ранейшых маіх клопатаў цяпер далучыўся
яшчэ новы.

РАЗДЗЕЛ XLIV

На другі-ж дзень я паехаў у дыліжансе ў Сатыс-
гауз, захапіўшы з сабою ў якасці тлумачэння запіску
міс Гевішам, на выпадак, калі капрызная старая ўзду-
мае выказаць здзіўленне, чаго я прыехаў.

Дзень ужо схіляўся да вечара, калі я дайшоў да га-
радскіх ускраін і пайшоў па завулках, куды даносіўся
толькі слабы водгалас шуму з Вялікай вуліцы.

Калітку мне адчыніла пажылая жанчына, якую я і
раней бачыў.

Па-ранейшаму ў цёмным карыдоры стаяла запале-
ная свечка. Я ўзяў яе і падняўся наверх адзіп. У пакоі,

дзе звычайна сядзела міс Гевішам, яе не было; яна была ў вялікай сталовай, якая знаходзілася на другім бок лесніцы. Пастукаўшы некалькі разоў і не атрымаўшы адказу, я зірнуў у дзверы. Міс Гевішам сядзела ў абадраным крэсле, прыснутым блізка да каміна, уставіўшы нерухомы позірк на пакрытае попелам вуголле.

Я, як і раней нярэдка здаралася, ціхенька ўвайшоў у пакой і стаў ля каміна так, каб міс Гевішам, падняўшы вочы, магла мяне ўбачыць. Яна здавалася такою адзінокаю, такою няшчаснай, што я дараваў ёй за ўсё гора, якое яна мімаволі мне прычыніла.

Загледзеўшыся на яе, я задумаўся над тым, як лёс злучыў мяне са злашчасным лёсам гэтага дома, і не заўважыў, як позірк міс Гевішам спыніўся на мне. Яна ўпілася ў мяне вачыма і праказала ціхім голасам:

— Што гэта? ці наяве я?

— Гэта я, Піп. Учора містэр Джагерс перадаў мне вашу запіску, і я зараз-жа паехаў сюды.

— Дзякую.

Я прысунуў да каміна другое абадранае крэсла і, сеўшы побач з міс Гевішам, заўважыў у яе на твары новы выраз: яна як быццам баялася мяне.

— Я хачу пагаварыць з табою аб справе, аб якой ты казаў мне, калі быў тут у апошні раз, і паказаць табе, што я не такая каменная, якою ты мяне лічыш. Ці можа ты цяпер ужо не паверыш, што маё сэрца даступна якім-бы то ні было чалавечым пачуццям?

Я паспяшыўся яе пераканаць у адваротным. Яна працягнула было мне сваю дрыготную руку, але зараз-жа рванула яе назад, перш чым я паспеў зразумець яе рух і ўцяміць, як мне да яго аднесціся.

— Ты казаў, што можаш навучыць мяне, як зрабіць для твайго прыцеля нейкую добрую і карысную справу, якую табе самому хацелася для яго зрабіць.

Так, здаецца?

— О, вельмі, вельмі-б хацелася!

— Што-ж гэта такое?

Я пачаў растлумачваць таемную падкладку гісторыі кампаньёнства Герберта, але хутка па яе вачах заўважыў, што думкі яе заняты мною, а не маімі расказамі. Як відаць, гэта так і было, таму, што калі я раптоўна змоўк, яна доўга гэтага не заўважала.

— Ты спыніўся таму, што табе агідна гаварыць са мною, такая вялікая твая нянавісць да мяне,—праказала яна, і яе твар прыняў ранейшы спалоханы выраз.

— О, міс Гевішам, як вы маглі гэта падумаць!—ускрыкнуў я.—Спыніўся я, таму што мне здалося, што вы мяне не слухаеце.

— Можа быць, я і, дапраўды, не слухала,—праказала яна, прыкладаючы руку да ілба.—Пачні з пачатку; я буду глядзець куды-небудзь убок. Ну, вось так, цяпер раскажы яшчэ раз.

Яна абаперлася на кастыль з уласцівым ёй у вядомыя хвіліны рашучым выглядам і з напружанай увагаю пачала глядзець на агонь, нібы сілаю прымушала сябе сканцэнтраваць увагу і слухаць. Я яшчэ раз расказаў ёй усё з пачатку і скончыў тым, што цяпер мне ўжо не ўдасца паставіць Герберта на ногі, як я спадзяваўся раней. Мне нельга растлумачыць ёй, чаму я не магу давесці пачатую справу да канца, таму што тут замешана чужая, вельмі важная тайна.

— Добра,—вымавіла яна, ківаючы галавою, але ўсё яшчэ не глядзячы на мяне.—Колькі грошай засталося ўнесці?

Я са страхам вымавіў (паколькі сума была даволі буйная):

— Дзевяцьсот фунтаў.

— Калі я дам гэтыя грошы—ці захаваеш ты маю тайну таксама свята, як захоўваеш сваю?

— Абяцаю вам захоўваць яе таксама свята.

— І, калі гэтая справа скончыцца, на душы ў цябе будзе спакойней?

— О, так.

— Ты вельмі нешчаслівы?

Яна задала гэтае пытанне, усё яшчэ не гледзячы на мяне і тонам спачування, да якога я не прывык. Я не змог зараз-жа адказаць ёй: у мяне нехапала голасу. Яна склала накрывж рукі на набалдашніку палкі і ціха прытулілася да іх галавою.

— Я вельмі нешчаслівы, міс Гевішам, але, апрача вядомых вам непрыемнасцей, у мяне ёсць і іншыя: яны датычаць той тайны, аб якой я ўжо казаў вам.

Прайшло некалькі хвілін. Яна прыўзняла галаву і зноў уставілася на агонь.

— З твайго боку вельмі благародна запэўняць мяне, што ў цябе ёсць і іншыя непрыемнасці, але ці праўду ты кажаш?

— Шчырую праўду.

— Што яшчэ я магу для цябе зрабіць, апрача гэтай паслугі твайму прыцелю,—гэтую справу лічы вырашанай; але ці не магу я зрабіць чаго-небудзь для цябе самога?

— Нічога. Дзякую вам за прапанову і яшчэ больш за тон, якім вы яе зрабілі, але для мяне асабіста вы нічога не можаце зрабіць.

Міс Гевішам устала з крэсла, пашукала вачыма пісьмовых прылад, але ў гэтым закінутым пакоі іх не аказалася. Тады яна дастала з кішэні апраўлення ў пацямнеўшае золата зусім пажоўклыя дошчачкі з слановай косці і пачала пісаць на іх пацямнеўшым залатым алоўкам, што вісеў у яе на шыі.

— З Джагерсам ты па-ранейшаму ў сяброўскіх адносінах?

— Так, не далей як учора я абедаў у яго.

— Па гэтай запісцы ты атрымаеш ад яго дзевяцьсот фунтаў у сваё поўнае распараджэнне з тым, каб скарыстаць іх на патрэбы твайго прыяцеля. У сябе я грошай не трымаю, але калі ты хочаш, каб і Джагерс аб гэтым не ведаў, я магу табе іх сама прыслаць.

— Дзякую вам, міс Гевішам. Я не пасаромлюся атрымаць іх ад Джагерса.

Яна прачытала голасна тое, што напісала. Запіска была складзена ў дакладных і ясных выразах і пранікнута яўным жаданнем зняць з мяне ўсякае падазрэнне ў карыслівых намерах. Рука ў яе зноў дрогнула, калі я браў ад яе дошчачкі, і дрыжала ўвесь час, пакуль яна здымала з шыі ланцужок, на якім вісеў аловак, і перадавала яго мне. Яна ўсё яшчэ ўнікала глядзець на мяне.

— Наверсе стаіць маё імя. Калі ты зможаш калінебудзь падпісаць пад ім: «Я ёй дарую»,—хоць-бы гэта было не скоро, хоць-бы к таму часу маё разбітае сэрца ўжо даўно сатлела ў магіле,—калі ласка, зрабі гэта.

— О, міс Гевішам, я магу гэта зрабіць зараз. Я быў сляпы, няўдзячны. Мне самому вельмі патрэбна дараванне і добрыя парады. Як-жа мне мець злабу на вас!

Яе твар павярнуўся да мяне ў першы раз з той хвіліны, як яна рашыла больш не глядзець на мяне, і, на маё найвялікшае здзіўленне і нават жах, яна ўпала перада мною на калені і падняла да мяне складзеныя рукі.

Калі я ўбачыў ля сваіх ног гэтыя сівыя валасы, гэты стары змучаны твар, я ўвесь затросся. Я ўпрашваў яе ўстаць, стараўся падняць яе з падлогі, але яна ўчапілася за маю руку, прытулілася да яе галавою і горка плакала. Я ніколі не бачыў, каб яна праліла хоць-бы адну слязу, і, спадзеючыся, што слёзы дадуць ёй палёгка, моўчкі нахіліўся да яе. Яна ўжо не

стаяла на каленях, а распасцёрлася на падлозе, усклі-
каючы:

— Ах, што я нарабіла, што я нарабіла!..

— Калі вы з-за мяне бядуеце, міс Гевішам, ведайце, што не вы вінаваты ў маім няшчасці. Я пакахаў-бы Эстэлу пры ўсякіх акалічнасцях. Яе выселле ужо адбы-
лося?

— Так.

Навошта я задаў гэтае пытанне? Хіба запусценне і адзінота, выступаўшыя цяпер яшчэ больш выразна ў гэтым доме, не гаварылі мне пра гэта ўжо даўно!

Міс Гевішам ламала рукі, рвала свае сівыя валасы і не пакідала цвярдзіць:

— Што я нарабіла, што я нарабіла!..

— Міс Гевішам,—сказаў я, калі яе рыданні крыху сціхлі.—Не думайце больш пра мяне, няхай мой лёс не ляжыць на вашым сумленні. Іншая справа Эстэла. Калі вам у далейшым здарыцца магчымасць заглядзіць хоць часткова тое зло, якое вы ёй прычынілі, вытруціўшы ў ёй лепшыя пабуджэнні яе натуры, зрабіце гэта. Гэта будзе лепш, чым плакаць і бедаваць. Мінулага не вер-
неш.

— Так, ведаю, ведаю. Але, Піп дарагі мой Піп!..— Раптам успыхнуўшая ў ёй сімпатыя да мяне была пра-
нікнута гарачым, чыста жаночым жалем.—О, дарагі мой! Павер, калі я ўзяла яе да сябе, яшчэ малюткаю, я думала толькі аб тым, як-бы ахаваць яе ад такога-ж няшчасця, якое здарылася са мною. Спачатку ў мяне ў думках больш нічога не было.

— Я веру вам.

— Але па меры таго, як яна падрасцала і прыгажэла з кожным днём, абяцаючы зрабіцца сапраўднаю красу-
няй, я паступова псавала яе пахваламі, дарагімі ўбо-
рамі, сваімі навучаннямі, усёй сваёю асобаю, якая за-
ўсёды была ў яе перад вачыма, як наглядны прыклад

і перасцярога. Скончылася тым, што я ўкрала ў яе сэрца і паклала на месца яго кусок лёду.

Я не ўтрымаўся і заўважыў:

— Лепш было-б пакінуць ёй сэрца, данае ад прыроды, хоць-бы яго чакала доля быць змучаным і разбітым.

Міс Гевішам кінула на мяне дзікі погляд і зноў пачала лемантаваць:

— Што я нарабіла, што я нарабіла!

— Калі-б ты толькі ведаў маю гісторыю,—апраўдвалася яна,—у цябе было-б больш спачування, і ты лепш-бы зразумеў мяне.

— Да некаторай ступені я ведаю вашу гісторыю, міс Гевішам,—сказаў я як мага асцярожней.—Яна зрабілася мне вядомай з таго часу, як я выехаў з тутэйшых месц. Яна выклікала ва мне глыбокі жаль да вас, і, верце, я разумею, які ўплыў яна павінна была зрабіць на вас. Пасля таго, што адбылося зараз паміж намі, спадзяюся, вы дазволіце мне задаць вам адно пытанне адносна Эстэлы. Гэтае пытанне адносіцца не да цяперашняга часу, а да той пары, калі вы яе толькі што ўзялі да сябе.

Міс Гевішам сядзела цяпер на падлозе, абапіраючыся рукамі на падзёртую абіўку крэсла і схіліўшы галаву. Пачуўшы маё пытанне, яна спачатку ўважліва заглядзела на мяне, потым адказала:

— Пытайся.

— Чья дачка Эстэла?

Міс Гевішам адмоўна паківала галавою.

— Вы не ведаеце?

Яна зноў паківала галавою.

— Яе прывёў ці прыслаў містэр Джагерс?

— Так, ён яе прывёў.

— Ці не раскажаце вы мне, пры якіх акалічнасцях гэта здарылася?

Яна зашаптала, баязліва азіраючыся:

— Я жыла ўжо даволі доўга бязвылазна ў гэтых пакоях (колькі іменна—не магу сказаць, ты ведаеш, гадзіннікі тут не паказваюць часу), калі аднойчы сказала містэру Джагерсу, што хочу ўзяць да сябе дзяўчынку, да якой магла-б прывязацца, якую магла-б выхаваць так, каб засцерагчы ад майго няшчаснага лёсу. Упершыню я бачыла Джагерса, калі даручала яму прывесці мой дом у яго цяперашні выгляд; я паслала за ім, таму што сустракала імя яго ў газетах раней, калі яшчэ не пакідала свету. Ён абяцаў падшукаць мне такую сіротку і аднойчы ўвечары прынёс сонную дзяўчынку; я назвала яе Эстэлай.

— Можна запытаць, якіх гадоў яна тады была?

— Ёй было два ці тры гады. Ёй самой вядома толькі адно, што яна сірата, усыноўленая мною.

Я і раней не сумняваўся, што тая жанчына была маці Эстэлы, і мне асабіста не трэба было далейшых доказаў, але пасля таго, што я цяпер пачуў, іх кроўная сувязь—так прынамсі мне здавалася—стала яснай дня.

Навошта мне было яшчэ цягнуць гэтае спатканне? Маё хадатайніцтва за Герберта мела поўны поспех, міс Гевішам паведаміла мне ўсё, што ёй было вядома аб Эстэле, я зрабіў усё, што мог, для заспакаення беднай старой жанчыны. Не варта шмат затрымлівацца на тым, што гаварылася паміж намі на развітанне.

Змяркалася, калі я зышоў з лесніцы і апынуўся на свежым паветры. Упусціўшай мяне служанцы я сказаў, што пакуль не маю патрэбы ў яе паслугах і перадходам пагуляю па Сатыс-гаузу.

Я прабраўся ў запушчаны сад цераз кучу парожніх бочак, па якіх хадзіў калісьці ў дзяцінстве. Цяпер гэтыя бочки, прастаяўшы столькі гадоў пад дажджом, ушмат якіх месцах прагнілі, а на донцах у тых, якія стаялі стойма, утварыліся мініятурныя лужынкi і балоты. Я абышоў увесь сад і забраўся ў той куток, дзе

мы з Гербертам біліся на кулачках, наведася дарожкі, дзе прагульваўся з Эстэлаю. Усюды холадна, пустынна, сумна!

Апынуўшыся на галоўным двары, я затрымаўся, не ведаючы, ці клікнуць мне старую, у якой знаходзіцца ключ ад варот, і папрасіць яе выпусціць мяне, або яшчэ раз наведася да міс Гевішам і паглядзець, ці ў тым-жа стане здароўя і спакою знаходзіцца яна, у якім я яе пакінуў. Спыніўшыся на апошнім рашэнні, я зноў пайшоў наверх.

Зірнуўшы ў дзверы, я ўбачыў, што міс Гевішам сядзіць спіною да мяне на абдзёртым крэсле зусім блізка да каміна. Я адступіў ад дзвярэй і са спакойным сэрцам збіраўся спусціцца ўніз, як раптам убачыў у пакоі велізарны слуп полымя, і ў тую-ж хвіліну да мяне са страшным лямантам кінулася міс Гевішам, ахопленая вогненным віхрам, які высока падымаўся над яе галавою.

На мне было паліто з двайным капюшонам, на руцэ ў мяне вісеў плашч з тоўстай матэрыі. Я сарваў з сябе гэтыя рэчы, накінуў іх на яе, паваліў на падлогу і пачаў ухутваць яе. Для гэтай-жа мэты я сарваў са стала вялікі абрус, сцягнуў заадно кучу гнілі, якая ўзвышалася пасярод стала, і ўсіх агідных стварэнняў, якія там гняздзіліся. Нейкім чынам я і сам апынуўся на падлозе, і паміж мною і міс Гевішам завязалася зацятая барацьба: чым мацней я яе ўхутваў, тым больш яна крычала і мацней білася. Пра ўсё гэта я ўжо даведаўся пазней; у тую-ж хвіліну я не ўсведамляў, што я раблю, што я адчуваю, што я думаю. Калі я апамятаўся, мы абодва барахталіся на падлозе ля вялікага стала, а ў клубах дыму над намі насілася гарэўшае клочча, якое за хвіліну перад тым было паблекшым шлюбным плаццем міс Гевішам.

Паглядзеўшы навокал, я ўбачыў на падлозе патур-

баваных тараканаў і павукоў, якія разбягаліся ў розныя бакі, а ў дзвях—засопшыхся слуг, якія крычалі. Я з усёй сілы абнімаў абодвума рукамі міс Гевішам, нібы палонніка, які прабуе ўцячы, але наўрад ці ўсведамляў, каго трымаю і чаму мы змагаемся.

Толькі, калі я ўбачыў падаўшае на нас чорным дажджом перагарэлае клочча, якое некалісь было яе плаццем, я зразумеў, што міс Гевішам загарэлася і што агонь пагашаны. Яна была ў непрытомнасці, мне страшна было крануць яе з месца, я і другім не дазваляў да яе дакранацца. Паслалі за ўрачом, і да яго прыходу я трымаў яе, баючыся, што агонь зноў успыхне, калі я пакіну яе. Толькі калі з'явіўся лекар, я падняўся з падлогі і, на вялікае здзіўленне, заўважыў, што абедзве рукі ў мяне апечаны: пакуль што я гэтага не адчуваў.

Агледзеўшы міс Гевішам, доктар абвясціў, што апёкі сур'ёзныя, але не смертэльныя; галоўная-ж небяспека, на яго думку, заключалася ў атрыманым ёю нервовым узрушэнні. Па яго ўказаннях паслалі пасцель на вялікім абедзенным стале, бо тут было зручней рабіць перавязкі. Калі я ўбачыў яе праз гадзіну, яна ляжала на тым месцы, на якое некалі паказвала кастылём, кажучы, што калі-небудзь яе сюды пакладуць.

Хоць, як мне казалі, плацце яе згарэла датла, яна ўсё яшчэ здавалася адзетаю ў шлюбнае ўбранне, яе абклалі ватаю да самага горла, зверху пакрылі белаю прастынёю, так што яна па-ранейшаму мела выгляд зданнёвай нявесты.

Ад слуг я даведаўся, што Эстэла ў Парыжы і праціў доктара паслаць ёй пісьмо з наступнаю-ж поштай. Паведаміць сваякоў міс Гевішам я ўзяўся сам; аднак, я меў намер наказаць толькі містэру Мацью Покет, каб ён на свой погляд паведамляў ці не паведамляў астатніх сваякоў. Да містэра Мацью з сумнай весткаю я

паслаў Герберта на другі-ж дзень, зараз-жа пасля зварту ў Лондан.

Праз некаторы час міс Гевішам прышла да памяці і зусім складна, хоць з нейкім ліхарадачным ажыўленнем, сказала аб тым, што здарылася. К поўначы яе язык пачаў заплятацца, і паступова яе гаворка звялася да трох фраз, якія яна паўтарала павольным, урачыстым тонам незлічонае мноства разоў. Спачатку: «Што я нарабіла!». Потым: «Калі я брала яе да сябе, я думала толькі аб тым, як-бы ахаваць яе ад маёй няшчаснай долі». І нарэшце: «Вазьмі аловак і пад маім імем падпішы: «Я ёй дарую». Фразы гэтыя яна вымаўляла ў адным і тым-жа парадку, часам прапускала ў іх якое-небудзь слова, але ніколі не замяшчала яго другім, а непасрэдна пераходзіла да наступнага.

Я нічым не мог быць ёй карысным, а дома мяне чакалі іншыя клопаты, іншыя трывогі, якіх нават яе брэд не мог выгнаць з маёй памяці; таму ноччу я вырашыў вярнуцца ў Лондан з першым ранішнім дыліжансам. Але я хацеў выбрацца з горада пехатою і сесці ў дыліжанс на дарозе, і для гэтага павінен быў раней выйсці з Сатыс-гауза. Было каля шасці гадзін раніцы, калі я нахіліўся да міс Гевішам і дакрануўся губамі да яе вуснаў якраз у той момант, калі яна вымавіла:

— Вазьмі аловак і падпішы пад маім імем: «Я ёй дарую».

РАЗДЗЕЛ XLV

За ноч мне было зроблена дзве ці тры перавязкі, а раніцою рукі мне зноў перавязалі. Уся левая рука была апечана і моцна балела, асабліва пяць і локаць, к плячу апёк быў меншы; але я быў удзячны лёсу, што агонь толькі гэтым і абмежаваўся і не пайшоў далей. На правай руцэ не было такіх сур'ёзных пашкоджан-

няў, я мог нават варушыць пальцамі, але, зразумела, яна таксама была забінтавана, а левую я вымушан быў націць на павязцы. Сурдута ў рукавы мне нельга было надзець, і я павінен быў апранацца ім, як тальмай, унакідку, толькі зашпіліўшы ля горла. Валасы былі зусім абсмалены, але галавы і твара агонь не крануў.

Збегаўшы ў Гамерсміт паведаміць бацьку, Герберт вярнуўся дадому і прысвяціў увесь дзень мне. Ён даглядаў мяне як самая далікатная, самая ўважлівая сяделка: у пэўныя гадзіны здымаў з мяне бінты, змачваў іх у загадзя падрыхтаванай прымочцы, накладваў іх зноў і рабіў усё гэта з такою ласкаю і цярыпліваасцю, што я быў расчулены да глыбіні душы.

Ні адзін з нас не загаварыў аб шлюпцы, але мы абодва аб ёй думалі; гэта відаць было з таго, што мы ўсяляк абыходзілі гэтае шчакатлівае пытанне і, нібы згаварыўшыся, запэўнялі адзін аднаго, што мае рукі загояцца не праз некалькі тыдняў, а праз некалькі гадзін.

Само сабою зразумела, што, як толькі я ўбачыў Герберта, маім першым пытаннем было: ці ўсё добра на Млынарнай грэблі? Ён так весела і ўпэўнена даў мне пацвярджальны адказ, што я зусім супакоўся і да самага вечара мы аб гэтым прадмеце не загаварвалі. Але Герберт нечакана звярнуўся да яго ў канцы дня, калі заняўся перавязкаю пры святле агню, гарэўшага ў каміне,—на двары ўжо змяркала.

— Учора, Гендзель, я прабыў у Провіса бітых дзве гадзіны. Ведаеш, ён стаў непараўнальна лепшым.

— Я казаў табе, што ў наша апошняе спатканне ён здаваўся мне значна мякчэйшым.

— Так, ты казаў, і гэта так і ёсць. Учора ён быў вельмі гаварлівым, расказваў мне шмат што з свайго жыцця. Памятаеш, ён тады загаварыў аб адной жанчыне, якая прынесла яму шмат гора? Што, я табе зрабіў балюча?

Я здрыгануўся не ад болю: яго словы прымусілі мяне здрыгануцца.

— Я пра гэта зусім забыўся, але цяпер штосьці прыпамінаю.

— Дык вось учора ён шмат гаварыў пра гэтую эпоху свайго жыцця. Гэта жанчына была маладая, рэўнівая і мсцівая, мсцівая да апошняй ступені.

— Гэта значыць?

— Гэта значыць гатова была нават на забойства. Табе, мусіць, вельмі холадна?

— Ніколькі. Як-жа яна забіла і каго?

— Тое, што яна зрабіла, можа і не заслугоўвае такой страшнай назвы, але яе судзілі за забойства; містэр Джагерс яе абараняў і гэтай абаронаю набыў сабе вялікую рэпутацыю.

— Але што-ж далей?

— У апраўданай было дзіця ад Провіса, і Провіс яго страшэнна любіў. У той самы вечар, калі была задушана тая, да якой яго рэўнавалі, гэтая маладая жанчына на хвілінку з'явілася да Провіса і паклялася яму, што ўмярцвіць сваё дзіця (дзіця знаходзілася не ў яго, а жыло пры ёй), што ён больш яго не ўбачыць, і ўслед затым знікла. Не глядзячы на тое, што смерць дзіцяці была для яго страшным ударам, ён схаваўся з баязні, што яго выклічуць на суд даваць паказанні аб дзіцяці і што ён зробіцца віноўнікам яе пагібелі. Пакуль ішоў суд, ён хаваўся, ці, як ён кажа, трымаўся ў ценю, і суд не меў аб ім ніякіх пэўных звестак. Ведалі толькі, што прычынаю рэўнасці быў нейкі чалавек, па імені Авель. Пасля таго, як падсуднай вынеслі апраўдальны прыгавор, яна знікла, нібы скрозь зямлю правалілася. Так Провіс страціў і сваё дзіця, і матку дзіцяці.

— Хацелася-б мне ведаць..!

— Пацярпі крыху, любы прыяцель, зараз скончу. Яго злы геній, Кампісон, найгоршы з усіх нягоднікаў, ведаючы, што ён адзін час хаваўся і чаму ён хаваўся, вядома, не прамінуў пазней выкарыстаць тое, што яму было вядома, каб трымаць Провіса пад страхам. Я ўчора пераканаўся, што з-за гэтага страху і ўзнікла нянавіць Провіса да яго.

— Жадаў-бы я ведаць, дакладна ведаць, Герберт, калі адбылося гэтае здарэнне.

— Ты хочаш ведаць дакладна? Пачакай, я прыпомню ўсё, што ён казаў з гэтага поваду. Вось яго ўласныя словы: «было гэта гадоў дваццаць таму назад, неўзабаве пасля таго, як пачалося маё знаёмства з Кампісонам». Колькі было табе гадоў, калі вы сустрэліся на могілках?

— Здаецца,—сёмы год.

— Ну так! Ён казаў, што сустрэўся з табою праз тры ці чатыры гады пасля гэтага здарэння і ты напаміну яму загінуўшую так трагічна маленькую дачку, якая, калі-б засталася живою, была-б амаль тваёю равесніцаю.

— Герберт!—пасля кароткага маўчання вымавіў я задыхаючыся.—Паглядзі на мяне. Дзе табе лепш мяне відаць: тут, пры святле каміна, ці падыйсці да акна?

— Тут святлей,—адказаў Герберт, нахіляючыся да мяне яшчэ бліжэй.

— Глядзі-ж на мяне добра.

— Гляджу, любы дружа.

— Вазьмі мяне за руку.

— Калі ласка, любы дружа.

— Ты не думаеш, што ў мяне гарачка, ці што я звар'яцеў пасля ўчарашняй катастрофы?

— Не, любы дружа,—адказаў Герберт праз некаторы час, паглядзеўшы на мяне дапытлівым позіркам.—Ты крыху ўсхваляваны, але ты ў сваім розуме.

— Так, я ў сваім розуме. Слухай-жа, што я табе скажу: чалавек, якога мы хаваем на нізоўі Темзы,— бацька Эстэлы.

РАЗДЗЕЛ XLVI

Якой мэты я дамагаўся, парываючыся з такім запалам выкрыць і даказаць паходжанне Эстэлы? На гэта я нічога не магу сказаць.

Пасля кароткай, але многазначнай гутаркі з Гербертам мною аўладала ліхарадачнае перакананне, што я абавязкова павінен давесці да канца раследаванне аб паходжанні Эстэлы, і я хацеў зараз-жа бегчы да містэра Джагерса і ўзнаць нарэшце ўсю праўду.

Я ледзь было ў той-жа вечар не пайшоў у Джэрд-стрыт; на шчасце, Герберт адгаварыў мяне, даказаўшы, што я рыскую захварэць і злегчы ў пасцель якраз у той час, калі ад мяне будзе залежыць выратаванне нашага бегляца. Толькі гэты довад мог стрымаць мой настрой. Назаўтра мы вельмі рана вышлі з дому, разам дайшлі да Смітфільда і тут на скрыжаванні рассталіся: Герберт пайшоў у Сіці, я—у Літль-Брытэн.

Маё паяўленне з падвязанаю рукою, у накінутым на плечы сурдуце спрыяла маёй мэце. Хоць пасля прыезду ў горад я паслаў містэру Джагерсу кароткую справаздачу аб тым, што здарылася, але цяпер мяне прымусілі зноў расказаць аб усіх падрабязнасцях.

Скончыўшы свой расказ, адказаўшы на ўсе пытанні, заданыя містэрам Джагерсам і Вемікам, я дастаў запіску міс Гевішам аб выдачы мне дзевяцісот фунтаў для Герберта. Калі я падаў дошчачкі, вочы містэра Джагерса адразу запалі, але ён зараз-жа перадаў дошчачкі Веміку з загадам напісаць чэк. Пакуль цягнулася гэтая працэдура, я глядзеў на пісаўшага Веміка, а містэр Джагерс глядзеў на мяне, гойдаючыся на насках сваіх лакіраваных ботаў.

— Мне вельмі шкада, Піп, што мы нічога не робім для вас,—сказаў ён, калі я хаваў у кішэню чэк, на якім ён паставіў свой подпіс.

— Міс Гевішам прапанавала што-небудзь зрабіць для мяне, але я адмовіўся,—адказаў я.

— Каб я быў на вашым месцы, я не адмовіўся-б,—сказаў містэр Джагерс.—Але, вядом? кожны сам лепш ведае, што яму рабіць.

— Я звярнуўся да міс Гевішам з другою просьбаю. Я папрасіў яе даць мне некаторыя звесткі наконт яе прыёмнай дачкі, і яна паведаміла мне ўсё, што ёй самой вядома.

— Вось як?—працадзіў містэр Джагерс, нахіляючыся наперад, каб кінуць погляд на свае бліскучыя боты, і затым зноў выпрастаўся і вымавіў:—Гм! Калі-б я быў на месцы Гевішам, я, напэўна, гэтага не зрабіў-бы, але, вядома, усякі сам лепш ведае, што яму рабіць.

— Аб гадаванцы міс Гевішам мне вядома нават больш, чым самой міс Гевішам. Я ведаю, хто яе маці.

Містэр Джагерс дапытліва паглядзеў на мяне і паўтарыў:

— Маці?

— Я бачыў яе маці не далей, як тры дні таму назад.

— Так?—паўтарыў містэр Джагерс.

— Адносна Эстэлы мне вядома, мусіць, нават больш, чым вам, сэр. Я ведаю, хто яе бацька.

— Гм! Дык вы ведаеце, хто бацька маладой лэдзі, Піп?

— Так,—адказаў я.—Завуць яго Провіс з Новага Паўднёвага Валіса.

Пры гэтых словах нават містэр Джагерс здрыгнуўся. Праўда, гэта быў ледзь прыкметны рух; ён раз-жа справіўся з сабою і спрытна яго замаскіраваў,

зробіўшы выгляд, нібы лезе ў кішэню за насавай хусткаю, але, безумоўна, ён здрыгануўся.

— А якімі доказамі падмацоўвае Провіс свае правы?—раўнадушна запытаўся містэр Джагерс, разгортваючы сваю славетную хустку і падносячы яе да носа.

— Провіс ніякіх правоў не прад'яўляе і не прад'яўляў; ён не ведае, нават не падазрае, што дачка яго жывая.

Адзіны раз у жыцці ўсемагутная хустка аказалася бяссільнай: мой адказ быў такім нечаканым, што містэр Джагерс, не выканаўшы звычайнай цырамоніі, схаваў хустку зноў у кішэню, склаў накрыж рукі на грудзях і накіраваў на мяне строгі, пранізваючы погляд. Ні адзін мускул на твары ў яго не зварухнуўся.

Я коратка перадаў яму ўсё, што мне было вядома, растлумачыўшы, як гісторыя Эстэлы дайшла да майго ведама, але расказаў гэта так, каб ён падумаў, быццам я даведаўся ад міс Гевішам пра ўсё тое, што ў сапраўднасці было мне паведамлена Вемікам.

— Ну,—вымавіў нарэшце містэр Джагерс, падыходзячы да свайго бюро,—на чым мы спыніліся, Вемік, калі ўвайшоў містэр Піп?

Чаша майго цяплення перапоўнілася: я не мог прымірыцца з тым, каб ад мяне аддзелваліся такім бесцырамонным спосабам. Я звярнуўся да містэра Джагерса са страшным, нават абураным заклікам, заклінаў яго быць са мною больш шчырым, аднесціся да мяне з большаю сардэчнасцю.

Містэр Джагерс, здавалася, назаўсёды замкнуўся ў ледзяным спакоі і, як відаць, аставаўся зусім глухім да маіх маленняў. Я адварнуўся ад яго і звярнуўся да Веміка:

— Вемік! Я ведаю, вы чалавек добры; я бачыў ваш мілы домік, старога бацьку, тыя нявінныя забавы, якімі

вы ўпрыгожваеце сваё дзелавое жыццё. Умяляю вас, закіньце за мяне слоўца перад містэрам Джагерсам, пераканайце яго, што я маю права на большую шчырасць з яго боку.

Ніколі я не бачыў, каб два чалавекі абменьваліся такім дзіўным позіткам, якім пасля майго закліку абмяняліся містэр Джагерс і Вемік!

Калі я паглядзеў на іх, у мяне спачатку з'явілася боязнь, што Вемік зараз-жа будзе зволены з пасады, але боязнь гэтая рассялася, калі я заўважыў, што на твары містэра Джагерса мільгнула нешта падобнае на ўсмешку, а Вемік прыасаніўся.

— Што я чую!—вымавіў містэр Джагерс.—Стары бацька, нявінныя забавы?..

— Дык што-ж такое? Я-ж не цягаю іх разам з сабою сюды!—расхрабрыўся Вемік.

— Піп,—павольна праказаў містэр Джагерс.—Гэты чалавек, як мне здаецца, першы круцель ва ўсім Лондане.

— Ну, думаю, што вы мне не ўступіце,—адказаў Вемік, яшчэ больш набраўшыся храбрасці.

Зноў гэтыя два чалавекі па-дзіўнаму паглядзелі адзін на аднаго: відавочна, кожны з іх баяўся, як-бы не знізіць перад другім сваёй годнасці.

— У вас мілы домік,—праказаў нарэшце містэр Джагерс.

— Калі ён не перашкаджае мне займацца справаю, дык чаму-б яму і не быць?—адрэзаў Вемік.—Як пагляджу на вас, мне, дапраўды, здаецца, што і вы падумваеце завесці сабе ў хуткім часе свой мілы домік, дзе-б вы маглі адпачываць ад працы.

Містэр Джагерс некалькі разоў задуменна паківаў галавою і,—запэўняю вас, як ні дзіўна гэта здасца,—уздыхнуў.

— Піп,—звярнуўся ён да мяне.—Не будзем гаварыць пра пустыя «лятуценні», вы больш за мяне ведаеце ў такіх рэчах: ваша спрактыкаванасць больш свежая. Што-ж датычыць другога пытання, я папрабую выкласці яго вам у выглядзе дапушчэння. Толькі памятайце, што я нічога не сцвярджаю, я выказваю дапушчэнне.

Ён спыніўся, даб даць мне магчымасць пацвердзіць, што я, вядома, разумею, што ён хоча сказаць.

— Такім чынам, Піп, уявіце сабе такога ролу выпадак. Уявіце сабе, што жанчына, якая знаходзілася ў такіх абставінах, як вы расказвалі, схавала дзіця і вымушана была прызнацца ў гэтым свайму судовому хадатайніку, бо ён абвясціў, што яму для вядзення справы неабходна ведаць, што сталася з дзіцём. Дапусціце таксама, што ў той-жа час адна багатая сумазбродная лэдзі даручыла той-жа асобе адшукаць дзіця, якое яна магла-б выхоўваць і ўсынавіць. Вы сочыце за мною?

— Так, сэр.

— Дапусціце, што з масы абяздоленых яму пападаецца прыгожая малютка, якую ёсць магчымасць выратаваць,—бацька лічыцца памёршым, а матку судовы хадатайнік трымае ў руках, паколькі ў яго ўладзе сказаць ёй: я ведаю, што вы зрабілі, вы дзейнічалі такім вольным чынам, вы зрабілі тое і тое, каб адвесці ад сябе падазрэнне; я вас прасачыў і магу расказаць як па пальцах усё з пачатку да канца. Расстаньцеся з дзіцём. Калі яно спатрэбіцца для вашага выратавання, яго прадставяць. Аддайте яго мне, я ўжыву ўсе намаганні, каб вас апраўдалі. Будзеце вы выратаваны,—і ваша дзіця будзе выратавана; загінеце,—яно ўсё-такі будзе выратавана. Дапусціце цяпер, што ўсё гэта было зроблена, і жанчыну суд апраўдаў.

— Разумею, сэр.

— Але памятайце: я нічога не сцвярджаю.

— Вы нічога не сцвярджаеце.

І Вемік, як рэха, паўтарыў:

— Нічога не сцвярджаеце.

— Дапусцім, што бурныя страсці, жах перад страшнаю смерцю парушылі рассудак абвінавачваемай, і, калі яе выпусцілі на волю, жыццё ў людзях выклікала ў ёй такі страх, што яна прышла да свайго абаронцы прасіць падшукаць ёй ціхі прытулак. Дапусціце, што ён узяў яе, уціхамірыў яе дзікі нораў, пускаючы ў ход кожны раз, як прарывалася яе ранейшая нястрымная дзікая натура, ранейшы прыём. Вы можаце сабе ўявіць такі ўвабражамы выпадак?

— О, так.

— Дапусціце, што дзяўчынка вырасла і вышла замуж па разліку, што маці яшчэ жывая, што бацька таксама жывы, і што абодва не ведаюць аб існаванні адзін аднаго, хоць і жывуць адзін ад аднаго на адлегласці некалькіх міляў, ці некалькіх сажняў, дапусцім нават, некалькі футаў. Дапусціце, што тайна да гэтага часу не адкрыта і вы адзін ведаеце аб ёй. Я прашу вас уявіць сабе гэты апошні пункт як мага яснай.

— Уяўляю.

— І Веміка таксама прашу гэта сабе ўявіць.

Вемік у сваю чаргу адклікнуўся:

— Уяўляю.

— Дзеля каго будзеце вы выкрываць тайну? Дзеля бацькі? Мне здаецца, што лепш не раздражняць яго старых ран. Дзеля мацеры? Але пасля такой справы, якую яна зрабіла, мне здаецца, ёй найбольш бяспечна заставацца там, дзе яна цяпер знаходзіцца. Дзеля дачкі? Але, здаецца, вы зробіце ёй дрэнную паслугу, выкрыўшы яе паходжанне, накінуўшы на яе ганебную пляму, ад якой удалося яе пазбавіць дваццаць гадоў таму назад, ад якой цяпер яна на ўсё жыццё свабодная.

Я зірнуў на Веміка: яго твар быў сур'ёзны. Ён многазначна прыклаў палец да вуснаў, я зрабіў тое самае, услед за мною і містэр Джагерс паўтарыў той самы жэст.

— Ну, Вемік,—праказаў ён, прымаючы свой звычайны выгляд,—на чым мы спыніліся, калі ўвайшоў містэр Піп?

Работа зноў закіпела; але я заўважыў, што сярод сваіх заняткаў яны не-не ды і зірнуць адзін на аднаго такім-жа дзіўным позіркам, як і раней, з тою толькі розніцаю, што цяпер яны, здавалася, усведамлялі, што выявілі свае слабыя бакі і знізілі сваю прафесіянальную годнасць.

РАЗДЗЕЛ XLVII

З чэкам у кішэні я з Літль-Брытэна пайшоў проста да брата міс Скінфінс, гандлёвага агента; брат міс Скінфінс зараз-жа пайшоў на Клерыкера, прывёў яго да мяне, і, на маю вялікую радасць, мы з ім скончылі нашу здзелку. Гэта была адзіная добрая справа, адзіная даведзеная да канца справа, якую я зрабіў з таго часу, як мне стала вядома, што перада мною «вялікія чаканні».

Надышоў сакавік месяц. Мая левая рука загойвалася вельмі марудна, так што я ўсё яшчэ не мог надзець сурдута, з другой рукою справа была лепш: праўда, яна была моцна знявечана, але служыла спраўна.

У панядзелак раніцою, калі мы з Гербертам сядзелі за сьнеданнем, я атрымаў па пошце ад Веміка наступную запіску.

«Вальворт».

«Спаліце гэтае пісьмо зараз-жа пасля прачытання. У пачатку тыдня, скажам, у сераду, вы можаце зрабіць тое, што вам вядома, калі не раздумалі. Спаліце-ж».

Я паказаў гэтае пасланне Герберту, спаліў яго,—
вядома пасля таго, як вывучыў змест яго напамяць,—
і мы ўдвух пачалі абдумаць, як нам зрабіць. Разу-
меецца, цяпер ужо нам было ясна, што я з маёй хво-
раю рукою нікуды не варт.

— Я шмат аб гэтым думаў,—сказаў Герберт,—і,
здаецца, натрапіў на шчаслівую думку. Гэта будзе
лепш, чым наймаць лодачніка з Темзы. Возьмем Стар-
топа; ён добры хлопец, найлепшы грабец, любіць нас,
чалавек вельмі чужды, проста ўвасабленне благарод-
ства.

Мне самому не раз прыходзіла думка аб Стартопе.

— Але як-жа ты яму растлумачыш, Герберт?

— О, ён задаволіцца нямногім! Няхай думае, што
гэта проста наш капрыз, які пакуль што трэба тры-
маць у сакрэце, а раніцою ў дзень выканання скажам
яму, што ў нас ёсць важныя прычыны сплавіць Провіса
на замежны параход і вывезці з Англіі.

— Ты таксама з ім паедзеш?

— Абавязкова.

— Куды?

Мае доўгія, пакутлівыя размышленні па гэтаму по-
ваду прымусілі мяне прыйсці да заключэння, што ўсё-
роўна, які выбраць порт,—Гамбург, Ротэрдам, Антвер-
пен, месца тут не мела ніякага значэння, абы яно зна-
ходзілася па-за Англіяй; для нашай мэты можна ска-
рыстаць першы сустрэчны замежны параход, які зга-
дзіцца нас узяць.

Герберт быў ва ўсім згодзен са мною, і зараз-жа
пасля сьнедання мы пайшлі на разведкі. Па наведзеных
спраўках аказалася, што больш за ўсё нам падыхо-
дзіць гамбургскі параход, і мы спыніліся на ім; адна-
часова з ім і іншыя параходы выходзілі з Лондана, і,
на шчасце, нам былі вядомы прыметы кожнага з іх.
Затым я пайшоў здабываць пашпарт, а Герберт накі-

раваўся да Стартопа; а першай гадзіне папоўдні мы сышліся ва ўмоўленым месцы і паведамлі адзін аднаму, што ўдачна, без усякіх перашкод, выканалі ўзяты на сябе абавязак: я запасся пашпартам, а Герберт пабачыўся са Стартопам, і той ахвотна згадзіўся на прапанову.

Было ўмоўлена, што кожны будзе грэбці двума вёсламі, я сяду на руль, а Провіс будзе сядзець спакойна ў якасці пасажыра. Паколькі мы не гналіся за шпаркасцю, то грабцы нашы не маглі асабліва стаціцца.

Умовіўшыся аб усім гэтым, мы рассталіся, і я пайшоў дадому.

Адамкнуўшы ўваходныя дзверы ключом, які ў мяне заўсёды быў пры сабе, я знайшоў у скрынцы для пісем пісьмо, адрасаванае да мяне, пісьмо вельмі бруднае, але напісана граматы і добрым почыркам: паштовага штэмпеля на ім не было, і прынеслі яго, вядомэ, пасля таго, як я вышаў з дому. Вось што ў ім змяшчалася:

«Раю вам, калі не палохаецеся, прыйсці на старое балота сёння ці заўтра ўвечары, а дзевятай гадзіне, к маленькаму доміку ля шлюзаў, каля абжыгальнай печы. Калі жадаеце атрымаць некаторыя звесткі, якія датычаць *вашага дзядзі Провіса*, прыходзьце не марнуючы часу і не кажыце аб гэтым нікому. *Вы павінны прыйсці адзін*. Прынясьце з сабою гэтую запіску».

У мяне і без таго было цяжка на душы; я зусім не ведаў, што мне цяпер рабіць. Горш за ўсё было тое, што я павінен быў як мага хутчэй рашацца, інакш я прапусціў-бы апошні дыліжанс і не папаў-бы к доміку ля шлюзаў у назначаны час. Не было чаго і думаць ехаць на наступны дзень: вечар аўторка быў надта блізка да ўмоўленага дня, у які павінны былі адбыцца ўцёкі, і, апрача таго, адкуль мне ведаць, можа

быць, абяцаныя звесткі маюць адносіны іменна да ўцёкаў і вельмі важна атрымаць іх як мага хутчэй.

Мы прыехалі пад вечар; пераезд мне паказаўся доўгім і стамляючым, асабліва таму, што я сядзеў у сваім купэ як у няволі і не адважваўся высунуць носа на двор. Я спыніўся не ў «Блакiтным Вепры», а ў другой, больш скромнай гасцініцы, якая стаяла на выездзе з горада, і загадаў сабе абед. Чакаючы яго, я зайшоў да міс Гевішам даведацца пра яе здароўе; мне казалі, што яна не зусім паправілася, хоць ёй крыху лепш.

Пасля абеду я ўстаў, накінуў шынель і вышаў. Перад гэтым яшчэ я шукаў у кішэнях пісьмо, каб яшчэ раз зірнуць на яго, але так і не знайшоў. Мяне вельмі непакоіла, што я згубіў яго: мусіць, ад трасяніны ў часе язды яно выпала і папала ў салому, пасланую ў дыліжансе. Аднак, я добра памятаў, што месца, куды трэба мне з'явіцца,—шлюзны домiк ля абжыгальнай печы, а час—дзевяць гадзiн. Марудзiць не было калi, я шпаркiм крокам рушыў да балот.

РАЗДЗЕЛ XLVIII

Ноч была цёмная, хоць узышоў поўны месяц, калi, абмiнуўшы загароджаныя сады і палi, я выбраўся на балоты. Над чорным гарызонтам вылучалася вузкая палоска яснага неба, на якой ледзь змяшчаўся вялізны чырвоны месяц; праз некалькі хвiлiн ён прайшоў праз гэту светлую прастору і схваўся за грамадамі хмараў. Вецер сумна завываў, балоты мелi самы злавесны выгляд.

Дарога iшла не ў тым напрамку, дзе знаходзiўся мой ранейшы дом, і не ў тым, якiм мы калiсьцi праследвалi катаржнікаў. Арыштанцкiя пантоны асталiся за мною; я мог-бы адрознiць iх агнi ўдалечы за пясчаная мялінаю, калi-б павярнуўся назад. Я ведаў абжыгальную печ таксама добра, як і старую батарэю, але памiж iмi была адлегласць у некалькі мiляў, і, калi-б

у абодвух пунктах былі запалены цяпер кастры, гэтыя дзве светлыя кропкі раздзяліліся-б доўгаю паласою цёмнага гарызонта.

Праз поўгадзіны я падышоў да печы; з яе ішла цяжкая, удушлівая пара ад паленай вапны, агонь ужо патухаў, аб ім, мусіць, забыліся, паколькі блізка нікога не было відаць. Недалёка была маленькая каменаломня. Дарога ішла якраз праз яе. Па пакінутых інструментах і тачках я здагадаўся, што тут працавалі не далей як сёння. Выбраўшыся з калдобіны зноў на паверхню балота, я ўбачыў святло ў старым шлюзным доміку. Я паскорыў крокі і праз хвіліну ўжо стукаў у дзверы.

З прычыны таго, што мне не адчынялі, я пастукаў яшчэ раз,—зноў ніякага адказу. Я націснуў засаўку, яна падалася, і дзверы адчыніліся. Заглянуўшы ўсярэдзіну, я убачыў запаленую свечку на стале, лаўку, ложка з сянніком. Заўважыўшы ход на чардак, я гучна крыкнуў: «Ёсць тут хто-небудзь?» але мне ніхто не адказаў. Зірнуўшы на гадзіннік і ўбачыўшы, што дзевяць гадзін мінула, я крыкнуў зноў: «Ёсць тут хто-небудзь?» і зноў не атрымаў адказу.

Я павярнуўся і адышоў да дзвярэй, не ведаючы, як мне цяпер быць. Пачаўся вялікі дождж. Навокал былі ўсё тая-ж цішыня і маўклівасць. Я зноў вярнуўся да доміка і спыніўся ў дзвярах пад паветкай, углядаючыся ў начную імглу. «Хто-небудзь нядаўна быў тут і, мабыць, хутка вернецца, бо пакінуў запаленую свечку», меркаваў я, і мне ўздумалася паглядзець, ці надоўга хопіць свечкі. Я падышоў да стала, але толькі што ўзяў падсвечнік, як свечка пагасла,—яе нехта пагасіў. У тую-ж хвіліну я адчуў, што на мяне накінулі ззаду, цераз галаву аркан.

— Ага!—папаўся!—вымавіў з лаянкаю хрыплы голас.

— Што гэта?—крычаў я, вырываючыся з пятлі.—
Хто тут? Памажыце, памажыце!

Я адчуваў жахлівыя мучэнні ад таго, што мае рукі
былі моцна прыціснуты да бакоў і апечаная рука
нясцерпна балела. Каб я не крычаў, мне заціскала рот
то чыясці мускулістая рука, то здаравенныя грудзі;
я адчуваў каля сябе нейчае гарчае дыханне, адчуваў,
што мяне да нечага моцна прывязваюць, і дарэмна
прабаваў вырвацца.

— А ну, папрабуй цяпер крычаць!—праказаў з но-
ваю лаянкай той-жа голас.—Папрабуй,—я з табою
ўмомант пакончу.

Я адчуваў такія пакуты, што ў мяне муцілася ў га-
лаве. Аслабеўшы ад болю, аглушаны нечаканым напа-
дам, я адчуваў, што прывесці ў выкананне гэтую па-
грозу вельмі лёгка. Таму я перастаў крычаць і пачаў
прабаваць хоць крыху вызваліць сваю хворую руку;
але вярхоўкі сцягвалі яе надта моцна. Раней я адчуваў
боль ад апёку, цяпер-жа мне здавалася, быццам мая
рука кіліць у агні.

Навокал быў поўзмрок, але раптам наступіла поў-
ная цемра, я здагадаўся, што чалавек, які знаходзіўся
ў пакоі, зачыніў акіяніцы. Пашарыўшы некаторы час
у цемры, ён адшукаў крэмень і крэсіва і пачаў выся-
каць агонь. З напружанаю ўвагаю глядзеў я на іскры,
падаўшыя на трут, на які ён дзьмухаў з усёй сілы. Але
я бачыў, і то толькі хвілінамі, толькі яго губы і бла-
кітны кончык запалкі, якую ён трымаў напачаткова.
Трут адсырэў, што пры такой вільготнасці было і не
дзіўна, іскры гаслі адна за адною, але ён не спяшаўся
і па-ранейшаму метадычна пастукваў крэмнем аб сталь.

Іскры падалі часцей і ярчэй. Я цяпер мог адрозніць
ужо яго рукі, абрысы яго твара, мог здагадацца, што
ён сядзіць, нагнуўшыся над сталом, толькі і ўсяго.
Сінія губы ўсё таксама ўпарта раздувалі трут, нарэшце
ўспыхнула полымя і асвяціла... Орліка!

Не ведаю, дапраўды, каго я гатоў быў убачыць, але ніяк не яго. Убачыўшы яго я зразумеў, што маё становішча сапраўды небяспечнае, і я глядзеў на яго, не адрываючы вачэй.

Ён не спяшаючыся паднёс запалку да свечкі, запаліў яе, кінуў запалку на падлогу і затаптаў нагою. Потым адсунуў свечку на другі канец стала, каб лепш мяне асвятліць, сеў на стол, злажыў накрывы рукі і накіраваў вочы на мяне.

Цяпер я заўважыў, што быў прывязаны да масіўнай драўлянай лесніцы, якая спускалася з чардака і была пастаўлена амаль вертыкальна вельмі блізка ад сцяны.

— Ага! папаўся!—праказаў Орлік праз некалькі секунд, на працягу якіх мы моўчкі глядзелі адзін на аднаго.

— Развяжы мяне, выпусці мяне!

— Пачакай, не спяшайся, я цябе выпушчу, адпраўлю прагуляцца. На ўсё свой час.

— Навошта ты мяне сюды заманіў?

— А ты не ведаеш?—праказаў ён, кідаючы на мяне забойчы позірк.

— Навошта ты накінуўся на мяне ўпоцёмку?

— Таму што хачу ўладзіць усё адзін. Аднаму лягчэй захаваць тайну, чым двум. О, ненавісны вораг мой!

Ён так злосна радаваўся, гледзячы на мае пакуты, што мяне пранялі дрыжыкі. Я моўчкі глядзеў на яго; ён сядзеў на стале, ківаючы галавою. Працягнуўшы руку да бліжэйшага кутка, ён узяў адтуль стрэльбу ў меднай аправе.

— Знаёма табе гэтая штучка?—запытаўся ён, робячы выгляд, што нацэльваецца ў мяне.—Памятаеш, дзе ты яе раней бачыў? Адказвай-жа, ваўчанё!

— памятаю.

— Ты сагнаў мяне з гэтага месца. Гавары: сагнаў?

— Я не мог інакш паступіць.

— Так, сагнаў. Даволі было-б і гэтага аднаго,

апрача ўсяго іншага. Як смеў ты стаць паміж мною і жанчынаю, якую я пакахаў?

— Калі-ж я гэта зрабіў?

— Калі! Ды ты заўсёды чарніў у яе вачах старога Орліка.

— Ты сам сябе чарніў, ты заслужыў дрэнную славу. Я не мог-бы табе пашкодзіць у яе вачах, калі-б ты быў чалавек добры. Ты сам ва ўсім вінават.

— Хлусіш! Нябось, ты не пашкадаваў-бы ніякіх грошай, ніякіх клопатаў, каб выправадзіць мяне адсюль? Слухай-жа, што я табе скажу. Ніколі яшчэ табе не было так важна выправадзіць мяне адсюль, як іменна сёння. О, ты аддаў-бы ўсе свае грошы да апошняга шэлега, і яшчэ ў дваццаць разоў больш, толькі каб справадзіць мяне к чорту на кулічкі!

З таго, як ён патрос у мой бок сваёю цяжкаю ручышчаю і зарыкаў, як звер, я зразумеў, што ён кажа праўду.

— Што табе ад мяне трэба?

— Што трэба?—перапытаў Орлік, стукнуўшы кулаком па стале.—Мне трэба тваё жыццё!

Ён нахіліўся наперад, утаропіўся на мяне, павольна абцёр рукою рот, нібы ў яго пацякла сліна гледзячы на мяне, потым прыняў ранейшую позу.

— Ты заўсёды стаяў упоперак дарогі старому Орліку, яшчэ калі быў дзіцём. Вось сёння ён і скіне цябе з яе. Ён з табою пакончыць. Ты памрэш.

Я адчуваў, што стаю на краю магілы, і збянтэжымым позіркам акінуў пастку, з дарэмнай надзеяй знайсці які-небудзь сродак да выратавання. Не, выратавання не было.

— І гэта яшчэ не ўсё,—казаў далей ён, склаўшы накрыв рукі.—Я хачу, каб ад цябе не засталася ні адной костачкі, каб ты з усімі патрахамі знік з твару зямлі. Я апушчу тваё цела ў абжыгальную печ: у мяне хопіць сілы давалачы на сваіх плячах двух такіх, як

ты. Няхай людзі думаюць, што хочуць, ніхто не даведаецца, які лёс цябе спаткаў. Я рашыў знішчыць цябе з таго самага часу, калі ты быў на пахаванні сястры. Не знайшоў толькі выпадку, а сачыў я за кожным тваім крокам, бо парашыў падпільнаваць цябе што-б там ні стала! Гэта на старога Орліка наткнуўся ты ў тую ноч у сябе на лесніцы. Ну! Шукаю цябе, ды і наткнуўся на твайго дзядзечку Провіса.

Орлік быў п'яны, вочы ў яго пачырванелі і наліліся крывёю. На шыі ў яго боўталася бляшаная фляжка, як раней, бывала, вісеў клунак з абедам. Ён паднёс фляжку да губ і зрабіў вялікі глыток; да мяне данёсся пах моцнага спірту, ад якога пачырванелі яго шчокі.

— У цябе аказаўся раптам дзядзечка. Я ведаў цябе ў Гарджэры, калі ты быў яшчэ такім маленькім ваўчанём, што мне нічога не варта было прыдушыць цябе двума пальцамі. Тады ў цябе і ў паміне не было ніякіх дзядзечак. І раптам стары Орлік даведваецца, што твой дзядзя Провіс, напэўна, насіў тыя самыя кайданы, якія стары Орлік знайшоў расплаванымі на балоце шмат гадоў таму назад. Ён тады схаваў іх, пакуль яны не спатрэбіліся яму, каб як быка трэснуць па галаве тваю сястру,—ён і цябе гэтак пачастуе. Гм! Дык вось якія рэчы вызнаў Орлік пра твайго дзядзечку. Цікава, што ты на гэта скажаш, а?—здзекваўся Орлік і ў нейкім дзікім захапленні паднёс свечку да самага майго твара. Я павінен быў адварнуцца, каб не апячыся.

— А!—закрычаў Орлік, заліваючыся гучным смехам і яшчэ раз прарабляючы тое-ж,—апяклося, дзіцятка, баіцца цяпер агню! Стары Орлік ведаў, як ты чуць не згарэў. Стары Орлік ведае, як ты збіраешся потайкам звесці свайго дзядзечку Провіса. Але не ашукаць табе старога Орліка: ён ведаў, што ты з'явішся сюды сёння! Скажу я табе, ваўчанё, яшчэ адно, напаследак. Ёсць людзі, якія за пояс заткнуць твайго дзядзечку Про-

віса, як стары Орлік цябе. Не вам з імі цягацца!
Дадуцца яны яму ў знакі, калі пляменнік знікне з твару
зямлі з усімі сваімі вантробамі, і ад яго не застанеца
ні адной костачкі.

Раптам ён спыніўся, адаткнуў фляжку і адшпурнуў
корак прэч. Як ні быў ён лёгкі, мне здалася, што ён
упаў, нібы свінцовая гіра. Ён павольна глытаў, усё
больш і больш нахіляючы фляжку, ужо не глядзячы на
мяне. Нарэшце перавярнуў яе сабе на далонь і вылізаў
апошнія кроплі. Тут ім авалодаў раптоўны прыпадак
лютасці: з страшнаю лаянкай адкінуў ён ад сябе
фляжку, нагнуўся, і я ўбачыў, як у яго руцэ з'явіўся
цяжкі молат з доўгай рукаяткаю, якім разбіваюць ка-
менне. Я не стаў прасіць яго аб літасці, але закрычаў
з усёй сілы і пачаў абараняцца, наколькі магчыма;
вольнымі ў мяне былі толькі ногі ды галава, але я ад-
біваўся ад яго з такою сілаю, якой раней у сабе і не
падазраваў. У тую-ж хвіліну мне ў адказ пачуліся дру-
гія крыкі, я ўбачыў чалавечыя фігуры і святло ў дзвя-
рах, пачуў галасы, шум барацьбы, убачыў, як Орлік
вырваўся з рук нейкіх людзей, адным скачком пера-
ляцеў цераз стол і знік у начной цемры.

Ачнуўся я праз некаторы час на падлозе ў тым-жа
пакоі. Вяроўкі з мяне былі зняты, галава мая ляжала
на нечых каленях. Вочы мае былі накіраваны на вер-
тыкальную лесніцу, да якой нядаўна я быў прывя-
заны,—убачыўшы яе, я зразумеў, што знаходжуся ўсё
ў тым-жа самым месцы, дзе страціў прытомнасць.
Спачатку я быў у такім здрантвенні, што не паціка-
віўся нават даведацца, хто падтрымлівае маю галаву,
і, хоць прышоў да памяці, але ўсё яшчэ ляжаў неру-
хома і, нічога не разумеючы, глядзеў на стаяўшую
перада мною лесніцу.

— Герберт! Вялікі божа!

— Цішэй,—сказаў Герберт,—цішэй, Гендзель. Не
хвалойся.

— І стары дружа Стартоп!—ускрыкнуў я, калі той нахіліўся да мяне.

— Успомні, у якой справе ён абяцаў дапамагаць нам і супакойся,—праказаў Герберт.

Ад гэтага напаміну я прабаваў ускочыць, але раз-жа зноў упаў ад страшнага болю ў руцэ.

— Часу хопіць яшчэ, Герберт? Які сёння дзень? Як доўга прабыў я тут?—пытаўся я, бо ў мяне з'явілася падазрэнне, што я праляжаў тут вельмі доўга, можа быць, дні два.

— Часу яшчэ хопіць. Цяпер усё яшчэ ноч з панядзелка на аўторак.

— Божа, дзякую табе!

— У цябе наперадзе яшчэ цэлы дзень для адпачынку. Але ты стогнеш, небарака Гендзель! Што ў цябе баліць? Ці можаш ты ўстаць?

— Так, я магу трымацца на нагах. Боль толькі ў руцэ.

Рука страшэнна ўздулася і гарэла: да яе немагчыма было дакрануцца. Сябры мае разарвалі свае насавыя хусткі, зрабілі перавязку, асцярожна падвязалі мне руку, каб я мог як-небудзь дабрацца да горада, дзе мелася магчымасць дастаць прымочку для паніжэння жару. Праз некалькі хвілін мы заперлі за сабою дзверы апусцелага шлюзнага доміка і накіраваліся да каменаламна.

Месяц стаяў ужо значна вышэй, чым раней; мяркуючы па ім, мусіць, прайшло дзве гадзіны з таго часу, як я бачыў яго ў першы раз. Хоць усё яшчэ імжыў дожджык, але было значна святлей.

Герберт доўга адмаўляўся расказаць, якім чынам ён з'явіўся да мяне на выручку, доўга ўгаварваў мяне супакоіцца, але нарэшце здаўся на мае просьбы, і я даведаўся, што, выходзячы з дому, я, спяшаючыся, ўпусціў пісьмо, і Герберт знайшоў яго. З Стартопам ён сустрэўся на вуліцы. Пісьмо паказалася яму падазро-

ным, тым больш, што яно супярэчыла пакінутай мною запісцы. Чым больш ён думаў аб гэтым дзіўным пісьме, тым больш павялічваўся яго непакой. Скончылася тым, што праз чвэрць гадзіны ён удвух са Стартопам, які вызваўся суправаджаць яго, пабег у кантору дыліжансаў даведацца аб адыходзе наступнага дыліжанса і даведаўся, што апошні дыліжанс пайшоў. Па меры таго, як уставалі новыя перашкоды, непакой Герберта павялічваўся, нарэшце ён рашыў наняць паштовых і ехаць шукаць мяне. Такім чынам яны са Стартопам апынуліся ў «Блакiтным Вепры», дзе спадзяваліся знайсці мяне або атрымаць якія-небудзь звесткі пра мяне. Калі-ж ім і там не ўдалося нічога даведацца, яны пайшлі да міс Гевішам, дзе канчаткова згубілі мой след. Тады яны накіраваліся назад у гасцініцу, разлічваючы там паабедаць і падшукаць каго-небудзь, хто мог-бы ім паказаць дарогу да шлюзнага доміка.

Дарогаю Герберту прышло ў галаву, што мяне маглі выклікаць сюды па якой-небудзь справе, маючай значэнне для аховы Провіса ад небяспекі. Лічачы, што ў такім выпадку іх паяўленне можа аказацца вельмі недарэчы, ён пакінуў важатага і Стартопа ля каменаломні, а сам ціхенька абышоў два ці тры разы шлюзны домік, прыслухоўваючыся, што там робіцца. Яму ўдалося пачуць толькі невыразныя гукі нейкага грубога хрыпатага голасу, і ў яго з'явілася ўжо сумненне, ці тут я, як раптам я моцна закрычаў. Ён крыкнуў мяне ў адказ і разам са сваімі спадарожнікамі ўварваўся ў дом.

Калі я расказаў Герберту, што адбывалася ўнутры шлюзнага доміка, ён хацеў, не гледзячы на познюю пару, зараз-жа бегчы да гарадскога суддзі і дабіцца загаду аб зрышце Орліка. Але я ўжо раней уцяміў, што падача скаргі затрымае нас у горадзе або прымусіць у хуткім часе зноў сюды вярнуцца, так што падобны крок акажацца згубным у адносінах да Провіса.

Да серады заставалася так мала часу, што мы не захацелі чакаць дыліжанса, а рашылі ў тую-ж ноч вярнуцца ў Лондан у паштовай карэце; мы рашыліся на гэта яшчэ і таму, што такім чынам маглі выехаць з горада раней, чым распаўсюдзяцца чуткі аб новым здарэнні.

Сябры мае даглядалі мяне цэлы дзень, безупынна мяняючы кампрэс і даючы мне жаропаніжаючае піццё. Але ўсякі раз, як я засынаў, я прачынаўся з усведамленнем, што я ўсё яшчэ знаходжуся ў доміку ля шлюза, што я хворы ўжо шмат дзён і што выпадак выратаваць Провіса ўпушчан назаўсёды.

Раніца толькі яшчэ пачыналася, калі я выглянуў у акно. Агеньчыкі ліхтароў на мастах пабляднелі ўжо, узыходзячае сонца ўтварыла на гарызонце вогненнае возера.

Герберт і Стартоп яшчэ спалі, адзін на сваім ложку, другі на канапе. Без іх дапамогі я не мог адзецца, затое я паправіў агонь, які патухаў ужо ў каміне, і зварыў для іх кофе. Неўзабаве падняліся і мае сябры, здаровыя і бадзёрыя. Мы расчынілі вокны, упусцілі да сябе свежае ранішняе паветра і заглядзеліся на раку, на якой усё яшчэ падымаўся прыліў.

— Калі праб'е дзевяць гадзін, будзьце гатовы і чакайце нас там, на Млынарнай грэблі!—весела крыкнуў Герберт.

РАЗДЗЕЛ XLIX

Гэта было ў адзін з сакавіцкіх дзён, калі адначасова і сонца прыпякае, і дзьме халодны вецер, калі ў ценю зіма, а на сонцы лета. Мы ўзялі з сабою непрамакальныя плашчы, а я, звыш таго, захапіў яшчэ дарожны мяшок, у якім знаходзіліся самыя неабходныя рэчы.

Чынна, паважна спусціліся мы па ступеньках Тэмпльскай прыстані, некаторы час яшчэ прамарудзілі ўнізе, як быццам не рашылі, паедзем мы катацца, ці не.

Герберт пам'ясціўся на носе, а я на рулі. Вада паднялася ўжо высока, была палова дзевятай.

План наш заключаўся ў наступным: адліў павінен быў пачацца а дзевятай гадзіне, да трох гадзін мы павінны былі плысці па цячэнню, а з пачаткам прыліву мелі намер патроху рухацца супроць цячэння і ісці наперад, да прыцемкаў. К гэтаму часу мы спадзяваліся дабрацца да тых месц Темзы, якія знаходзяцца ніжэй Грэўзенда, паміж Эсексам і Кентам.

Я адчуваў велізарную палёжку ад таго, што мы ўзяліся нарэшце за выкананне даўно задуманага плана, і пачаў ужо забываць аб тым становішчы, у якім знаходзіўся ўсяго толькі некалькі гадзін таму назад. Свежае паветра, сонечнае святло, рух па рацэ, нават сама рака, якая рухалася заадно з намі і, здавалася, натхняла і падбадзёрвала нас, зноў абнадзеілі мяне. Мяне страшэнна засмучала, што я прыносіў так мала карысці, але сябры мае былі вельмі добрымі грабцамі і так роўна, так спрытна працавалі вёсламі, што безасаблівай стомленасці маглі грабці цэлы дзень.

Вось на якары стаіць параход, што адпраўляецца заўтра ў Ротэрдам,—мы яго ўважліва аглядзелі; далей другі, што ідзе ў Гамбург,—мы праехалі пад самым яго бугшпрытам. Але вось я, седзячы ля руля тварам да носа лодкі, з хваляваннем заўважаю прыстань Заштатнай грэблі.

— Ён там?—пытаецца Герберт.

— Няма яшчэ.

— Вельмі добра. Ён не павінен выходзіць з дому, пакуль не ўбачыць нас. Ці бачыш ты яго сігнал у акне?

— Адсюль цяжка разглядзець. Здаецца, бачу... Так, бачу, а вось і ён сам. Наваліся! Цішэй, Герберт. Вёслы.

На адзін міг мы спыніліся ля прыстані; ён у лодцы, і мы зноў адчальваем. На ім ранейшы матроскі шыбель, у руках чорны парусінавы мяшок. У яго від лоцмана.

— Любы хлопчык!—кажа ён, сядваючы на лаўку і паклаўшы руку мне на плячо.—Верны мой хлопчык! Надзвычай добра ўсё ўладзіў. Дзякую, дзякую.

Зноў імчымся мы паміж радамі караблёў, стараючыся не наткнуцца на іржавыя якары, сцёртыя пяньковыя канаты, баканы і буйкі, топячы паламаныя кешыкі, што пападаліся нам насустрач, распіхваючы плыўшыя па рацэ трэскі, паленне і вуглі. Нарэшце мы апынуліся ў адкрытай прасторы, тут вецер гуляў на волі і разгортваліся складзеныя парусы.

Ля прыстані, калі мы бралі Провіса, і потым некалькі разоў я асцярожна азіраўся, ці не заўважу чаго падазронага. Але ўсё здавалася ідзе добра.

Провіс, як я ўжо сказаў, быў адзеты ў матроскі шынель і выглядам сваім цалкам адпавядаў вакольнай абстаноўцы. Ён быў усхваляваны менш за нас усіх. Нельга сказаць, каб ён трымаўся абьякава: ён казаў мне, што яму вельмі хочацца дажыць да таго часу, калі ён убачыць свайго джэнтльмена адным з самых першых людзей на чужыне. Але вяласць не ў яго характары, яго не трывожыла небяспека, пакуль яе не было ў наяўнасці. Няхай прыдзе яна—і ён сустрэне яе тварам у твар, але да таго часу не будзе турбавацца.

— Калі-б ты ведаў, як мне прыемна, пакурваючы люлечку, сядзець побач з табою, дарагі мой хлопчык, пасля таго, як я прабыў цэлую вечнасць у чатырох сценах,—далібог, ты пазайздросціў-бы мне! Але табе гэтага не зразумець.

— Не, я разумею, якую асалоду дастаўляе воля,—сказаў я.

— Бачыш, мой любы, калі я быў там, далёка, мяне ўсё цягнула сюды. Нудна мне там было, хоць я і багацеў не па днях, а па гадзінах. Там усе ведалі Мегвіча, Мегвіч мог бываць, дзе хацеў, і ніхто аб ім не турбаваўся. Тут да мяне не так лёгка адносяцца, дакладней сказаць не так лёгка адносіліся-б, калі-б ведалі, дзе я.

— Калі ўсё пойдзе добра, вы праз некалькі гадзін будзеце зусім вольнымі і па-за ўсякай небяспекай.

— Так,—адказаў ён з доўгім уздыхам.—Вельмі магчыма.

— Хіба вы ў гэта не верыце?

Ён апусціў руку за борт лодкі, пагрузіў яе ў ваду і праказаў з кароткай усмешкаю, якую я заўважаў у яго ўжо не ў першы раз:

— Здаецца, веру, любы хлопчык. Цяжка ўявіць хвіліну больш спакойную і прывольную, чым цяпер вось, але... можа быць, ціхі пяшчотны прыліў навявае на мяне такія думкі... Заглядзеўшыся на дым сваёй люльчкі, я думаў зараз, што нам так-жа цяжка ведаць, што чакае нас праз некалькі гадзін, як бачыць, што чакаецца на дне, пад гэтай вадою, якая цяпер бяжыць у мяне паміж пальцамі. Спыніць гэтыя гадзіны так сама немагчыма, як і цячэнне ракі. Вось я зачарпнуў поўную жменю вады, і бачыш,—яе ўжо няма,—закончыў ён, вымаючы руку з вады.

— Па вашаму твару я сказаў-бы, што вы крыху страцілі бадзёрасць,—заўважыў я.

— О не, ніколькі! На мяне нагнаў такія думкі гэты ціхі, пяшчотны прыліў, гэта цурчанне вады пад галыюнам шлюпкі. А, можа быць, я проста пачынаю старэць.

Ён зноў сунуў люльку ў рот. Яго твар быў такі бесклапотны, ён сядзеў так спакойна, з такім задаволеным выглядам, як быццам мы пакінулі ўжо межы Англіі.

Нашы грабцы захоўвалі яшчэ свежасць і бадзёрасць, бо на працягу дня мы некалькі разоў пускалі шлюпку ўніз па цячэнню, і гэтага кароткага адпачынку было ім дастаткова, каб аднавіць сілы. Мы прысталі да слізкіх узбярэжных каменяў, падмацаваліся ежаю і піццём і правялі ўважлівы агляд вакольнай мясцовасці. Яна нагадвала маю радзіму—такая-ж балоцістая,

нізінная, плоская, з такім-жа туманным, сумным гарызонтам.

Мы зноў адплылі і патроху пачалі рухацца наперад: грабці было цяпер значна цяжэй, але Герберт і Стартоп нястомна працавалі вёсламі да самага захаду сонца.

Цямнела хутка, месяц, які быў у апошняй чвэрці, павінен быў паказацца позна, і мы пачалі раіцца, як нам быць. Раіліся мы нядоўга,—было відавочна, што нам трэба высадзіцца ля першай глухой гасцініцы, якую мы ўбачым. Грабцы зноў наваліліся на вёслы, а я пачаў пільна аглядаць бераг. Так мы праехалі амаль у поўным маўчанні яшчэ некалькі міляў, якія здаліся нам вельмі доўгімі.

Жудасна было на душы ў гэтыя хвіліны, думка аб пагоні не пакідала нас. Кожны раз, як чуўся глухі рокат прыліву, які праз няправільныя прамежкі часу цяжка ўдараўся аб бераг, хто-небудзь з нас уздрыгваў і паварачваўся ў той бок.

Нарэшце мы заўважылі святло, нейкі будынак на беразе, і хутка пад'ехалі да маленькай прыстані, да якой ішла дарожка з рачных валуноў. Я адзін вышаў на бераг, і, зрабіўшы маленькую разведку, пераканаўся, што агонь свяціўся ў акне харчэўні. Гэта была даволі брудная харчэўня, як відаць, добра вядомая кантрабандыстам; затое на кухні гарэў яркі агонь, у буфэце былі яйкі і вяндліна, не лічачы розных напіткаў, і, апрача таго, у распараджэнні праязджаючых было два нумары і ў кожным па два ложка—«якія ўжо ёсць, не прагневайцеся»—як папярэдзіў гаспадар. Апрача яго самога і жонкі, у доме пражывала яшчэ адна сівая істота мужчынскага полу, па імені Джэк. Джэк глядзеў за прыстанню і быў так вымазаны грязню і такі мокры, нібы сам з'яўляўся вехаю.

Пакуль мы пасля вячэры грэліся ля ачага, Джэк, які сядзеў у куточку ў набракшых ад вады ботах, за-

пытаўся, ці не сустракаўся нам чатырохвёсельны катэр, які падымаўся па цячэнню разам з прылівам.

Я адказаў, што не сустракаўся, тады Джэк заўважыў:

— Значыцца, у такім выпадку, ён пасля спусціўся ўніз, хоць я вельмі добра бачыў, што адсюль ён накіраваўся ўверх па рацэ. Як відаць, перадумалі па якой-небудзь прычыне.

— Чатырохвёсельны катэр, кажаце вы?

— Так, чацвёрта грабцоў і два пасажыры.

— Яны высаджваліся тут?

— Так, яны прыходзілі сюды за півам з вялізным гліняным збанам. З прыемнасцю ўсыпаў-бы ім у гэтае піва атруты ці якога-небудзь зеля, каб іх добра прыкруціла.

— Чаму так?

— А пра тое ўжо мне ведаць,—прамовіў Джэк такім сіплым голасам, нібы ў яго ў горле захрасла твань.

— Хлопец думае, што яны не тое, чым прыкідваюцца,—растлумачыў шынкар, слабагруды чалавек з бясколернымі вачыма і глыбокадумным выглядам, які не асабліва давяраў, відавочна, свайму работніку.

— Я ўжо ведаю, што думаю,—прабурчэў Джэк.

— Ты думаеш, Джэк, што гэтыя малайцы з таможні?

— Так.

— Памыляешся, хлопча. Куды-ж, па-твойму, яны дзелі форменныя гузікі?—запытаў гаспадар,—пачынаючы некалькі здавацца.

— Куды дзелі гузікі?—адгукнуўся Джэк, зачэплены за жывое.—Выкінулі за борт, праглынулі, пасеялі. Ды ці мала яшчэ што яны маглі зрабіць са сваімі гузікамі!

— Ну, пачаў ужо!—праказаў жаласна шынкар.

— Таможнікі, нябось, ведаюць, куды дзяваць гузікі.

калі яны ім замінаюць,—казаў далей Джэк, з найвялікшаю пагардай паўтараючы ненавіснае слова.—Чатырохвёсельны катэр з двума пасажырамі не пачне разгульваць уверх і ўніз па рацэ, калі тут не пахне таможняй.

Джэк з абурэннем вышаў, і шынкар, страціўшы субяседніка, мімаволі замоўк.

Гэтая гутарка ўстрывожыла ўсіх нас, мяне ў асабліваці. Паклаўшы Провіса спаць, я разам з таварышамі вышаў на двор, і мы ўтрох (паколькі Стартоп ужо быў знаёмы з тайнаю) пачалі радзіца: ці заставацца нам у гасцініцы пакуль прыдзе параход, які павінен быў падыйсці а першай гадзіне папоўдні, ці выехаць з самага рання. Пасля доўгіх спрэчак мы рашылі як найбольш прабыць там, дзе былі, а гадзіны за дзве да паяўлення парахода выйсці на фарватэр і паціхеньку рухацца наперад разам з прылівам, пакуль параход нас не дагоніць. Спыніўшыся на такім рашэнні, мы вярнуліся ў пакоі.

Усталі мы рана і неўзабаве пасля сьнедання вышлі з гасцініцы, не сказаўшы ні слова аб тым, што ўходзім.

Да першай гадзіны заставалася не больш дзесяці хвілін; можна было чакаць, што вось-вось пакажацца дымок на гарызонце. Мы ўбачылі яго толькі праз дваццаць хвілін, а затым убачылі дым і ад другога парахода, яны ішлі поўным ходам. Мы дасталі дарожныя мяшкі і пачалі развітвацца з сябрамі. Я горача паціснуў руку Герберту, у абодвух на вачах былі слёзы. У гэты момант я ўбачыў чатырохвёсельны катэр, які выехаў з-за выступа берагу, што знаходзіўся на невялікай адлегласці перад намі, і накіроўваўся ў наш бок. Параход, да гэтага часу скрыты звільнамі ракі, нарэшце паказаўся ўсім корпусам. Ён ішоў прама на нас; я паставіў шлюпку так, каб з парахода заўважылі, што мы яго чакаем, і ўпрашваў Провіса спа-

койна сядзець і больш захутацца ў плашч. Ён весела супакоіў мяне: «Не бойся, любы хлопчык», і застыў у нерухомай позе.

Між тым, катэр перасек нам дарогу і стаў каля нашай шлюпкі, пакінуўшы паміж сабою і ёю якраз такую адлегласць, каб нашы вёслы не чапляліся адно за адно.

Пакуль мы стаялі нерухома, і ён не рухаўся; калі-ж мы рабілі некалькі ўзмахаў вёсламі, і ён рабіў тое-ж самае. Адзін з пасажыраў катэра, які кіраваў рулём, пільна глядзеў на нас, грабцы таксама глядзелі на нас; другі пасажыр, захутаны ў плашч яшчэ больш старанна, чым Провіс, як мне здалося, дрыжэў усім целам і час ад часу шаптаў на вуха рулявому нейкія ўказанні. Ні ў катэры ні ў лодцы не было вымаўлена ніводнага слова.

Прайшло некалькі секунд. Стартопу, які сядзеў супроць мяне, удалося разгледзець, які параход ішоў першым, і ён шапнуў мне: «Гамбургскі». Параход шпарка набліжаўся, лопасці яго калёс усё гучней і гучней плюхалі па вадзе; мне здавалася, што яго цень ужо насоўваецца на нашу шлюпку. У гэтую хвіліну з катэра да нас загаварылі. Я адазваўся.

— У вас у шлюпцы беглы катаржнік,—крыкнуў мне рулявы.—Вось той, што хутаецца ў плашч, яго завуць Авель Мегвіч, інакш Провіс. Я яго арыштую. Я патрабую, каб ён здаўся без супраціўлення і каб вы аказалі мне дапамогу.

З гэтымі словамі рулявы, не даючы ўголас ніякага загаду сваёй камандзе, накіраваў катэр прама на нас. Адным узмахам вёслаў грабцы паставілі катэр нам упоперак дарогі і, перш, чым мы зразумелі, у чым справа, яны ўжо кінулі вёслы і ўчапіліся за нос нашай шлюпкі.

На параходзе пачалася мітусня. Я чуў, як адтуль нам крычалі, як капітан скамандаваў: «Стоп машына!», як замоўклі калёсы, адчуў, што параход усё-такі ня-

сецца прама на нас. Я бачыў, як чалавек, што сядзеў на рулі, паклаў руку на плячо арыштаванаму, як цячэнне закруціла нашы абедзве лодкі, як матросы забегалі на палубе парахода. Я бачыў, як Провіс ускочыў, падаўся наперад, адкінуў трымаўшую яго руку і сарваў плашч з захутанага чалавека: маім вачам адкрыўся твар, які быў даўно мне знаёмы,—твар другога катаржніка. Гэты твар памярцвеў ад страху і адхіснуўся; жаклівы крык прагучэў на палубе парахода, я пачуў гучны плеск вады і адчуў, што наша шлюпка ідзе на дно. Усё гэта адбылося ў адзін момант. Я не паспеў апамятацца, як апынуўся ў вадзе, мне здалося, што я трапіў у тысячу млынарных калёс, што мяне абкружыла тысяча маланак; у наступны момант я ўжо ляжаў на палубе катэра. Герберт і Стартоп былі тут-жа, але наша шлюпка знікла, зніклі і абодва катаржнікі.

У першыя хвіліны я не мог адрозніць неба ад зямлі, аднаго берага ад другога, так мяне аглушылі крыкі, якія даносіліся з параходнай палубы, прарэзлівы свіст пары, мітусня пры адчальванні катэра. Пасля некалькіх удараў вёсламі каманда катэра перастала грабці, усе маўкліва і прагна пачалі глядзець на паверхню вады за кармою катэра. Неўзабаве там паказаўся нейкі цёмны прадмет, які несла да нас цячэннем.

Ніхто не прараніў ні слова. Рулявы моўчкі падняў руку, грабцы пачалі табаніць вёсламі і падалі катэр назад, бліжэй да цёмнага прадмета. Калі мы падышлі да яго ўсутыч, я ўбачыў, што гэта быў Мегвіч, які тлыў з вялікім намаганнем. Яго выцягнулі на катэр зараз-жа надзелі кайданы на рукі і на ногі.

Катэр зноў спыніўся, зноў усе позірккі накіраваліся на ваду. У гэты час да нас падышоў поўным ходам ютэрдамскі параход; відавочна, там не падазравалі абым, што здарылася. Яму гукнулі, ён зменшыў ход, отым пайшоў услед за гамбургскім. Катэр закаляўся на ўзнятых імі хвалях.

Яшчэ доўга пасля таго, як усё сціхла, і абодва параходы зніклі з вачэй, мы глядзелі на ваду, хоць у глыбіні душы кожны ведаў, што цяпер ужо нічога не ўбачым. Нарэшце мы кінулі гэта бескарыснае чаканне і накіраваліся да толькі што пакінутай намі гасцініцы, дзе нас сустрэлі з вялікім здзіўленнем. Тут я мог аказаць першую дапамогу Мегвічу,—цяпер ужо не Провісу; аказалася, што ён разбіў сабе грудзі і атрымаў сур'ёзную рану ў галаву.

Па яго словах, ён трапіў пад кіль парахода і, падымаючыся, стукнуўся аб яго галавою, а грудзі ўдарыў, стукнуўшыся аб борт катэра, адчаго яму было вельмі цяжка дыхаць. Як сам ён прызнаваўся, ён гатоў быў зрабіць з Кампісонам усё, што хочаш, ні перад чым-бы не спыніўся, але, тым не менш, катастрофа адбылася зусім выпадкова: у тую хвіліну, калі ён ухапіўся за яго плашч, каб упэўніцца, ці сапраўды гэта Кампісон, той адхіснуўся, і абодва паляцелі за борт. Ад штуршка, калі ён, Мегвіч, падаў, і ў выніку намаганняў паліцэйскага ўцягнуць яго як-бы там ні сталася назад, наша лодка перавярнулася.

Ён дасказаў мне шэптам, што на дно яны ішлі, раз'юшана ахапіўшы адзін аднаго рукамі, што пад вадою паміж імі распачалася барацьба не на жыццё, а на смерць, але што яму ўдалося вырвацца з чапляўшыхся за яго рук і выплыць на паверхню. У мяне не было падстаў сумнявацца ў праўдзівасці яго расказа; паліцэйскі, што кіраваў рулём, дакладна таксама расказаў гісторыю, як яны ўпалі за борт.

Калі я звярнуўся да гэтага паліцэйскага з просьбаю дазволіць арыштаванаму зняць мокрае плацце і надзець сухое, якое я купіў у гасцініцы, ён ахвотна даў згоду на маю просьбу, але абвясціў, што ўсё быўшае на арыштанце павінна паступіць у яго рукі. Такім чынам да яго перайшоў і бумажнік, які калісьці захоўваўся ў мяне. Мне было дазволена суправаджаць Мег-

ліча ў Лондан, але маім прыяцелям было ў гэтым адмоўлена.

Мы прабылі ў гасцініцы даволі доўга, чакаючы прыліву. Калі вада паднялася, Мегвіча вынеслі на руках і паклалі на палубу катэра. Герберт са Стартопам адправіліся ў Лондан сухім шляхам і павінны былі па-старацца прыбыць туды як мага хутчэй. Сумнае было наша развітанне! Заняўшы сваё месца каля Мегвіча, я даў сабе слова, што з гэтай хвіліны да самай яго смерці гэтае месца будзе маім. Уся мая ранейшая агіда да яго цяпер знікла без следу. У зацкаванай, параненай, скаванай істоце, якая трымала мяне за руку, я бачыў цяпер толькі чалавека, які хацеў быць маім дабрадзеям, які на працягу шмат гадоў са здзіўляючым пастаянствам меў да мяне самыя пяшчотныя, удзячныя, велікадушныя пачуцці. Я бачыў у ім чалавека, непараўнальна лепшага, чым быў я сам у адносінах да Джо.

Пад канец дня дыханне яго рабілася ўсё больш цяжкім і пакутлівым, часта ў яго вырываўся мімавольны стогн; я падтрымліваў яго, наколькі мог, сваёй здароваю рукою, стараючыся надаць яму больш спакойнае становішча. Як ні жахліва ў гэтым прызнацца, але ў глыбіні душы я не шкадаваў аб тым, што ён небяспечна паранены, таму што для яго лепш за ўсё было цяпер-жа памерці. Цяжка было дапускаць, што не знойдзецца нікога, хто пажадаў-бы і мог-бы даказаць, што ён сапраўды Мегвіч; не было ніякіх падстаў спадзявацца, што да яго аднясуцца спагадліва: ён яшчэ тады, калі ўпершыню трапіў на лаву падсудных, быў прадстаўлен суддзям у самым дрэнным святле; уцёк з турмы, другі раз быў суджаны; не гледзячы на небяспеку атрымаць законнае пакаранне, вярнуўся самавольна з ссылкі і ў дадатак да ўсяго быў віноўнікам смерці чалавека, які садзейнічаў яго арышту.

Мы паплылі назад тым-жа шляхам. Я гаварыў з

Мегвічам аб тым, як цяжка мне думаць, што ён з-за мяне вярнуўся на радзіму сабе на пагібель.

— Любы хлопчык, я не наракаю на лёс,—адказаў ён.—Я бачыўся з сваім хлопчыкам, цяпер ён і без мяне можа падтрымліваць сваё джэнтльменства.

Не,—гэтая думка ўжо прыходзіла мне ў галаву,—не. Цяпер, калі-б нават я хацеў, гэта ўжо не ад мяне залежыць: я зразумеў нарэшце намёк Веміка. Я ведаў, што, калі яму вынесуць прыгавор, яго маёмасць будзе канфіскавана казною.

— Слухай, мой любы,—казаў ён далей.—Лепш няхай яны не ведаюць, што мой джэнтльмен мне блізкі. Прыходзь калі-ні-калі наведаць мяне, як быццам-бы выпадкова, разам з Вемікам. А калі мяне ў апошні раз будуць прыводзіць да прысягі, сядзь так, каб я мог цябе бачыць, больш мне нічога не трэба.

— Не, я ні за што не пакіну вас,—сказаў я.—Я выклапачу сабе дазвол быць каля вас і спадзяюся быць вам такім самым верным другом, якім вы былі для мяне.

Яго рука, трымаўшая маю руку, дрогнула, ён адвярнуўся, і я пачуў, што ў яго горле, як у даўно мінулыя дні, штосьці захрыпела; але цяпер, калі ўсё ў ім змякчылася, і гэтыя хрыплыя гукі былі не такія рэзкія, як у мінулы час.

Добра, што ён закрануў гэтае пытанне; сам я, мабыць, здагадаўся-б надта позна; яго словы напамнілі мне, што ён ніколі не павінен ведаць аб тым, што яго надзеі зрабіць мяне багачом навакі рухнулі.

РАЗДЗЕЛ I

На наступны дзень Мегвіч быў выкліканы на допыт і, напэўна, зараз-жа і пастанавілі-б перадаць яго крымінальнаму суду, калі-б не аказалася неабходным выклікаць даглядчыка пływучай тўрмы, адкуль ён ка-

лісьці ўцёк, які мог-бы засведчыць, што ён іменна тая асоба, за якую яго лічаць.

На працягу трох дзён справы заставаліся ў ранейшым становішчы: чакалі прыбыцця сведкі з пльвучай турмы. Нарэшце ён з'явіўся і дапоўніў сваім накізаннем абвінаваўчы акт. Мегвіча перадалі крымінальнаму суду, справу яго назначылі на наступную сесію, да якой заставаўся ўсяго адзін месяц.

У гэтую цяжкую пару майго жыцця аднойчы ўвечары Герберт вярнуўся дадому ў вялікім смутку і сказаў мне:

— Мілы Гендзель, здаецца, я хутка павінен буду з табою расстацца.

Клерыкер даўно падрыхтаваў ужо мяне да гэтай непрыемнай навіны, і яна не была для мяне такою нечаканасцю, як думаў Герберт.

— Па справах нашай фірмы я неадкладна павінен ехаць у Каір, інакш мы можам мець вялікія страты. Баюся, што мне прыдзецца пакінуць цябе іменна цяпер, у такую хвіліну, калі я быў-бы табе асабліва патрэбен, мой бедны друг.

— Мілы Герберт, ты мне заўсёды патрэбен, я так люблю цябе, так прызвычаіўся да цябе... Але цяпер ты мне патрэбен не больш, чым ва ўсякі другі час.

— Ты застанешся такім адзінокім.

— Мне не будзе калі аб гэтым думаць. Ты ведаеш, што я праводжу каля яго ўвесь дазволены час і сядзеў-бы з ім цэлыя дні, калі-б мне гэта дазволілі. Калі-ж я пакідаю яго, мае думкі зноў-такі поўны ім.

— Дарагі таварыш,—пачаў Герберт,—з прычыны нашай блізкай разлукі я асмельваюся задаць табе пытанне: ці падумаў ты аб будучым?

— Не! Я баюся думаць аб будучым.

— Але трэба-ж аб ім падумаць. Мілы Гендзель, гэта пытанне надта важнае. Я жадаў-бы пагутарыць

з табою аб ім... калі ты згодзішся на таварыскую просьбу.

— Калі ласка.

— У новым аддзяленні нашай канторы, Гендзель, нам патрэбен...

Бачачы, што ён з далікатнасці не адважваецца вымавіць сапраўднае слова, я падказаў:

— Клерк.

— Так, клерк. Я ўпэўнен, што з часам гэты клерк можа стаць (як ужо было з адным тваім знаёмым) кампаньёнам фірмы. Такім чынам, Гендзель... Будзем гаварыць прама, дарагі таварыш, ці не згодзішся ты паступіць пад маё начальства?

Было нешта вельмі мілае і сардэчнае ў гэтым раптоўным пераходзе на школьніцкі тон пасля ўрачыстага ўступу, пасля слоў: «Такім чынам, Гендзель», вымаўленых так, як быццам за імі павінна была ісці сухая, дзелавая рэч. Герберт казаў далей, моцна сціснуўшы мне руку.

— Мы з Клараю не раз размаўлялі аб гэтым, і сёння яшчэ мая любая крошкка са слязі на вачах прасіла перадаць табе, што калі ты згодзішся пасяліцца ў нас і калі мы будзем жыць разам, яна ўсімі сіламі будзе старацца, каб зрабіць цябе шчаслівым і даказаць табе, што друг яе мужа і ёй друг. Ubачыш, Гендзель, як добра мы зажывем!

Я ад шчырага сэрца падзякаваў яго і яе за велікадушную прапанову, але дадаў, што пакуль нічога не магу абяцаць. Па-першае, у мяне было надта шмат клопатаў, каб спакойна абмеркаваць іх прапанову, а па-другое... Так! Мяне ўтрымала яшчэ адна прычына, якая высветліцца ў канцы гэтай скромнай аповесці.

— Але калі ты думаеш, Герберт, што без вялікай шкоды для вашых спраў можна адкласці на некаторы час вырашэнне гэтага пытання...

— На колькі хочаш!—усклікнуў Герберт.—На шэсць месяцаў, на год!

— Не, не на такі доўгі тэрмін, а на два-тры месяцы, самае большае.

Мы змацавалі наш дагавор поціскам рук, і радасны Герберт абвясціў, што ў яго цяпер хопіць храбрасці паведаміць мне, што, хутчэй за ўсё, ён павінен будзе паехаць у канцы гэтага тыдня.

•РАЗДЗЕЛ LI

Зусім хворы, Мегвіч праляжаў у турме ўсё папярэдняе следства аж да адкрыцця судовай сесіі. У яго аказаліся зламанымі дзве рабрыны, моцна пашкоджана лёгкае, так што дыханне яго рабілася ўсё больш цяжкім і хваравітым. У выніку гэтага самага ён стаў гаварыць так ціха, што ледзь можна было пачуць словы, і гаварыў, вядома, мала, але слухаў мяне заўсёды з прыемнасцю, так што я ўвесь час стараўся расказваць ці чытаць яму аб такіх прадметах, якія ў цяперашні час маглі зацікавіць і сучыць яго.

Ён быў надта сур'ёзна хворы, каб застацца ў агульнай камеры, а таму праз два ці тры дні яго перавялі ў турэмны лазарэт. Дзякуючы гэтай акалічнасці я меў магчымасць часта наведваць яго, што было б зусім немагчыма пры іншых умовах.

Калі адкрылася сесія, містэр Джагерс падаў прашэнне, каб справу Мегвіча адклалі да наступнай сесіі, у душы спадзеючыся, што ён не дажыве да яе; але яму адмовілі ў гэтай просьбе. Дзень суда настаў, і Мегвіча ўвялі ў зал паседжанняў і пасадзілі на крэсла. Мне дазволілі сесці каля яго і трымаць яго за руку.

Справа была кароткая і ясная. Было сказана ўсё, што толькі можна было сказаць у яго карысць, і суду зрабілася вядома, як ён разбагацеў дзякуючы ўпартай і чэснай працы. Але нішто не магло абвергнуць таго факту, што ён уцёк з ссылак і павінен адказваць цяпер

за гэта перад законам і прысяжнымі. Вызваліць яго ад законнай адказнасці было немагчыма, раз факт быў устаноўлены.

У той час звычайна абвяшчэнне прыговораў адкладвалася да апошняга дня сесіі, каб смертныя прыговори рабілі большае ўражанне. Нават цяпер, калі я пішу гэтыя радкі, мне неяк не верыцца, хоць у маёй памяці так і ўстае ўся гэтая карціна,—што я сапраўды бачыў, як разам увялі ў суд натоўп асуджаных, які складаўся з трыццаці двух чалавек мужчын і жанчын, каб абвясціць ім прыговори. З усіх трыццаці двух адзін Мегвіч слухаў седзячы, бо толькі ў такім стане ён мог яшчэ сям-так дыхаць.

Нават цяпер мне як жывая ўяўляецца ўся гэтая сцена з усімі найдрабнейшымі дэталямі: вось на вокнах павіслі кроплі красавіцкага дажджу, і ў іх пераліваюцца праменні толькі што праглянуўшага сонца; вось усе асуджаныя стоўпіліся на лаве падсудных, за якою сяджу і я, трымаючы Мегвіча за руку; некаторыя з задзірыстым выглядам чакаюць прыговора, другія ахоплены жахам, трэція гучна ўсхліпваюць, чацвертыя закрываюць твар рукамі, а большасць сумна азіраецца вакол. Некаторыя жанчыны прабуюць галасіць, і надыходзіць мёртвая цішыня. Суддзя ўрачыста займае сваё месца. Ён звяртаецца да асуджаных. Ён лічыць сваім абавязкам звярнуць асабліваю ўвагу на аднаго з іх, які з самага дзяцінства стаў у варожыя адносіны да закона, шмат разоў судзіўся, сядзеў у турме, потым быў прыгаворан да ссылкі, але меў дзёрзкасць уцячы, быў зноў злоўлены і асуджаны на вечную ссылку. Паколькі закон накладвае кару смерцю за ўцёкі з ссылкі і за зварот у краіну, з якой злачынца быў выгнаны, і паколькі ў яго справе прызнаны акалічнасці, якія робяць яго віну яшчэ больш цяжкай, то ён павінен падрыхтавацца да смерці.

Сонца пранікала ў зал праз высокія вокны суда, на

іх шыбах блішчэлі яшчэ буйныя кроплі дажджу, і шырокія палосы святла падалі на суддзяў і асуджаных.

Падняўшыся на хвіліну і вылучаючыся ў гэтай светлай паласе, нібы цёмная пляма, Мегвіч вымавіў:

— Мілорд, я ўжо асуджан на смерць лёсам, але пракланяюся і перад вашым прыгаворам.

Затым ён зноў сеў, і суддзя вёў далей сваю прамову, звяртаючыся ўжо да другіх асуджаных. Усе яны былі асуджаны з захаваннем усіх неабходных фармальнасцей. Адно не маглі пасля гэтага самі выйсці з зала, а другія, наадварот, ішлі смела, акідваючы публіку пагардлівымі поглядамі. Некаторыя ківалі знаёмым на галерэі; двое ці трое паціскалі адзін аднаму рукі. Мегвіч вышаў апошнім. Прышлося дапамагчы яму падняцца, і рухаўся ён вельмі павольна. Пакуль астатнія выходзілі і пакуль публіка ўставала з месца, папраўляючыся, як пры выхадзе з тэатра, ён увесь час трымаў мяне за руку і паказваў пальцам то на таго, то на другога злачынца.

Мае штодзённыя спатканні з Мегвічам сталі менш працяглымі, бо за ім устанавілі больш строгі нагляд.

Час ішоў, і я заўважаў, што ён з кожным днём робіцца ўсё больш безудзельным; звычайна ён ляжаў, гледзячы на белую столь, з зусім безжыццёвым выразам твара. Мой голас як быццам на хвіліну ажыўляў яго, але зараз-жа ён зноў упадаў у ранейшы стан. Часам ён не мог вымавіць ні слова і тады адказваў на мае словы толькі лёгкім поціскам рукі, і я вельмі добра разумеў яго.

На адзінаццаты дзень я заўважыў у ім такую значную перамену, якой не бачыў да гэтага часу. Ён глядзеў на дзверы і прасвятлеў ад радасці пры маім паяўленні.

— Любы хлопчык,—сказаў ён, калі я сеў да яго на пасцель,—я думаў, што ты спазніўся; але ў той-жа час быў упэўнены, што гэтага не можа здарыцца.

— Не,—адказаў я,—цяпер самая пара. Я чакаў ля варот.

— Ты-ж заўсёды чакаеш ля варот, мой любы? Так?

— Так, заўсёды, каб не прапусціць ні хвіліны.

— Дзякую, мой хлопчык, дзякую. Няхай благаславіць цябе бог! Ты не кінуў мяне! Дзякую!

Я моўчкі паціснуў яму руку, таму што помніў, што ў мяне раней з'яўлялася думка кінуць яго.

— А даражэй за ўсё,—казаў далей ён,—што ты больш сардэчна аднёсся да мяне цяпер, калі нада мною навеслі чорныя хмары, чым тады, калі яшчэ свяціла сонца. Гэта даражэй за ўсё!

Ён ляжаў на спіне і цяжка дыхаў. Не глядзячы на ўсе яго старанні, не глядзячы на ўсю любоў да мяне, твар яго прымаў усё больш і больш безудзельны і безжыццёвы выраз, і ўсё больш цяплым рабіўся яго позірк, накіраваны на белую столь.

— Вам вельмі цяжка сёння?

— Я не скарджуся, дружа мой.

— Вы ніколі не скардзіцеся.

Ён усміхнуўся пры гэтых словах; па поціску яго рукі я зразумеў, што ён хоча, каб я падняў другую руку і паклаў яму на грудзі. Я зрабіў гэта, ён усміхнуўся яшчэ раз і паклаў абедзве свае рукі на маю.

Між тым назначаны для спаткання час праходзіў, і, азірнуўшыся назад, я ўбачыў загадчыка турмою. Ён шапнуў мне: «Вы можаце яшчэ застацца». Я падзякаваў яму і запытаўся, ці не можна мне сказаць Мегвічу некалькі слоў сам-на-сам, калі ён здолее мяне чуць.

Загадчык вышаў сам і выслаў наглядчыка. Мегвіч заўважыў гэта, хоць усё адбылося зусім бяшумна, і з любоўю глянуў на мяне.

— Мегвіч, галубочак, я павінен сказаць вам нарэшце... Вы-ж чуеце мяне?

Я адчуў слабы поціск рукі.

— У вас была дачка... Вы любілі яе і страцілі яе. Ён крыху мацней паціснуў маю руку.

— Яна жывая і нашла моцных заступнікаў. Яна сапраўдная лэдзі... красуня... Я кахаю яе!..

Апошнім слабым намаганнем, такім слабым, што я павінен быў яму дапамагчы, Мегвіч паднёс маю руку да губ, затым адпусціў яе так, што яна ўпала да яго на грудзі, і зноў паклаў на яе абедзве рукі. Ён яшчэ раз глянуў на столь, і галава яго павольна схілілася на грудзі.

РАЗДЗЕЛ LI

Я застаўся зусім адзін і рашыў пераехаць са сваёй кватэры ў Тэмплі зараз-жа па сканчэнні тэрміну, а пакуль падшукаць жылцоў, бо я меў адны толькі даўгі і ні граша наяўных грошай. Я нават пачаў сур'ёзна непакоіцца наконт становішча сваіх спраў, дакладней сказаць, павінен быў-бы непакоіцца, калі-б у мяне было дастаткова энергіі і волі, каб прымусіць сябе зразумець што-небудзь, апроча таго, што ў мяне пачынаецца сур'ёзная хвароба,—а гэта я ўсведамляў выразна. Я адчуваў, што хутка звалюся, а аб астатнім нават не турбаваўся.

Я злёг і два дні праваляўся дзе папала, на канапе або на падлозе. Галава мая налілася свінцом, ногі падгіналіся, сілы мяне пакінулі, сазнанне памуцілася. Мінула яшчэ адна жахлівая ноч, якая здалася мне бясконцай, а калі раніцою я падняўся з пасцелі і папрабаваў сабрацца з думкамі, з гэтага нічога не вышла. Нарэшце я заўважыў нейкіх двух паноў, якія глядзелі на мяне.

— Што вам трэба?—запытаў я, задрыжэўшы ўсім целам.—Я вас не ведаю!

— Спадзяюся, сэр,—адказаў адзін з іх, нахіляю-

чыся і дакранаючыся да майго пляча,—справа хутка ўладзіцца, але ўсё-такі вы арыштаваны.

— Ці вялікі доўг?

— Сто дваццать тры фунты пятнаццаць шылінгаў шэсць пенсаў.

— Што-ж мне рабіць?

— Самае лепшае, ідзіце за мною,—адказваў незнаёмец,—у мяне нядрэнные кватэры.

Я прабаваў устаць і адзецца, але, зірнуўшы на іх, убачыў, што яны стаяць на некаторай адлегласці ад маёй пасцелі і глядзяць на мяне. Устаць я ніяк не мог.

— Вы бачыце, у якім я становішчы,—сказаў я.— Я пайшоў-бы з вамі, калі-б мог; але, дальбог, не магу. Калі вы возьміце мяне адсюль, па дарозе я памру.

Не ведаю, ці адказалі яны мне і ці прэрэчылі на мае словы. Наколькі я магу прыпомніць, яны стараліся падбадзёрыць мяне, лічачы, мабыць, што я не такі хворы, як уяўляю, але ва ўсякім выпадку не сталі цягнуць мяне сілаю.

Несумненна, у мяне была гарачка, і ўсе мяне закінулі. Я цяжка пакутваў, часта ўпадаў у бяспамяцтва; час, здавалася, цягнуўся страшэнна марудна, і я, брэдзячы, уяўляў сябе ў самых немагчымых становішчах: то мне здавалася, што я цагліна ў сцяне, і я ўмяляў вызваліць мяне з цеснага гнязда, у якое мяне ўмуравалі, то я, здаецца, быў стальным рычагом вялізнай машыны, якая з жахлівым трэскам круцілася над бяздоннем, і я зноў умяляў, каб яе спынілі і аддзялілі мяне ад іншых частак. Аба ўсім гэтым у мяне захаваўся няясны ўспамін, таму што нават і ў той час невыразнае сазнанне не пакідала мяне. Памятаю таксама, што я ваяваў з сапраўднымі людзьмі, уяўляючы, што абараняюся ад разбойнікаў, а потым неяк адразу разумеў, што яны жадаюць мне добра, падаў у знесіленні ім на рукі і дазваляў класці сябе ў пасцель. Усё

гэта я таксама невыразна ўсведамляў і ў часе самой хваробы. Але ў што-б ні ператвараліся акружаўшыя мяне ў часе хваробы людзі, якія набывалі самыя дзівосныя вобразы, разрастаючыся часам да бясконцых размераў, мне ўсё здаваўся, як гэта ні дзіўна, нехта, падобны да Джо.

Калі мінуў самы цяжкі час, я пачаў заўважаць, што ўсё вакол мяне змянялася, толькі вобраз Джо мільгаў усё больш выразна і часта. Да Джо быў падобен кожны, хто набліжаўся да мяне. Раскрываючы ноччу вочы, я бачыў Джо ў вялікім крэсле ля майго ложка. Варта было мне адкрыць вочы ўдзень, і зноў я бачыў яго-ж на падаконніку ля адчыненага акна, з нязменнаю люлькаю ў зубах. Варта было мне папрасіць піцця, яго мне падавала ўслужлівая рука таго-ж Джо. А калі я, напіўшыся, падаў на падушку, усё ён-жа з пяшчотнасцю і надзеяй глядзеў на мяне.

Нарэшце, аднойчы я сабраўся з духам і запытаўся:

— Гэта ты, Джо?

І любы, незабыўны голас адказаў:

— Я асабіста, стары дружа мой!

— О, Джо!.. Ты надрываеш мне душу! Чаму ты не влуешся на мяне!? Бі мяне, Джо!.. Лай за маю няўдзянасць!.. Я не варты тваёй увагі!..

Ад радасці, што я пазнаў яго, Джо паклаў сваю галаву да мяне на падушку і абняў мяне рукамі за шыю.

— Так, родны Піп, стары дружа,—сказаў Джо,—мы-ж заўсёды былі сябрамі. Калі вы ачуняеце і мы пойдзем гуляць... вось добра будзе!..

Джо падышоў да акна і павярнуўся да мяне спіною, каб выцерці вочы. Я застаўся на месцы, бо страшэнная слабасць не дазваляла мне падысці да яго.

Вочы Джо былі яшчэ чырвоныя, калі ён павярнуўся да мяне. Я ўзяў яго за руку, і абодва мы былі зусім шчаслівыя.

— А колькі часу?

— Гэта значыць, дружа мой, вы пытаецеся, колькі часу прахварэлі, Піп?

— Так, Джо.

— Цяпер канец мая; заўтра першае чэрвеня, Піп.

— І ты ўвесь час быў тут, Джо?

— Накштат таго, дружа мой. Я і кажу Бідзі, калі прышло пісьмо з паведамленнем аб вашай хваробе... Прынёс паштальён. Ён быў нежанаты, а цяпер ажаніўся. Жалавання яму пры такой беганіне і на боты нехапае. Пра гэта ён не думаў, калі жаніўся... Даўно збіраўся...

— Як прыемна зноў слухаць цябе, Джо! Але я цябе перапыню. Што-ж ты сказаў Бідзі?

— А вось,—казаў далей Джо,—што каля вас, можа быць, цяпер чужыя; а як мы былі заўсёды з вамі сябрамі, дык, мабыць, вам цяпер і не будзе непрыемна, калі я прыеду. А Бідзі і кажа: «Едзь не марудзячы». Адным словам,—дадаў ён, хвілінку падумаўшы,—так будзе праўдзівей: яна сказала літаральна: «Едзь, не марудзячы ні хвіліны!»

Тут Джо раптам спыніўся і абвясціў, што мяне нельга стамляць гутаркаю, што мне трэба есці часта, але патроху, хоць-бы цераз сілу, і ва ўсім падпарадкавацца яго распараджэнням.

Хоць я адчуваў сябе дастаткова моцным для гутаркі, але я маўчаў, каб не злаваць Джо, і адклаў да заўтра роспыты аб міс Гевішам. Калі я потым запытаўся ў яго, ці выздаравела яна, ён толькі паківаў галавою.

— Дык яна памёрла, Джо?

— Не, дружа,—сказаў Джо, нібы апраўдваючыся і жадаючы падыйсці да справы паступова,—не то каб памёрла,—жарты сказаць,—але яе ўжо няма!.

— Няма ў жывых, Джо?

— Іменна... бадай, што так... няма ў жывых...

— Доўга яна пакутвала, Джо?

— Так каля тыдня будзе пасля таго, як вы звалі-ліся... прыблізна так,—сказаў Джо, які рашыў да ўсяго падыходзіць паступова.

— А ці не чуў ты, любы Джо, што сталася з яе маёмасцю?

— Значыцца, мне здаецца, дружа мой,—адказаў Джо,—што я чуў, быццам яна распарадзілася ёю, гэта значыць завяшчала большую частку міс Эстэле; але за дзень ці за два да смерці яна ўласнаручна зрабіла прыпіску, у якой пакінула суму ў чатыры тысячы фунтаў містэру Мацью Покету. А чаму-б, вы думалі, пакінула яна яму чатыры тысячы фунтаў? Па водзыву Піпа аб вышэйуказаным містэры Мацью. Бідзі мне казалася, што так і напісана,—сказаў Джо, паўтараючы словы завяшчання:—«па водзыву Піпа аб вышэйуказаным містэры Мацью». Чатыры тысячы фунтаў, Піп!

Апошняя навіна вельмі парадавала мяне, паколькі гэтым завяршалася адзіная добрая справа, якую я зрабіў.

Мы з нецярплівасцю чакалі дня, калі я нарэшце буду мець сілы зрабіць першую прагулку; так калісьці чакалі мы часу, калі я паступлю да Джо ў падмайстры. Нарэшце гэты дзень прышоў. Была нанята адкрытая каляска, Джо захутаў мяне, узяў на рукі, вынес і пасадзіў у яе, нібы я быў слабым дзіцём, якому патрэбны былі клопаты гэтага дужага чалавека.

Джо сеў побач са мною, і мы паехалі за горад, дзе ўсё ўжо зелянела, а паветра было поўна пахучым дыханнем вясны. Я мімаволі падумаў, як цудоўна перамянілася ўсё ў прыродзе на працягу гэтых дзён і на чэй, як усё расцвіло, як паявіліся гэтыя палявыя кветкі, як ажывіліся галасы птушак, пакуль я ляжаў у гарачцы. Я прыпаў галавою да грудзей Джо, як бывала, калі ён браў мяне на рукі, стомленага занадта моцнымі

для маёй дзіцячай душы ўражаннямі ад кірмашовых гулянняў.

Праз некаторы час я супакоіўся, і мы пачалі гутарыць, як гутарылі даўней, лежачы на батарэі. Джо з таго часу нікольні не змяніўся. У маіх вачах ён быў тады тым-жа, чым і цяпер,—шчырым, адданым другам.

Я спачатку не зусім разумеў (хоць гэта мучыла мяне) наступнай з'явы: па-меры таго, як я выздараўліваў і папраўляўся, Джо пачынаў усё больш і больш сцясняцца са мною. Пакуль я быў яшчэ вельмі слабы і меў патрэбу ў яго доглядзе і клопатах, Джо абыходзіўся са мною па-стараму, называючы мяне па-ранейшаму і «любим маленькім Піпам», і «старым другам», і гэтыя назвы, як музыка, гучэлі ў маіх вушах. Я таксама перайшоў неўзаметку для сябе да ранейшага абыходжаньня з ім і быў шчаслівы і ўдзячны яму за тое, што ён не працівіўся гэтаму. Але паступова, хоць я і стараўся захаваць нашы адносіны ў ранейшым выглядзе, абыходжанне Джо стала змяняцца. Спачатку я здзівіўся, але потым зразумеў, што прычына гэтай перамены ляжыць ва мне, і вінаваты ў гэтым я.

Гэтую перамену, якая адбылася ў нашых адносінах, асабліва ясна я заўважыў, калі мы аднойчы ўжо ў другі ці трэці раз выправіліся гуляць у Тэмпельскі сквер. Я ішоў, абапіраючыся на руку Джо. Мы селі пагрэцца на сонейку і глядзелі на раку. Калі мы ўсталі, я без усякай задняй думкі сказаў яму:

— Бачыш, Джо, як добра я цяпер хаджу! Ubачыш, назад я дайду сам.

— Толькі не стамляйцеся, Піп, цераз сілу,—сказаў Джо.—Аднак, мне прыемна будзе бачыць, калі вы здолееце ўжо дайсці самі без старонняй дапамогі, сэр.

На мяне зрабіла непрыемнае ўражанне апошняе слова. Але ці мог я скардзіцца!? Я дайшоў да агарожы сквера і, зрабіўшы выгляд, што я слабей, чым быў

сапраўды, папрасіў Джо даць мне руку. Ён падаў мне яе, але быў у нейкім задуменні.

Я таксама задумаўся. Мне страшэнна хацелася як-небудзь адхіліць перамену, узнікаўшую ў нашых адносінах. Не буду таіць: мне было сорамна і цяжка растлумачваць Джо, у якім становішчы мае справы і да чаго я дайшоў; але, запэўняю, тады мною кіравалі зусім не нізкія пабуджэнні. Я ведаў, што Джо абавязкова захацеў-бы дапамагчы мне са сваіх скромных зберажэнняў, і я не хацеў дапускаць гэтага.

Нам абодвум было не па сабе ў гэты вечар. Я рашыў адкласці аб'ясненне з Джо да паслязўтра. На наступны дзень была нядзеля, і я рашыў пачаць новае жыццё з панядзелка. У панядзелак раніцою я перагавару з Джо аб нашых адносінах зусім шчыра, раскажу яму, што я прыдумаў (аднак, апошняе не было яшчэ вырашана канчаткова), і растлумачу, чаму не адважваюся звярнуцца да Герберта. Тады нашы адносіны будуць назаўсёды трывала ўстаноўлены. Па меры таго, як весялеў я, весялеў і Джо, і мне здалося, што ён прышоў да нейкага рашэння.

Нядзелю мы правялі бесклапотна, ездзілі ў калясцы за горад і гулялі пехатою па палях.

— Я удзячны лёсу за сваю хваробу, Джо,—сказаў я.

— Любы Піп, стары дружа, вы цяпер зусім паправіліся, сэр.

— Гэтага часу я ніколі не забуду, Джо!

— І я таксама, сэр,—адказаў Джо.

— Я ніколі не забуду таго, што мы разам перажылі за гэты час! Быў час, Джо, калі я забываў шмат аб чым, але гэтага я не забуду.

— Так, Піп,—сказаў збянтэжаны і расчулены Джо,—шмат мы перажылі! Што было, тое прайшло, дарагі сэр!

Увечары, калі я ўжо лёг у пасцель, Джо, як звычайна, увайшоў у мой пакой. Ён запытаўся у мяне, ці так-жа добра я сябе адчуваю, як і раніцою.

— Так, любы Джо, вельмі добра.

— І вы, стары дружа, з кожным днём адчуваеце сябе мацней?

— Так, Джо, з кожным днём. !

Джо паклаў каля мяне на коўдру сваю вялікую, чэсную руку і сказаў прыглушаным голасам:

— Добрай ночы!

На наступны дзень я ўстаў бадзёрым і моцным і канчаткова рашыў неадкладна ўсё расказаць Джо. Я хацеў перагаварыць з ім да сьнеданьня. Я зараз-жа пачаў адзявацца, каб зрабіць яму сюрпрыз і прама з'явіцца да яго ў пакой, бо да гэтага часу я звычайна доўга залежваўся ў пасцелі. Я ўвайшоў у яго пакой, але Джо там не было. Не было нават яго чамадана.

Я кінуўся да стала, на якім ужо было падрыхтавана сьнеданне, і ўбачыў на ім пісьмо наступнага зместу:

«Не жадаючы навязвацца, я паехаў; вы цяпер паправіліся, дарагі Піп, і вам будзе лепш без Джо».

«Назаўсёды найлепшыя сябры».

У пісьмо была ўкладзена распіска аб уплаце доўгу, за які мяне хацелі арыштаваць. Я думаў да гэтага часу, што мой крэдытар сам спыніў або прынамсі адклаў спагнанне, каб даць мне магчымасць канчаткова паправіцца. Мне і ў галаву не прыходзіла, што заплаціў доўг Джо, але заплаціў, бясспрэчна, ён: распіска была напісана на яго імя.

Што-ж мне заставалася рабіць, як не ехаць услед за ім у мілую старую кузню, расказаць яму ўсё, пакаяцца перад ім і аблягчыць сваю душу?

РАЗДЗЕЛ LIII

Вестка аб крушэнні, якое пацярпелі мае вялікія ча-жанні, паспела апярэдзіць мяне. Аказалася, што «Блакітны Вепр» ужо даведаўся аб усім, і яго абыходжанне са мною рэзка змянілася. Наколькі ў дні майго росквіту «Вепр» стараўся заслужыць маю ласку сваёю бязмежнаю ўслужлівасцю, настолькі ён стаў халодны са мною цяпер, калі шчасце ад мяне адварнулася.

Я прыехаў у гасцініцу пад вечар, прычым падарожжа, якое ў былыя дні не выклікала ў мяне ніякай стомленасці, цяпер мяне зусім разбіла. «Блакітны Вепр» не мог адвесці мне нумара, які я раней звычайна займаў: ён аказаўся занятым (бясспрэчна, пастаяльцам, меўшым свае «вялікія надзеі»). Мне адвялі нейкі мізэрны катух паміж галубятняю і карэтным хлявом; але я спаў у ім вельмі моцна і наўрад ці заснуў-бы лепш у самым раскошным памяшканні, якое толькі мог даць мне «Вепр».

Раніцою, перад снаданнем, я адправіўся прагуляцца ў бок Сатыс-гауза. Сумныя аб'явы на варотах і вывешаныя на вокнах каўры, апавяшчалі аб продажы на наступным тыдні з аукцыёна ўсёй мэблі і абсталявання. Самы дом прызначаўся ў продаж на злом.

Быў цудоўны ліпеньскі дзень. Неба ззяла блакітам; жаўранкі высока ўзвіваліся над зялёнымі палямі. Усё вакол здавалася мне цяпер шмат прывабней, чым у мінулыя часы.

Я не бачыў яшчэ школы, дзе Бідзі была настаўніцай; але мяне вывела да яе невялікая кружная сцэжачка, па якой я пайшоў, каб пазбегнуць лішніх сустрэч. На жаль, гэты дзень аказаўся святочным, і ў школе не было дзяцей, а домік Бідзі быў замкнуты. Я спадзяваўся ўбачыць яе за звычайнай работаю раней, чым яна паспее заўважыць мяне, але надзеі гэтыя не збыліся.

Кузня была недалёка, і я адправіўся да яе па густой ліпавай алеі. Я прыслухоўваўся, спадзеючыся пачуць, як Джо стукае молатам. Адсюль я павінен быў-бы яго чуць, і мне здавалася, што я яго чую, але гэта аказалася маім ваабражэннем: усё было ціха. Тыя-ж ліпы, тая-ж шыпшына, тыя-ж каштаны, як і даўней, стаялі па баках і ціха шапталіся, калі я спыняўся, прыслухоўваючыся, але да вясенняга шэпту прыроды не прымешваліся ўдары молата. Мяне ахапіў нейкі бессвядомы страх, калі я падышоў да кузні. Нарэшце я ўбачыў яе. Яна была замкнута: не відаць было ні агню і іскры, не чуваць было шуму мяхоў—усё было ціха і спакойна.

Затое ў доме было прыкметна жыццё, і ў гасціным пакоі, як відаць, сядзеў нехта, на адчыненым акне развявалася белая фіранка, і з-за яе былі відаць кветкі. Я ціха падышоў да акна, каб зірнуць у яго цераз кветкі, як раптам перада мною апынуўся Джо пад руку з Бідзі.

Спачатку Бідзі ўскрыкнула, як быццам убачыла здань, але праз хвіліну яна была ў маіх абдымках. Абудва мы заплакалі. Яна заплакала таму, што я быў такі бледны і стомлены, я—таму, што яна была такая свежая і прыгожая.

— Любая Бідзі, якая ты добрая!

— Так, дарагі Піп!

— А ў цябе, Джо, які шчаслівы выгляд!

— Так, любы Піп, стары дружа!

Я глядзеў то на аднаго, то на другую і...

— Сёння маё вяселле,—усклікнула Бідзі з вялікай радасцю,—я вышла за Джо!

Яны правялі мяне на кухню, і я прыпаў галавою да старога сасновага стала. Бідзі прыклала маю руку к сваім губам, а на плячо да мяне схіліўся Джо.

— Ён яшчэ надта слабы, любая, для такіх нечаканасцей,—сказаў Джо!

— Так, Джо,—адказала Бідзі,—трэба было-б гэта мець на ўвазе, але я такая шчаслівая!

Абодва яны былі шчаслівы і рады бачыць мяне, абодва былі расчулены маім прыходам, які як-бы дапоўніў іх шчасце.

— Бідзі, родная,—сказаў я,—лепш за твайго мужа няма ў цэлым свеце. А калі-б ты бачыла яго ля майго ложка, тады ты... аднак, не, ты і тады не магла-б кахаць яго больш, чым цяпер!

— Вядома, не магла-б,—сказала Бідзі.

— А табе, Джо, дасталася лепшая ў свеце жонка, і яна дасць табе шчасце, якога ты заслугоўваеш, любы блagarодны Джо!

Джо паглядзеў на мяне, губы яго задрыжэлі, і ён няўмела закрыўся рукавом.

— Цяпер скажыце мне абодва, што вы даравалі мне ўсё, хоць я ведаю, што вы гэта зрабілі ўжо ад шчырага сэрца! Я хачу чуць слова даравання, каб чуць самы яго гук. Тады я паверу, што ў вас няма адносна мяне сумненняў і што з часам вы будзеце мець лепшую аба мне думку!

— О, любы Піп, стары дружа,—сказаў Джо,—бог сведка, я дараваў табе, калі мне ёсць за што дараваць.

— Бог сведка, я таксама даравала,—паўтарыла Бідзі.

— Цяпер дайце мне глянуць на мой стары маленькі пакой і на некалькі хвілін пакіньце мяне там аднаго. Пасля абеду праводзьце мяне, родныя Джо і Бідзі, да межавога слупа, і мы развітаемся.

Я распрадаў усю сваю маёмасць, сабраў грошай, колькі мог, каб некалькі задаволіць сваіх крэдытараў і адтэрмінаваць канчатковую расплату на некаторы час, затым адправіўся да Герберта. Не прайшло і месяца,

як я паехаў ужо з Англіі. Праз два месяцы я быў ужо клеркам Клерыкера і К°, праз чатыры—атрымаў адказную пасаду. Я пачаў аднаасобна загадваць усходнім аддзелам нашай фірмы.

Прайшло не мала гадоў; пакуль я зрабіўся кампаньёнам фірмы, але я быў шчаслівы і жыў з Гербертам і яго жонкаю. Я жыў скромна, выплачваў свае даўгі і знаходзіўся ў пастаяннай перапісцы з Джо і Бідзі. Клерыкер выдаў Герберту маю тайну толькі тады, калі я ўжо зрабіўся кампаньёнам фірмы. Герберт быў здзіўлен і расчулен, але гэта адкрыццё не пахіснула нашай дружбы. Я павінен агаварыцца, што фірма наша зусім не была асабліва багатая і што мы зусім не так ужо нажываліся. Вялізных спраў мы не рабілі, але наша фірма карысталася добраю, цалкам заслужанаю рэпутацыяй, мы шмат працавалі і ўрэшце мелі ўдачу. Шмат чым мы былі абавязаны працавітасці і здольнасцям Герберта. Я часта здзіўляўся, як мог раней лічыць яго бесталанным, пакуль не прышоў да заключэння, што, можа быць, лічыў яго няўдачнікам па ўласнай бесталаннасці.

РАЗДЗЕЛ LIV

Адзінаццаць гадоў не бачыў я Джо і Бідзі, хоць на працягу ўсяго майго знаходжання на Ўсходзе часта думаў аб іх. Але вось нарэшце, у адзін снежаньскі вечар, гадзіны праз дзве пасля захаду сонца, я дакрануўся да клямкі дзвярэй іх старой кухні. Я ціха прыадчыніў дзверы, так што ніхто не чуў, і неўзаметку зірнуў усярэдзіну. Джо сядзеў на сваім звычайным месцы ля агню, з люлькаю ў зубах. Ён надзіва захаваўся, хоць крыху пасівеў, і меў надзвычай бадзёры выгляд. Тут-жа ў кутку на маёй маленькай табурэтцы сядзеў новы маленькі Піп,

— Мы назвалі яго Піпам у чэсць цябе, любы,

стары дружа,—сказаў узрадаваны Джо, калі я падсеў да хлапчука на другую табурэтку,—мы спадзяваліся, што ён будзе падобен да цябе, ды, здаецца, так і вышла.

Мне і самому здавалася гэта. На наступны дзень раніцою я пайшоў з хлопчыкам гуляць, і мы шмат гутарылі паміж сабою і вельмі добра разумелі адзін аднаго. Я павёў яго на могілкі і паказаў яму магільную пліту, прысвечаную памяці «Філіпа Пірыпа, тутэйшага прыхажаніна, і Джорджыяны, жонкі вышэй-памянёнага».

— Бідзі,—сказаў я ёй пасля абеду, калі яна забаўляла сваю малодшую дачку, сядзеўшую ў яе на каленнях,—вы павінны ўступіць мне Піпа або хоць на час аддаць яго мне.

— Не, не,—мякка запырэчыла Бідзі,—вы самі павінны ажаніцца.

— Тое-ж самае цвердзяць і Герберт з Клараю. Толькі я думаю, што ніколі не ажанюся. Я так прызвычаіўся да іх сям'і, што жаніцьба мне здаецца чымсьці наймаверным. Я стаў сапраўдным старым халасцяком.

Бідзі зірнула на сваю малютку, пацалавала яе ручкі і потым падала мне сваю мілую руку, якой толькі што ласкала дзіця.

— Любы Піп,—сказала Бідзі,—ці ўпэўнены вы, што ў вашым сэрцы згас яе вобраз?

— Так. Прынамсі я не думаю больш аб ёй.

— Скажыце мне, як... старому другу, вы зусім яе забылі?

— Любая Бідзі, я нічога не забыў з таго, што мела такое фатальнае значэнне ў маім жыцці; я памятаю нават шмат нязначных падрабязнасцей. Але бяспэўныя мары, як я называў іх, зусім рассяліся, Бідзі.

Але, нават вымаўляючы гэтыя словы, я адчуваў, што ўпотаіку я канчаткова рашыў сёння-ж увечары

дзея яе пайсці зірнуць на месца, дзе стаяў стары дом. Так, дзея ўспаміну аб Эстэле!..

Да мяне і раней даходзілі чуткі, што жыццё яе склалася няўдала і што яна разышлася са сваім мужам, які абыходзіўся з ёю па-зверску і нагул аказаўся грубым, нізкім і саманадзейным скнараю. Затым мне перадавалі, што муж яе памёр, што яго забіў уласны конь, не вытрымаўшы лютых пабаяў. Гады два таму назад яна аўдавала і, вядома, цяпер магла выйсці за муж другі раз.

У Джо абедалі рана, а таму мне хапала часу нагаварыцца з Бідзі і яшчэ да вечара схадзіць зірнуць на месца старога дома. Але, аглядаючы па дарозе знаёмыя месцы і прадметы, успамінаючы аб мінулым, я запазніўся і дабраўся да мэты свае прагулкі, калі ўжо зусім сцямнела.

Ужо ні дома не існавала, ні піваварні, ні надворных будынкаў, і ўцалела толькі сцяна старога саду. Месца было агароджана наспех збітым нізкім парканам, і, зірнуўшы цераз яго, я ўбачыў, што стары плюшч сям-там пусціў новыя карэнні і месцамі пакрываў сваімі свежымі парасткамі рэшткі падмурка. Калітка была поўадкрыта, я штурхнуў яе і ўвайшоў унутр.

Над зямлёю срабрыста расцілаўся халодны вячэрні туман. Месяц не паспеў яшчэ ўзыйсці і рассяць яго. Але зоркі блішчэлі ў вышыні, месяц узыходзіў на гарызонце, і было не так цёмна. Я мог яшчэ адрозніць, дзе было месца дома, піваварні, варот. Раптам, зірнуўшы ўдоўж дарожкі апусцелага саду, я ўбачыў вадаль адзінокую фігуру.

Як відаць, фігура гэтая таксама заўважыла мяне і пайшла ў напрамку да мяне, але потым раптам спынілася. Я пайшоў ёй насустрач і распазнаў, што гэта была жанчына. Калі я падышоў яшчэ бліжэй, яна, здавалася, хацела павярнуць назад, але раптам здрыгану-

лася ад здзіўлення і назвала мяне па імені, а я толькі ўсклікнуў:

— Эстэла!..

— Я страшна змянілася... дзіўлюся, як вы пазналі мяне.

Сапраўды, асляпляючая свежасць яе прыгожасці паблякла, але ранейшая яе веліч і непераможная прывабнасць засталіся. Мне была вядома чароўнасць яе прыгожасці; але раней я не бачыў у ёй ціхага суму ў некалісь гордым позірку, і мяне здзівіў сяброўскі поциск яе рукі, якая была раней такая нячулая.

Мы селі на бліжэйшую лаўку, і я сказаў:

— Ці не дзіўна, Эстэла, што пасля столькіх год разлукі мы сустрэліся тут, на месцы нашай першай сустрэчы? Вы часта прыязджаеце сюды?

— Я тут з таго часу не была..

— І я таксама.

Паказаўся месяц,—і мне мімаволі ўспомніўся накіраваны на белую столь спакойны погляд Мегвіча. Месяц падымаўся ўсё вышэй—і я прыпамінаў яго апошні поциск рукі ў адказ на мае словы, апошнія словы, якія ён чуў.

Эстэла першая перарвала маўчанне.

— Я часта збіралася з'ездзіць сюды, але мяне заўсёды затрымлівалі розныя перашкоды! Бедны стары дом!..

Першыя праменні месяца прарэзалі серабрысты туман і заблішчэлі на слязах, што каціліся па яе шчаках.

Не падазраючы, што я заўважыў гэтыя слёзы, яна сказала, стараючыся здавацца спакойнаю:

— Вы, мусіць, дзівіліся, ходзячы тут, чаму ўсё прышло ў такое запусценне?

— Так, Эстэла.

— Месца належыць мне. Гэта адзіная маёмасць,

якую я захавала. Усё астатняе я страціла, але гэтае месца захавала. Толькі яго я зберагала на працягу ўсяго гэтага сумнага часу.

— Вы маеце намер тут нанава будавацца?

— Так. Я прыехала сюды, каб развітацца з ім перад маючымі быць пераменамі. А вы,—запыталася яна прызна,—заўсёды жывеце за граніцаю?

— Так, заўсёды.

— І, вядома, добра ўладзіліся?

— Так, я шмат працую, каб існаваць, і, бадай што, шчаслівы.

— Я часта думала пра вас,—сказала Эстэла.

— Дапраўды?

— Так, у апошні час вельмі часта. Я доўга адганяла ад сябе неадчэпны ўспамін аб тым, што я страціла і не ўмела ацаніць у свой час, і мне было цяжка. Але калі ўспамін гэты пакінуў перашкаджаць майму абавязку, я дазволіла яму заняць месца ў сваім сэрцы.

— А вы заўсёды жылі ў маім сэрцы,—сказаў я.

Зноў наступіла маўчанне, пакуль Эстэла не перарвала яго.

— Я ніколі не думала, што, развітваючыся з гэтым месцам, я развітваюся адначасова і з вамі. Я рада, што так вышла.

— Дык вы, Эстэла, і цяпер рады расстацца са мною? Мне гэта цяжка. Для мяне заўсёды быў цяжкім і балючым успамін пра нашу разлуку.

— Але вы сказалі мне тады,—запырэчыла Эстэла з натхненнем:—«Няхай благаславіць і даруе вам бог!» Калі вы маглі сказаць гэта тады, дык скажыце і цяпер... цяпер, калі гора прымусіла мяне зразумець, што ў вас за сэрца. Я разбіта і зламана, але, спадзяюся, зрабілася ад гэтага лепш. Адносьцеся да мяне з такою-ж дабратаю, як і раней, і скажыце, што мы будзем сябрамі.

Яна паднялася з лаўкі.

— Шчырымі сябрамі,—сказаў я, таксама падымаючыся і нахіляючыся да яе.

— І расстанемся сябрамі?—запыталася Эстэла.

Я ўзяў яе за руку, і мы пашлі з гэтых развалін. І, як раней ранаішні туман падымаўся перада мною, калі я пакідаў кузню, так цяпер расцілаўся вячэрні туман; але цяпер, мне здавалася, што ў ціхім і ясным святле месяца знікла апошняя здань нашай разлукі.

Канец

З М Е С Т

Частка першая	3
Частка другая	125
Частка трацяя	225

---

5 р. 20 к.

29632
89-3=91.79

A 878